

ସମ୍ପଦ
ଅନୁମତି

ବହୁଳ ସାହିତ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥାଳୟ

ସମ୍ପାଦକ

ସଦନ ମୋହନ ଚୌଧୁରୀ

Galpa-Sangkalan :

A Collection of short stories in Assamese. Edited by Natun Sahitya Parishad and Published by Madan Mohan Choudhury on behalf of Publication sub-committee of Dibrugarh (undivided) district committee of Natun Sahitya Parishad, on the occasion of 5th state conference at Namrup, Assam.

। প্ৰকাশক ।

নতুন সাহিত্য পৰিষদৰ ৫য় বাৰ্ষিক সন্মিলন উপলক্ষে
ডিব্ৰুগড় (অবিভক্ত) জিলা আঞ্চলিকৰ প্ৰকাশন
উপসমিতিৰ হৈ মদন মোহন চৌধুৰী, ডিগবৈ-৭৮৬১৭১

। সম্পাদনা সমিতি ।

ৰেব গগৈ
অমূল্য ঝাটনিয়াৰ
শৰৎ নেওগ
ভূবন গগৈ
অজিত কৰ
মদন মোহন চৌধুৰী-সম্পাদক

। প্ৰথম প্ৰকাশ ।

কেতুৱাবী : ১৯২০

। প্ৰচ্ছদ ।

ইছাইল হোছেইন

। মূল্য ।

ত্ৰিশ টকা

। মুদ্ৰন ।

নেচনেল টেক্‌নো প্ৰিণ্টাৰ্চ
কুমাৰপাৰা, গুৱাহাটী-৭৮১০০১

প্ৰৱচনিকা

এই গল্পসংকলন বিভিন্ন লেখকৰ সোতৰটা গল্পৰ সমষ্টি। সাহিত্যিক বীৰবল্লভ চেতনাবে সাহিত্য সৃষ্টিৰ সংগঠিত প্ৰচেষ্টাৰ ই ফলশ্ৰুতি। নতুন সাহিত্য পৰিষদৰ বাৰ্ষিক সম্মিলন উপলক্ষে গ্ৰন্থ প্ৰকাশ কৰা হয়, ১৯৯০ চনত বহা ২৫ বাৰ্ষিক সম্মিলনৰ উপলক্ষ্য কৰি ইয়াক প্ৰকাশ কৰি উলিয়াইছে নতুন সাহিত্য পৰিষদৰ আঞ্চলিক সংগঠন—ডিব্ৰুগড় জিলা সমিতিয়ে।

সম্ভৱতঃ দশকত সাহিত্যিক দায়বদ্ধতাৰ সাহিত্যচিন্তা আৰু সাহিত্য সৃষ্টিৰ কামত উদগনি দিবলৈ এটা সংগঠিত প্ৰয়াসৰ সূচনা হয়—তিনিমহীয়া আলোচনী “নতুন পৃথিৱী”ৰ বাজোঁহি। সেই দশকতে এনে প্ৰয়াস নতুন সাহিত্য আন্দোলনলৈ উদ্ভূত হৈ নতুন সাহিত্য পৰিষদ বাৰ্ষিক ভিত্তিত সংগঠিত হয়। নতুন সাহিত্য পৰিষদৰ গাঁৱে ভূঞা সিৰিষিত পাৰাবোৰে নতুন দিশত সাহিত্য অহুশীলনৰ কাম আৰম্ভ কৰে। প্ৰাচীৰ পত্ৰিকা, হাতেলিখা আলোচনী, বহুভাষ্যে প্ৰকাশিত ছপা সৰু আলোচনী, গল্পপাঠ / সাহিত্য আলোচনা সভাৰ বাজোঁহি এনে অহুশীলন কৰা হয়। এনেদৰে সংগঠিত ভাৱে কৰা সাহিত্য অহুশীলন প্ৰয়াসৰ জাৰা আঁৰি আশা কৰিছো যে সৰু-বৰ চহৰে নগৰে গাঁৱে ভূঞা সিৰিষিত বিভিন্ন ক্ষেত্ৰত কৰ্মৰত জনগনৰ মাজৰ পৰা বিশেষকৈ উঠি অহা চামৰ মাজৰ পৰা সাহিত্য প্ৰতিভাৰ বিকাশ হ’ব।

এই গল্পসংকলনটো এনে এটা প্ৰয়াসৰ ফলশ্ৰুতি। তথ্য ঘটনা আৰু মূল্যজ্ঞানৰ ভাগিদা নহ’লে বাৰোঁহি আগন্তুক কেবামতিৰে জনগনৰ উপযোগী সাহিত্য সৃষ্টি নহয়। আগতে জীৱন সম্পৰ্কে জ্ঞান আহৰণ, মূল্যায়ন হ’ব লাগিব তাৰ ওপৰত ৰূপ সৃষ্টি হ’ব লাগিব, তাৰ ভেটিতহে সাহিত্য সৃষ্টি হ’ব। এই তথ্যই গল্পকাৰ সকলক—প্ৰেৰণা দিছে।

সেয়ে এই গল্পসংকলনটোৰ নতুনত্ব আছে। নতুন দিশত ই এটা পৰীক্ষা বুলিও ধৰিব পাৰি।

পঢ়ুৱৈ বাইজোঁ বৰামৰ বিবেচনাবে গল্পসংকলনটো হাতত ল’ব বুলি আশা কৰিলোঁ।

বাৰ্ষিক সমিতি
নতুন সাহিত্য পৰিষদ

প্ৰাসঙ্গিক

নতুন সাহিত্য পৰিষদৰ পঞ্চম বাৰ্ষিক সন্মিলন উপলক্ষত ডিব্ৰুগড় জিলা (অবিভক্ত) আঞ্চলিক সমিতিয়ে এটা গল্প সংকলন প্ৰকাশ কৰাৰ চিন্তা কৰিছিল আৰু পৰিকল্পনা কৰা হৈছিল যাতে এই গল্প সমূহৰ মাজেৰে যিমান সম্ভৱ অসমীয়া প্ৰগতিশীল গল্পৰ ধাৰাৰ এটি সম্যক ৰূপ দিব পৰা যায় ।

পৰিকল্পনা কৰা আৰু কাৰ্য্যত ৰূপায়িত কৰাৰ মাজৰ সাগৰ সতৃষ্ণ দৃষ্টি আৰ্জি উপলব্ধি কৰো—বিশেষকৈ আমাৰ অনভিজ্ঞতা, অপৈনতা আৰু অৰ্থনৈতিক সমস্যাৰ বাবে । সেয়ে পৰিকল্পনামূলাকৈ কাম হৈ মুঠিল । যিহেতু বাৰ্ষিক সমিতিৰ সহযোগত এই সংকলনটো প্ৰকাশ কৰি উলিওৱা হ'ল । বিধং সমাজে আধাৰিলে কৃত্যৰ্থ হয় ।

উল্লেখ কৰা প্ৰয়োজন যে সংকলনত সন্নিবিষ্ট গল্প সমূহৰ প্ৰায়বোৰেই ইতিহাসো প্ৰগতিশীল আলোচনী সমূহত প্ৰকাশ হোৱা—আমি মাত্ৰ তেখেতসকলৰ অনুমতি সাপেক্ষে প্ৰকাশ কৰিছো । অৱশ্যে কেইগৰাকী মানে আমাৰ অনুবোধত গল্প লিখি দিছে । সত্যীৰ্থ ইচমাইল হোছেইনে প্ৰচ্ছদপট অংকন কৰি দিছে আৰু শিল্পী ধনঞ্জয় শৰ্মাই তাৰ তস্কাৰখন লৈছে । অতি কম দিনৰ ভিতৰতে নেচনেল টেক্সনো প্ৰিণ্টাৰ্চে সংকলনটো ছপা কৰি দিছে । ছপা কৰাত শ্ৰীমন্ত পৰমানন্দ বৰুৱামাৰে ডাৰাকী কৰিছে । সম্পাদনা সমিতিয়ে সদৌটিলৈকে আন্তৰিক কৃতজ্ঞতা আৰু আন্তৰ্দান ৰাচিলো ।

সম্পাদনা সমিতি ।

গল্প সংকলন ।

গল্প ত্রুটি

- ১। অনিল বারচৌধুরী / চাকনৈয়া / ১
- ২। জেহিঙ্গল ছেছেইন / ভেটি / ৭
- ৩। অপসণ্ড / লিখাব ঐডায়েবে / ১৮
- ৪। অপোক দাস / ভেটা ভড়া সৌত / ২৫
- ৫। জ্ঞানেন্দ্র কলিতা / ভোটি / ২৯
- ৬। পকানন দেহসোম্বাশী / ঐহ / ৩৫
- ৭। হেনেন দাস / ছব ছব বটা চবায় / ৪৮
- ৮। নবেন দাস / সোনেবর দেওয়া / ৭৪
- ৯। কুহু কুহাব দত্ত / বাতিব উপস্যা / ৭৯
- ১০। বহুদেব মেধি / বিভিন্ন পাছুলিপি / ৮৬
- ১১। মুহুট ভট্টাচার্য্য / কবল ককাইমেউব কবাবে / ১০৩
- ১২। বিবেকানন্দ বকরা / ককা / ১১৯
- ১৩। নবীজ হুহুবি / পকেটবাবব পকা লাভবান / ১২৮
- ১৪। পোলেদ গঠৈ / কবল : / ১৩২
- ১৫। ভোনেবর চৌতরা / একন পরলাব আদ্যকবা / ১৩৯
- ১৬। বিপুল ষাটানিয়ার / মুহুহাব পাহত / ১৪৮
- ১৭। বকন শৰী / ভক্তজীব / ১৭১

চাকৰিয়া

অনিল বাৰচৌধুৰী

মালতীৰ বৰ দুখ ।

লোকৰ গিৰিহঁতে লৰা ভিৰোতাক লৈ যায় পূজা-সবাহ দেখুৱাবলৈ । মালতীক মোহনে ক'ত লৈ যাব ; নিজেই পুৱাতে ওলাই যায়, নিশা হুপৰত ঘূৰে ভাগবে আহে । ব্যস্ত । সুধিলে কয়, “কাম আছে, তুমি দুখুজিবা।” অভিযোগ কৰিলে কাণত নোসোমায় । ভাতকেইটা খায়েই বিচনাত দীঘল দি পৰে ।

বুজিবৰ কিটো আছে । কাম বন নোহোৱাৰ কাম । বুঢ়া-খীলৰ পাৰৰ বুঢ়াগোঁসাইৰ ধানত শিলত কটা মুক্তি ওলাল । মোহনে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কোনোবা প্ৰফেচাৰলৈ লিখি পঠিৱালে । প্ৰফেচাৰৰো কাম নাই ; বল বল হৈ আহি ওলাইছে মাটি খান্দি পুৰণি দিনৰ নগৰ এখনৰ চিন উলিয়াবলৈ । কিবা-কিবা ওলাইছেই হেনো, মুক্তি কটা শিল, পুৰণি ইটা ইত্যাদি ।

এই ধানখন হেনো এটা পুৰণি মন্দিৰৰ । কেদাৰেশ্বৰ মন্দিৰ । ইয়াৰ ওচৰতে বোলে বাৰ ভূঞাৰ নগৰী আছিল । এখন কাৰ্য চলাব পাৰিলে তাৰো চিন ওলাব । যদিহে ওলায়, তেন্তে এইটো প্ৰমাণিত হয় যে সেই প্ৰভাৱী ভূঞা উগ্ৰসেনৰ ৰাজধানী আছিল অসমতে বা পুৰণি কামৰূপতে । এতিয়াৰ বাৰখানতে বৰদৈশত নহয় ।

মালতীক এই কথাবোৰ মোহনে নকয় । তাই গাৱৰে এজন লক্ষ্যীয় কেণ্ডেৰকৰ মুখৰ পৰা শুনিছে । তাই ৰাখোন শুনিছে যে মোহনহঁতৰ পৰিয়ালটো উগ্ৰসেন ভূঞাৰ । উগ্ৰসেন ভূঞা প্ৰায় লাভল বছৰ আগতে মোহনহঁতৰ উপৰিপুত্ৰৰ আছিল ।

কথাবোৰ সাধাৰণ ৰাজহে কোৱা কথা নহয় । এই প্ৰফেচাৰ ছাত্ৰৰ কলটোৱে কোৱা কথা । গৌৰাধিপতি বজা ধৰ্মপালে এই দেৱালয় আৰু উগ্ৰসেনৰ কনক নিতৰ তুৰিও ধান কৰিছিল । প্ৰফেচাৰজন কিলাতৰ ৰাজত্বৰত কোনোবা পুৰণি পঢ়ি অগ্নিহুহে ।

সাতশ বছৰ আগতে কোনোবা বজাই মোহনইডৰ বংশ পৰিয়ালক এহেজাব পুৰা মাটি দান কৰিছিল। এই বংশৰ কোনোবাই একালত বাজৰ কৰিছিল। ভেওঁলোকৰ নামত কেইবাশ বছৰ আগতে বাৰে-ছাগে একে ঘাটেতে পানী ৰাইছিল। তাকে লৈ গোঁৱৰ কৰে। তাইৰ হাঁহি উঠে, বেজাবো লাগে। বিয়াৰ কইনা হৈ আহি তাই যিটো ঘৰত সোৱাল তাতে মাটি আছিল আঠলোছা। নজোপা নাৰিকল আৰু পাঁচজোপা তামোলৰ বাৰী। চাৰিকুৰি ঘৰৰ মাজত এটা বাজহুৱা কুঁৱা। অৱস্থা বুলিবলৈ সেয়ে। শহৰকে প্ৰাইমাৰীৰ পণ্ডিত কাম কৰি অৱসৰ পাইছে। তিনি বিয়া মাটিহে খেতিৰ মাটি। ভাগ্য ভাল মালতীৰ দেউতাকে এম, এল, এ, ৰাজেন্দ্ৰ দাসক ধৰি জোৱায়েক মোহনক বাজগড় এইদেং হাইস্কুলৰ মাস্টৰৰ কামটো তাইৰ বিয়াৰ আগে যোগাৰ কৰি দিছিল। বেচেৰীৰ কি বিলাই চাবা—শহৰকে হালবাৱ, শাহুৱেকে ভূঁইবোৱে, পলু পোহে, এড়ি কাপোৰ বয় আৰু যেচে। মালতীয়ে দুই ফাৰ্গ হুঁৱেৰ পৰা পানী কটুৱাই আনে। সকলো কাম কৰে। কিন্তু কথাই প্ৰতি মানুহ কেইজনৰ গোঁৱৰ কি চাবা, খোলো-আমি সেই নকণ্ড ভূঞাৰ পোৱালীহে?

একোবাৰ মালতীয়ে ভাবে, তাই ৰূপহী নহয় বাবে আৰু পাঁচজনী জীয়েকৰ প্ৰথমজনী হোৱা বাবেই দেউতাকে তাইক এনে এখন ঘৰলৈ উলিয়াই দিলে। জোৱায়েক বুদ্ধিমান শিক্ষিত, তত্পৰি ভাল বংশৰ ল'ৰা—সেই চাইহে দিলে হেনো। একোবাৰ ভাবে, দেউতাকে তাইক কি দিয়া নাই? জোৱায়েকক চাকৰি দিয়াইছে, ছপুৰাৰ বস্ত্ৰ, ছপুৰাৰ খেতিৰ মাটিৰ পাট্টা কৰাই দিয়াইছে। বিপদে-আপদে দি-বৈ চাই চিন্তিয়েই থাকে। কিন্তু সদায় মাকৰ ঘৰৰ সহায়ত চলিলে নবোৱেকহঁতে উপলুঙা কৰি হাঁহে। পাকে-প্ৰকাৰে মোহনৰ নামত ঠাট্টাহে কৰে।

মোহনহঁতৰ পৰিয়ালটো শিক্ষিত পৰিয়াল নহয় বুলি কয় কোনে? শহৰক জীৱন পণ্ডিত আগৰ দিনৰ নৰ্মাল পাছ। ল'ৰাই আই, এ, তো বৃত্তি পাই পাঠাইছিল, বি, এ, পাছো ভাল ভাবেই কৰিলে। পিছে দেউতাকে কামৰ পৰা এৰা পৰ্য্যন্ত ঘৰ চম্ভালিবলৈ আহি পঢ়া এৰিব লগাত পৰিল। এম, এ, পাছ কৰা আৰু নহ'ল।

ভাল বংশ, স্বাস্থ্যবান, শিক্ষিত 'মাহু-সেইবোৰ হ'লেই হয়নে? মালতীৰ দেউতাকে দেখোন বোঁহ পঢ়া নাই; ঘৰ ছুৰাবৰ হুৰত মাইনৰ পাছ কৰি, চিৰভাৱাক বোচ দি মঙল হ'ল। মালতীৰ পিতৃ বংশও তেনে ফ্ৰাষ্টাই নহয়

মালতীৰ ককায়েক ডিনিজনেই বা কিমান লিখা-পঢ়া শিকিলে ? পিচে বুদ্ধি আছে । ঠিকাব কাৰবাব, দোকান আছে । অলপতে বাছৰ লাইনো পাইছে । এচুৰ টকা ঘটিছে । ডেউলোকক নজনা বাছৰ নাই । ডেউলোকক কথা বুজনা, ডেউলোকক খাতিৰ নকৰা বাছৰ নাই । একো একোজনৰ খৰচ বিহান—বোহনৰ চাকৰিৰ দ্বয়মহা : আইডেট টিউচন কৰি পোতা টকা, খেতিবাতি সকলোবোৰৰ আয় মিলাইও ভিহান নহয় । কেতিয়াবা নব্বোয়েকৰ হাতে কোৱা কথাবোৰ ভাৰি মালতীৰ গা দেই পুৰি যায় । অৰুচ কৰও একো নোৱাৰে । কি কৰিব, তাইৰ অৰুচ । মাক-ভায়েকৰ হাত নহলে... । ককায়েক টিকেই কয়—পঢ়ি তনি পাচ কৰিবলৈ বুদ্ধি বেছি নালাগে, বুদ্ধি লাগে ধন ব্যৱলৈ, আৰু ধন নহলে সকলো মিছা । কাৰ বংশৰ সোৱৰ কি ? কাৰ বিদ্যা কিমান ? কোনে খবৰ লয় ? এৰা মোহনক লাখপতি হওনৰ জোৱায়েক বুলিহে বাজাব বাছৰে চিনে । আগৰ দিনীয়া ডাঙৰ বংশৰ ল'ৰা বা লেখা-পঢ়া জনা বুলি কোনেনো চিনি পায় ? বাপেক পুতেক দুয়ো শিক্ষিত ; কিন্তু ঘৰত কি আছে ? নব্বোয়েকৰ হাত আহিলে তাইৰ লাজতে মৰি যোৱা যেন লাগে শিঙিবলৈ এখন ভাল কাপোৰ নাই, থাকিবলৈ ভাল ঘৰ নাই ; বাথকম নাই, নাই বুলি একোৱেই নাই । চোলা এটা চিলাবলৈ নাই চিলাই ক'ল, আলহীক চাহ কাপ দিবলৈ মাথোন দুজোৰ কাপ স্টেট । বহিবলৈ ব্ৰাইবৰ থকাতে হুববে কথা দুখনত বাহিৰে ডিনিজন চকীও নাই । ইফালে কি চাবা ? এওঁলোক বোলে এবল এতাপী উল্লেসন ভুজাব বংশৰৰ আৰু মালতী হ'ল সেই বংশৰে বোৱাৰী । নিজৰজো একো নাহেই গিৰিয়েকৰো সেই । কিবা জলহ মাৰহীয়া পাতলীয়া চৰা বাছৰৰ দৰেই কম্পোৰ পিছি মেউতাকৰ দিনৰ পুৰণি চাইকেলখনও উঠি হুৰি কৰে । চাইকেলখনৰ কেৰে কেৰে হাত : বেল নালাগেই হুৰে পৰাই চিনি পায় ।

মালতীয়ে ইমানবোৰ কথা নহা কৰি অহিহে বাছৰজনীলৈ চাই । মৰুত এটা পানীখোৱা কুঁৱা নাই । হুৰে পৰা আলিবৰ্জীৰ বাছৰৰ কুঁৱাৰ পৰা পানী কঢ়িয়াই আনিব লগা কৰাতো তাই কোনোমতে নহা কৰিব পৰা নাই । কৈ কৈ একো কৰিব পৰা নাই অজনিৰে । মোহনে কয়—“মাইকীয়া বিহান পৰা এনেকৈয়ে চলি আহিছে—ভূমি চলাচল ; পিছত হুৰিবা ক'ল নেবা ক'ল ।” কৰাই এতিয়া ঠাইৰে কৰে আৰম্ভণি আৰু লিভাৰহুৰি কৰে ঘন-বুদ্ধি কৰি ।” বৰপৰীৰ অৰুচ মায় মালতীৰ । এওঁলোকেই হেনো কোনেবা বিহান বজাব ককায়েক আৰু মালতী হেনো সেই বংশৰে বোৱাৰী ।

মোহন মাহুহজন ভাল। কিন্তু মালতীৰ এটা কথাও নাৰাখে। মালতীয়ে ভাঙৰ বায়েকৰ লগত বুঢ়াগোঁসাইৰ ধানৰ বুঢ়া বাবাজীটোৰ ওচৰলৈ গৈছিল এটা তাৰিজৰ বাবে। কিজানিবা ঘৰৰ মাহুহজনক কথা শুনাৰ পাৰি। বাবাজীয়ে কয়—‘বেটা! তু বাজ বাণী হো।’ তুমি বজাৰ বাণী হবা। মালতীৰ হাঁহি উঠে। তাৰিজেও কাম দিয়া নাই। মালতীৰ বাবে বুঢ়াগোঁসাইও কণা হ’ল। মিছা—দুখীয়াৰ বাবে ঈশ্বৰ-ছিষৰ মিছা।

পিছে এইবাৰ পানীৰ কুঁৱা দিবই যেন লাগিছে। বোধহয় ভেঁও প্ৰকেচাৰৰ কথাত লাজ পালে। আৰু সিহঁতেওনো বাক জীপখন বখাই বাজ আলিটোৰ মাজতে মোহনৰ ঘৰ কোনটো দেখুৱায় দিবলৈ মালতীকহে কব পায়নে? ইফালে তাইৰ ঘূৰত এটা, ককালত এটা কলহ—হাতত বালটি আৰু জৰী। গাত আধাৰ্দ্ভা কাপোৰ। ঘৰটো দেখুৱাই দি কোনোবা পাকেদি ছুৰি পিছ ফালেদি ঘৰ সোমাই মালতীৰ ভিঙিত চিপজনী লবৰ মন গৈছিল লাজতে। সেই ডেকা-ল’ৰা কেইটাৰ নিলাজ চাৱনি মনত পৰিলে তাইৰ গা জ্বলি যায়।

নিজৰ ঘৰত দুখনহে চকী, পৰৰ ঘৰৰ পৰা বেকিখন আনি নিদিয়ালৈকে কেওজনেই থিয় হৈয়ে ব’ল। চাহৰ হুকুম আহিল। দিয়ে কিহত? সোনমুইনাই’তৰ ঘৰৰ পৰা আইনাৰ গিলাচ কেইটা আনি চাহ দি লাজ ঢাকিলে।

পাওক লাজ। মোহনে কয়, —“কিনো নাই নাই কৰি থাকাহে।” শাহুৱেকেও সেট একেই কথাকে কয়।

এওঁলোকেই আকৌ হেনো বাবভূঞাৰ নে বজাৰ বংশধৰ? বজাৰ ঘৰলৈ আহিলে পৰৰ ঘৰৰ বাচন খুজিহে আলহী স্থিৰ লাগে।

বুঢ়া প্ৰকেচাৰজনে কলে, “জানা মোহন এইবাৰ আমি এটা অতি পুৰণি তথ্য সংশোধন কৰিব পাৰিম। উগ্ৰসেন অসমবেই, বঙ্গদেশ বা বিহাৰৰ হ’ব নোৱাৰে। এই বুঢ়ী-জানেই সেই সময়ৰ কোৱাল পূৰ্ব নৰ্থা নদী। ইয়াৰ পাৰভেই কেদাৰেশ্বৰ মন্দিৰ বোঁতয়া পাইছে। তাৰ ছুই চাৰি মাইলৰ ভিতৰতে নিশ্চয় আমি উগ্ৰসেনৰ ৰাজধানী জয়ন্তীপুৰ পাবেই। আমি বুঢ়াগোঁসাইৰ ধানৰ পৰা লোৱা তথ্য-পাতিৰ ওপৰত ভিত্তি কৰিয়েই আগতীয়াকৈ চৰকাৰলৈ লিখিছোঁ। স্বাধোন প্ৰকৃত স্থানধিনিৰ উমান পালেই হ’ল। কিবা অলপ গম পালেই আমালৈ লিখবা। আজি কালি চৰকাৰী আইন আছে—ধনৰ কাৰ্যত কেৱে বাধা দিব নোৱাৰে। স্বিজাৰ্বৰ স্বাক্ষিত ওলায় তাক চৰকাৰে অধিগ্ৰহণ কৰিব। তুমি বাধোন থবৰ বাধিবা। এটা অতি প্ৰাচীন প্ৰখ্যাত ৰাজবংশ

পৰিৱালৰ বংশধৰ হিচাবে তোমাৰ দৰে শিক্ষিতলোকে যদি এই বিষয়ত একো নকৰা, কৰিব কোনে ? উগ্ৰসেন অকল তোমালোকৰে উপৰি পৃথক নহয়, প্ৰাচীন কামৰূপী সংস্কৃতি আৰু সভ্যতাৰ প্ৰতীক ।”

তাৰ পিছত বৃদ্ধা প্ৰক্ষেচাৰে মালতীকো মাতি লগাবৰ ইচ্ছা কৰিলে । মোহনে জোৰ কৰাতহে কোনোপধ্যে প্ৰৱল আপত্তি স্বত্বত তামোলৰ বটামল লৈ তাই ওলাল । তাইকতো আগতে এই মাতৃহত্যাৰ নেদেখা নহয়, তথাপিও দেখোন চকুৰোৰ ডাঙৰ কৰি আকৌ মূৰৰ পৰা ভৰিলৈ আটাই কেইজনে চালে । প্ৰক্ষেচাৰজনে মোহনক ক’লে “আইজনীয়েহে আমাক তোমাৰ ঘৰটো দেখুৱাই দিলে, নহ’লে আমি গৈ কোনোবা ধুবুৰী পালোহেঁতেন ।

মোহনৰ বাৰী ঘৰ চাই চিন্তি শলাগি বৃদ্ধা প্ৰক্ষেচাৰে কৈ গ’ল, “মোহন এটা পানী খোৱা কুঁৱা হ’লে তোমাৰ আৰু ভাল হয় । পাৰিলে কৰি লৰা ।” ধুবৰ পৰা কথাৰাৰ শুনিয়েই মালতীৰ লাজ লাগিল আৰু মোহনৰ ওপৰত থকা খংটো পুনৰ জীপলৈ উঠিল ।

‘খেলাৰ নাম বাৰাজী ।’ তাই ক’লে কথা নহয়, লোকে ক’লেহে কথা । এতিয়া কিয় কুঁৱা ৰান্ধিবৰ বাবে লৰা-ঘৰৰা লগাবৰ হ’ল ? তথাপিও হওক ধাৰে-ধাৰে কুঁৱাটো হয় যদি ।

মোহনে ক্লান্ত পঢ়ুৱাই আছিল । পিৰিয়ত শেষ নোহওতেই হেডমাষ্টৰে মাতি পঠিয়ালে । মোহনহ’তৰ ঘৰত কিবা হেনো ওলাইছে । বুধবৰীয়া হাটৰ আটাইবোৰ মাতৃহৰ সৈতে ওচৰৰ ৰাইজ সিহঁতৰ ঘৰত ভাঙি পৰিছে । ৰাজপুৰৰ পৰাও চাব, ডিপুটি কলেক্টৰ আৰু দাবোগাই চিপাহী-চম্ভৰী লৈ গাড়ীয়ে তালৈ চাপিল মেলিছে । মোহনে কোন পিনে কেনেকৈ ঘৰলৈ চাৰিহাইল বাট চাইকেলেৰে গৈ ঘৰ পালে নিজেই কব নোৱাৰিলে । সৈ দেখে লোকে লোকাৰণ্য । সাম্ৰাজ্যৰ লোক তাৰ ঘৰত । যতনাই ৰোৱা তামোল; টেঙা, নাৰিকল পছৰ পুলিৰোৰ গছকত মাটিত লিপিত ৰাই পৰিছে । চকোৱা জেঙৰা ভাঙি একাকৰ ।

কোনো ঘন পোৱা নাই । পাইছে এখন শুদ্ধা তামৰ কাঁহী, এখন দেৱালো হেনো কুঁৱা ৰান্ধোতে ওলাইছে । মাটিৰ তলত ঘন সোণ পোৱা নাই বুলি দাবোগাই বিশ্বাস কৰিব বুলিলেও কোনো কোনোৱে নেবে; বোলে, “ঘৰ ডালাছ কৰি চাওক ! ঘন সোণ লুকুৱাই থব পাৰে ।”

তামৰ শুদ্ধা কাঁহীখনত কিবা কিবিধন লিখা আছে । মাটিৰ তলত ইটাৰ দেৱালখনো এটা ঘৰৰ দেৱাল খেন লাগিল । এইবোৰ ৰাখি উলিয়াবলৈ হ’লে

বাৰী বস্তি সন্নিবিষ্টে তাৰ ঘৰ কেইটা জাঙিব লাগিব । যাটি অধিগ্ৰহণ কৰিলেও
কতি পূৰণ নাপাব যাটি এতিয়াও যাদু নাই—একচনা হৈয়ে আছে ।

সিহঁতে যিহানেই উগ্ৰসেন ভূঞাৰ বংশধৰ বুলি দাবী নকৰক কিয় যাটিৰ
ভলভ যি গুলায় সেয়া চৰকাৰৰহে সম্পত্তি ।

অতি কষ্টে পাতিলোৱা বাৰী বস্তি, সাজি দোৱা ঘৰ এৰি সি বাক কলৈ
যাব ? সি নজনায়ে চৰকাৰে জানিব, অধ্যাপকৰ দলটোৱেও জনাব । পুৰাতত্ত্ব
বিভাগে খনন কাৰ্য চলাব ।

এই খনন কাৰ্যই মোহনৰ ইমান দিনৰ ধাৰণা আৰু পৰিশ্ৰম সাৰ্থক কৰি
তুলিব । লুপ্ত প্ৰায় বংশ গোঁৱৰ পুনৰ উদ্ধাৰ হ'ব । তাতোকৈ আনন্দৰ কথা
আৰু কি হ'ব পাৰে ?

কিন্তু তাৰ দুৰটো আচজ্জাই কৰিছে কিয় ?

ভোট

জৈহিকল হুহুইল

কেইবানিনো লেঠাৰি নিচিগা বৰহুণ হোৱাৰ পাছত আজি বতৰ কৰকাল। চক্চকীয়া ব'দ ওলাইছে। পুৱা ৭ মান বজাতে মোহন ডাঙৰ দোকানখনৰ সন্মুখৰ টেপ কেইটাৰ ওপৰত লেপেটা কাৰ্টি বহিল। কান্ধৰ মোনাটো কাষতে থৈ সি এবাৰ সন্মুখৰ দীঘল ৰাস্তাটোলৈ চালে—হাতুহৰ বাস্ত অহা যোৱা। বিজ্ঞা, হটব, ঠেলা, চাইকেল। কিন্তু ইমান ভিৰৰ মাজতো মোহনে চেমনীয়া ল'ৰা এটা বা গৃহস্থ জাতীয় আদহীয়া হাতুহ দোকানখনৰ কাললৈ অহা সি দেখে নাপালে। আজি কাৰ নাপালে সি নিগম্বে হাবিল। বৰহুণৰ কাষৰে আঁজ ৪/৫ দিনমান ক'ভো একো কাৰ পোৱা নাই। এই চাৰি পাঁচদিন সি কেনেকৈ চলিছে এক-মাত্ৰ ভগৱন্তইহে জানে। তাৰ ভোকটো অলপ চৰা। তথাপিও সি লজ কৰিব পাৰে। কিন্তু গাভৰু বৈণীয়েক আৰু ল'ৰা-ছোৱালীহালৰ স্তকান যুগধন হেৰিলে শোকে খুন্দা মাৰি ধৰে। খঙটো একাচি চৰে।

ভোকে-লম্বোনে ঘৰত থকাডকৈ দাখন মোনাটোত ভৰাই সি কাৰৰ আশাত ৭ মান বজাতে ডাঙৰ দোকানখনৰ টেপত বহিছেহি। কিজানি কৰকাল বতৰ দেখি হাতুহে কামো সোনকালে কৰাৰ? কিন্তু নাই কোনো গৃহস্থ জাতীয় হাতুহ নাইবা চেমনীয়া ল'ৰা তাৰ চকুত নপৰিল।

এনে লেঠাৰি নিচিগা বৰহুণ হোৱাৰ আগে আগে মোহনে দুৱৰা ডাঙৰৰ ঘৰৰ নাৰিকল কেইজোপা চকা কৰি টকা ১০ টা পাইছিল। বৈণীয়েকেও কিছু কেৰাণীৰ ঘৰ লিপি চাউল আৰু কিলো আৰু টকা দুটা পাইছিল। তাৰেই চলিল কোনোমতে বৰহুণৰ দিন কেইটা। যোৱা নিশা একেবাৰেই টেকালি কাটি। ওচৰৰ কুশবাৰ চকাটাবৰ ঘৰৰ পৰা চাউল এপোৱা খুঁজি-ৰাগি আন বাঁহ তাকে সিজাই দি ল'ৰা ছোৱালীহালৰ পেটৰ পোৰণি শুভালে। মোহন আঁক বৈণীয়েকৰ ভাগত এগঢ়ামান পৰিল। তাকে ৰাই পানী এলোটা পি সি বাঁহটো

তেনেকৈয়ে পৰি থাকিল। বাতিপুৰা ভোকত তাৰ পেট কলমলাবলৈ ধৰিলে, পেটটো মোচৰ মাৰি ওকালি আহিব খুজিলে। বৈশীয়েকে লৰালবিকৈ টেকেলি এটাৰ পৰা পুৰণি মলিঙি যোৱা চিৰা ছুটামান উলিয়াই ধুই নিমখ জলকীয়া সানি তাকে দিলে। চিৰাখিনি মলিঙি ভিত্তা ভিত্তা লাগিছিল। ল'ৰা-ছোৱালীহালে মুখত ছুটামান দি থু থু কৰি এৰি থৈ গ'ল। মোহনে ভোকত তাকে নাকে-মুখে গুজি কাম বিচাৰি ওলাই আহিল। বৈশীয়েকে কি খালে কি নাখালে তাৰ স্মৃতিবলৈ সাহস নহ'ল। মাজে মাজে আধাপেটা নাইবা লঘোনে খকাৰ অভ্যাস তাৰ আছে। তাৰ দৰে দিন হাজিৰা কৰা মানুহ আটাইবোৰৰ লঘোন দিয়াৰ অন্তিমতা আছে। কিন্তু কেইবানিনো আধাপেটাকৈ থাকি সিহঁতৰ অৱস্থা বৰ কাহিল হৈ পৰিছিল। আৰু দুদিনমান বহুদূৰ দিয়া হ'লে সিহঁতৰ ফালে আইবাই পৰিলেহেঁতেন। ছুটামান ল'ৰা-ছোৱালী নিশ্চয় সিংগলীয়া হ'লেহেঁতেন। কিন্তু হঠাতে আহি যেন ভগৱন্তই চকু মেলি চালে। পুৱাৰে পৰা বতৰ ফৰকাল। আকাশতো ক'তো অকণো ডাৱৰ নাই। সেইবাবেই নেকি ডাঙৰ দোকানখনৰ টেপত আজি হাজিৰা কৰা মানুহৰ ভিৰ বেছি। বঙাজান বাগানৰ ফাণ্ট বুলুৱাৰো লংখ্যা আজি সবহ। নদীৰ সিপাৰৰ লুঙি পিছা মিঞা কেইটাইয়ো ভিৰ বঢ়াইছেহি। কিন্তু হ'লে কি হ'ব? এটাইয়ো কাম পোৱা নাই। বৰ আশাৰে সিহঁতেও বাজাটোৰ ব্যস্ত মানুহবোৰলৈ লক্ষ্য কৰিছে—কিজানি ক'ববাৰ পৰা চেমনীয়া ল'ৰা এটা আহি কয়হি—“অই বাঁহৰ কাম আছে, জেওবা দিয়া। যাঁবি নেকি?” নাইবা আদহীয়া গৃহস্থ জাতীয় লোকে ক'বহি “অই তহঁতৰ হাজিৰা কিমান হ'ল অ' ? মোৰ এবেলাৰ কাম আছে।” এবেলাৰ কাম সাধাৰণতে মোহনহঁতে নকৰে। কিন্তু আজি তেনে কামো যে পাবলৈ নাই।

মোহনৰ ধাৰণা হ'ল যে গেলা বতৰে নগৰখনৰ সকলো কাম-বন শেষ কৰি থৈ গ'ল। ২ বাজো বাজো হ'ল। কি হ'ব এতিয়া? সেয়ে আজি সূৰ্য্য মুখেৰেই ঘৰলৈ উভটিব লাগিব। ঘৰ বুলি ভবাৰ লগে লগে মোহনৰ বুকুখন চিৰিং কৰি উঠিল। শুকান মুখৰ মানুহজনী ল'ৰা-ছোৱালী হাল তাৰ চকুৰ আগত ভাঁহি উঠিল। টেপটোৰ আন এটা মুখত বহিছিল চোনা মিঞা। চোনা মিঞাই নিজক কোৱাৰিয়েই কৈ উঠিল—“এই নিমিঙেই মই কৈছিলো— হাজিৰা বঢ়াব নালাগে। কাম পোৱা বন্ধিল হ'ব।”

১৫ দিনৰ আগতে গোটেই দিন হাজিৰা কৰা মানুহখিনিয়ে সিহঁতৰ হাজিৰা ১৪ টকাৰ পৰা ১৬ টকালৈ বঢ়াইছিল। ইয়াকে লৈ ছুটা পক্ষৰ মাজত ভীষণ

তুকা-তুক চলিল। চোনামিঞাৰ দল হাজিৰা বঢ়োৱাত নাই। মোহনহঁতৰ দল হাজিৰা বঢ়োৱাৰ সপক্ষে। অৱশেষত মোহনহঁতৰ পক্ষৰে জয় হ'ল। ঠিক হ'ল হাজিৰা ১৬ টকা। নহলে সিহঁতে ক'লৈ কাম নকৰে। চোনামিঞাহঁতে সিহঁতৰ কথাত অৱশেষক ইয়াকৰ দিবলৈ বাধ্য হ'ল।

মোহনে ক'লে—“বুইচ বৰ মিঞা, মানুহৰ কাম থাকিলে ২০ টকা হাজিৰাতো কৰাব নাথাকিলে নোপোচে। হাজিৰা বঢ়ালেই কাম নাইকীয়া নহয়।” বড়োজন বাগানৰ পৰা চাটাই খোৱা ফান্টু মাংসবাই ক'লে—“আমি আজি গাৰ্ভতে কাম পাইছিলো মন। মোৰ বহীন জামাইটোৱেও কৈছিল—আহ আজি ইয়াতে কৰো। টাউনত হাজিৰা বেছি নিমিত্তে শুছি আহিলো। এতিয়া টাউনতো নাই গাৰ্ভতো নাই। পেট শুকাই মৰ চালা এতিয়া।”

১০ বাজিৰা হ'ল। ৰাস্তাত ভিৰ আৰু বাঢ়িবলৈ ধৰিলে। ফুল, কলেজ অফিচলৈ যোৱা মানুহ, বিজ্ঞা, মটৰ, বাচ, ঠেলা, চাইকেলত ঘটং-ঘটংকৈ গাখীৰ দিয়া মানুহ, কেৰীৱালা, হকাৰ, কিন্তু হাজিৰা কাম কৰাবলৈ মিচৰা এটাও মানুহ দোকানখনৰ সন্মুখত থিয় নহ'লহি। মোহন হতাশ হৈ পাৰবলৈ ধৰিলে। তাৰ চিন্তাত সাগৰ শুকাল। আজি ঘৰত গৈ কি ৰাব সি? ল'ৰা-ছোৱালী কেইটাৰ মূৰত কি তুলি দিব তাৰ বৈণীয়েকে? মোহনে মনে মনে ধিৰ কৰিলে যে ঘৰলৈ গৈ সি কাঁহৰ খাল দুখন বিহু দোকানীক বেচি চাউল অলপ আনিব। কালিলৈ হয়তো ওচৰতে ক'ৰবাত কাম পাই যাব পাৰে।

ইতিমধ্যে মুখেশ্বৰ, কৃপা আৰু ভীমে কামৰ আশা বাদ দি ঘৰলৈ তুলি বাট ল'লে। মোহনেও মেচি দা থকা মোনানৰ ষ্টেশ্বৰ পৰা কাছত ওলোমাই যাবলৈ ওলাল। এনেতে সি দেখিলে দুটা ডেকা ল'ৰা কুটাৰ এখনত আহি চোনামিঞাহঁতৰ ওচৰত ব'ল। চোনামিঞা তৎক্ষণাত একেজাপে কুটাৰৰ ওচৰ পালেগৈ মাংসৰ। গোটেই জাকে কুটাৰখনৰ ওচৰত ভিৰ কৰি তুলিলে।

মোহনৰ টিকচ কৈ ৰঙটো উঠিল—এই কুলক্ষণীয়া মিঞা পোৱালিটো। সি দৌৰ মাৰিলেই নহয় আৰু এই কুলক্ষণীয়া। ইহঁতবোৰ জানো কয়। চিনাকী মানুহবোৰে আজি কালি মোহনহঁতৰ সলনি ইহঁতকহে কামত লগাব ধোজে। ল'ৰাবোৰে ইহঁতক খেদিব বুজি ভালেই কৰিছে।

কুটাৰ চলোৱা ল'ৰা কেইটাই চোনাক কি কলে মোহনে স্তম্ভনিলে। কুটাৰখনে তেতিয়াও ফট-ফট কৰি আছে—“এই মোহন, এইকালে আহ।” আনকিও অধীৰ চোনামিঞাৰ চিঞৰত মোহন লৰা-লৰিকৈ তাৰ ওচৰ পালেগৈ।

“বিহু সন্মিলনৰ পেন্কেল দিয়া কাম। বহুত মানুহ লাগে। কৰিব?”
মোহনে আজি পায়খানা চাফা কৰা কাম পালেও কৰিব। সি সন্মতিত
মুৰ তুপিয়ালে। “কিন্তু কাম ক’ত?”

“ক’ত হ’ব আৰু? অই মাথতয়ে বিহু সন্মিলন পাতিছে তাত পেন্কেল
দিব লাগে। বাবুক জিগ্যাচ কৰনা?”

মোহনে ক’লে—“তাত হ’ম গাৰ্ভে কাম কৰিছে নহয়।”

চোনাই ক’লে—“বগড়া কৰি সিহঁতে কাম চাড়ি দিলে। এইত বাবুহতে কলে।”
মাংবাই ক’লে—“আমাৰ চৰকে কামত লাগিবলৈ কৈছে। চাৰ্কাৰ ভিতৰত
পেন্কেল কমপিলিট কৰিব লাগিব।”

স্কুটাৰখন বন্ধ কৰি চালক ডেকাজনে মোহনক ক’লে—“পেন্কেল আৰু মঞ্চ
ছয়োটা সাজিব লাগিব।”

“এদিনত কেনেকৈ পাৰিব? মানুহ ১৫ টা মানহে আছে।”

ডেকাই ক’লে—“পেন্কেলৰ কাম শেষ হৈয়েই আছে। মাজ ডিঙ তুলিব লাগে।
মঞ্চৰ কাম বাকী আছে। তোমালোক গোটেই ধিনি লাগিলে হবগৈ। আজি
বাতি ৭ টাৰ পৰা ফাংচন।”

“ঠিকানে হাজিৰা? মোহনে দ্বিধাগ্ৰস্ত কৰ্ত্তেৰে হুঁধিলে। “ঠিকা ললেই
ভাল হ’ব। সকলো কমপ্লিট কৰি দিলে ৩০০ টকা। কিন্তু বাতি ২ বজাৰ
পাচতহে পেন্কেট কৰিব পাৰিব।”

মাংবাই চিঞৰি দিলে—“ইমান বাতি বাগানলৈ যায় কেনেকৈ?”

“আমাৰ উপায় নাই। গেষ্ট আৰ্টিষ্টধিনিক পে’ কৰাৰ পাচতহে তোমালোকৰ
হ’ব। এই চৰ্ত্তত যদি ৰাজী তেন্তে গোটেই কেইটা ফিল্ডলৈ আহাঁ। আমি
তাতে আছে।” ল’ৰা ছটাই স্কুটাৰ এৰি দিলে।

সিহঁতৰ মাজত গুণগুণনি উঠিল। ছটামানৰ সন্দেহ হ’ল পইচা বা দিয়নে
নিদিয়ে। হয়গাৰ্ভধিনিৰে কাম এৰি গ’ল কেলেই? মানুহ কিজানি ভাল নহয়
মাংবাইজৰ বাতি ২/১০ বজাত উভটি বোখাটোও সমজা। ভি, ভি, পি, য়ে
জব। মোহনৰ চিন্তা হ’ল বাতি দহ বজালৈকে নোখোৱা নোবোৱাকৈ ল’ৰা-
ছোৱালীহাল ৰাখিব কেনেকৈ? তাৰো পেট ইতিমধ্যে জলিছে। মুখখনলৈ ভিত্তা
ভিত্তা পীড পানীবোৰ উজাই আহিছে; চোনা বিন্ন কিন্তু মাৰই। বাতি
১০ টা হওক, ১১ টা হওক, ডাক টকা লাগে।

বোহনে—ক'লে ছপৰীয়া খাবলৈ পইচা দিবনে নিবিহে? ডহ'তে হুৰিহুৰিানে?"

চোনাই গেঙেৰি দি উঠি ক'লে—“ইয়াত কেক কেক কৰি থাকিলে কি হ'ব? তালৈ যাওঁ তাত চৰ ঠিক কৰিব লয়।” অৱশেষত সন্দেহ, অবিশ্বাস, ভয় আৰু নানা প্ৰশ্ন যুক্ত বাস্তৱী উত্তৰ দোকানখনৰ মুখৰ দলটো বিহু সন্মিলনৰ পেন্সেলৰ কালে আগবাঢ়িল। বিভিন্ন আডৰ, বিভিন্ন ধৰ্মৰ বিভিন্ন বয়সৰ প্ৰায় ১৫ টা মান দিন মজুৰ। সিহঁতৰ কক্ষ ভকান ব'দে পোৰা মুখবোৰত গভীৰ উবেগ আৰু অনিশ্চয়তা। পেটত সিহঁতৰ জালায়নী হুণ।

পেন্সেলৰ কাম সঁচাকৈ শেষেই হৈছিল। ডিঙী জুলিবলৈহে বাকী। ডিঙী কাষত হম কৰি থোৱা আছে। মকটোৰ গাঁতবোৰ থকা আছে। খুটা কিন্তু এটাও পোতা নাই। ব'ৰে বাহ ড'তে পৰি আছে। গোটেই। ঠাইখনত বোকা। বননিবোৰত শুৰি দিলে পেলপেলীয়া বোকা ওপৰলৈ উঠি আছে। গৰি এখনে বালি পেলাইছে। বিহু সন্মিলন কমিটীৰ বিষয় ববীয়াহঁতৰ ব্যস্ত অহা যোৱা। ইটো-সিটো নিৰ্দেশ দিছে। বোহনহঁতে কি ক'ব কি নকৰিব শুণা গঠা কৰি থাকোভেই। কুটাৰঅলা ডেকা হুটা ওলাগিহ।

“অ' তোৱালোক আহিলা? কেইজন আহিছা?” চোনা যিঞাই গতি কৰি ক'লে—“লক্ষৰটা আহিছো।”

“ঠিক আছে।” ল'ৰাটোৱে হুৰলৈ চাই চিঞৰিলে—“অ' বকৰা হা—বকৰা হা, আপোনাৰ যাহুহ আনি দিলো, চৰজি লওক।” বকৰা নামৰ বোটো আৰহীয়া পাটৰ খুড়ী পাঙাবী পিন্ধা যাহুহটো সায়ৰামে খোজ দি সিহঁতৰ ওচৰ পালেহি। “ইহঁতেই কৰিব, কোনটো কৰাব লাগে আপুনি নিজে ‘জিবেক্‌চন’ দি কৰাব।” বস্ত্ৰৰ প্ৰয়োজন হলে বেডান ট'বৰ পৰা স্লিপ দি অনাব।

বোহনে হঠাতে হাত লগালে—“আমাক কিন্তু ছপৰীয়া খাবলৈ টকা দিব লাগিব। নহলে নোৱাৰিম।” বকৰাহা বোলাজনে বোহনলৈ বোপাকৈ চাই ক'লে—“ডহ'তক হুধুৱাই হুধুৱাই কাম কৰিবলৈ অনা নাই বুজিছ। আগতে কামত ধৰ। হে'বা দীপ তুমি যোক টকা হুটামান দি বাবাতোন।”

দীপে ক'লে—“টকা নালাগে, বকৰা হা ডেকা হোটেলত বন্দোবস্ত কৰা আছে। স্লিপ দিব। ধৰ-ধৰ কমক। বই যাওঁ। এচ, ভি, অ'ব পৰা বাতি কুটাৰ চলোৱাৰ ‘পাৰফিচন’ টো লওঁগৈ। ‘পেই আৰ্টিষ্ট’ৰ ক্ৰসড বাতি কিমান বাৰ বে অহা যোৱা কৰিব লাগিব তাৰ কি ঠিক আছে। বকৰা হা, কৰ আমনি লগিগছে।

এইবোৰ কৰি। অহাবাৰৰ পৰা মোক আক সন্মিলনৰ দায়িত্ব নিদিব দেই। কোনেও কুচা এগছকো নকৰিব, চব চেক্ৰেটাৰীৰ ওপৰত। বোপাই ঘৰৰ বিয়া খনহে পাতিলো জানিবা।’

বকৰাই লগে লগে ক’লে—‘ইমান সোনকালে হতাশ হ’লে কেনেকৈ চলিব’ ডেকা ল’ৰা। দেশৰ সংস্কৃতিৰ বাবে ইয়াতকৈও বিয়াগোম ‘চেজিকাৰ্ছ’ৰ বাবে সাজু থাক। এইয়া বিহু সন্মিলনহে...।’

বকৰাৰ কথা শেষ নহ’ল। দীপে স্কুটাৰ ষ্টাৰ্ট দিলে। স্কুটাৰখন চকুৰ আঁতৰ হোৱাৰ লগেই বকৰাৰ কথাৰ স্মৃতি সলনি হ’ল—‘চালাহ’ত, বাইজৰ কাম কৰিবলৈ ভাগৰ লাগে। বাইজৰ টকা মাৰিবলৈ ভাগৰ নালাগে। তহ’তৰ দৰে দেশৰ নেতা ধৰে দেখিলো। যা বেটাহ’ত যা। Guest artist ৰ লগত গেলা খাই পৰি থাকিবলৈও S.D.O ৰ Permission এটা লৈ ল’বি।’ মোহনহ’তে একো বুজিব নোৱাৰি এবাৰ বকৰাৰ মুখলৈ এবাৰ ইটোৰ সিটোৰ মুখলৈ চালে। বকৰাই এইবাৰ সিহঁতক ক’লে, ‘আহ তহ’ত। তহ’ত সেই মঞ্চৰ কামত ধৰ। তহ’ত কেইটাই ডিঙি উঠা। ওপৰত বাহৰ কামি দি বাছি দিবি। বতাহ বৰষুণৰ দিন। তহ’ত কেইটাই বালিবোৰ য’ত য’ত বোকা হৈছে দি যা। যা-যা জটপট কামত লাগ।’

মোহনহ’তে চোলাবোৰ খুলি মোনাত ভৰালে আৰু দাবোৰ উলিয়াই ললে। মঞ্চ সজাৰ কাম আৰম্ভ হ’ল। শাৰী-শাৰীকৈ চুটি চুটি খুটাবোৰ পোতা হ’ল। ওপৰত পথালিকৈ বাহ বাছি তাৰ ওপৰত তক্তা দি সজা হব বিহু সন্মিলনৰ মঞ্চ। পেন্ডেলৰ ফ্ৰেমৰ ওপৰত চোনা মিক্ৰোহ’তে ডিঙি তুলিবলৈ ধৰিলে। মাংৰাহ’ত বালি দিয়াত লাগিল। বৰ দ্রুতগতিত কাম আগবাঢ়িল। বকৰা মানুহটো ওস্তাদ। এক মুহূৰ্ত্তও সিহঁতক জিৰণি লবলৈ দিয়া নাই তেওঁ।

কামৰ ব্যস্ততাত মোহনে ভোকটো পাহৰি আছিল যদিও এটামান বজাত তাৰ পেটটোৱে পাক মাৰি ধৰিলে। সি কাম এৰি বাকী-বোৰক ক’লে ‘অই তইওৰ ভোক চোক লাগিছেনে নাই অ’? মোৰ হলে আৰু নচলিব।’

কামৰ ঠৈ আটাইবোৰ গোট খালে। বকৰাই সিহঁতৰ হাতত একোখন ছুটকাৰ ষ্ট্ৰীপ দি ডেকা হোটেললৈ যাবলৈ ক’লে, ‘খাই উঠিয়েই কিন্তু কামত ধৰিবি। গুলিৰ আগে আগে চব শেষ হ’ব লাগিব।’

ছুটকা? ‘ছুটকাত আমাৰ কিটো হ’ব? মোহনে প্ৰতিবাদ কৰি উঠিল। চোনা মিক্ৰোবোৰ কথাটো মনঃপূত হোৱা নাছিল।

বকবাই ক'লে—“বেছিকৈ দিব পাবো কিন্তু ভাইভৰ হাজিৰাব পৰা কটা বাব।” অৱশেষত প্ৰত্যেকেই একোখন ৪ টকীয়া স্নিপলৈ ডেকা হোটেল পালেগৈ। বচিভ মোহনে চোনা স্নিপক ছুঁইদে, “আক আঁৰি কিমানকৈ পায়।”

স্নিপকই মুখেতে সন্ধান কৰি ক'লে “৪ টকা গ'লে আক ১৬ টকাকৈ।”

ডেকা হোটেলৰ পনীয়া দাইল, সতীয়া চাউলৰ ভাত আক নিবৰ চোকা ভাজিও মোহনৰ অমৃত যেন লাগিল। চোনাস্নিপকইতে কিবাকিবি বাকি আছিল। মোহনৰ সেইবোৰ স্নিপবলৈ সন্মত নাছিল। সি গো গ্ৰামে গিলিবলৈ ধৰিলে। খাই থাকোতে কেৱল তাৰ মনত পৰিল ল'ৰা-ছোৱালীহাল আক হাহুজনীলৈ। স্নিপে বাক কি কৰিছে? চাউল দুটামান খোঁগাব কৰিব পাৰিছেনে নাই? মাকে নিশ্চয় কিবা এটা খোঁগাব কৰিব। নিজৰ মনক সাধনা দিলে মোহনে। বাতিলৈ আজি স্নিপ ভালকৈ লগত খাব। বাতি দোকানীক জগাই হলেও চাউল দাইল কিনি নিব।

ভাত খাই উঠি সি মাংসৰ পৰা শুকান ভাবোল অৰুমান আক চাৰা ল'লে। চোনাস্নিপকই বিড়ি জ্বলালে। পেটটো ভৰাব লগে লগে মোহনৰ গাঁল বহুত বগ ছবি আছিল। দুখ ভাগৰ যেন সকলো আঁতৰি গ'ল। সি বিড়ি ছপি থকা চোনা স্নিপলৈ চালে। চোনা স্নিপ কিবা এটা ভাৱত ভগ্ন।

“কি ভাবিছ, বব স্নিপ। নাহাৰ নেকি?”

হুমুনিয়াহ এটা এৰি চোনাস্নিপকই ক'লে—“কি ভাবিবি আক? মোৰতো পেটৰ জ্বালা দৰিল। ঘৰত বিবি বাচ্চাইভৰ কি হৈছে আজাইহে জানে। আজি চাৰিদিন ঘৰত দানা এটাও নাই। তোক বই আক কি মিছা কৰ, মোহন?”

মোহন জিকাৰ খাই উঠিল। মাংসবাই কৰাটো মুক্তাব ভাও ছবি আঁতৰি গ'ল। মাংসৰ ঘৰতো বোধহয় একেই অৱস্থা। মোহনৰ ঘেৰ মন গ'ল—আটাইকেইটাকৈ সাৱটি সি ছক্‌ছককৈ কালি দিব। কিন্তু মুখেৰে একো নাশাতি সি মাংসৰ পিছে পিছে পেলেলৰ ওচৰ পালেগৈ।

আকো আবন্ত হ'ল কাৰ। বাহ কটা, পাত খলা, স্নিপ তোলা, বালি চটিওৱা,।

মকৰ পৰালি বাহ বান্ধিবলৈ গৈ মোহনে প্ৰথমে লক্ষ্য কৰিলে বাহুবোৰ বব লিখিকা। ভাগি বাব পাৰে। সি কৰাটো এবাৰ বকবাব কাণ চোৱালে “চাৰ ইয়াৰ ওপৰত নাচ-পান নহ'ব জানো?”

“ঐ নাচ-পান হ'ব। বিহনাচ, ওজাপালি, ভাঙো, যেনেও অসমীয়া বিহনাচ নাচিব। ঘেঁৰিবি নহয় বাতিৰকৈ। কিন্তু ভাই কেলেই ছবিগিল?”

“এই বাহবোৰ বৰ লিৰিকা। ভাগি যাব পাৰে।” মোহনে এটা বাহ দাবে ধপিয়াই ক’লে,

“তোক সেইবোৰ কেলেই লাগিছে। কাম কৰা হান্ধু কাম কৰ” পেত্বেৰী দিলে বকুৰাই।

বাহ যে লিৰিকা বকুৰাইও জানে। বাহ কিনাৰ দায়িত্বও আছিল তেওঁৰেই। অলপ সত্তীয়া বাহ তিনি বাহি পইচাখিনি তেওঁৰ পকেটত ভৰাইছিল। লিৰিকা বাহৰ কথাটো কমিটিৰ বাকী সদস্যৰ আগত প্ৰচাৰ হয় বুলিয়েই তেওঁ ভবিয়াই মোহনৰ মুখখন বন্ধ কৰিলে।

তেওঁ মোহনক অলপ মোলায়েম সূৰত সোধিলে—“তই অসমীয়া নহয় জানো?”

“হয় চাব,” মোহনে কামি এটা চাচি চাচি ক’লে।

“চেচ হৈ গ’ল বুজিছ। অসমীয়া জাতি চেচ হৈ গ’ল। এটা আধীন জাতিৰ অস্তিত্বই চেচ হৈ গ’ল.....।” কৈ কৈ বকুৰা পেন্‌দেলৰ সিটো ঘূৰ পালেগৈ। শেষ নহ’ল কিন্তু মোহনহঁতৰ কাম। ইটোৰ পাছত সিটো। বন্ধৰ ওপৰত তক্তাবোৰ পাৰি দিয়া। তাৰ ওপৰত বিবাট তিবপালখন মেলি দিয়া। মঞ্চলৈ উঠা খট্‌খটি সজা। টিঙৰ চকীবোৰ শাৰী শাৰীকৈ মেলি দিয়া এন্ধাৰ হোৱাৰ লগে লগে জলি উঠিল অসংখ্য নিয়ন লাইট। ল’ৰা-ছোৱালী কিছুমান আঁৰ কাপোৰেৰে তৎক্ষণাত মঞ্চতো সজাই পেলালে। লাইটৰ পোহৰত গোটেই হুটুৱোৱেই সলনি হৈ গ’ল। উজ্জ্বল পোহৰত মঞ্চতো জক্‌মকাই উঠিল। ইতিমধ্যে পেন্‌দেলত দৰ্শকৰ ভিৰ আৰম্ভ হ’ল। গাড়ীৰে আহিব ধৰিলে বিভিন্ন শিল্পী, বৰ বৰ হান্ধু। মোহনহঁতৰ অস্তিত্ব ক্ৰমে জাকজমকীয়া পৰিবেশৰ মাজত কেনে নাইকীয়া হৈ গ’ল। সিহঁতবোৰ এতিয়া অলাগতিয়াল বস্তুৰ দৰে হৈ পৰিল। নিহঁত গোটেই কেইটা ঘূৰেৰে খাঁহনি এটুকুৰাৰ ওপৰত ইটা ছটুকুৰামানৰ ওপৰত বাহি জিৰাখি লবলৈ ধৰিলে। বৰ ভাগৰ লাগিছিল আটাইকেইটাৰ। মুখত মাতে নাই এটাবো। এবাৰ হান্ধু মাংবাই ক’লে—“টকাটো জন্ম পালেই হয়। চাৰি হাইল খোজ কাঢ়িব লাগিব। চেকেটাবী বাবুটোৱে বাতি ২ বজাত টকা দিব মুখি চুক্তি কৰিছিল।”

মোহনে ইচ্ছা নোহোৱা সখেও ক’লে—“এতিয়া ইয়াত বোম্বাৰ্ণৰ দি মৰ.....” তাৰ মুখত অস্বীকৃত হাত ওলাল।

“পেটৰ বিষিয়ে চব কৰিব লাগিব।” দাৰ্শনিকৰ দৰে বক্তব্য দিলে চোনা বিক্ৰাই।

মোহনে একো নাহাঁজলে। আঁঠু হুঁচাত ঘূৰটো জ্বলি গৈ চকু হুঁচি ঘূৰিলে
চেঁটা কৰিলে। ডাৰ কেবল এটাই চিন্তা, কেতিয়া চাউল বহিল কিনি সি
বৈণীয়েকৰ হাতত তুলি দিহেঁটে। কেতিয়া হেপাহ পলুৱাই ল'ৰা-ছোৱালীৰ
লগত এসাজ ৰায়। কথাবোৰ ভাবি ভাবি চলিললৈকৈ চৌপনি আহিল ডাৰ।

“আমাৰ নাট্যভূমিক সজিয়া আৰম্ভ হ'ব এযোৰা বাচকবনীয়া হুচুৰিবে.....”
মাইকত বোৰকৰ হাতত মোহনৰ ডাঙা ভাগি গ'ল। সি চকুৰকৈ এবাৰ
মকলৈ চালে। পিলিঙা ডেকা কেইটামান মকত হুৰি হুৰি পদ দিছে...
দেউতাৰ পলুলিত .. গোবিন্দাট ৰায়। মোহনে চকু কেইটা আকৌ মুদি দিলে।
ডাৰ আকৌ চৌপনি আহিল।

কিয়ান সময় গ'ল জানো। হঠাৎ চোনা যিকোৰ চিঞৰত সি থকুৰকৈ
সাৰ পাই উঠিল “এই মোহন উঠ। তোক চেক্ৰেটাৰী বাবুৱে বিচাৰিছে”
মোহন ধৰমবাই ঠিৱ হ'ল—“ভইতে টকা পালিনেক?”

“হুৰ বেটা, তোৰ ওপৰত চেক্ৰেটাৰী বাবু গৰম। মাতিছে জন্মি।”
মোহনৰ অৰ্ধ-কণ্ঠ শুকাই গ'ল, “ক'ত আছে চেক্ৰেটাৰী বাবু?” মোহন
ল'ৰালবিকৈ দীপৰ ওচৰ পাওঁতে দীপে ওজন গজন কৰি আহিল। মোহনে
ভয়ে ভয়ে হাঁহিলে—“কি হ'ল মোক বিচাৰিছিল বোলে?”

ডাক বেথি দীপ গৰাজ উঠিল “ষ্টেজ সাজিছিল, চালা। হুঁচাকড়ি এটাও
নাপাৰ। মোৰ চব ইচ্ছাত আজি দেখ।

“কি হ'লনো?”

“কি হ'বলৈ আছে? ষ্টেজৰ তলৰ বাঁহ ভাগি গৈছে। আপ এটা হাবিলেই
ভাগি পৰি যাব। গুৱাহাটীৰ Guest artist খিনি ক'ত থিয় কৰাম
আজি?.....”

মোহনে, ক'লে ব'ব ব'ব মোৰ ওপৰত গালি দিলেই নত'ব। বকুৰাচাক
মই কেইবাবাৰো ক'লো—বাঁহ কেইডাল লিৰিকা ভাগি যাব পাৰে। বকুৰা চাবে
ওভোভাই মোকহে ধৰাকি দিলে। আমি কি কৰিম। হাজিৰা কৰা নাজুহ।
যেনেকৈ কৰ আমি তেনেকৈ কৰি দিম। আমাৰ গাত কি দোষ?”

“চুপ চুপ। বব বব কথা নকৰি। বকুৰা ক'লৈ গ'ল।” বত চব বকুৰাট
এই বকুৰাৰ। চেবটেজ কৰিব আহিছে চান্ধাই।”

চোনা যিকোৱা ল'ৰালবিকৈ ক'লে, “বকুৰা বাবুতো কেতিয়াবাই ইলুৰা বাঁহ
কাঠ চব চৈলা এখনত তুলি দি ববলৈ পঠিয়ালে আৰু নিজেও লগতে গ'ল।”

দীপৰ মাত আৰু ডাঙৰ হ'ল—“চালাই ডুবাই থৈ গ'ল” দীপ বহি পৰিল।

“কি হ'লহে দীপ ?” কমিটিৰ সভাপতি বয়োবৃদ্ধ মহেন্দ্ৰ হাজৰিকাই স্থধিলে।

“কি হ'ব আৰু খুড়াদেউ। অবন বৰুৱাই ডুবাই থৈ গ'ল ? ষ্টেজ ভাগো ভাগো অৱস্থা। কি কৰে কৰক খুড়াদেউ ? মোৰ মগজে কাম নকৰা হৈছে।”

“ব'বা ব'বা ধৈৰ্য্য নেহেৰুৱাবা। সকলো সমস্যাবেই সমাধান আছে।” হাজৰিকা বুঢ়াই মোহনৰ ফালে চাই স্থধিলে “তহঁতৰ মাহুহ কিমান আছে ?” মোহনে সংখ্যাটো ক'লে।

“দীপ ইহঁতক হাজিৰাৰ টকা দিলানে ?”

“নাই দিয়া খুড়াদেউ।”

“ভাগিছে কিমান ? এডাল নে বেছি ?”

চোনা মিঞাই ক'লে, “ভাগিছেতো মাত্ৰ এডাল। কিন্তু কোনো বকমে জোৰা দিব নোৱাৰি।”

সভাপতি হাজৰিকা দীপক একাধৰীয়াকৈ মাতি আনি ফুচ-ফুচকৈ কিবা এটা কৈ আঁতৰি গ'ল। দীপৰ মুখখন উজ্জ্বল হ'ল। সি মোহনহঁতৰ ওচৰলৈ আহি কলে তহঁতৰ ১৫ টা মাহুহ আছে নহয় ? আমাৰ আইটেমো এঘণ্টামানৰ বাবেহে আছে। তহঁতে তিনিটা তিনিটাৰ দলে ষ্টেজৰ তলত সোমাই কান্ধেৰে ষ্টেজটো ধৰি থাক। ওপৰত বৰ বেছি artist ও নাথাকে। প্ৰগ্ৰেম শেষ হ'লেই তহঁতক টকা দি দিম বাক।”

মোহন, মাংৰা জাঙুৰ, খাই উঠিল “নাই এই চব হ'ব নোৱাৰে। আমাৰ হাজিৰা দিয়ক আমি যাত্ৰ। দিন ভৰ কাম কৰি আমি হায়ৰাণ হৈ গৈছো।”

“এইখিনি নকৰিলে ফুটাকাড়ি এটিও নাপাব।”

মোহনৰ মাতত এইবাৰ অবাইচ মাত ওলাল, “নেলাগে তোৰ ...টকা। আমাৰো ভেজ-মঙহৰ শৰীৰহে। কি বুলি ভাবিছ ?”

এইবাৰ চোনা মিঞা মাজত জপিয়াই পৰিল, “হেই হেই ৰগড়া নকৰিব, মোহন ভাই। তেঁকা তোৰ মোৰ। টকা নাপালে আমাৰহে মৰণ। বিবি, বাজ্জাৰ কথা একবাৰ চিন্তা কৰ.....।”

হাজৰিকা বুঢ়া ক'ববাৰ পৰা আহি ওলাল, “তুমি ঠিক কৈছা, ভাই। তোমালোকেও সবহ টকা পাবা। আমাৰো সন্মান বাছিব। এবটী সহয়নো আৰু কি ? লাগি যোৱা।”

ঘৰ সংসাৰ ল'ৰা ছোৱালীৰ চিন্তাত থকা মোহনহঁতৰ দলটোৰ আকৌ এবাৰ পৰাজয় হ'ল। সকলো আপত্তি তুলি শেষত সকলো ৰাজী হৈ গ'ল।

মঞ্চৰ তলখন অন্ধকাৰ। জ্বাৰে গেলো গৰম। হহৰ উৎপাত। পখালি ৰীহডাল কাকত লৈ তিনিমুখ তিনিটা মাহুহ মোহন, মাংৰা আৰু চোনা যিঞা। মঞ্চৰ ওপৰত চলিছে ভেটিয়া উদ্ধাৰ নৃত্য। গুৱাহাটীৰ অভিজাত সাংস্কৃতিক সংঘ কলাক্ষেত্ৰৰ আপুৰুগীয়া অসমীয়া লোকনৃত্য। দৰ্শকৰ বৈ বৈ হাত চাপৰি।

“চোনা যিঞা,” মোহনে চিঞৰি ক'লে, “মোৰ কিত্ত কাক জলি গৈছে এৰি দিয় কিত্ত ?”

“চুপ চুপ ভাই জোৰেৰে নিচিঞাৰিব। ওপৰত বাহুহঁতৰ নাচ চলিছে। তোৰ যদি কাক জলিছে মই ধৰো। তই অলপ জিৰাই ল।” মোহনে একো নামাতি ভাৰিৰে ভালকৈ খোপনি পুতি কান্ধখন দাঙি ধৰিলে।

আকৌ ঘোষকৰ কণ্ঠ শুনা গ'ল “এইয়ে অসমৰ বাবে বৰণীয়া সংস্কৃতি। ইয়াৰ মাজতেই জীপ লৈ আছে এটা জাতিৰ স্বপ্ন—আশা-আকাঙ্ক্ষা। এই সংস্কৃতিক জীয়াই ৰাখিব নোৱাৰিলে এটা জাতিৰ অস্তিত্ব চিৰকাঠৈ বিলনি হ'ব।”

ঘোষকৰ কণ্ঠ শেষ হোৱাৰ লগে লগে মাংৰাই থুক থুককৈ হাঁহি উঠিল।

মোহন আৰু চোনা যিঞাই তাৰ ফালে বেকাকৈ চাই ক'লে, “কি হ'ল তোৰ মাংৰা। ইমান দাঁত চেলাইছ ? মাংৰাই হাঁহি হাঁহিয়েই ক'লে, “নাই হাসি আৰু কি কৰিব বে ? আমাৰা চাড়ি দিলে বাবু গিলা চালা চৰ গিৰি যাব বে—” তুলি আকৌ থুক-থুককৈ সি হাঁহি উঠিল।

জলি যোৱা কান্ধখন সলাই মোহনে ভাবিছে—সঁচাকৈ সিহঁতে এৰি দিলে বাক কি হ'ব ?

লিখাৰ প্ৰত্যয়েৰে

“অপগণ্ড”

কাকতখনত লিখা আছিল—

॥ নমঃ নাৰায়ণ নমঃ ॥

কলিযুগত ভগৱান

শ্ৰীকৃষ্ণৰ অদ্ভুত অৱতাৰ

‘দক্ষিণ ভাৰতৰ মাদ্ৰাজৰ……… হিন্দুৱত কলিযুগত এক অদ্ভুত দৃশ্য দেখা যায়, যি দৃশ্য আজি পৰ্য্যন্ত নিজ চকুৰে কেৱেঁ দেখা নাই। বৰ্তমান এই হিন্দুৱত এটা সাপ ওলাই বহু সময় অপেক্ষা কৰি এজন ব্ৰাহ্মণৰ ৰূপ ধাৰণ কৰে। হিন্দুৱত সেই সময়ত পূজাৰী উপস্থিত আছিল। ব্ৰাহ্মণৰূপী সাপে উত্তৰ দিলে—ভয় কৰাৰ কোনো কাৰণ নাই। যি কয় মন দি শুনি যোৱা। কিছুদিনৰ পাছত এই পৃথিৱীত মই অৱতাৰ ৰূপে জন্ম গ্ৰহণ কৰিম। যিয়ে ধৰ্মক অপমান কৰে তাক সমুচিত দণ্ড দিম। পাপ কাম এৰি সৎ পথে চলা। মোৰ নামত যি জনে ১০০ কংগজ ছপা কৰি বিলাই দিয়ৱে, ১৪ দিনৰ ভিতৰত তেওঁৰ মানসিক চিন্তা নাইকিয়া হব আৰু তেওঁৰ সকলো কাম সফল হব আৰু যদি কোনোলোকে জানি শুনিও ১৪ দিনৰ ভিতৰত প্ৰচাৰ নকৰে তাৰ যথেষ্ট ক্ষতি হব। সাপৰূপী ব্ৰাহ্মণে এই কথাখিনি কৈ ৩৩ খোজ পিছুৱাই সাপ হৈ অন্তৰ্ধান হয়। এই খবৰ শুনি বোম্বাইৰ এজন ব্ৰাহ্মহে ব্ৰাহ্ম ২৪ খন কাগজ ছপা কৰি বিলাই দিয়াত ১৪ দিনৰ ভিতৰত গটাবীত পাঁচলাখ টকা পায়। আলিপুৰ দুৱাৰৰ এজন বিজ্ঞাৱালাই ৪০০ খন ছপা কৰি বিলাই দিয়াত ১৫ দিনৰ ভিতৰত ঘৰৰ বজিয়াত একলহ কেঁচা নগদ টকা পায়। এই পত্ৰ পাই এজন ব্ৰাহ্মহে হাঁহিৰে উকুৱাই কাগজখন ফালি পেলায়; ১৪ দিনৰ ভিতৰত তেওঁৰ লৰাটোৰ মৃত্যু হয়। এই কথা সত্য যে শ্ৰীকৃষ্ণৰ মহিমা প্ৰচাৰ কৰাই ইয়াৰ উদ্দেশ্য। এই পত্ৰ পাই কবতা অনুযায়ী কিছু বিলাই দিয়ক, নাটবা এজনৰ হাতলৈ পঠিয়াই দিয়ক। এই পত্ৰৰ যেন অৱহেলা নকৰে।

আমি উপকৃত হৈছো। যিহান পাৰে বিলাই দিয়ক। সকলোৰে ভাল হৈছে, আপোনাবোৰে হব।”

এই লিখু কৰা কাগজখন জাগবুজাই দিলে অধ্যাপক ড° দুৰ্গাচৰণ ঠাকুৰে তেওঁৰে সহকৰ্মী আন এজন অধ্যাপক বাজেন য়েচকৈ। শেষ আবেলিৰ সেই সময়টোত বাজেন য়েচ বাৰান্দাতে দেউৰা চকীএখনত আংগুয়েৰে বহি বাওঁৰি কাকতত সেইদিনাখন প্ৰকাশিত অষ্টম পোষ্টী নিৰপেক্ষ শীৰ্ষসন্মিলনত আলোচিত হোৱা দক্ষিণ আফ্ৰিকা বৰ্ণভেদ নীতিৰ বিষয়ে পঢ়ি আছিল।

ড° দুৰ্গাচৰণ ঠাকুৰ আৰু বাজেন য়েচ দুয়ো একেখন কলেজতে অধ্যাপনা কৰে আৰু থাকেও কলেজৰ ওচৰতে একেটা ভাড়া ঘৰৰে বেলেগে বেলেগে ফুটাকৈ কোঠা লৈ। ছয়োজনৰে পৰিয়াল সৰু আৰু যাৱতীয় সা-হুবিধাখিনি যোটাযুটিৰে থকা বাবে ভাড়াঘৰ যদিও অহুবিধা তেনেকৈ হোৱা নাই। কিন্তু অহুবিধা হৈছে আন দিশৰ পৰা। দুয়ো বিজ্ঞানৰ ছাত্ৰ আৰু অধ্যাপক আৰু ছয়োজনকে প্ৰায় সমবয়সী বুলিব পাৰি। ছয়োজন গৰীব গাঁৱলীয়া পৰিয়ালৰ পৰা অপেক্ষ কটোৰে পঢ়া-শুনা কৰি অহা মানুহ। এইখিনিটেকৈ জুই অধ্যাপকৰ নাজত মিল আছে। পিছে অমিলৰ তালিকাখন যথেষ্ট পৰিমাণে দীঘল। যিটো বিষয়ত অমিল চূড়ান্ত, সেইটো হৈছে তেওঁলোকৰ জীৱন দৰ্শন। অধ্যাপক ড° ঠাকুৰ পুৰণি ধ্যান-ধাৰণাক খামোচ মাৰি ৰাখি থকা মানুহ। তেওঁ বিশ্বাস কৰে ভাস্কিয়ে হৈছে ‘এ ভৱ গ্ৰহণ বন’ত কালাতিপাত কৰাৰ প্ৰধান সাধৰি। সেয়েহে তেওঁৰ এটা কোঠাৰ এমুখে ৰায় কৃষ্ণ, শিৱ, পাৰ্বতীকে আদি কৰি ভালেমান দেৱ-দেৱীৰ ফট’ সমতলে আঁৰি থোৱা আছে। পুৱা সন্ধিয়া সেইবিলাক ফট’ৰ আগত ধূপ-ধূনা জলাই বিৰ-বিৰকৈ মন্ত্ৰ পাঠকোৱা কামকোৱা তেওঁৰ নিত্য-নৈমিত্তিক। তেওঁৰ মতে ঈশ্বৰ উপাসনাক ষিকিলাকে উপলুঙা কৰে, সেইবিলাকৰ ভাটি বয়সৰ চেউনাত আত্মাৰ নিৰ্জনতা প্ৰৱল হয় আৰু মৰিবৰ সময়ত জ্ঞান চকু মেল খায়।

অধ্যাপক য়েচ ইয়াৰ সম্পূৰ্ণ বিপৰীত। ছাত্ৰ জীৱনত অভাৱৰ স্বাক্ষৰ চলি অহা য়েচ দুখ-লাহুনাৰ পৰা পৰিত্ৰাণৰ পথ বিচাৰি সহজাত মানৱতাবোধৰ আশ্ৰয় লৈছিল। ইয়ে তেওঁক ব্যক্তিগতভাবে সৎ আৰু আত্মৰবাহী হবলৈ প্ৰেৰণা যোগাইছিল। মানুহেই দেৱ, মানুহেই দেৱ, মানুহ বিনে নাই কেও। য়েচৰ দীক্ষিত য়েচ পিছত দেখিলে যে এইদেৱ মহামুখীও তেওঁৰ মনত পাকি দিব পৰা নাই। তেওঁৰ চাৰিওফালে দিনে দিনে অনায়াস এনেভাবে ব্যাপক হবলৈ ধৰিছে যে ‘মানুহে অনায়াস পৰত চলিব লাগে বুলি যেন এটা অস্বাভাৱিক

নীতি বচন মাহুহবিলাকৰ মগজুত বন্ধুত্বল হবলৈ ধৰিছে। চকুৰ আগত ঘটি থকা সত্যৰ অপমৃত্যুৱে মেচক স্বাভাৱিকতে অস্থিৰ কৰি তুলিলে। তেওঁ আগত-কৈও অধিক জিজ্ঞাসাবে বিভিন্ন কিতাপ আলোচনী আদি পঢ়িবলৈ ধৰিলে আৰু আলোচনা চকু আদিত সঘনাই উপস্থিত থাকিবলৈ ধৰিলে। লগতে বন্ধু-বান্ধৱ সকলৰ লগতো তেওঁ তৰ্ক যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হ'ল। ঘটনাক্ৰমে বস্তুবাদী দৰ্শনৰ লগত তেওঁৰ পৰিচয় ঘটিল। মেচ নিজে বিজ্ঞানৰ এজন অমুসন্ধিৎসু ছাত্ৰ হিচাপে এই দৰ্শনৰ বন্ধুত্বলক তত্বৰ প্ৰতি সহজে আকৃষ্ট হৈ পৰিল। সমাজদৰ্শনো যে প্ৰাকৃতিক বিজ্ঞানৰ আধাৰত বচনা হব পাৰে—সেই কথা জানি তেওঁ অভিভূত হ'ল। ইমান দিনে তেওঁৰ মনত খোপনি পুতি থকা অস্থিৰতা জোকাৰি পেলাবলৈ তেওঁৰ বেছি সময় নালাগিল। তেওঁ আগৰে পৰা পোষণ কৰা মানৱতাবাদক বান্ধৱসময়ত ৰূপ দিয়াৰ পথ এইবাৰ যেন বিচাৰি পালে।

অধ্যাপক ড° ঠাকুৰে মেচক গুৰু গোঁসাঁই নমনা এজন অসামাজিক লোক বুলিয়ে গণ্য কৰে। বন্ধু-বান্ধৱৰ আগত হুবিধা উলিয়াই তেওঁ মেচক কমিউনিষ্ট বুলি ভাঙিলা কৰে। তলত গেদ জন্মা হৈ ওপৰত ফটফটীয়া হৈ থকা এডোঙা পানীত এটা শিলগুটি পেলাই দিলে যেনেকৈ তলিৰ পৰা গেদবিলাক উঠি আহি পানীখিনি বোলা কাঁৰ পেলায়, তেনেকৈ কমিউনিষ্ট!—এই এটা মাত্ৰ শব্দই ড° ঠাকুৰৰ মনৰ গহনত থুপ খাই থকা ঘৃণা, বিৰক্তি, পুতৌ আদি শব্দত জড়িত থকা অস্বস্তিকৰ অহুভূতিবিলাক জগাই তুলি তেওঁৰ মনটো অশান্ত কৰি তোলে। ড° ঠাকুৰ প্ৰাচীন সন্ধ্যাস্ত মাহুহৰ ঘৰৰ, সদায় সেই কথা তেওঁ মনত ৰাখে! মেচ যে কুলত তেওঁতকৈ নীচ আৰু সাধাৰণ খেতিয়কৰ ঘৰৰ পৰা আহিছে তাকো পাহৰি নাযায়।

পৰম্পৰ বিৰোধি মতবাদত বিশ্বাসী ছই অধ্যাপকৰ মাজত সেয়েহে সন্ধ্যাৰ বাককৈয়ে অভাৱ। মেচে তেওঁৰ স্বাভাৱিক কথন ভংগীৰে প্ৰথমতে একো একোটা বিষয়ৰ ওপৰত ড° ঠাকুৰৰ লগত মত বিনিময় কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। কিন্তু ড° ঠাকুৰৰ আকোৰণোজ মনোবৃত্তিয়ে মেচক সংকীৰ্ত্ত হবলৈ বাধ্য কৰিলে। আনহে নালাগে, সাধাৰণ ঘৰুৱা কথা এটাতো তেওঁলোকৰ মনোমালিন্য এনে ধৰণে বাঢ়িবলৈ ধৰিলে যে কথা ওলালেই সি ডৰ্কাবিবাদত পৰিণত হোৱাৰ উপক্ৰম হবলৈ ধৰিলে। মেচে প্ৰয়াস পাইলে। পৰিস্থিতি অধিক বেয়ালৈ যাতে নাযায় তাৰ বাবে তেওঁ সতৰ্ক হ'ল। তেওঁ ড° ঠাকুৰৰ লগত কথা-বতৰা একেবাৰে কৰাই দিলে। সুধাৱূথি হলে ভৱতাৰ খাতিৰত সোধা “ড° ঠাকুৰ, ক্লাটলৈ যাবলৈ ন?”

“মেচ, কোনবা ওলাইছে নেকি ?” এই জাতীয় চুটি বাক্য কেইটামানহে তেওঁলোকৰ মাজত সংযোগ বন্ধাৰ ভূমিকাত ব’লগৈ।

দিনবিলাক এই ধৰণেই অগতিবাহিত হৈ আছিল। সময়ৰ এই ধাবাবাহিতকতাত যতি পেলাই অধ্যাপক ড° ঠাকুৰে সিদ্ধিনাথন আবেলি যেতিয়া লিখু কৰা কাগজখিলা আগবঢ়াই দি বাতৰি কাকত পঢ়ি থকা মেচক কলে, “মেচ এইখন পঢ়ি চাওকচোন।” দস্তবযন্ত মেচ অৱাক হোৱাৰে কথা। মেচে বাতৰি কাকতৰ পৰা মূৰ দাঙি ড° ঠাকুৰৰ প্ৰসাৰিত হাডলৈ চালে আৰু বেছ কোঁতুলেৰে কাগজখন ললে। কাগজখনৰ দুটামান বাক্যৰ ওপৰত চকু ফুৰায়েই বিষয়টো অল্পধাৰন কৰি ললে। বেলেগেচোন, বাছ-ষ্টেচন আদিত এই ধৰণৰ কাগজ মাজে মাজে কোনো-কোনোৰে বিলি কৰি ফুৰা মেচে দেখিছে। তেওঁ সেইবিলাক নিতান্তই ধৰ্মভীৰু বা অৰ্থলোলুপ কেইজনমান নিকুট মগজুৰ মাজুহৰ কাম বুলি বিশেষ গুৰুত্ব দিয়া নাছিল। কিন্তু ড° ঠাকুৰৰ হাতৰ পৰাও যেতিয়া একে ধৰণৰ কাগজ এখনকে পালে, তেওঁ বিস্মিতভাবে হঠাৎ, “ড° ঠাকুৰ, ক’ত পালে এইখন ?”

তেওঁক অধিক বিস্মিত কৰি ড° ঠাকুৰে উত্তৰ দিলে, “আজিৰ ভাকত পালে।”

মেচে কিবা কোৱাৰ আগেয়ে ড° ঠাকুৰে কৈ গ’ল—“বুজিছে মেচ, কাগজখন যিসকলে মোলৈ পঠিয়াইছে, তেওঁলোকে মোক ভুল ভাবিছে।”

বিশ্বসৰ প্ৰাথমিক আবেশ মেচৰ মনৰ পৰা ইতিমধ্যে কাটি গৈছে। ড° ঠাকুৰৰ কথাত তেওঁ একপ্ৰকাৰ আশঙ্ক হ’ল আৰু কাগজখন ড° ঠাকুৰক ওতচাই দিব খুজিলে ঠাকুৰে লৰালৰিকৈ কৈ উঠিল, “নালাগে নালাগে, মেচ ! সেইখন আপুনিৱেই ৰাখক। আপুনি ছাগে কালি পেলাই দিব নহয় জানো ?”

‘এবা, কালিয়ে পেলায়। এই ধৰণৰ ধান্নাবাজি কথাবিলাকৰ চলন্ত আজি-কালি বেছিকৈ হৰলৈ ৰাখিছে।’—মেচে তেওঁৰ চিৰাচৰিত আত্মপ্ৰত্যয়ৰ জ্বৰত উত্তৰ দিলে।

মেচৰ কথা সম্পূৰ্ণকৈ শুনিবৰ বাবে ড° ঠাকুৰ বৈ নাথাকিল। সমুখৰ চোতালৰ সেউজীয়া বননিৰ ওপৰত ষ্টেণ্ডত থিয়কৈ বহা চাইকেলখনত উঠি ডেউ পেডেল চলাই দিলে।

ড° ঠাকুৰ ওলাই যোৱালৈ চাই থাকি মেচে পুনৰাই বাতৰি কাকতৰ পৃষ্ঠালৈ ফুৰি আহিব খুজিলে। বাতৰি কাকতৰ ওপৰত যেন খাই থকা কাগজখন দেখি তাৰ লিখাখিনি তেওঁ আকৌ এবাৰ ভালদৰে পঢ়ি চাবলৈ বন কৰিলে।

ড° ঠাকুৰে তেওঁক কাগজখন দেখুওৱা আৰু পাছত সেইখন তেওঁৰ হাতৰ

পৰা লৈ নোযোৱা—এই গোটেই ঘটনাটোকে তেওঁ প্ৰথমতে গুৰুস্থানী বুলি এৰি দিব খুজিছিল। কিন্তু কাগজখন বিতৰীয়াৰ ভালদৰে পঢ়াৰ পাছত তেওঁৰ মনোভাৱ সলনি হ'ল। তেওঁ ঘটনাটোত ড° ঠাকুৰৰ অকল চিন্তামোৰ্বলাই নহয়, কুশলবৰো যেন উমান পালে। তেওঁৰ মনটো গধুৰ হৈ পৰিল।

ৰাতি ভাত-পানী খাই অতোৱাৰ পাছত বিমলাই ডা'ৰ ডালত লৰা-ছোৱালী দুটাই দিনত বিশৃঙ্খল কৰি থোৱা কাপোৰকানিবিলাক ধানখিত লগাই আছিল। মেচে চুৰট এটা জ্বলাই তুহোপামান মাৰিলে আৰু ধোঁৱাখিনি নাকেৰে এৰি দি পত্নীৰ ফালে চাই মাত লগালে, “বিমলা, তোমাক কথা এটা কও, শুনা।”

বিমলাই সংসাৰৰ গতানুগতিক কথা বুলি ভাবি থিয় হৈ থকা ঠাইৰ পৰাই কাণ উৎকীৰ্ণ কৰি ব'ল। তাকে দেখি মেচে কলে, “কথাটো অলপ দীঘলীয়া হব, বিমলা! তুমি বৰং কামখিনি শেষ কৰি ওচৰতে বহি লোৱা।”

বিমলাই সেইমতে মূঢ়া এটা চোঁচোৱাই আনি স্বামীৰ ওচৰত বহি ব'ল আৰু তেওঁৰ কথা শুনিবলৈ সাজু হ'ল। মেচে আবেলিৰ ঘটনাটো পুংখানুপুংখৰূপে বৰ্ণাই পত্নীলৈ চাই কলে, “বিমলা ঘটনাটো মই কিয় সহজভাবে লব পৰা নাই তাৰ কাৰণ তুমি নিশ্চয় জানিবলৈ বিচাৰিবা; নহয় জানো?”

“কওক!”—বিমলাই চুটিকৈ উত্তৰ দি সন্মতি জনালে।

মেচে কৈ গ'ল—“চোৱা বিমলা! প্ৰথম কথা হ'ল: ড° ঠাকুৰৰ নিচিনা শিক্ষিত বিদ্বান, বিজ্ঞানী অধ্যাপক এজনক বিচাৰি বিচাৰি এনে ধৰণে প্ৰচাৰৰ কামত লগাবলৈ বিচৰাৰ কাৰণ কি? বিতৰীয়া কথা: ড° ঠাকুৰ যাদু প্ৰকৃততে অন্ধ-বিশ্বাসী নহয়, তেনেহলে কাগজখন নিজেই ফালি নেপেলালে কিয়? তৃতীয় কথা: লিখাখিনিও চিন্তাভীত হৈ তেওঁ কাগজখন অইন কাৰোবাক সহজে দি দিব পাৰিলেহেঁতেন। তাকে নকৰি মোৰ লগত তেওঁৰ সম্পৰ্ক মুঠেই প্ৰাণিতকৰ নোহোৱা সত্ত্বেও কাগজখন মোক দিয়াৰ কাৰণ কি? এই তিনিটা প্ৰশ্নৰ উত্তৰো মই তোমাক দিওঁ, শুনা।

“মোৰ প্ৰথম প্ৰশ্নটোৰ উত্তৰত কৈছো: কৃষ্ণ অৱতাৰৰ লেখীয়া প্ৰচাৰ কাৰ্যৰ আঁৰত বিবিলাক মগজুৱে কাম কৰি আছে, সেইবিলাক যেন-ডেং-প্ৰকাৰেণ সমাজৰ স্থিতিৱস্থা বাহাল ৰখাৰ বাতিৰত অন্ধ সংকোচ প্ৰচাৰ কৰাৰ কামত নিয়োজিত হৈছে। বৰ্ত্তমান সমাজৰ নিৰ্মম নিষ্পেষণত মানুহৰ মনত পুত্ৰীভূত অসন্তুষ্টিয়ে যাতে উদ্দীপকৰ পৰ বিচাৰি পাব নোৱাৰে, তাৰ বাবে চমকপ্ৰদ দৃশ্যৰ প্ৰদৰ্শন কোণল-পদভাবে এনে প্ৰচাৰ কাৰ্যকৰী কৰা হৈছে। এই ক্ষেত্ৰত বিজ্ঞানী হৈ

অধ্যাপক জাতীয় সেইবিলাক মাহুহ—বিবিলাকৰ আকাংক্ষাৰ ভালিকাত শেহতীয়াভাবে সংযোজিত হোৱা সামগ্ৰীৰ নাম হৈছে বঙালী টি. ভি. ক্ৰীজ, সেইবিলাক মাহুহক হাতিয়াৰ হিচাপে সহজে ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰিব। তাৰোপৰি অধ্যাপক বা বিজ্ঞানী হিচাপে সমাজত এটা বিশিষ্ট স্থান থকা হেতুকে জনসাধাৰণৰ ওপৰত তেওঁলোকৰ প্ৰভাৱ ভালৈখিনি। গতিকে সমাজ পৰিৱৰ্তনৰ যি কোনো প্ৰচেষ্টাক প্ৰতিহত কৰিবৰ বাবে ড° ঠাকুৰৰ নিচিনা মাহুহ উদ্ভৱ নিৰ্বাচন।

“দ্বিতীয় প্ৰশ্নটোৰ উত্তৰ প্ৰশ্নটোতে ওলাই আছে। ড° ঠাকুৰে কাগজখন নিজে ফালি পেলোৱা নাই—কাৰণ কাগজখনৰ বিষয়বস্তুৱে তেওঁৰ মনত সঁচাৰা বিপদৰ আগ-জাননী দিছে। পাৰিবাৰিক অসংগল থওন কাৰবলৈ যিজন মাহুহে উদ্ভৱ-মহু মাহুলাইৰ আশ্ৰয় লয়, সেইজন মাহুহ মানসিকভাবে পঙ্গু। শূন্য জ্ঞান পুৰাবলৈ যিবুৰে কেউফালৰ পৰা বায়ুয়ে বতাহৰ ৰূপ পৰিগ্ৰহণ কৰে, একেদৰে মানসিক শূন্যতা পুৰাবৰ বাবে সামাজিক ঘটনাপ্ৰবাহৰ পৰা অজ্ঞবিশ্বাসৰ ভূঁপ বতাহ বলে।

“তৃতীয় প্ৰশ্নটোৰ উত্তৰ : প্ৰচলিত ধ্যান-ধাৰণাৰ বিপৰীতে কথা কোৱা যি কোনো মাহুহকে ঠাকুৰে কমিউনিষ্ট লেবেল লগাব ধোজে। গতিকে ড° ঠাকুৰে মোকো সেইটো লেবেল লগাইছে। কমিউনিষ্ট এজনে কৃষ্ণ অৱতাৰ হেন অলৌকিক ঘটনাত মুঠেই বিশ্বাস নকৰে। কিন্তু ড° ঠাকুৰে মনে মনে এটা সন্দেহ পোষণ কৰে যে ঈশ্বৰ-মাহাত্ম্য ইমান ব্যাপক আৰু গভীৰ যে তাৰ পৰা প্ৰভাৱ-মুক্ত হৈ থকাৰ সাধ্য কোনো নৰ-মনিচৰ নাই। গতিকে যদি মই আত্মৰক্ষা খাতিৰত কাগজখন ফালিও পেলোওঁ, তেন্তে তেওঁৰ বিশ্বাস মতে মোৰ অহিত হ'ব, উদ্ভাট সৰ্বশক্তিমান ঈশ্বৰৰ বিৰোধ আচৰণ কৰাৰ ফলত মানসিকভাবে মই ভীতিপ্ৰাপ্ত হৈ পৰিম। মোৰ মনত সন্দিগ্ধ হোৱা মানসিক দৃষ্টান্ত কিছুদিনৰ বাবে হলেও মোৰ শাস্তি ব্যাহত কৰিব। সেয়া কমিউনিষ্ট হোৱাৰ পৰিণাম পোৱা বুলি হুটুৱাকৈ ড° ঠাকুৰে আত্মতৃপ্ত লাভ কৰিব পাৰিব।”

একেবাহে কৈ থকাৰ পাছত যেচে পত্ৰটো চাই হাঁহি মাৰি স্থিৰিলে, “বিস্মা, মোৰ কথাখিনি বাক ক্লাচত লেকচাৰ দিয়াৰ নিচিনা জনাইছে নেকি?”

বিবাহিত জীৱনৰ বোৱা লাভ বহুৰৰ সহচৰ্যই বিকলাক স্বামীৰ মানসিক অৱস্থা বুজি পোৱাত পলম নকৰে। যেচৰ মনৰ ভাৱৰ আঁঠু কৰাৰ-উদ্দেশ্যে যিচকিয়াই হাঁহি ডেঙ পৰিহাসৰ স্তব উদ্ভৱ দিলে, “ডেকী স্বৰ্গলৈ গলেও বান বাবুবই। গতিকে হে অধ্যাপক প্ৰবৰ। এতিয়া বাঁতি ভালৈখিনি হ'ল। আশাকৰো নিজাজাগৰণৰ কাৰ্কশূচী আজি নলয়।”

মেচে হাত ঘড়ীটোলে চাই ব্যস্তভাবে কৈ উঠিল, “অ’ এঘাৰ বাজি গ’ল। পোৱা যাওক।”

বিছনাত শৰীৰটো এৰি দিলে যদিও মেচৰ চকুৰ পতা জাপ খোৱাৰ লক্ষণ দেখা নগল। বিষলাৰ আগত কথাখিনি মুকলিকৈ কোৱাৰ পাছত তেওঁৰ মনটো ফৰকাল হব বুলি ভাবিছিল। কিন্তু কাৰ্যতঃ তেওঁৰ মনটো আগতকৈও অধিক ভাবাক্ৰান্তহে হৈ পৰিল।

ইমানদিনে মেচে বিজ্ঞানৰ অহুশীলন কৰি মনে মনে তৃপ্তি পাই আহিছিল। সম্ভা-সমিতিত যোগদান কৰিছে আৰু কিতাপ-আলোচনী আদিও পঢ়িছে। কিন্তু আজি আবেলিৰ ঘটনাটোৱে তেওঁক যেন নতুনকৈ ভবাই তুলিলে। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বিজ্ঞানৰ উচ্চ ডিগ্ৰীধাৰী লোক এজনেও যেতিয়া আধুনিক জ্ঞান-বিজ্ঞানৰ বা-বতাহ নোপোৱাকৈ বহু শতিকা পাছত থকা কোটি কোটি নিৰক্ষৰ গ্ৰাম্য লোকৰ কুসংস্কাৰৰ সহযাত্রী হয় তেনেলোকৰ পৰা কি আশা কৰিব পাৰি? বিজ্ঞানৰ উচ্চ ডিগ্ৰীটো কি অকল কেৰিয়াৰ’ৰ মাপকাঠি? কথাবিলাক ভাবি ভাবি মেচে মনত এক প্ৰকাৰ উত্তেজনা অহুভৱ কৰিলে।

কি কৰিব পাৰি?

মেচ বিছনাৰ পৰা উঠিল আৰু দুৱাৰৰ খিলাটো লাহেকৈ খুলি বাহিৰলৈ ওলাই আহিল। তেওঁ ওপৰলৈ চালে। তৰাবে জলমলীয়া হৈ থকা আকাশখন দেখিও তেওঁৰ মনটো উজলি মুঠিল। অস্বৰ্ভভাবে তেওঁ বননিৰ ওপৰত পায়-চাৰি কৰিবলৈ ধৰিলে।

হঠাৎ, হঠাৎ যেন তেওঁ আলোকৰ সন্ধান পাই গ’ল। তেওঁ লিখিব। তেওঁৰ চাৰিওফালে কুসংস্কাৰে ছাটি থকা সমাজখনক বাদ দি বিজ্ঞানৰ অহুশীলন তেওঁ কাৰ কাৰণে কৰিব? নাই, নাই। বিজ্ঞানৰ অহুশীলন কৰি পোৱা আনন্দৰ ভাগ তেওঁ সকলোকে দিব লাগিব। তাৰ কাৰণে মাহুহৰ মনৰ পৰা অন্ধকাৰ আঁতৰাব লাগিব। এই কামটো অইন কোনোবাই কৰিব বুলি তেওঁ বাট চাই থাকিব নোৱাৰে। এই কাৰণতে, ঠিক এই কাৰণতে তেওঁ লিখিব।

মেচে তেওঁৰ মন ঠিক কৰি ললে।

ভেটা ভঙা সোঁত

অশোক হাল

সমাজৰ মাৰভঙা কথা । প্ৰথমে কাৰ মুখৰ পৰা প্ৰচাৰ হ'ল কব নোৱাৰি । শংকৰদেৱৰ জন্মোৎসৱ পালনৰ বাবে পইচা তুলিবলৈ যাওঁতে বাৰিকক মেধিয়ে ক'লে—দেওবখৰ পচা নানিবা ।” বাৰিক ক'লে—“এবা আমাৰ সমাজৰ মাৰ ভাঙিছে । একেবাৰে আমাৰ মাজত নোহোৱা নোপজা কথা । তেনেই জাত মাৰিলে । হেৰা, স'সাৰখনত আক কাম নোহোৱা হ'লনে ?” “এই ডেকালোপাৰ উৎপাততে এইচব হৈছে । স্ব-ধৰ্ম ত্যাগ কৰি বিধৱা হ'ল । কি হ'ব আত্মী হওঁতী ।” কৈ কৈ মেধিয়ে বাহৰ হোকাতে লাগি থকা ধপাতৰ চিলিহাত সোঁহাতে আঁঠা চাকি ফুৰালে । ছাইবোৰ কুকুহা উৰাদি উৰি তামোলৰ বটাটোত অলপ পৰিলেহি । চকলিওৱা তামোলখন বাওঁহাতৰ তলুৱাত দুয়োহাৰমান মাৰি ওপৰলৈ মুখ মেলি মুখত ভৰাই বাৰিক যাবলৈ উঠিল । মেধিয়ে ক'লে—“বৰা চাহপানী এটোপা খাই যোৱা” বুলি ভিতৰৰ কালে চাই চিঞৰিলে “হয়ে গুনিছনে শুভেশ্বৰৰ মাক, এই চাহপানী অকণ আন অ' ।” “নালাগে নালাগে মেধি, এই আধাঘণ্টামান নোহয় এথোন, চুলমানৰ হোটেলত গাখীৰ দিবলৈ গৈ চিঙৰা সতি চাহ একাপ খাই আহিছো ।” বাৰিক ক'লে । মেধিয়ে ক'লে—“অৱশ্যে হোটেলৰ চাহকণ বেয়া নহয় । যিও কেতিয়াবা শুভেশ্বৰৰ খবৰ কৰিবলৈ যাওঁতে বা ফিছাৰীখনৰ মাহু বিক্ৰিৰ বাবে মাহুৰে বিচাৰি চহৰলৈ গলে একাপ পিয়াহ লুপুছে কান্ধে তিনি কাপলৈকে খাওঁ । অৱশ্যে যি তাত বুনিয়া বা জেলোপিহে খাই ভাল পাওঁ । পিচে বাৰিক গাৱঁৰ লেখৰ মাহুহ কিটাব ওপৰত সকলোৰে চকু । হোটেল-চোটেলত খালে অলপ চাইচিটি খাবা । অৱশ্যে পইচা দি কিনি খালে চুৰা নালাগে । তথাপিও দেখি গুনি অলপ আচহুৱা ঘেন লাগে ।” “কব নেলাগে মেধি যি এইবোৰত সদায় গিয়ান । গাৱঁৰ কাকো নেদেখিলেহে খাওঁ । কোনোবা থাকিলে টিপতে চিঙৰা হুটামান কাপজত বান্ধি লৈ আহে । আমাৰ ডেউক

আকৌ ভাভৰ লগত অলপ চিঙৰা পিটিকা কৰি থাই বৰ ভাল পায়।”—বাৰিকে উত্তৰ দিলে। বাৰিক যাবলৈ উঠিল। এনেতে মেধিয়নীয়ে ছুটা বাটিত চাহ লৈ চ’ৰা- ঘৰলৈ আহি কলে—“বহক চাহপানী আনিছো। ” “এহ নেখাওঁ বুলিয়ে ভাবিছিলো”—বুলি বাৰিক পুনৰ প্লাচটিকেৰে গঠা যুট্টাটোত বহিল। ফুঁৰাই ফুঁৰাই চাহ থাই বাৰিকে ক’লে—“আপুনিতো কনটোলৰ চেনি অকণকে পায়। আমি আক বিচাৰিলে এদাই হ’ল বুলি কয়।” “এ, ইহঁত কনটোলৰ দোকানীবোৰ বৰ বেয়া হ’ল। গাৰ্ভলৈ চল্লিচ পঞ্চাশ কিলো’মান চেনি আনি বাকীখিনি বাহিৰে বাহিৰে বেলেক কৰে। এইবোৰত আক ডেকামথাই মাতেই নামাতে। আমাৰ শুভেশ্বৰে এদিন কয়পেলেন দিম বুলি কৈছিল। মইহে কলো বোলে দুখীয়া মামুহ যেনে তেনে চলিছে, এইবোৰত নালাগিব। আমিচোন পায় আছো। কেতিয়াবা মচুৰ মাহো দুই এক কিলো দিয়ে।” এৰা তোমালোক মূলগা কিজনে পাই থাকিলে ক’ত মাতিবা। মৰণ আমাৰহে। বাৰিকে ক’লে, “হ’ব হ’ব এইবাৰৰ পৰা তোমাকো অলপ দিবলে মই তাক ক’ম বাক।”—মেধিয়ে উত্তৰ দিলে।

ইতিমধ্যে চাহখোৱা হৈছিল। বাৰিকে তামোল চকলিয়াই ক’লে—“পিছে মেধি, সেই চহৰত পঢ়া তোমাৰ লৰাটোলৈহে চিন্তা। সি আহিলে তাতে ইহঁত মথাৰো দেমাক উঠে। ইহঁতে বা আক’ কি মুক্তি ধৰে।” শুভেশ্বৰৰ কথা কৈছা, তাক মই ঠিক কৰিম। তেৰি মেধি কৰিলে পইচা দিয়া বন্ধ কৰি দিম। কেনেকে পঢ়ে পঢ়িব।”—মেধিয়ে কলে। বাৰিকে ক’লে—জন্মাইমী তিখিতে কি কৰিলে নেদেখিলানে? ভাওনাৰ বচন আমি ভগাই দিয়ামতে নহ’ল। সিহঁতে নিজে বিলালে। ছোৱালীকো বচন দিলে। তাতে আক চুৰীয়া এৰি ঠোঁটবোৰকে পিৰিঙিলে। বুদ্ধবোৰো দেখিলানে? কিবা খোজ কাটলত তাল মান নাই। চিনেমাৰ নিচিনা ‘ফায়েট’ কৰিলে হেনো। চি: চি: ইহঁতে সমাজৰ দ্বাৰত মাধমাৰ সোধালে। ধোজ ধৰণী তেনেই লৰক-কৰক কৰিলে।”

বাৰিকে তামোলখন ভৰাই চূপ এলেপা বেঙুনীয়া ৰঙৰ তলৰ লৰি থকা দাঁতত সানি “মই উঠোহে” বুলি চোতাল পালেগৈ। মেধিয়ে কলে—“এইবাৰ কিন্তু নহ’ব। বাক্ততো অলপ টানি দিব লাগিব।”

শংকৰদেৱৰ জন্মোৎসৱৰ পঢ়া বাৰিকে দেওবৰৰ বাদে গাৰ্ভৰ সকলোৰে পৰা তুলিলে। বেমেজালি হোৱাৰ বাবে এইবাৰৰ কাৰণে ভাওনা ‘কেনচেল’ কৰিলে। দেওবৰৰ পঢ়া ননাত সবহকালে হক হৈছে বুলি ক’লে। ডেকা কেইটামানে বু-বু বা-বাকৈ দেওবৰক সমৰ্থ দিলেও ঘৰখনৰ ভয়ত বুৰ ফুটাই নকয়।

শংকৰদেৱৰ জন্মোৎসৱৰ আগদিনা শুভেশ্বৰ চহৰৰ পৰা আহিল। জন্মোৎসৱ দিনা বিয়লি চাৰিমান বজাত শুভেশ্বৰ নামঘৰলৈ কুঁজি ওলাল। মাকে বৈ বোৱা কুৰিয়া স্তম্ভৰ চুৰীয়াখন কৰ্ম্মখুস্ত পৰাকৈ পিছি কলেজলৈ যাওঁতে কেতিয়াবা লংপেটৰ লগত পিছা পৰা ঠাৱৰ পাজ্জাবীটো পিছি ললে।

নামঘৰৰ বাটচ'ৰাত শুভেশ্বৰ বৈ গ'ল। দুৱাৰ মুখৰ জয় বিজয়ৰ কাঠৰ খুতি দুটাৰ ওচৰতে দেওবৰৰ ল'ৰা-ছোৱালী দুটা। গাত চোলা নাই। কটা পেণ্ট দুটা নামতহে কঁকালত লাগি আছে। শুভেশ্বৰ আগুৱাই গ'ল। নামঘৰৰ দুৱাৰ মুখত সেৱা এটা কৰি সোমাই গ'ল। ইতিমধ্যে নামঘৰীয়াই বাইজক ঘৰমুৰীয়া পাত চমজাই গৈছে। শুভেশ্বৰৰ উপস্থিতিত বাইজে শুভেশ্বৰলৈ চালে। শুভেশ্বৰে বাইজক উদ্দেশ্য ক'লে—“বাইজ, এই কণমান ল'ৰা ছোৱালীহালক বাহিৰত দিয়াৰ অৰ্থ কি?”

প্ৰথমতে কোনোৱে ৰাত নিদিলে। ইজনে গিঞ্জে ফুচুচুচাই কাণে কাণে কিবা ক'লে। মেধিয়ে কলে তেৰ এইবোৰ ৰাত মতাৰ দৰকাৰ নাই। আহিছ, ভগৱন্তৰ প্ৰসাদ শিৰত ল। আঠু লৈ পৰীক্ষাত পাছ হ'বলৈ শাইজৰ ওচৰত আশীৰ্বাদ এজোলোকা ল।” “যাতিব লগা কথাত নয়তাকৈ থকাতো কাপুকখালি দেউতা, এই কণমানি শিশু দুটাৰ দোষ কি? শুভেশ্বৰে প্ৰশ্ন কৰিলে।

দুটামান ডেকা ল'ৰা থিয় হ'ল। সিহঁতে অলপ উচপিচ কৰা দেখা গ'ল। মেধিয়ে কলে “কৈ দিৱাহে বাৰিক।” বাৰিকে নামঘৰীয়াক ক'লে—“তুমিয়ে কোৱাহে নামঘৰীয়া।” নামঘৰীয়াই ক'লে—“কৈ দিৱাহে পাঠক।” পাঠকে ক'লে—সি আমাৰ সমাজৰ মাৰ ভাঙিছে। জাত মাৰিছে।” এটা ডেকাই ওপৰাই ক'লে—“চিধা চিধা নকৰ কিয়? দেওবৰে মাছ বেচিছে।” “ক'বা তেনে বিবয়েই। কাম কৰি ৰালেও জাত যায়। চুব কৰিলেও বান্ধ যায়। নাথালেও প্ৰাণ নবৰ। আজি শংকৰদেৱৰ জন্মতিথিত প্ৰকৃততে আপোনালাকে শুকজনক অসন্মান কৰিছে। মহাপুৰুষসকলে জানো কিবা জাত পাতৰ বিচাৰ কৰিছে? শংকৰদেৱচোন কুঁহুৰ, শূগল, গদভকো ভিন দেবা নাই। কৈৱৰ্ত্ত, কছাৰী, নগা, মিৰি সকলোকে সান্ধিবলৈছিল। যবনকো আদৰিছিল। বাদিকা পোহাৰীকে দেখোন আগস্থান দিব বিচাৰিছিল।” শুভেশ্বৰে ক'লে।

সমাজৰ পৰা এজন ডেকাই সাহল পাই ক'লে—“শুভেশ্বৰ, তহঁতৰ কিছাৰী-খনৰ মাছ অকল তহঁতেই খাবনে বেপাৰীকো দিয়? তুলাচনী নবাবিলেও ঠিকা মাৰি মাছ বেচা টকা জহঁতে লৰ নে নলৰ?” আন এটাই কলে—“আজিকাগি

গোসাঁই মহন্তইও ফিছাৰী খন্দায়। চৰকাৰৰ দ্বাৰ কৈৱৰ্ত্তভঁৰুও
বেচিকৈ পায়। মাছ বিকি দ্বাৰ মাৰে। সেইবোৰ সমাজে নেদেখে।”

শুভেশ্বৰে ক’লে—“এবা, তহঁতে ঠিককৈ কৈছ, সিহঁত ডাঙৰ মানুহ। ডাঙৰ
মানুহৰ বিৰুদ্ধে মাতিলে জগৰ লাগে। দেওবৰহঁত নাথায় শৰক, সিও ভাল।
দিনটো খাটি দহ টকা হাজিৰাৰ পৰিবৰ্ত্তে এককিলো মাছ বেচি পচিশ টকা
পালে সমাজে এঘৰীয়া কৰে।”

ইতিমধ্যে বেলি ডুবিছিল। দেওবৰে বজাৰৰ পৰা আহি নামঘৰৰ কাষ
পাইছিলহি। তাৰ ঘৰলৈ নামঘৰৰ কাষৰবাটহেই যাব লাগে। ল’ৰা-ছোৱালী
হালে পাত চেলেকি চেলেকি “দতি দতি” বুলি দেওবৰক ধৰিলেহি। শুভেশ্বৰে
বাহিৰলৈ চাই মাত দিলে “দেওবৰকাই এইফালে আহ।” দেওবৰে ক’লে—
“হাটৰ পৰা আহিছো। গা-পা ধোৱা নাই।” এজন ডেকাই ক’লে—“হব,
নামঘৰৰ পুখুৰীতে গাতো তিয়াই লোৱা।” “হ’ব হ’ব” দেওবৰে উত্তৰ দিলে
“ঘৰৰ পৰা আহিমগৈ।” শুভেশ্বৰে ক’লে—“নহয় এতিয়াই আহ।”

দেওবৰে বজাৰৰ পৰা অনা পকৰীৰ কাগজৰ টোপোলাটো খুলি ল’ৰা-
ছোৱালীহালক ভগাই দি পুখুৰীৰ পাৰতে খৰাটো থৈ বান্টিৰে পানী তুলি গাতো
তিয়ালে। গামোচাখন চেপি ছুয়াৰি দিয়া তিয়নিখন সলাই চেপি পুনৰ পিছিলে।
বাইজৰ মাজত ক-কৰনি উঠিল। দীঘল সেৱা এটা কৰি দেওবৰ নামঘৰত
সোমাল। গাঁৱৰ মেধি লাভোলা বাৰিক, নামঘৰীয়া, পাঠক, বায়ন, নামধাৰী,
দেউৰীয়ে মাত দিবলৈ সময়ে নহ’ল। শুভেশ্বৰে কলে—“প্ৰয়োজন হলে আমি
আইনৰ আশ্ৰয় লম।”

কোনোৱে নমতা দেখি পুনৰ শুভেশ্বৰে ক’লে “দেউতা বাইজৰ পচা কিমানকৈ
আছিল?” তালৈ নোচোৱাকৈয়ে মেধিয়ে কলে—“দহ টকা।”

“দেওবৰকাই, মাছ বেচি কিমান পাল।? আছে যদি পচাটো দি দিয়া।”
শুভেশ্বৰে কলে।

দেওবৰে হাতৰ মুঠৰ পৰা সেমেকা দহটকীয়া এটা নামঘৰীয়াৰ আগত থকা
বটাও দিলেগৈ। তিডা গামোচাখন মেলি আঁঠু ললে। মেধিৰ লগতে বাইজে
হৈ-ধনি দিলে। নামঘৰৰ লক্ষ্যৰ জৰা-কাঁহ বাজি উঠিছিল।

বাহিৰত দেওবৰৰ ল’ৰা-ছোৱালী দুটাই পকৰী খাই খাই কিৰিলি পাৰিছিল।

ভোট

জ্ঞানেন্দ্র কলিতা

ভোট ।

মাজে মাজে আহি থাকে ।

এইবাবো আহিছে । ভোট আহিলে মদনৰ ভাল লাগে । সিহঁতৰ গাঁৱৰ মাহুহবোৰেও ভাল পায় । আমাৰ দেশত বোলে দহজনৰ ভিতৰত আঠ-ন জন মাহুহেই গাঁৱত থাকে । মদনে যিমান গাওঁ দেখিছে, সকলো গাঁৱৰ বেছি ভাগ মাহুহেই দুখীয়া । গতিকে, ভোট আহিলে দেশৰ বেছি ভাগ মাহুহেই কিজানি ভাল পায় ।

নাপাবই নো কিয় ?

মদনে ভাবিলে—ভোট আহিলে গাঁওৰ তিৰী-ছলিয়েও গাড়ী-মটৰ দেখা পায় । বাৰিষা যিবোৰ বাস্তাবে চেঙেল পিছিও যাব নোৱাৰি, ভোটৰ সময়ত সেইবোৰ বাস্তাবেও গাড়ী-মটৰত উঠি বৰ বৰ মাহুহবোৰ গাঁৱলৈ আহে । খাবা চাবা থাকিলে বোকা-পানী থহিও আহে । বাস্তা ভাল কৰাৰ কাৰণে, দলঙৰ কাৰণে টকা দিয়ে । মন্দিৰ-মছজিদ, স্কুল-ঘৰৰ কাৰণেও টকা দিয়ে । এই টকাৰ ভাগ ঘৰে ঘৰেও দহ-বিশ টকাকৈ পৰে । গাঁৱৰ মাহুহবোৰ ভাল । যাব লোণ খায়, তাৰ গুণ নোগোৱাকৈ নেথাকে ।

যোৱাবাৰহে বৰ বেমেজালিখন ঘটিছিল ।

ভোটত উঠা দুজন মাহুহে আহি টকা দিলে । কিন্তু, দুটা ভোটতো দিব নোৱাৰি । এটা মাত্ৰ ভোট কাক দিয়া হয় ?

বাইজ লগ হৈ এদিন আলোচনা কৰিছিল । গিৰীশে কৈছিল—“দুজনৰ পৰা টকা লব নেলাগিছিল ।”

দিলীপে কৈছিল—“নহয়, টকা সকলোৰে পৰা লব লাগে । কিন্তু ভোট কাকো দিব নালাগে ।”

হৰমোহনে না কৰিছিল—“আমি আচলতে কাৰো পৰাই টকা লব নেলাগে । টকালৈ ভোটটো বিক্ৰি কৰা যেনে আমি নিজকে বিক্ৰি কৰা । দহ-বিশ টকাৰে দুদিনৰ অভাৱ শুচালে কি হব ? কটা আঠুৱাৰ ভলভ মহ ব্যৰ্থতো লাভ নাই ।”

নবেশেও সেই স্তৰতে স্তৰ মিলাইছিল—“গতিক, ভোটৰ নামত আমি নিজক বিক্ৰি কৰিব নালাগে। কিন্তু ভোট আমি সকলোৰে দিব লাগে। দিয়াতো কৰ্ত্তব্য। এইখন দেশত আমাৰ দৰে মানুহৰ মূল্য মাত্ৰ সেই ভোটটোহে।”

সকলোৰে “হয় হয়” কৰিছিল।

বহুৰ বহুৰ ধৰি যিবোৰ মানুহৰ মাত্ৰ নামহে শুনা যায়, ছায়াটোও নেদেখি—ভোটৰ সময়ত সিবিবিৰ কায়াও দেখি। ভোটৰ বাবে সিহঁতে গাঁৱৰ মানুহক খাটি কৰিবলৈ আচে। নাম ঘৰ, স্কুল ঘৰত মিটি পাতে। কেতিয়াবা মানুহৰ ঘৰে ঘৰেও গৈ চিনাকিৰ দৰে মাত কথাবে নমস্কাৰ দিয়ে।

সেইবাবে টকা দিয়া দুয়োজন মানুহেই ঘৰে ঘৰে আহি নমস্কাৰ দিছিল। কিন্তু দুজনৰ কাক এৰি কাক লোৱা যায়?

ৰাজিতে কৈছিল—“যি জনে বেছি টকা দিছে, সেইজনকে আমি ভোট দিয়া উচিত।

ফণিয়ে না কৰিছিল—“নহয়, যি জন মানুহ ভাল, সেইজনকেই ভোট দিব লাগে।”
—“নকৰি, নকৰি।” বহুকেইজন একে লগে জাঙুৰ খাই উঠিছিল। ভাল বেয়াৰ কথা নকৰি। যিয়ে লংকালৈ যায়, সিয়ে ৰাৱণ।

সেইটোহে সঁচা কথা।” অতুলে কেতিয়াবাৰ পৰা কিবা কণ্ড কণ্ড কৈ আছিল। কিবা সূচল পাইহে যেন সি তপৰাই কৈ উঠিল—“গতিক, যি পাৰ্টিয়ে চৰকাৰ কৰিব পাৰিব, সেই পাৰ্টিৰ মানুহজনক গৰুচোৰ হ’লেও ভোট দিব লাগে। নহ’লে, বিৰোধী মানুহ পঠালে গাঁও বা অঞ্চলৰ কোনো কাম নহয়।”

বৃদ্ধ-মেথাসকলে এই বাক-বিতণ্ডা ভাল পোৱা নাছিল। তেওঁলোকৰ কথা—দুজনৰ পৰা টকা লৈ এজনকে সকলো ভোট দিলে আনজনৰ পাপে চুব। গতিকে এতিয়ৰে ভোটবোৰ দুভাগ কৰি দুজনকে দিব লাগে।

এইবাৰ অৱশ্যে টকা দিবলৈ এতিয়ালৈকে কোনো অহা নাই। অ’ত ত’ত দুই এখন লেখা কাগজ-কানি দেখা গৈছেহে। দুই-এখন মিটিঙো অ’ত-ত’ত হবলৈ ধৰিছে।

ডেনে এখন মিটিঙলৈকে মদন যাবলৈ ওলাইছে।

মিটিং হব টাউনত। দেশৰ কোনোবা ডাঙৰ নেতা আহিব বোলে। গাঁৱৰ বহুত মানুহ ইতিমধ্যে গৈছেই। মদন লাঙ্গ-কাচি ওলাই আহিল।

টাউনলৈ চাৰি মাইল দূৰ। অকলে খোজ কাঢ়িলে, ৰাস্তা দীঘল, সেয়ে কিছু আগে আগে তিনিজন মানুহ গৈ থকা দেখি মদনে খোজৰ বেগ

কটাই দিলে। মাত কথাবে যাব পাৰিলে, এই হৃৎকম্পিত খোজ নুকা গবেই পোতা নেযাব।

কিন্তু মাহুহ তিনিওজনই ভাব অচিনাকী। সিহঁতেও ভোটৰে মেল কৰিছে। আগে আগে যোৱাজনে কৈছে—“অসমীয়াই বঙালীক ভোট নিদিয়। বঙালীয়েও বোলে অসমীয়াক ভোট নিদিয়। বড়োৱে বোলে বড়োকহে ভোট দিয়া কৰিছে। গতিকে, আমাৰ গাঁৱৰ সিদ্ধান্ত ভুল নহয়। হিন্দুবোৰ সংখ্যাভাৱে আমাৰতকৈ বহুত বেছি। তথাপি সিহঁত এতিয়া আমাৰ বিৰুদ্ধে এক হব ধৰিছে। গতিকে, আমি নিজক বচাবৰ বাবেই এক হব লাগিব।”

আন এজনে কলে—“আগোনালোকে যিয়েই নকৰক, আমি দিল্লীৰ ইমামৰ কথালৈ বাট চাইছো। তেখেতে যি পাৰ্টিক দিবলৈ কয়, আমি সেই পাৰ্টিকে ভোট দিম।”

“সেইটো খুউব এটা ঠিক নহব।” তৃতীয়জনে ক’লে—“তেখেত থাকে দিল্লীত। দেশৰ বিভিন্ন অঞ্চলত আমাৰ স্থানীয় অৱস্থা আৰু সমস্যাবোৰতো তেখেতে নেজানে। নিজৰ ঠাইত আমি ভালদৰে বাচি থাকিবলৈ হ’লে আমাৰ বৰ মানুহৰ কথা মানিবই লাগিব। আমাৰ গাঁৱৰ বহুত মাতৃস্বৰূপ কথামতে ভোট দিব। আমাৰ কাষৰ হিন্দু গাঁৱখনেও গাওঁবুঢ়াৰ কথামতেহে ভোট দিয়ে।”

নজনা কথা।

মুচনা কথা।

মহনৰ বাবে এইবোৰ নতুন কথা। ভোটৰ লগত টকাৰ সম্পৰ্ক নি কাহানিৰাধ পৰাই জানে। কিন্তু ভোটৰ লগত ভাৱৰ, ধৰ্মৰ সম্পৰ্ক। হয়তো সিহঁতে নজনাটক এইবোৰ নতুন নতুন সম্পৰ্ক গঢ়ি উঠিছে। সিহঁতে ভু-ভা নোপোৱাকৈ আৰু কিমান সম্পৰ্কই বা আছে।

ভাবি ভাবি মহনে বেগা-বেগিকৈ ৰোজ দিলে। যিটি কিছাৰি আৰম্ভ হৈছেই। ডাঙৰ হাতুহজন গুচি গ’লে ইমান দূৰ বাট কৰি বাই অহাই অথলে যাব। যিটি আৰম্ভ হৈছিলেই।

বহুদূৰৰ পৰাই মহনে হাইকৰ আৱাজ শুনিছিল। ওচৰ পাই দেখে যে লাড-আঠটা হাইকে ধলক লগাইছে। মাহুহেৰে সভাকালী ধবদবৰ। সভাকালীৰ লুপ্তৰ বাজনাৰতো কিম্ব দি সজ্জি পাবলৈ নাই। কেৱল মাহুহ।

ভিৰ ঠৌল মহন তিওবলৈ লোবাই গ’ল। ঘৰৰ পানীপঢ়াৰ মহান ওখকৈ নক সজোৱা হৈছে। ক-বিৰক নক-কি মুনীয়া। বহুত টকা খৰচ পৰিছে কিছাৰি।

হয়তো পাঁচশ, এক হাজাৰো হব পাৰে। মকৰ ওপৰত দহজনমান মানুহ। এজনক তাৰ চিনাকি চিনাকি লাগিল। হয়, সেইজনেই হয়। নামটো সি পাহৰিলে। মানুহজন কেইবাবোৰো ভোটত উঠিছে। সিহঁতৰ গাঁৱলৈও আহিছিল। প্ৰথমতে, মানুহজন গাই-দামুৰীৰ ছবিত উঠিছিল। পিছৰবাৰ গাড়ীৰ চ'কাৰ মাজত খেতি-মকৰ ছবিত উঠিছিল। তাৰপিছত, যোৱা পঞ্চায়তৰ ভোটৰ সময়ত গাড়ীৰ চকাৰ মাজত খেতিমকৰ ছবিত উঠাজনৰ বিৰুদ্ধে লেমৰ ছবিত উঠাজনৰ হৈ মিটি কৰিবলৈ আহিছিল। এইবাৰ বা নিজে উঠিছে নে আনৰ হৈ মিটি কৰিবলৈ আহিছে? বৰ ডাঙৰ মানুহ কিজানি। সকলোৰে নিজৰ মাজলৈ টানে।

হঠাতে আগৰফালে মানুহবোৰে হাঁহিলে, হাঁহি হাতচাপৰি বজালে। বক্তৃতা দিয়া মানুহজনে কিবা ভাল কথা কৈছে হব পায়। ইমান সময় মদনে কাণেই দিয়া নাছিল। কিন্তু, কাণ দিও লাভ নহ'ল। মানুহজনৰ মাত-কথাবোৰ সি বুজি নাপায়।

তথাপি অলপ আগবাঢ়ি গৈ মানুহৰ মাজতে মদনে বহি ল'লে। তাৰ চাৰিওফালে মানুহ। তাৰ নিচিনা মানুহেই সবহ। কিবা অলপ বুজি পায় নেকি সি কাণ থিয় কৰিছেহে, আগফালে পুনৰ হাঁহিৰ ৰোল উঠিল, লগে লগে চাপৰি। চাপৰিটো লাহে লাহে পিছফালে আহিল। মদনৰ সন্মুখৰ মানুহ দুজনেও চাপৰি বজালে। পিছফালেও বাজিল। সি যদি নবজায়, মানুহবোৰে কি ভাবিব? মূৰ্খ বুলি ভাবিব কিজানি। সিও দুটামান বজাই দিলে।

—“হেই, হেই।”

মদনৰ সন্মুখৰ মানুহ দুজনৰ এজনে আনজনক ফাফা-ফুফাকৈ মাতিলে। সন্মুখত দৃষ্টি ৰাখি মন নিদিয়াৰ ভাঙ ধৰি মদনে কাণ পাতিলে। মানুহজনে ক'লে—
“চাপৰি কিয় বজালি?”

—নাজানো। সকলোৰে বজালে কাৰণে বজালো। তইও দেখোন বজাইছ।”
প্ৰথমজনে সেয়েনা সেয়েনি কৰিলে। হিল-দল ভাঙি মদনৰ এটা হাঁহি ওলাই আহিছিল। দাঁতৰে ঠঠ চেপি চেপি কোনোমতে সি দমাই ৰাখিলে।

ষষ্ঠীয় মানুহজনে আকৌ ক'লে—“ইয়াত যিয়ে নকণ্ঠকদে। আৰি বোলে ও, বি, চি, মানুহ। গভিক, ও, বি, চি, মানুহকে ভোট দিব লাগিব। আনৰ ও, বি, চি, মানুহ উঠিলে বোলে বামুণ, কলিভা কায়স্থইভে ভোট নিদিব। বুজিছ?”

প্ৰথম মানুহজনে মূৰ ছুপায়ালে।

আক এটা নতুন কথা মদনে শুনিলে। বাস্তৱত তনা কথা কেইটাই ভাব

জিভাত কেহা লগাইছিল। এইটোৱে তিতাও মানি দিলে। তিত্তবখনো ভাব কিবা গবম হৈ আহিল। বহি থাকি যুঠেই ভাল লগা নাই। বিড়ি এটা ধালে ভাল লাগিব নেকি? মদনে জেপত হাত ভবালে। বিড়ি নাই। সিকি এটা আছে।

মিটিঙৰ মাজৰ পৰা সি উঠি আহিল।

বাজপৰৰ সিপাৰৰ পানদোকানখনৰ সমুখত সি থিয় দিছে। হাতত টেৰা জোকাৰি থকা ডেকা-ডেকেবীৰ জ্বম এটাও তাৰ চকুত পৰিল। সিহঁতে কিবা কাগজ বিলাইছে আৰু পইচা তুলিছে। কোনোৱে দিছে, কোনোৱে দিয়া নাই। নিদিলেও সিহঁতে ব্যাক-বিতণ্ডা কৰা নাই। কাগজ এখন দি আন এজনৰ কাবলৈ গৈছে। —“হেই।” লোহিতৰ কাষৰে ভল্ললোক এজনে ক’লে—“টকা বাহি নাই কিয় ইলেকচনত উঠিলে। নামতহে কমিনিষ্ট ওলাইছে। এম, এল, এ, হ’লে সেই দৰিদ্ৰজনে কি কৰিব জানা নে? জীৱনত যাতে আৰু কোনোদিন দুখ-দাবিৰ পাব নালাগে, তাৰবাবে নিজৰ পকেট মাথোন তুধাই থাকিব।”

“ভুল কৰিছে ডাঙৰীয়া।” ডেকা এজনে হাঁহি হাঁহি ক’লে—“নিৰ্বাচন খেলোতে যিয়ে মন্দিৰ, মছজিদ, স্কুল বাস্তাৰ কাৰণে, আনকি মাহুহৰ মাজতো হেজাৰ লক্ষ টকা বিলায়, তেওঁলোকৰ টকাবোৰ কৰপৰা আহে? হয়তো নিজৰ জমাৰ পৰা অথবা কোনো কোটিপতিৰ পৰা গতিকে, এম, এল, এ, এম, পি হ’লে তেওঁলোকে দুখীয়া বাইজক চাব নে সেই কোটিপতিকহে হুদে-মুলে উঠোৱাৰ ব্যৱস্থা কৰি দিব? আৰু নিজৰ জমাৰ পৰা খৰচ কৰিলেতো তেওঁলোকৰ হুদে-মুলে উঠাবই। কিন্তু যিজনো কোনো কোটিপতিৰ ওচৰ * নিজক বন্ধকত ধোৱা নাই, নিজৰো টকা নথকাত বাইজৰ বৰঙনিবেহে নিৰ্বাচনৰ খৰচ উলিয়াইছে, সেইজনেই বাইজৰ প্ৰকৃত প্ৰতিনিধি নহব নে? আপুনিতো জাবই, কোনোবাই কিবা পাব লাগিলে, কোনোবাই কিবা হেৰুৱাবই লাগিব। গতিকে, দুখীয়াৰ সৰ্বাংগীন উন্নতিৰ ব্যৱস্থা কৰি ধনীক শ্ৰেণীয়ে হাতৰ কুঠাৰ ভৰিত নামাৰে ডাঙৰীয়া।”

ডেকেবী এজনীয়ে ছপোৱা কাগজ এখন ভল্ললোকলৈ আগবঢ়াই দিলে, “আৰু এইটোও বোধ হয় আপুনি জানেই, যাৰ পো বেগত নাই, সেই বেগ কণা।”

মাহুহজনে একো নেমাতিলে।

ডেকা-ডেকেবীৰ জ্বমটো আন এজন মাহুহৰ ওচৰলৈ গ’ল। মদনে নিয়ম নেনেলোৱাকৈ সিহঁতৰ আলোৰ-লোৰ চাই থাকিল। আজি তনা নতুন নতুন কৰাবোৰ তাৰ জিভাত তিতা-কেহাৰ আঁৰি পেলাইছিল। ইহঁতৰ কথাই কেনে

সেই জাৰি আঁতৰাই জিভাত মিঠাহে সানি দিছে। ইহঁতৰ মুখত হিন্দু-মুছলমান, অসমীয়া-বঙালী, বড়ো, ও বি চি চো বি চি নাই, আছে ধনী আৰু দুখীয়া। জীৱনৰ চৰ্চিশটা বছৰে মদনে দেখিছে ধনীৰহে ধন বাঢ়িছে, দুখীয়াৰ দুখহে চৰিছে। ক'ৰবাত ধনী যদি বাঢ়িছে একঘৰ, দুখীয়া বাঢ়িছে দহঘৰ। মদনে দেখা হিন্দু-মুছলমান, অসমীয়া-বঙালী, বড়ো-অবড়ো, বায়ুণ-শুদিৰ সকলো সমাজৰে সেই একেই অৱস্থা। কিন্তু চৰকাৰততো হিন্দু-মুছলমান, অসমীয়া-বঙালী, বড়ো, বায়ুণ, শুদিৰ সকলোৰে মানুহ আছে। অৱশ্যে, সকলোৰে ধনী-ধনী মানুহবোৰেই ভোটত জিকি এম, এল, এ, মন্ত্ৰী হব পাৰে। সিহঁতে বোধহয় নিজৰ জাতি-বৰ্ষ-ভাষা সকলোবোৰ পাহৰি কেৱল ধনীৰ জাতটোকহে চিনি পোৱা হয়।

পইচা বিচৰা জুঁটো তাৰ ফাললৈ পুনৰ আহিছে। মদনে জেপত হাত ভৰালে, সিকিটো সিহঁতক দিব। কিন্তু তাৰ হাতৰ পইচা হাততে থাকিল। জুঁটো তাৰ আগত ন'ল। তাৰ কাপোৰ-কানি দেখিয়ে বোধহয় সিহঁতে তাৰ দৰিদ্ৰ অৱস্থাতো বুজিছে।

তলমুৱা হৈ মদনে কিবা ভাবিলে।

তাৰপিছত একোবত গৈ সি জুঁটোৰ আগত থিয় হ'ল। কলে, “বাপাহঁত, যোৰ ঘৰ বজালী উদয়পুথত। আমাৰ সেইফালেও তোহ নাৰ মানুহ ভোটত উঠিছিলনা?”

ডেকা এজনে কোঁতুলী দৃষ্টিৰে মদনলৈ চালে—“অ, উঠিছেতো।”

“তে এটা কাম ক'ৰবা। তোহ্না সোনকালে একদিন আমাৰ গাওঁক যাবা আৰু.....।”

মদনে আৰু কিবা কব খুজিছিল। কিন্তু মুখেৰে নোলাল। গোটেই জুঁটোৰে মুখত হাঁহি লৈ তাৰ পিনে চাইছে। সিহঁতৰ দৃষ্টিত-লাজ নে কিবা ভাৱে তাক জুঁটী দি ধৰিলে। তাৰ মুৰটো তললৈ ধোঁৱাই পৰিল। এলম্বত সি টেমা এটাত সিকিটো ভৰাই দিলে আৰু বেগেৰে খোজ ল'লে।

প্ৰহ

পঞ্চানন দেৱ গোস্বামী

কণদেউৰ ঘূৰত সবগ ভাগি পৰাণি পৰিল। চকুৱে ঘূৰিল-কুৰিল দেখিলে। আজিহে উপায়ন্তৰ হৈ তেওঁ পুথি-পাঁজিবোৰ মেলি নিজৰ গ্ৰন্থ-গাঁথিবোৰৰ ভাল বেয়া দশাস্ত গণনা কৰি চালেহি। আনবয়স গ'ল। বহুত বিপদ-আপদতো তেওঁ সেইবোৰ অঁলি নিজৰ দশাৰ গণনা কৰি চোৱা নাছিল। কামজ-কলয় লৈ বাৰান্দাতে বহি চাৰিপাহ ফুলৰ নাম ভাৱিলে। ভগবানবো প্ৰিয় ঝুলি পছয় ফুলপাহৰ নাম লিখাৰ পাছতে পাৰিজাতৰ নাম বহুৱালে। গোঁসায়ী ডলত গুৱলা বাবে বকুল ফুলপাহৰ নাম লিখিলে। আক এপাহ ভাল ফুলৰ নাম মনলৈ আনিব পৰা নাই। বড়ো ফুলৰ কথা তেওঁ নাভাবেই। তেওঁৰ ধৰ্মপত্নী 'জবা' অকালতে কাল হৈ তেওঁক অলপ জহালত পেলোৱা নাই। শেষে অস্তা-অনাটনৰ হাজতো সদায় হাঁহি মুখেৰে তেওঁক বহু কথা পাহৰাই থকা 'জবা'ৰ কথা মনলৈ আহে বুলিয়েই বড়ো ফুলৰ কথা তেওঁ নাভাবে। আক এপাহ ভাল ফুলৰ নাম মনলৈ আনিব নোৱাৰি ভাঙৰ জীয়েক পাৰ্বতীক মাতিলে—

“পাৰ্বতী কচোন এপাহ ভাল ফুলৰ নাম। পাৰিজাত, পছয়, বকুলৰ নাম লিখিলো।”

পাৰ্বতী আচৰিত হ'ল। কোনোদিনে ভেনেটক নোসোণা দেউতাকে আঁজ কৰি ফুলৰ নাম স্থািলে? অকলে বহি পুথি-পাঁজি লৈ মেলি চোৱা তাই কাহানিক দেখা নাই। তাই ব্যগ্ৰভাবে স্থািলে—

“কি হ'ল দেউতা? ফুলৰ নাম কেলে?”

“কচোন বাক, পাছতো গৱ পাৰি।”

“পাৰিজাতৰ নাম যে লিখিছ মেৰিছ জানো?”

“মেৰিখিলে কি হ'ল? গোঁসায়ী গোঁসানীক লৈ নিজে চুব কৰিবলৈ গৈছিল দেখোন। নোহোৱাকৈয়ে গৈছিল নে? কচোন বাক তাই।”

“না’জি, খৰিকাজী এইবোৰ বহুত আছে ।” পাৰ্বতীয়ে উপায় নাপাই কলো’

“এইবোৰ গৌসাইৰ লগত কিব। সৰ্ব্ব্ব আছে জানো ? ভাল এপাহক ।”

“ভেনে—কদম ফুল ।”

“বেচ—গৌসায়ে তলত বহি বাঁহী বজাইছিল নহয় ? হব বাক খা ।”

‘চাৰিগুপাহ ভালৰো ভাল ফুলৰ নাম লিখি গণনা কৰি চালে । কটাকটি খেলাৰ দৰে ঘৰকেইটামানো বহুতালে । সোঁহাতৰ বুঢ়াআঙুলিৰ মূৰটো বাকীকেইটা আঙুলিৰ পাবকেইটাত চলালে । একো ক’তো অশুভ নাপালে । আকৌ পাৰ্বতীক মাতিলে—

“পাৰ্বতী, পেড়াটোৰ তলতে যোৰ সোঁৱৰণীখন থোৱা মনত আছে । চাচোন—মোক আনি দে ।”

কণদেউ বাৰান্দাতে পৰীবা এখনত জলকা লাগি বহিল । সৰু জীয়েক লখিমীয়ে আহি মাত দিলেহি—

“দেউতা—আজি কামৰপৰা গুচি আহিলিয়ে, কাম বন্ধনৈক ?”

লখিমীক কণদেউৱে বৰ মৰম কৰে । তাই জন্ম হোৱাৰ পাঁচ মাহমানৰ পাচতে কণদেৱে চাকৰিটো পাইছিল । দুপইচা হাতত পাই আগতকৈ অলপ ভালকৈ চলিছিল । সকলোৱে তাইক সৰু ভনী বুলি মাতিলেও কণদেউৱে কিন্তু মৰমতে লখিমী বুলিহে মাতিছিল । সেই লখিমীয়ে আহি মাতবাৰ দিলত কণদেউৱেও ক’লে—

“বন্ধ নহয়—অলপ কিবা লেঠাতহে পৰিলো । আজিৰপৰা কামলৈ যোৱা মানা ।”

“মানা ? কোনে কৰিছে ?”

“মালিকে । —কেশৱ বৰুৱাই ।”

“এতিয়া কি কৰিব পিচে ?”

“তাকেহে ভাবি বিপাঙত পৰিছো । চাৰ্ভচোন—কি কৰিব পাৰো ।” পাৰ্বতীয়ে হাজতে আহি ধোঁৱা বঙৰ কাগজ এখন দিলেহি ।

“দেউতা, চাচোন, এইখন তোৰ সোঁৱৰণী হয়নে ? উঁৱে খাই শেষ কৰিলে । নামটো ধৰিবকে নোৱাৰিলো ।”

“এবা এইখনেই ।” কণদেউৱে চকু জ্বৰাই ক’লে । “আচল জন্মবাৰ, নক্ষত্ৰ উঁৱেই খালে । বাক হ’ব যা ”

সোঁৱৰণীখনৰ দুয়োটা লুটিতে জ্বৰাই-পকাই চালে । ওঁঠ দুখন লজাই বিৰবিৰকৈ

কিবা বৰ্জকিলে। ভাতো কোনো গ্ৰহৰ কু-দৃষ্টি নাপালে। ঈশানখন কোঁচাই চোতালখনত দুটামান পাক মাৰিলে। আগৰ পৰা কথাবোৰ ভাবিলে—

..... মই গণনা কৰি দিয়া ব্যৱসায় আৰম্ভৰ অমৃতক্ষণ, কাৰ নামত বহুৱাব, গ্ৰহ-গতিৰ দশা আৰু দৌৰোৱাৰ বিধান মতেই দান-দক্ষিণা কৰি, কেশব বৰুৱাৰ আজি এইটো অৱস্থা। এটা কাঠফলা যেনচিনবপৰা চাৰিটা হ'ল, দিজেজ তেলৰ সলনি এিঙ্কলী যেনচিন বহুৱালে, নগৰত ইষ্টপুৰী যেন ঘৰখনো লগালে, গাড়ীও ল'লে তিনি-চাৰিখন। দিনে দিনে উন্নতি হ'ল। কিন্তু এবেলা কটায়ো নিজৰ দশা গণনা কৰি ক'তো খুঁত এটাও নাপালে—অথচ মোৰ আজি এইটো দুৰৱস্থা কিয় হ'ল ?' ভাবি ভাবি একো উৱাৰিহ নাপাই আকৌ আহি বাৰাণ্ধা উঠিলেহি। বেৰখনতে কৰ্কালাটো ভেজা দি বহি, চিন্তা বিস্তাৰ হৈ পৰিল। দেউতাকৰ কিবা ধং উঠা বুলিয়ে ছোৱালীকেইজনীয়েও আহি আমনি কৰিবলৈ সাহস নকৰিলে। আগফালে থকা লোকৰ ধাননী পথাৰখনলৈ চাই চাই চিন্তাত ডুব গ'ল। ক্ষতীত জীৱনটোৰ দিনবোৰৰ কথা মানস পটত তাঁহি উঠিল—। দেউতাক হৰদেউৰ কথা ভাবিলে—।

‘... দেউতাৰ বাহেনো এই অঞ্চলটোত দ্বিতীয়জন জানী জ্যোতিষী কোন আছিল ? আঙুলীৰ মূৰতে গ্ৰহ-গতি, বৰ্ষচক্ৰ, বিষ্ট আদিৰ কথা গণনা কৰি মুহূৰ্ততে বৰ্ণনা কৰি দিব পাৰিছিল। সেই অল্পপাতে বিধানো দিছিল। অমললীয়া মহৰ বাবে দিয়া বিধানৰ দান-দক্ষিণাটো ল'বলৈ তেতিয়াই দেউতাকে মাতিও যাব পাৰিছিল। একেটা ঙুলীতে দুটা চিকাৰ হয়। সেয়ে মাজুহৰ স্থিতিও হৈছিল। অঞ্চলটোতে দ্বিতীয় এধৰ গণকে নাই। দেউতাও কয় পাহোৱাল, গহীন-গম্ভীৰ মাজুহ নাছিল। দানৰ টোপোলা, সিদ্ধা, তাৰোল-পাণ দি সেৱাটো কৰিয়ে মাজুহৰ মনটো ভাল লাগিছিল। বসাতলত পৰা বৰ্ষচক্ৰৰ বাবে দক্ষিণা বুলি এদোণ ধান দিবলৈ ক'লে দেউতাৰ মৰমতে মাজুহে এপুৰা পৰ্যন্ত দিয়ৱিহ। সেই সময়ত সবহভাগ মাজুহৰ বৰ্ষচক্ৰ বসাতলতে পৰাৰ কাৰণটো দেউতাই কৈছিল। বহাগৰ মাহটোত দিনৰ দিনটো বৰ্ষচক্ৰ চায়েই আহৰি নাপায়। অহাবলিলে কাগজ এখনত লিখি লোৱা মতে লেচাৰি পাক এটা মাৰি দান-দক্ষিণাবোৰ চপায়। গম্বুলি তাত ৰোৱা পৰত চাইটনীয়া দুখন কান্ধত গুলোমাই কেঁকো-কেঁকোঁকৈ খব সোমালেহি দেখিয়েই কেনে লাগিছিল ? ধান-চাউল সবহ হ'লে আনিব নোৱাৰিলে, ঘৰলৈ আহি যোকে বা ভোলা ককাইদেউকে পঠায়। কেঁতৰাৰা কোনোবাই থৈয়ো যায়হি। বহাগ মাহটো ফুৰিলে তাত ধানলৈকে ধোৱাৰ

যোগাযটো হৈছিল। বর্ষচক্ৰৰ সময় গ'লে দশা গণনা, গ্ৰহগতিৰ বিষ্ট আদিৰ কাম ওলাইছিল। কম টেঙৰ আছিল জানো দেউতা? বৰখনৰ দৰকাৰী বস্ত্ৰৰ বুজ লৈহে দান-দক্ষিণাৰ বিধান দিছিল। মাথুহ চাইয়ো বিধান দিছিল বাবেই মাথুহবোৰৰ অস্থবিধা নহৈছিল। সন্তৰাম মৌজাদাৰৰ হালোৱা বলোৰামক শনি গ্ৰহৰ বাবে ক'লা কাপোৰ এহাত দান দিবলৈ ক'লে, মৌজাদাৰৰ কিন্তু ক'লা ছাগলীৰ বিধান দিছিল। ল'ৰা-ছোৱালীৰ যোৰা নাহিলেও চিত মিলিলে, নাথ বদলি কৰি হ'লেও টানি আঁজুৰি যোৰা লগাই দিছিল। সেয়েহে ডেকা-গাভৰু বোৰেও দেউতাক ভাল পাইছিল। কম কষ্ট কৰি দেউতাই আমাক পোহপাল দিয়া নাছিল নহয়। ছবছৰ একাঙ্গী বেমাৰত বিছনাত পৰি থাকোতেও জানো আহৰি পাইছিল? মোকে বা ভোলা ককাইদেউক মাতি কাষতে ধুৱাই গণনা কৰায়। বিধানৰ কাগজখন লিখায়। 'ল'ৰাই পালেই মই পোৱা হব' বুলি মাথুহক বুজনি দি আমাকে দান-দক্ষিণা চপাবলৈ পঠায়। এইদৰেহে মোৰ দান-দক্ষিণা গোটেয়াত নিচাটো বহি গৈছিল। কাম বন কৰি ধাবলৈ হেঁপাহ নোহোৱা হৈছিল। ঞ্ছে উঠে। এইবোৰত নলগাই পঢ়া-শুনা কৰিবলৈ দিয়া হ'লেহে ভাল আছিল। তেতিয়া হয়তো এইটো গতি আজি নহ'লহেঁতেন। কিনো কৰিব—? দেশ-কাল এনেকুৱা হব বুলি দেউতাইতে চাগে ভাবিবকে নোৱাৰিছিল। এদোণ ধান দিয়া বাদেই মূল্য বুলি দুজনীয়া এটাহে দিয়ে। দিয়েনো ক'ৰ পৰা? বাইজখনৰে অৱস্থা নাই। গ্ৰহে টেটুত চেপি ধৰি থাকিলেও দানটো দি বন্ধা পাবলৈ বাইজখনৰ শক্তি নাই। দানৰ বিধান দিওঁ বুলি চোৱাবলৈ চিতাবলৈকো এবিলে। বৰ টানত পৰি আহিলেও দান-দক্ষিণাৰ বিধান দিলে উচপ খাই উঠে তামোল-পাণ এটাত দুজনীয়া পইচাটোৰে গণনা কৰি মগজ খটুৱাই কিমান ধাম। সিধা এটাৰ কথা ক'লেও—'নামঘৰত তেল শলিতা এগচ দিলেই নহবনে' বুলিহে সোধে। নহব বুলিনো ক'মনে? পিচে গোলাংৱে তেল-শলিতাৰ ধোঁৱা থাকিব পাৰে, বিপদ মোৰহে। তেওঁ ব্ৰহ্মাওখনৰপৰা পায়, মইনো দান, সিধা নাপালে কি ধাওঁ? কমতো টানত পৰি কাঠফলা মিলচোঁও সোমোৱাগৈ নাই নহয়—।

এনেতে জেওঁৰা ভাঙি কণ্ঠদেউৰ গৰুজনীয়ে শাকনি বাৰীখন গছকি পেলোৱাব বাবে কাষৰ বাৰীখনতে থকা ন-বোঁৱেকৈ ঞ্ঙতে কণ্ঠদেউইডক শুনাই অনেক কৰ্কৰনা কৰিছে। কণ্ঠদেউৰ চিন্তাৰ আঁও ছেৰাই বপহকৰে ককায়েক ভোলাদেউৰ কথা জনলৈ আহিল।

.....ককাইদেউৰ লগত একেলগে থাকোতে অলপ সুখেৰেই বাইছিলো।

দুয়ো দুহাতে চপাওঁ । ভতিজা ল'ৰা এটা সিও পুলিচত সোমাল । হাতেকে-পথেকে দুহুঁৰি-ভিনিহুঁৰি সিও পঠায় । ভালকৈয়ে চলিছিল । এই নবোঁজনীয়েহে ফালিলে । বাতি শোওঁতে ককাইদেউক লগোৱা যি নিজ কাণে শুনিছিলো নহয়—বেলেগ হ'লে আৰু অশ্লীল সুখেৰেহে খাব পাৰিম বুজিছে । ল'ৰাটোৱেও পঠায় । আপুনিও লিখা-দায় চপায় । সিহঁতবোৰে খাওক বেলেগে । গজগজকে চাৰিজনী ছোৱালী, মতা-মাইকী হালৰে সৈতে ছটা পুঁহিব লাগে । সকলজনো কিমান খবচা যোগায় ? আৰু এটা কথা মন কৰিছেনে ? কাৰবাৰ কিবা হোৱা তলে তলে গম লৈ আগতেই গৈ পুঁধি-পাজি মেলি লিখা-লিখণা লৈ আহে । আপোনাক আঁৰ কৰি থয় । নহ'লেনো ছোৱালী সজাবলৈ ক'ব পইচাবোৰ পাইছে ?—ককাইদেউৱেও একো উলুৰ নিদিয়ে । দিয়া হ'লেহে ককাইদেউৰ চিতটোৰ কথা বুজি পালোহেঁতেন । সদায়নো কিমান কথা শুনি থাকিব ? সেয়েহে সকলজনীৰ অনোটো বেদায়েই বেলেগ হৈ আহিলো । এতিয়া পাইছে নহয় । অকলে টান-আজুৰি বিধৱা ভাত খাব লগা হৈছে । বোৱাবীয়েকজনীয়েও খাব নোৱাৰিলে লগত । বোৱাবীজনীতো বেয়া নহয় । মোৰ ভাঙবল্লনী হোৱালীৰ লগৰে । বিহুয়ে সংক্ৰান্তিয়ে দহাই বুলি গামোচা এখনকে দি হ'লেও মনে মনে সেৱাটো কৰিহে যায় । নবোঁজনীৰ লাগনী কথাত ককাইদেউবো মনটো পাছলৈ হুৰিল হ'ব পায় । নহ'লেনো মোৰ ওচৰত চোৱা-চিতা কৰিবলৈ অহা মাজুহক বাটতে আগচি ধৰি আঙুলি খুৰতে গপনাটো কৰি বিধানটো দি, পাচতে চপায়গৈনে ? মোৰ বিকছে গাৰ্বে মেথুৱা ককাইটিক বটনা কৰা মোক কৈছেই নহয় । মেথুৱা ককাইটিয়ে ছোৱালীজনী হওঁতে মোৰ ওচৰতহে চোৱাবলৈ আহিছিল । ককাইদেউৰ বাটতে আগভেটি ধৰি আঙুলি খুৰতে হিচাপটো কৰি—‘সুভগা যোগ, বৰত নাই, বাবৰ বাবে এজনক ক'লা বস্ত্ৰৰে চাউল খুৱাবা কণদেউৰ ওচৰলৈ গলে তোমাক ক'লা ছাগলী এটা, চাউল এপুৰা ভৰাই’ বুলি বিধান দি ওভোটাৰ্হী পঠালে । পাছতে ভেঙে নিজেই গৈ চাউল ৰান্ধি আনুৱে-মাছে সিধা এটা নবোঁলৈকে আনিলে । ইমান পেট-কপটীয়া হ'ব লাগিছিলনে ? ল'ৰাবনো ৰতি-গতি কি চাবা ? বৰ পুলিচৰ চাকৰিটো কৰিলে—বেড জোঁকাৰি জোঁকাৰি । অহাটো বাদেই—মাতবাবকো নিদিয়ে । নবোঁয়ে লগালে হ'বপায় । সেয়েহে চৰ্কেৱাধন দি আৱাৰ ঘৰখন আঁৰ কৰি পেলালে । লগালেও কি হ'ল ? তেজ-মজহৰ কথা—একেডাল নাড়ীতে হোৱা । ককাইদেউ—ককাইদেউয়েই । দুহুৱাব দিনা নিজে কান্ধত ভুলি আনক চুবলৈকে নিছিলো । ককাইদেউ কাল হোৱাব পাছত জাৰীকলো-

যোৰ চোৰা-চিভোৰা মাহুহ কিছু বাঢ়িব। পিচে ক'তা? দান-দক্ষিণা বেচি ধৰে। বুলি বদনামটো থাকি যোৱা বাবেইনেকি—নাবাঢ়িল। বেছিকৈ নৰাৰিলেনো চলো কেনেকৈ? গজ্জগজ্জকে চাৰিজনী ছোৱালী—অলপ-খিনি পইচা লাগে জানো? বস্ত্ৰৰ দামহে যি—চাৰিজনী সজোৱা কয় কথানেকি? মাকজনীৰ বেমাৰ-আজাৰৰ দৰৱজাতিৰ খৰচবোৰটো আছিলেই—।’

আকৌ ঘপহকৰে কণ্ঠদেউৰ ধৰ্মপত্নী ‘জবা’ৰ কথা মনলৈ আহিল। মনটো সেমেকি গ’ল।

‘.....জবা যি জবাই। পকাথেকেবাটো যেন আছিল। মুখ-ধনত হাঁহটোকে হুগুছে। পিছে কি হ’ব? অলপ কষ্টত ঘৰখন চলোৱা নাছিল নহয়। যইতো কষ্টৰ কাম নকৰি নকৰি কোৰ-চাবকে মাৰিব নোৱাৰা হ’লো। তেৱেঁ টানি-আজুৰি ছোৱালী-কেইজনীক লৈ এচাব-দুচাব মাৰি বাৰীতে লাউ-বেঙেনাকেইটা কৰিছিল। বজাৰৰপৰা কাচিগ্ৰহে কিনিছিলো। সেই কাৰণেহে মাহুহজনী বেমাৰী হলগৈ হ’বপায়। বছৰে বছৰে পেঠাটো হুগুচেই। যইনো কি কৰিম? দেউতাই দান-দক্ষিণা লৈ জুৰেৰে কষ্ট নোপোৱাকৈ ধুৱালে। ময়ো ভাবিছিলো—খাম এইদৰেই। খাইছিলোও কোনো-বকয়। মাটি যি কেইডৰা আছিল—আমাৰ ঘৰ পাতোতেই দেউতাই বন্ধক দিছিল। আজিও খুলিব পৰা নাই। তথাপি চলিছিলো—আকালো নাই, ভৰালো নাই। আকালতে মাহুহজনী কাল হৈ ছোৱালীকেইজনী টেটুত লাগিলতহে মৰিলো। গাওঁ-ঘৰ ফুৰিব নোৱাৰা হ’লো। ছোৱালীকেইজনীও গজ্জগজ্জক বাঢ়ি আহিল। মাহুহবোৰো সেই—কাৰোনো বেমাৰ-আজাৰ নোহোৱা হৈছিলনে? গ্ৰহ-গতি চোৱাব লাগে বুলি মনত ভাব নহৈছিলনে। পাৰোতেনো পুথি-পাঁজ চাঙত তুলি কাঠকলা মিলটোত সোমালোঁগেনে?

ঘপহকৰে সেই ঘটনাটো জ্বৰ তেওঁৰ মনলৈ আহিল। প্ৰায় বাৰটা বছৰৰ আগৰ সেই ঘটনাটোৰ প্ৰতিটো মুহূৰ্ত্তৰ কথা কণ্ঠদেউৰ মনত পৰিল।

—কোনোবা এটা আঁউসীৰ নিশাল কথা।

দিনটো এজনো মাহুহ নাই। নিজে ওলাই যাবলৈকো দান-সিধাৰ যোগাৰ নাই। আবেলি পৰত বাৰান্ধাতে কণ্ঠদেউৰে জুপুকা মাৰি বহি আকাশ পাতাল ভাবি আছে। ডাঙৰ জীয়েক পাৰ্বতীয়ে মাত লগালেহি,—“দেউতা, গৰ্ভিলি চাউল নহবগৈ। ডোক দিনতে কৈছো, পাছত মোক নকৰি”। “এবা কিনো কৰো বাক? দিনটো সিকি এটাৰ উপাৰ্জন নাই। সিধা-দক্ষিণাবোৰতো বৰদেই দিছো”।

“যি’ ক’ব ক’ব, মইনো কি ক’বম ? । কালি গধূলি আউনী হুঁলি ল’বোম দিলোছেই ।”

‘কালিনো ক’ব আউনী । দিনৰ সাজ দেবেবাৰ জাতালি ভোজো খাই পেটটো ভৰাই আহিলি’—বাবুছে ক’লো । এসাজটো বাহি হ’ল ।” “ভেনে আজিও আউনী হুঁলিয়ে ক’বনৌক ?”

‘জোনটো চালেই গম পাৰি নহয় । কিনো ক’বো উপায়কে পোৱা নাই । চিভিল হস্পিটেলৰ কাষৰ চাণ্ডি বেপাৰীটোৱে চাণ্ডি বিক্ৰী নহ’লে, বেপাৰী য’বা বন্ধ কৰিলে হুঁলি ডাক্তৰকে শাও-শপনি পাৰে । মইনো কাক গালি পাৰিম ? ক্ৰম্বকে পাৰিলেহে হ’ব । মাজুহেও বেমাৰ আজাৰ হৈ পাটীতে শুকাই নাইকিয়া হ’ব—তথাপি গ্ৰহগতি কেইটা ঠাৱাই প্ৰতিকাৰ এটা কৰিবলৈ এৰিলে । কোনোটো আহিলেও ডামোল-পাণ এটাত ছুঅনীয়া এটা দিব । দান বিধান দিলেও কাকান্’ দিৱে ক’ব নোৱাৰো । আগৰ দেউতাৰ দিনত দান-সিৰা চপায়ে আহনি লাগে । এনেয়ে পাক এটা গাৰিলেও পুৰাহাত্তে নপৰি যায় । একো নাথাকিলেও শাক এমুঠিকে হ’লেও দিৱে । এতিয়া কি হুঁই লাগিল ক’ব নোৱাৰো, দেশ-কালবোৰো কিবা উলটিল ।”—কণদেউৰে বৰ দীঘল ছমনিয়াহ এটা পেলালে ।

“মাজুহেনো দিৱে ক’বপৰা ? গাৰ্ভধনতে দেখা নাই জানো ? দুই একবেহে অলপ জীপ লৈ আছে ।” পাৰ্বতীয়ে বাপেকৰ কথাৰ উত্তৰ দিৱে ।

এনেতে গাড়ী এখন পহুলিতে বখালেহি । কণদেউ দৌৰি ঘোঁৰাদি আগবাঢ়ি গ’ল ।

“এইটো কণদেউৰ ঘৰ নহয় জানো ?” গাড়ীৰপৰাই মাজুহজনে হুঁথিলে ।

“হয়, হয় মইয়ে, ৰোকে বিচাৰিছেনে ? আহক, আহক ।” কণদেউৰে কাকুতে তুলি আনিব যেন কৰিলে । চোতালৰ মাজৰ-পৰাই চিঞৰিলে—“পাৰ্বতী চকীখন বাৰান্দালৈকে উলিয়াই দেখোন ।”

পাৰ্বতীয়ে চকীখন আনি বাৰান্দাৰ খুটা এটাত ভেজা দি থৈ ক’লে— “বহকচোন, চকীখনৰ পুৰা এটা অলপ ভগা । ভেজাটো দিহে বাহিব ।” পাৰ্বতী কৈয়ে ভিতৰ সোৱাল ।

“পিচে চিনি পোৱা নাই, কোনাৰিনিবপৰা আহিছে ?” কণদেউৰে হাত দুখন মোহাৰি মোহাৰি হুঁথিলে । নিজেও পীৰা এখন পাৰি বাহি পৰিল ।

“মই টাউনৰপৰা আহিছো । ভাহানি ঘোঁৰাদাৰৰ পুতেক । মোৰ নগৰ কেশব বৰুৱা । আহাৰ দেউতাৰ লগত আপোনালোকৰ দেউতাৰ চিনাক্ত

আছিল। আজ কালিহে আহ-যাহ নাই। দেউতাও ঢুকলে।”

“এবা আহ-যাহেইহে কথা। আমিও ঘৰ এৰি বৰকৈ ওলাব নোৱাৰা হ’লো। মাক ঢুকুৱাৰ পাছত ছোৱালীকেইজনী মোৰ টেটুত লাগিল।”

“কি কৰিব? যাৰ ভাগ্য যেনেকুৱা। ময়ো এটা বৰ ডাঙৰ দৰকাৰত আছিলো। মই পি ভল্লিউ ডি, ই, এও, ডিত ঘৰ সজাৰ ঠিকা কৰো। কাঠৰ কুপো আছে কেইটামান। হুবিধা হ’ব ভাবি কাঠফলা মিল বহুৱাইছো। এই ৰাজ্যটোৱেদি দুমাইলমান গৈয়ে ৰাস্তাৰ দাঁতিতে যে পায় সেই মিলটোৱেই। এতিয়া ব্যৱসায়টো আৰম্ভ কৰাৰ আগতে দিন-বাৰবোৰ চাই দিব লাগে। কাৰ নামে ৰাধিম, কেতিয়া আৰম্ভ কৰিম, এই সপ্তাহৰ ভিতৰতে দিন এটা চাই দিয়ক। কাম আৰম্ভ কৰিব পৰা হৈ আছে। মায়ে বৰকৈ কোৱাত আপোনাৰ ওচৰলৈ আহিলো।” পাঁচটা টকাৰ নোট এখন কণদেউৰ হাততে গুজি দিলে—

ঘৰ কোৱাকোবিকৈ পুথি-পাঁজিবোৰ মেলিলে। সকলোৰে নামবোৰ লিখিলে। এপাহ ফুলৰ নামো হুখিলে। ‘জবা’ বুলি কওঁতেও কণদেউৱে আগৰ দৰে উচাপ নাখালে। সকলো চাই-চিতি একমাত্ৰ পুতেক ‘ৰঞ্জন’ৰ নামতে বহুৱাবলৈ কৈ ছই-এটা দান-দক্ষিণাৰ বিধানো দিলে। কেশৱ বকুৱাইয়ো পাছদিনা পুৱাই দানকেইটা নিজে আহি দি ঘাবাহি বুলি কৈ গ’লগৈ। কণদেউৱে পাৰ্বতীক ক’লে—

“পাৰ্বতী, আচলতে আজি আঁউনী হ’লেও খাব লাগিব। কাল গম্বুলিও লঘোন। আজিও লঘোন দিলে পেট চেপেটা লাগিব। টকা পাঁচোটা পাইছো।”

গামোচা এখন কান্ধত লৈ গাওঁবুঢ়াৰ দোকানৰপৰা চাউল কিনি গামোচাৰ আগ এটাতে বান্ধি আনিলে। সেই সাজ হুখেৰেই খালে। খাই-বৈ জুহালৰ কাষতে বহি কিবা এটা ভাবি পাৰ্বতীক ক’লে—

“পাৰ্বতী এটা কাম কৰোনেকি?”

“কি কাম?”

“আজি অহা কেশৱ বকুৱাকে কওঁনেকি—মিলতে কিবা কাম এটা যোগাব দিবলৈ? চোৱা-চিতি কৰি টানি-ঝুৰি কিমান থুউৱায়? মাহুহজন ভাল। হাতখনো বলী যেন লাগিল। সামান্য কথাটোতে আজি ঘণহকৰে পাঁচটা টকা উলিয়াই দিলে। ধৰম-কৰমলৈকো মাতি আছে যেন লাগে।”

“মিলভনো কি কাম ওলাব তোলৈ? কাঠ কালিব পাৰিব?”

“হাত কবডেৰে ফালিব নালাগে—মেচিনেহে ফালিব। বহুৰী-চহুৰীৰ কাৰ এটা হ’লেও হয়।”

“কবি ভেঙে—হ’লে ডাঙৰই হয়।” পাৰ্বতীয়ে সন্মতি জনালে—।

পাচদিনা প্ৰভাতে দান-সিদ্ধাকৈইটা যোগাব কবি কেশব বৰুৱাই আহি গাড়ীখন পহুঁলিত ৰাখিলেহি। লগতে অহা লগুৱাটোৱে বেগ চুটাহান আনি বাৰান্দাতে থ’লে। বৰুৱা বাৰান্দাৰ খুঁটাতে ভেজা দি ধোৱা চকীখনত বহিল। লগুৱাটোক বহিবলৈ কণ্ঠেউৰে পীৰা এখন দিলেহি। ভাতভৈয়াকৈ গাটো খুই কণ্ঠেৰে দান-সিদ্ধাৰ উছৰ্গাৰ কাৰখিনি সমাধা কৰি আগদিনা ভবাৰ দৰে কথাটো উলিয়ালে—

“কথা এটা সোধো—বেয়া নাপায় যদি।”

“সোধক—কিয় বেয়া পায় ?”

“ছোৱালী চাৰিজনীৰে সৈতে ঘৰখন চলাবলৈ বৰ টান পাইছো। উপাৰ্জনো নাই। চোৱা-চিঙাৰোৰতো মাহুহৰ আঁহ নাইকিয়া হ’ল। আপোনালোকৰ দৰে নহয়। আগৰ দিনত গৰু এটা কিনোতেও পুথি-পাজি মেলে।”

“এৰা, মাহুহে ধৰ্ম-কৰ্মলৈ পিঠি দিছে। কেৱল পেটটো ভৰোৱাৰ চিন্তা কবিয়ে সমৰবোৰ পঠায়।”

“যদি পাৰে, মিলটোতে কিবা কাম এটাৰ যোগাব কবি দিয়ক। আধৰুকেইটা লিখিব-পঢ়িব জানো। হিচাপ-নিকাচবোৰো পাৰিম। গণনাৰ অংকবোৰ কৰাব অভ্যাস আছেহি।”

“আপুনি কৈছে যেতিয়া কিবা এটা কৰিম। কাম কৰা মাহুহ-কেইটা অহাৰ হিচাপটো ৰাখিব। বৰ্তমান বিশজন মাহুহ আছে। দৰমহাৰ দিনত হাজিৰাটো হিচাপ কৰি দিব লাগিব। কাঠৰ হিচাপ বৰা কামটো শিকি ল’লে ছপাইতা সবহকৈয়ে দিব পাৰিম। বৰ্তমানে তিনিশমানকৈয়ে দিম।”

“হ’ব—হ’ব—বৰ দয়া কৰিলে।”—তিনিশ শৰটো তিনি কণ্ঠেউৰে আপ মাৰি দিব যেন কৰিছিল। কেশব বৰুৱা গাড়ীত উঠি চকুৰ আঁৰ নোহোৱালৈকে খুৰত এয়োকোবা হাঁহি লৈ চাই থাকিল। বৰলৈ সোৱাই পাৰ্বতীক ক’লেহি—

“পাৰ্বতী ভবামতেই কামটো হ’ল। কিমাননো লোকৰ মুখলৈ হাতলৈ চাই থাকিম। দশা গণনা কৰি কোনদিনা তিনিশ টকা পাইছোনো? ডাইডম সৰুজনীৰেহে কপাল বুজিছ। তাইহে লিখনী উপজল যোৰ বৰত। বাকি ডাইক জনম দিয়েই কাল হ’ল—। ভেঙৰ ভাগ্যত নাই। এতিয়া বৰুৱাৰে কিমান বং পালেহেঁতেন।

.....”চাংখনত শুধাই ধোৱা পাঁচমহীয়া কেচুৱা সৰুভনীক কোলাত তুলি গালে মুখে চুমা খালে। মোৰ আই লখিমী’ বুলি বুকুতে সাবটি ধৰিলে। তাইক জন্ম দিয়ে মাক জবা অকালতে কাল হোৱাবেপৰা এইয়া প্ৰথম বাৰৰ বাবে তাইক ইমান মৰমত তুলি ধৰিছিল। আগতে ‘এইটো মোৰ ঘৰত কাল আহিলে’ বুলি কান্দি ঠেৰেঙা দিলেও কেৰাহিকৈ চাবলৈকো মন নগৈছিল। সেইদিনাৰপৰাই কণদেউৰ মনত সৰুভনী লখিমী হ’ল—নামো বাখিলে লখিমী বুলিয়েই। এই গোটেই ঘটনাটোৰ প্ৰতিটো মুহূৰ্তৰ কথা তেওঁৰ মনত জলজলু পটপটকৈ ভাঁহি উঠিছে। আজি কিন্তু কণদেউৱে ভাবিছে—

.....সেইটো মোৰ কালমুহূৰ্ত্তহে আহিছিল। মিলৰ কামটোতো বেয়া নাছিল। মই কাম পোৱা বুলি গাঁৱৰ বাইজখনে প্ৰথমতে উপলুঙা কৰিছিল। কাম কৰি দেখুৱালতহে মেলা মুখ জাপ খালে। কিছুমান হিংসাকুৰীয়া মানুহ আছে নহয়। আমাৰ নৰোজনী জানো কম কপটীয়া। হকে বিহকে—লোকক কোৱাৰ চলবে কথা শুনাৰ—এইবাৰ শেনৰ এজাত, ভেকুলীৰ পিঠিত নোম গজিব’। ছোৱাী-কেইজনীয়ে মোক কয়। ময়ো কওঁ—ক’বলৈ দে—পুতেকে পুলিচৰ চাকৰীতনো কিমান পায়। মই ঘৰতে থাকি তিনিশ পাওঁ। সিহঁততকৈ ভালকৈহে চলিম। চলিচিলোও ভালকৈয়ে। বেচি নোৱাৰিলেও দুবেলা দুসাজৰ জোৰাটো মৰিছিল। দোকানীয়েও বাকী দিবলৈ টান পোৱা নাছিল। দৰমহা পালেই দি দিও। কামবোৰ শিকি লোৱাৰ পাছত আক স্ববিধা হ’ল। কোনোবা মানুহ কামলৈ নাহিলে হাজিৰাটো দি থ’লে আধাটো পইচা মোকে দি দিয়ে। এইদৰেই দেখোন মাহটোত তিনি চাৰিকুৰি ওপৰকি পাওঁ। এবাৰহে ধৰা পৰিছিলো। বোৰ গাভৰুো কি দোষ আছিল। বহুত হাজিৰা দিলো—সিটোৱে টেটুলৈকে মদসোপা খাই নগৰত তহল দিয়াত লাগিল। মালিকে দেখি হাজিৰা বহী চাই মোক স্বধিলে। ভুলতে হোৱা বুলি ক’লতে মানিলে। তাৰ পাছত ময়ো সাৱধান হ’লো। পাছদিনা কামলৈ আহিলেহে স্বধি-পুচি হাজিৰা দিওঁ। স্বখেৰেই খালো ভেতিয়া। ছোৱালীকেইজনীয়েও আগতকৈ ভালকৈ এখন পিন্ধিবলৈ পালে। পুজা-পাৰ্বনত নগৰত স্বধিবলৈকো যায়। ঘোৰ দেখিয়ে কিমান ভাল লাগে। মানুহে কয়ো নহয়—ছোৱালীকেইজনী ভালে লজাইছে বুলি। সজোৱাও জানো অলপ কথা। এজনীৰ শাখীখন ল’লেই দৰমহাৰ আধা যায়। এবাৰটো দোকানৰ ধাৰ মাৰিব বোৱাবাত বৰ দিগ্ৰহাবীত পৰিছিলো পাছত বেনিৰা কাঠৰ হিচাপত পাক এটা লগাই ধাৰটো মাৰিলো। চলি আছিলো—আকালো নাই

ভ'বলো নাই। মাজতে এই হিন্দুস্তানী মেনেজাৰটো আহি লেঠা লগালেহি। তাক লগত লৈ মালিক ধৰুৱাই য়োক কৈছিলহি—“কণদেউ, মিলটো ডিক্ৰেল ভেলৰ বদলি বিজুলী মৈচিন হ'ল, তাপ মচিন এটাও আনিলো। এতিয়া মিল চলাবলৈ তোমাৰ অনুবিধা হ'ব। ইংৰাজীও জানিব লাগিব। মৌচিনৰ কাৰো জানিব নাগিব। গতিকে এই হিন্দুস্তানী মেনেজাৰজন দিছো—। যি কৰিবলৈ কৰ কৰিবা—।” সেইটো অহা দিন ধৰি মোৰ গতিও বেয়া হ'ল। অলপ হিংস্ৰকীচানে সি-পাই পাই হিচাপ লাগিব। মালিকেও তাক শলাগোতে ভেতাই নাই। হয়ো—সি অহাৰপৰা বকৰাৰ উন্নতি। যাবলো মইহে। দৰমহাটোৰ বাদে চৰতীয়া এটাৰো উপাৰ্জন নাই। জানো—বাহিৰা পইচা উপাৰ্জন কৰা বেয়া। আগতে আনে কৰিলেও বেয়া পাওঁ। কিন্তু কি কৰিয়—মহ'লে যে নচলে। দৰমহা—সোৱাগুতে যি পালো—আজিও মিহানেই। টকা এটাও যদি বঢ়াই দিগৈহেভেন। আগতে ভৰাই নাছিলো—টান পাইহে ভাব'ল। মালিকৰো মতি-গতিবোৰ বদলি দেখিলো। ‘কণদেউ নমস্কাৰ’ বুলি পাড়ীখনৰপৰা নাৰি অহা মাহুহজনক পাছলৈ মইহে নমস্কাৰ দিব লগা হ'ল। আগতে আপুনি—পাছত তুমি-ভৰা। বেয়া লাগে কোঁতয়াৰা। উপায়ো নাই—মশা গণনা কৰি ধোৱাৰ উপায়ো নাই। কোঁতয়াৰা অহাকেইজনকো—ভৰা ভাৰোল-পাণ আনিছা বুলি দাবি-ধমক দি উভতাই পঠাও। এতিয়ালৈ চাইগৈ কণদেউ বুলি গণক এজন আছিল বুলি মাহুহে পাহৰিলেই। লেয়ে—মিয়ে যি কৰ নহি সাৰিৰ থাকো। ভৰাপি চলাছিলো কোনোবকৰ। পুৱাই যাওঁ—গধূলিহে সোৱাগীহ। মাহুহৰ হিচাপ বধা কামেইনে কিবা—কণতত কাঠ ধৰাটো নাথিলেও কণদেউ, মৌচিনত ভেল দিয়াতো নাহিলেও কণদেউ। কণদেউ ধেনিবা আলুঞ্জিহে টেঙাটো ধাৰা—জ্বলাটো ধাৰা। টকা এটা বঢ়াই দিছেনে—আঠ-দহ বছৰে। তেওঁৰ যে এটা মৌচিনৰ ঠাইত চাৰিটা মৌচিন হ'ল—, তাপ কল বহুৱালে, পাড়ী ল'লে ডিবি-চাৰিখন। ভাৰিগুণয়েই দিনবোৰ সৈছিল। এদিন ওলালহি কাৰ কৰা বহুৱাকৈ-কেইটামান—বোলে হাজিৰা বঢ়াব লাগে—মালিকক ধৰো। কাৰ কৰাৰ সময়ৰ কোনো হিচাপ নাই। আঠ-বটাতকৈ বেচি হ'লে উপৰিও পইচা লাগিব। কোনোবাই মতি দিলে ইউনিয়ন কৰিব লাগে—দাবী জনাব লাগে। হয়ো ভাবিলো কৰাটো হয়। সকলোৱে ধৰিলে হ'ব—মহ'ব কিয়? ইউনিয়নো হ'ল—সবে ধৰি য়োক পাতি দিলে চেক্ৰেটেৰী। মাপাতিবলৈ যয়েহে আনো নিৰা-পুকা কৰিব। মালিকে সম পাই য়োক বাতিলৈ বতৰলে। ক'লে—“বৰ ভয়ল

হৈছে। কল-কাৰখানাত ইউনিয়ন থকাটো সংসাৰৰ নিয়ম। নহ'লে লোকে হাঁহিব।” ভাবিলো—মালিকে বেয়া পোৱা নাই। হাজিৰা বঢ়াব লাগে, কামৰ সময় আঠ ঘণ্টা কৰিব লাগে, এনেকুৱা দাবীকেইটামানৰ কথা মালিকক ক'লো। তেৱো 'বাক হ'ব, বুলি শলাগিলে। টকা পাঁচশ হাতত গোজা মাৰি দি ক'লে, “লোৱা খৰছ কৰিবা। ল'ৰাবোৰক বুজাই-বঢ়াই ৰাখিবা।” দ্বিতীয়জনী ছোৱালীৰ তোলনি বিয়াখনৰ খৰছটো তেনেই পালো। ভাবিলো—চেফ্ৰেটেৰী হোৱাও বেয়া নহ'ল। দুবছৰমান ভালকৈয়ে গ'ল। মাজে-মাজে দুশ-এশ টকা ওপৰতে দি থাকে মালিকে। পাছে ল'ৰাজীকে খাই মাৰে। হয়ো—সিহঁতেনো কি কৰিব? ল'ৰা-ছোৱালী, বাপেক-মাক সকলোকে পোহপাল দি বেমাৰ-আজাৰ বাটোতে অলপ ধন লাগে জানো? মালিকো সেই—অলপ বঢ়াই দিলেই হয় হাজিৰাটো। ল'ৰাবোৰকনো বুজায় কিমান। মোৰ কথা মানে বুলিছে। নামানিবলৈ সেইবোৰৰ ল'ৰাৰ নামবোৰ মই বা মোৰ দেউতাই চাই দিয়া কিজানি। টনা-আজোৰাকৈয়ে গ'ল আৰু ছুটা বছৰ। ল'ৰাবোৰৰো আপত্তি বাঢ়িল। কিমাননো সহিব সিহঁতে। আজি দেখিলো গোটাইজাকে কৰ্মমুঠি ৰবি বেটি ৰবিলেহি মোক। মাৰিবলৈহে বাকী থাকিল। গোটাইবোৰে ৰবি কাগজখন লিখালে—হাজিৰা বঢ়াব লাগে, থকাৰ ব্যৱস্থা লাগে ইত্যাদি—। ময়ো ভাবিলো—মালিকে ভয় ৰাই এনেয়ে দিব। দিলো চহী কৰি কাগজখনত। কাম বন্ধ—মিলো বন্ধ। দাবী মানি ল'বই লাগিব। মালিকো আহি পালেহি। মোক অফিচলৈ মাতিলে—বাকীবোৰ সব বাহিৰত। ক'লে—“কৰদেউ—তুমি নতুন ল'ৰা কিছু গোটাই দিয়া। এইবোৰ খেদি দিওঁ। ইহঁত বৰ টেঙৰ হৈছে।”

মই ক'লো, ‘মালিক, সেইটো কেনেকৈ কৰিব? ল'ৰাবোৰে সুখেৰে থবনে? ল'ৰাবোৰেও বৰ কঠ কৰে—হাজিৰাহে একেটাই আছে। অলপ বঢ়াই দিয়ক—।’ মালিক দপ্‌দপ্‌াই উঠিল “বঢ়াব লাগে নালাগে মই জানো। ডোৱাক ঝিটো কৈছো—সেইটো কৰা। লাগিলে কিছু টকা-পইচা তুমিয়েই লোৱা।” বনটো বেয়া লাগি গ'ল। মই সাধাৰণ মানুহটো হৈ এই ল'ৰাবোৰৰ অহিত চিন্তা কেনেকৈ? ময়ো ক'লো, “মালিক—ল'ৰাবোৰৰ মুখলৈ চালে বেয়া লাগে—। ডকাই গৈছে সুখবোৰ। ৰাইছে নাখাইছে হিচাব নাই—কেৱল কামহে কৰিছে। সিহঁতে কৰা বাবেহে আপোনাৰ অভ সম্পত্তি হৈছে।” মালিক একেবাৰে অৱশৰী হৈ পৰিল—। কাগজ এখন মোৰ হাতত দি ক'লে, “লোৱা—জিভাই, বাহিৰ হোৱা—আৰু পুথি-পাঁজ বেছি ৰখি ধোৱাগৈ।” কিমান ক'লো নেবানিলে।

স্বই হেনো আইনমতে দোষী—। এদিনতে কাগজ দি কাম বন্ধ কৰিলো। বাহিৰত থকা ল'ৰাবোৰক ক'লো—। হলখুল লগাই দিলে—। দূৰাৰ ঘৰ ভাঙো যেন কৰিলে। সিহঁতেনো কি কৰিব। পেটত ভোক থাকিলে কাম কৰে কেনেকৈ ?

কণদেউৰ খাটো ক্ৰমে উঠি আহিল। কপালখন কোঁচাই ধৰিলে। দাঁড়বোৰ কৰাচি মূৰৰ ভিতৰতে ভৌৰভোৰালে—‘এনে আপোনপটীয়া স্বভাৱ। কেৱল নিজৰহে হুক—লোকে নাখাই য়বক। যিবোৰে দিনে-ৰাতি ৰাতি ডাৰ অভ নস্পত্তি গোটাই দিলে সেইবোৰকে পুলিচ-মিলিটাৰী আনি য়বোৱালেহি।’

এনেতে ভিতৰৰপৰা চুচুক-চামাকুৰৈ পাৰ্ৱতী আহি কণদেউৰ কাষত বৈ হাত লগালেহি। ডেতিয়াহে কণদেউৱে সন্নিহিত হুৰাই পালে।

“দেউতা—অতপৰ যে গণনা কৰিলি—কিবা গ্ৰহ-গতি বেয়া পালিনেকি ?”

“পালো—একেবাৰে সঠিক গণনা কৰিছো”— যেন কিবা এটা নতুন আবিষ্কাৰ কৰাৰ ভাবহে কণদেউৱে প্ৰকাশ কৰিলে।

“কোনজনো গ্ৰহ দেউতা ?” পাৰ্ৱতীয়ে ব্যগ্ৰভাৱে সুধিলে—।

“মালিক গ্ৰহ—। এইবোৰ গ্ৰহ দান-দক্ষিণা, সিধা-ভোজননী দি তুট কৰি লাভ নাই। এইবোৰ গ্ৰহক এই পৃথিৱীৰ পৰা বিদায় দিব নোৱাৰিলে আশাৰ দৰে হাহুৰৰ উদ্ধাৰ নহয়।”

উত্তেজনাও কমি উঠা কণদেউৱে যপহুকৰে বহাৰপৰা উঠিল আৰু ডেঙ্গেলী-ডেঙ্গেলী হৈ পৰা বহুৱাবোৰক স'গঠিত কৰি ন্যায্য দাবী পূৰণৰ বাবে দৃঢ় আন্দোলন কৰিবলৈও প্ৰতিজ্ঞাবদ্ধ হ'ল—।

‘হুৰ্, হুৰ্, বটা চৰাই’

হেমেন দাস

হ’লাৰ মিলটো কিনাৰ আগতে হবেন মহাজন সদায় গাৱলৈ গৈছিল। সন্ধিয়া ঘৰলৈ আহোঁতে যোগেনৰ ঘৰত অলপ সময় বহে। তাক নানা ধৰণৰ দ্বিহা পৰামৰ্শ দিহে ঘৰলৈ আহে। এতিয়া নানা কামত ব্যস্ত থকাত গাৱলৈ যোৱা পাতলাই দিছে। সেই বুলি গাৱঁৰ খবৰ নৰখাকৈ নাথাকে। খবৰ দিয়ৈ যোগেনে। সি কয়েও সপ্তাহত দুদিন হবেনক লগ ধৰে। কেৱল গাৱঁৰ খবৰ দিবৰ বাবে যোগেন টাউনলৈ নাযায়। যায় হাটলৈ। প্ৰতি হাট বাবে বাৰীৰ পাণ-ভাতোল, শাক-পাচলি আনি বেচি ভেল-নিমখ আদি কিনি। বেচিব লগা বস্তু নাথাকিলেও কিনিব লগা থাকে। কিনি হবেনৰ দোকানৰ পৰা। পইচা থাকিলে নগদ, নাথাকিলে বাকী।

যোগেনৰ পৰা সকলো খবৰ পাই থাকিলেও হবেনে গাৱলৈ গৈ নিজে খবৰ লোৱাৰ পুৰণি অভ্যাসটো একেবাৰে এৰা নাই। দুমাহ তিনি মাহৰ মূৰত এতিয়াও যায়। কেতিয়াবা ৰাতিও থাকে। ৰান, সৰিয়হ, মৰাপাট আদি চপোৱাৰ সময়তহে ৰাতি থাকে। থাকে যোগেনৰ ঘৰত। হবেন থাকিলে যোগেনে ভাল পায়। কাৰণ ‘মাছ-মাংস’ নহলে হবেনৰ পেট নভৰে। মাছ মাংসৰ খবচ হবেনে দিয়ে। কেতিয়াবা ভেল-মছলা কিনাৰ পইচাও দিয়ে।

হবেনে যোগেনৰ ঘৰত ৰাতি থকাৰ খবৰ পালে মাধৱ, কালু, হীৰেন, মজিন, আৰু মাধনে গোটেই সন্ধিয়াটো যোগেনৰ চোতালতে কটায়। আন সময়ত ইয়াত মাধুহ গোট থালে যোগেনৰ চিলিয়ে জিৰণি নাপায়। কিন্তু হবেন থাকিলে সেইবোৰ জ্ঞান নাই। চোতালত বহিয়েই মাধবইতে বিড়ী এডাল বুলি হবেনৰ কালে হাত আগবঢ়ায়। ইহঁতে আধা মান খাই বাকী ৰিনি কাপৰ ছেচাত থুহি লয়।

হবেন ৰাতিৰ আলহি হলে অকণো ভাল নাপায় যোগেনৰ ঘৈণীয়েকে। সি থাকিলে তাই ভাত আঁজা ‘খুব ভালকৈ’ ৰান্ধিব লাগে, সন্ধানি চাহ কৰিব লাগে, কাঁহী-ৰাতিবোৰ ভালকৈ ৰঁহিব লাগে। ইমান যত্ন কৰি থুউৱা সন্ধ্যাও সি বোলে এবাৰ পানী ৰান্ধিতে লোটাৰ সোন্ধ পাইছিল আৰু এই কথা মাধবৰ ঘৈণীয়েকক কৈছিল। তেতিয়াৰে পৰা তাৰ ওপৰত তাইৰ থং।

মাধবইত গলে হবেনে ভাল পায়। কাৰণ ভাত ধোৱাৰ সময়লৈ সিহঁতৰ লগত গল্প কৰি থাকিব পাৰে। সিহঁতক পাই সি দেশ বিদেশৰ গল্প কব ধৰে। কিছুদিনৰ পৰা বয়-বস্তৰ চুৰা দখলৰ বিষয়েও কব ধৰিছে। সি কয় বস্তৰ দাম বঢ়ালে কট্টোলে আৰু ভেটি খোৱা অকিচাৰ বোৰে। ইংলণ্ড, আমেৰিকা আদিত কট্টোল নাই। অভাব-অনাটনো নাই। ইংৰাজৰ দিনৰ অকিচাৰবোৰে এডিয়াৰ দৰে ভেটি ধাব নোৱাৰিছিল। সি যি কয় ইহঁতে তাকে সত্য বুলি বিশ্বাস কৰে। কেতিয়াবা কয়, দেশখনক বিপদে আঙুৰি ধৰিছে। চীন আৰু পাকিস্থানে আমাৰ উন্নতি সঙ্কট কৰিব পৰা নাই। সিহঁতৰ এজেক্ট কিছুমানে দেশত অশান্তি সৃষ্টি কৰিব খুজিছে। সেইবাবে ইচমাইলইও তইউৰ চুবুৰীয়া হলেও সিহঁতৰ লগত হলি-গলি নকৰিব। সাৱধান হৈ নচালিলে পদে পদে বিপদ। দিন-কাল বৰ বেয়া গৈছে।

বিপদলৈ সিহঁতৰ বয় ভয়। বিপদৰ ভয়তে সিহঁতে হবেনৰ কথা আধৰে আধৰে পালন কৰে। হবেনৰ অস্থিতি নোলোৱাকৈ গাঁৱৰ প্ৰাৰ্থনাবী ফুলখন বেৰামতি কৰিবলৈ নোলায়। কাৰণ ফুলখন মুছলমান পাবাত। গলেও চাহ তাহ নাখায়। চাইফহঁতে চাহ খাই থকা সময়ত সিহঁতে জিৰণি লয়। কিন্তু প্ৰত্যেকজনৰ চকু বাবে বাবে চাহৰ কেটলিটোলৈ যায়। ঠিক সেই মুহূৰ্ত্তত হবেনৰ কথা মনত পৰাত মেল ঢুকি গলটো ভিন্নাই লয়। হীবেনে এইবোৰ ভাল নাপায়। কিন্তু মাধবইত থকাৰ কাৰণে সিও কষ্ট ভোগ কৰে। গাঁৱৰ মানুহৰ কিকছে যোৱাৰ সাহস নাই বাবে সি ছুৰ কৰে। টাউনলৈ আৰু তাৰ মোৱায়েকৰ গাওঁলৈ গলে সি দেখে সেইবোৰ ঠাইৰ মানুহে মুছলমানৰ ঘৰত চাহ-ভাতলৈ আহি যায়। দেখিলেও কোনেও নিন্দা নকৰে। বাইজোও বিচাৰ নকৰে। সি ছুই একনৰ মুখত ভনিছে—এতিয়া বোলে বহুতে ভাত খায়। কিন্তু এই গাঁৱত সেইবোৰ নচলেই নহয়, ধোৱণীয়ও। সেইবাবে সি গাঁৱৰ নিয়ম-নীতিবোৰ ভাল নোপোৱা হব ধৰিছে।

একেখন গাঁৱৰ আলিফা হৈয়ো দুয়োটা পাবাৰ মানুহ ছুৰন দেখৰ মানুহৰ দৰে ছল। দুয়োপাবাৰ মানুহে কিন্তু একেখন নৈৰ পানী খায়, একেলগে বাছ মৰে, গা-মোৱে। কামিয়া নৈয়েদি কাঠ ভাৰি আহিলে দুয়োদল মানুহ একল হয়। নৈৰ সোঁতৰ লগত হুঁজ কৰি কাঠ ধৰি আনে। দুয়োদল মানুহে একেখন পৰাৰতে হাল বান্ধ, বান কটে। পৰাৰৰ আলিৰ ওপৰত জুইৰ ভূটাটো বৈ হাল বাই থকাতে ভূটাৰ জুই হুৱাই গলে মাধবে চাইফৰ ভূটাৰ জুই

পৰাই নিজৰ ধপাত ছিলিম লগায়। চাইফকো মাতে। দুয়ো প্ৰাণ ভৰি ধপাত যায়। মাধবহঁতৰ গৰুৰ নাকিজবী দিব লগা হগা হলে চাইফহঁতৰ পাৰাৰ যিকোনো এজনক খবৰ দিলেই যায়। গাৰ্ৰৰ মাহুহ বুলি পইচাও নলয়।

হৰেনে সকলো খবৰ বাখে। সিহঁতৰ মিল-প্ৰীতি গাঢ় হৈ অহাৰ খবৰ পালেই গাৰ্ৰলৈ আহে। দুই চাৰিজনক লগধাৰ সাৱধান কৰি দিয়ে যাতে মাধবহঁতে চাইফহঁতৰ লগত বৰ বেচি হালি গলি নকৰে। সি কয়, দিন-কাল বেয়া হৈ আহিছে। কোনে কি মতলবত অহা যোৱা কৰিছে বুজা টান।

হৰেন যোৱাৰ পিছত সিহঁত আকৌ সাবধান হয়। চাইফহঁতক সন্দেহৰ চকুৰে চাব ধৰে। হৰেনে সিহঁতৰ অহিত নিচিন্তে। হৰেনে সিহঁতৰ ভালৰ কাৰণেই কয়। গতিকে তাৰ কথাযতে চলে। তাক বিশ্বাস কৰে, ভক্তি কৰে।

হৰেন সিহঁতৰ আপোন মাহুহ। সেই বাবে হাটলৈ যাওঁতে হৰেনৰ কাৰণে কোনো জনে অলপ গাখীৰ, কোনো জনে শাক-পাচলি, কোনো জনে আলিৰ কাশৰ পৰা ঢেকীয়া শাক দুমুঠামানকে নিয়ে। ঢেকীয়া শাকৰ মুঠা কেইটা লাৰি চাই হৰেনৰ বৈপৰীয়েকে কয়—ছুটা মান কেঁচা আম নানিলা কিয়? ঢেকীয়া শাকত দুচকলমান আম দিলে বৰ সোৱাদ হয়।

শাক-পাচলি আৰু গাখীৰৰ বাবে হৰেনে পইচা নিদিয়ৈ। সিহঁতেও নিবিচাৰে। সিহঁতৰ অভাব বেচি হলে হৰেনক কলেই টকা দিয়ে। প্ৰতিবছৰে বহাগ-জ্যৈষ্ঠ আৰু আহিন-কাতি মাহত অভাব বাঢ়ে। কেতিয়াবা লৰোনে থাকে। এনে সময়তহে হৰেনৰ ওচৰত হাত পাতে। সি কাকো বিমুখ নকৰে। টকা দি বহী এখনত টিপ চহী ৰাখে। টিপ চহী লঙতে কাগজত একো নিলিখে। লিখা লিখিলে সিহঁতে চকুও নিদিয়ৈ। টকাৰ ধাৰ বৰাৰ বাবেও সিহঁতে ভাৰিৰ নালাগে। হৰেন নিজে গাঙলৈ গৈ খান মৰাপাট সৰিয়হ আদি মাড়ী বোজাই কৰি লৈ আহে। আহোতে কয়, “মুদে-আচলে মিলি যাৰ যিমান টকা হৈছে সিমান টকাৰহে বস্তু লৈছো, তাকো বজাৰ দামত। মই কয় দাম ধৰা বুলি ভাবিছা মই আন বেপাৰীক হুঁচি চাব পাৰা।”

সিহঁতে কয়, “ইছ। ৰাখ, ৰাখ। আপোনাক কেতিয়াবা অশ্বিন কৰিছোনে?” মুদে-আচলে কাৰ কিমান টকা হৈছিল তাৰ হিচাপ সিহঁতে নাৰাখে। কাৰণ হৰেন সিহঁতৰ আচল মাহুহ। তাৰ বুদ্ধি পৰামৰ্শ যতে নচালিলে চাইফহঁতে মাটিবাৰী কাটি নিগেহেভেন। এই কথা হৰেনে বছৰিন কৈছে। গতিকে

হবেনৰ লগত লেনদেন কৰোঁতে হিচাপ বখাৰ প্ৰয়োজন বোধ নকৰে। কেৱল হবেনে মাছে লম্বাৰে গোলমাল জগাই দিব খোজে। হীৰেনে বুজাই দিয়াও বাইজৰ অৰ্থাৎ মাধব-মজিনহঁতৰ বিশ্বাস হৈছে যে চাইকৰ লগত হালিগলি কৰোঁতে চাইকে হীৰেনৰ সূতৰ কুৰুফি সন্মুখাই গৃহ কল্কল জগাই দিব ওলাইছে। সেইবাবে হীৰেন কিবা কলে কোনেও তাৰ কথা ক'ব নলয়।

বছৰ বাগৰি থাকে।

বস্ত্ৰ দাৰ বাঢ়ে।

মাছৰ তুখ বাঢ়ে। অজাৰ বাঢ়ে।

এদিন যোগেন হাটলৈ আহিয়েই হবেনৰ দোকানত সোমায়। তেলৰ বটল দুটা দোকানৰ মাল জোখা ল'ৰাটোক চমজাই দি হবেনৰ ওচৰলৈ গৈ আন দিনৰ দৰে টকাৰ কথা কয়। হবেনে টকা দহটা দি আগৰ দৰে নিলিখা কাগজত টিপচহী এটা ৰাখে। যোগেন যাব খোজাত অলপ বৰ কৈ মাধব-মজিনহঁত আহিছেনে নাই অহা নুথিলে। আটাইকেইজনক সি মজা হুলি কৰ কলে। তাকে আহিব কলে। যেনেতেনে।

আহিল। মাধব, মজিন, মাধন, যোগেন, হীৰেন আহি হবেনৰ পাৰ্শ্বত বহিল। তেতিয়া বজাৰ ভাঙো ভাঙো। হবেনৰ দোকানত মাছৰ স্তৰ নাই। হবেনে বিড়ী আৰু দিয়াছলাই আগবঢ়াই দিলে। নিজেও এডাল জলাই ললে। সিহঁতক কলে, “বুজিছা, দিন-কাল বৰ বেয়াইহে আহিছে। কোনেও কাফো বিশ্বাস কৰিব নোৱাৰা হৈছে।”

“হয়, হয়।” সিহঁতে মূৰ জুপিয়াই বিড়ীৰ খোৱা এৰি দি তাৰ ফালে চালে।

হবেনে আকৌ কলে, “আমি আটাইবোৰ আজিলৈকে ফিলাপ্ৰীতিৰে আছোঁ। এই দৰে আৰু কিমান দিন চলিব পৰা যাব কোৱা টান।”

সিহঁত : হয়, হয়। আপুনি ঠিক কৈছে।

হবেন : গতিকে সকলোৱে যাতে চিৰদিন তাই-বন্ধুৰ দৰে থাকিব পাৰে সেইকালে মন দিব লাগে। আমাৰ মাজত আজিলৈ কোনো হাই-কাঁজা হোৱা নাই। বহুতে এই ফিলাপ্ৰীতি সদায় থাকে বই সেই কালেহে বোঁচ মন ৰিছো।

মাধব : আপুনি আমাৰ ভাল নিচিন্তি বেজাটো চিন্তাখনে ?

হবেন : মাধবে ঠিক কৈছে। বই সদায় তহঁতৰ কথা ভাবি চিন্তি থাকোঁ। এই যে মাটি-বাৰী, টকা-পইচা—এই বোৰেই হ'ল হাই কাঁজাৰ মূল। বাকি থাকক, সেইবোৰ কথা। আন এটা কাৰণ কাৰণে তহঁতক মাতিয়ো। মোৰ

সকল'ৰাটোক জান নহয় ? সি বি, এ পাচ কৰা ছুবছৰ হ'ল। ঘৰতে বহি আছে। জানই নহয়, কাম নকৰিলে মাহুহ নষ্ট হয়। তাক কৈছিলো এনেদৰে বহি থকাটকৈ ধানৰ মিলটোকে চোৱায়েলা কৰ। পিছে সি বোলে সেইবোৰ ভাল নাপায়। খেতি কৰাৰ প্ৰতিহে তাৰ ইচ্ছা।

মাধব : ভালহে। স্বাধীন কাম। মন গলে হালবালে, মন গলে ঘৰতে থাকিলে।

এনে স্বাধীন কাম আৰু কি আছে ?

হৰেন : তই ঠিক বুজিছ। সাত-পাচ ভাবি তাৰ মনোবাঞ্ছাকে পূৰণ কৰিব।

বুজিলো। চাওঁচোন কি কৰে। তাৰ আগ্ৰহ দেখি ট্ৰেক্টৰ এখনো আনিবলো।

মজিন : বৰ ভাল হৈছে।

মাধব : আজি-কালি আৰু গৰুৰে হালবোৱা দিন আছেনে ?

মজিন : ঠিকেই। আমাৰ উপায় বৃদ্ধি নাই বাবেহে বুঢ়া গৰু ঠেলি আছে।

তাৰো যিহে দাম, আমাৰ দৰে মাহুহ ওচৰলৈকে যাব নোৱাৰি।

মাধব : এইবাৰ শাওঁনাহঁতৰ গাৱঁৰ পাঁচ ঘৰমান মাহুহে গৰু কিনিব নোৱাৰি হাল বাবকে এৰিলে।

সিহঁতৰ কৰ্মাটলৈ বিশেষ মনোযোগ নিদি হৰেনে যোগেনক চাহ দোকানলৈ পঠালে। চাহৰ লগত নিম্বকিও আনিব কলে। চাহৰ নাম শুনি সিহঁতে কথা বন্ধ কৰি ইজনে সিজনে চকুলৈ চায়। সকলোৰে মুখত আনন্দৰ চিন স্পষ্ট হৈ উঠে। কেৱল হীৰেণে নিৰ্বিকাৰ ভাবে বহি থাকে।

হৰেনে আকৌ আৰম্ভ কৰিলে, “সি বি, এ, পাচ কৰিলেও খেতি-বাতিৰ বিষয়ে একো নাজানে। তাক নিজৰ ভাই বুলি ভাবি শিকাই বুজাই মাহুহ কৰিব।”

হৰেন মহাজনৰ বি, এ পাচ ল'বাক মাহুহ কৰাৰ দায়িত্ব পোৱাত সিহঁতৰ বুকু আনন্দ আৰু গৰ্বত ওকলি উঠে। দোকানৰ গাদীৰ ওপৰতে ছুয়োভৰি পকাই গা-মুৰ লৰাই ভালদৰে বহি তালৈ চাই মাধবে মাত লগালে, “ভাকো কৰ লাগিছে নে ? আশি থকালৈকে কোনো চিন্তা নাই। গাৱঁত শিকিত মাহুহ এজন থাকিলে আমাবো উপকাৰ হব। (মজিনহঁতলৈ চাট) কি কোৱা।”

সিহঁতে ‘হৰ’ বুলি সম্বৰ্ণন জনাই বিড়ী একোডাল জলাই তাৰোৱা চোবাব ধৰে। হৰেনেও বিড়ী এটা জলাই লয়। সি বাহিৰলৈ চাই কয়, “বোল গলেই। ঘৰ পাওঁগৈ মানে বাতি হব।”

মজিন : ভেনেহলে বাওঁ। গৰু বাচিব আনিব লাগিব।

হৰেন : মই পাহৰিয়ে সৈছিলো। ইয়াত বহি থাকিলে পথাৰৰ গৰু পথাৰতে

ধাক্কি। যা ভেনেহলে। (সিহঁতলৈ নোচোৱা কৈ) পিচে এটা কাৰ কৰিবি। এইবাৰ লৰাটোৱে ইচ্ছা কৰিছে যেতিয়া তহঁতে মাটিত হাল নাবাৰি।

সি ছুই এম্বিনতে ট্ৰেক্টৰ লৈ গাৰ্ভলৈ যাব।

সিহঁতে নিজৰ কৰ্মক ক্ষমাস কৰিবলৈ টান পাই দুৱাৰ মুখত থিয় হৈ তাৰ ফালে চালে। সি সিহঁতলৈ পিঠি দি লোহাৰ আগমাৰীটোৰ ওচৰলৈ গৈ 'তহঁত যা এতিয়া' বুলি কলে।

সিহঁতৰ মুখবোৰ মুহূৰ্ততে ক'লা পৰি গল। ইজনে সিজনৰ ফালে চালে। কৰ নোৱাৰাকৈয়ে আঙুলিৰ মাজৰ পৰা আধা পোৰা বিড়ীৰ টুকুৰা সৰি পৰিল। তামোল চোৰোৱা বন্ধ হৈ গল। যি যত আছিল তাতেই কিছু সময় থিয় হৈ থাকি থলুক বৰকৈ আলিবাটলৈ ওলাই আহিল। সিহঁতৰ সৰ্বস্বৰীৰ কঁপিছিল। চকুৰ আগত কিছুমান গৰম ধোঁৱা উৰি থকা যেন অনুভৱ কৰি মাত্ৰবোল নোহোৱাকৈ বৰ মন্থৰ গতিত খোজ কাঢ়িছিল। হাৰেনৰ মুখোঁচি এটা পৰ অম্পট ভাবে ওলাই যোৱাত সিহঁতে তাৰ চকুলৈ চাইছিল। তাৰ চকু জুটা বঙা পৰিছিল।

সন্ধিয়া। যোগেনৰ চোতালত মাহুৰৰ ভীৰ। চাইক আৰু আকবৰো আহিছে। আন দিনৰ দৰে আজি আৰু যোগেনৰ চোতাল ধপাতৰ ধোঁৱাৰে পুৰলী হোৱা নাই। তাৰ বৈশীয়েকে আনছা স্বত্বেও তামোল পানৰ বটান উলিয়াই দিছে। যোগেনে নিজে পিৰা এখন আনি মাখনৰ কাষতে বহে। কেবাচিন ডেলৰ চাকিটো মাটিত থকাত কোনেও কাৰো মুখ দেখা নাছিল। যোগেন ধান বনা উৰালটো মাখনৰ সমুখত থৈ তাৰ ওপৰত চাকিটো ধলে। হাৰেনৰ চকুলৈ চাওতে যোগেনৰ গাটো জিকাৰ খাই উঠিল। হাৰেনৰ চকুত আবেলিৰ ডেল এতিয়াও আছে। মাথৰে তামোলৰ বটাটো সমুখত লৈ তামোল কাটিব ধৰে। 'চুপ নাই' বুলি কোৱাত যোগেনৰ বৈশীয়েকে চুপ চেমাটো দি ঘৰৰ ভিতৰলৈ গৈ থাকোতে ধৰ,—

: কেৱল বাবু, বাবু, বাবু। আজি বোলে বাবু আহিব, থকটো ভালদৰে চুৰ্চিবি। কালি বোলে বাবুৱে তাত থাক, কাঁহী-বাতি ভালকৈ ধুবি। বাবুই এতিয়া কি দিলে? এইবাৰ আহকচোন বাবু, বাবুৰীৰ কোবত যুৰৰ চুলি চিৰিছে।

আবেলিৰে পৰা বিচাৰি প্ৰকৃত সহযোগী এজনৰ সন্ধান পাই হাৰেনে চোতালৰ পৰাই মাতি পঠালে।

: ঠিক কৈছা বো। এইবাৰ গাৰ্ভলৈ আহিলে চালা চুৰবৰ নুন ভাঙিব।

মাথৰে এইবোৰ স্তনি ভাল পোৱা নাই। তামোল এখন মুখত ভৰাই থুব লাহে লাহে ক'লে :

: মুখত যি আছে তাকে নকৰি চোন। এইবোৰ কথা স্তনিলে হৰেনে আমাক কি বুলি ভাবিব? মাননী মাহুহক মান কৰি চলিলেহে আমাৰ ভাল হব। নহয় জানো মাখন ?

মাখনে কিবা কব খোজোতেই হীৰেনে ঝড়ভাবে ক'লে,

: তইতৰ কাৰণেই হৰেনে ইমান লাই পাইছে। মাননী মাহুহ যদি আমাক পথৰ ভিখাৰী কৰিলে কিয় ?

মজিন : নহয়নো কি ? তাৰ ল'ৰাৰ কাৰণে আমি মাটি এৰিব লাগে। আমাৰ কি হ'ব সি কিয় নাভাবে ?

মাখন : কথাটো স্তনাৰ পৰাই মোৰ মূৰ গৰম হৈছে। এই বয়সত ক'ত কি কৰিম ভাবি পাৰ পোৱা নাই।

মাথৰ : ওপৰৰ জন আছে নহয়। জীৱটো দিছে যেতিয়া জীয়াই থকাৰ পথো দিব।

হীৰেন : ওপৰৰ জনে হাতত দা এখন তুলি দিব। দিনটোৰ কাম কৰি ফুৰি-ফুৰি সন্ধিয়া ঘৰপাই শুদাপেটে শুই থাকিব লাগিব।

মজিন : কথাটো মিছা নহয়। মাটি এৰি দিলে দিন হাজিৰা দিয়াত বাদে আন পথ নাই।

চাইকে মাত লগালে : দিন হাজিৰা দিয়াৰ যে কথা ভাবিছ, কাম পাবি ক'ত ? আমাৰ পাবাৰ ২৫ জন মানে দিন হাজিৰা কৰো বুলি ওলাই যায়। পুৱাই দা-কুঠাৰ লৈ ওলাই যায়। সন্ধিয়া বেচি ভাগেই শুদাহাতে ঘৰলৈ আহে। কাম পালেও দিনটো কাম কৰি পায় মাত্ৰ দুটকা বা তিনি টকা।

সিহঁতৰ কথা বন্ধ হ'ল। চকুৰ আগত ভাঁহি উঠিল দিন মজুৰৰ জীৱনৰ ভয়াবহ ছবি।

হাতত দা-কুঠাৰ লৈ পুৱা ঘৰৰ পৰা ওলাব। ঘৰে ঘৰে কাম বিচাৰিব, ঘৰত ল'ৰা-ছোৱালী, মাক, বৈশীয়েক গোটেই দিনটো অনাহাৰে থাকিব। ল'ৰা ছোৱালীবোৰে 'ভাত ভাত' কৈ কান্দিব। বৈশীয়েকে কব আৰু অলপ পিচতে বাপেক আহিব। চাউল আনিব।ডাই পছলিত থিয় হৈ বাটলৈ চাব। বেগি ডুবাৰ আগে আগে অৱশ দেহটো লৈ সি ঘৰলৈ আহিব। হাতত চাউল নাই। পেটত ভোকৰ জ্বৰি !.....

আতঙ্কিত সিহঁতৰ সৰ্ব শৰীৰ শিৱৰি উঠিল।

‘নাই নাই, মাটি এৰা নহব। মাটি এৰা নহব।’ উত্তেজিত হৈ হীৰেনে চিঞৰিব ধৰিলে।

ঠিক হ’ল, কোনেও মাটি এৰি নিদিব। মাথৰে ‘হা’ ‘না’ একো নানানভিলেও সিহঁতৰ কথাতে হয় ভব দিখা যেন দেখুৱালে।

এতিয়া কথা উঠিল, দুই-এদিনতে হৰেনে ট্ৰেক্টৰ নয়াই দখল কৰিব। ভেটিয়া কি কথা হব? ইজনে সিজনেৰ মুখলৈ চালে। এই প্ৰশ্নৰ উত্তৰ এজনেও দিব নোৱাৰি নীতৰে বহি থাকে। মজিনে আশা কৰিছিল হীৰেনে কিবা উপায় দিব। সেইবাবে সি বাৰে বাৰে হীৰেনৰ চকুলৈ চাইছিল। কোনো সহাৰি নাপাই চাইকৰ ফালে মুখ কৰি মাত লগালে—

: তৱে কচোন চাইক, কি কৰো এতিয়া?

: ময়ো ট্ৰেক্টৰ পোৱা নাই। এইবোৰ কামত কিন্তু নবেন দাইভাৰ এচপাট। সি থাকিলে হৰেন মহাজনৰ কথা বাপেক উঠি আহিলেও মাটি নিব নোৱাৰিব। বৰ সাংঘাতিক মাজুহ। যাক ধৰে বাৰে ধৰা দিয়ে। যোৰ সতে তাক লগ ধৰাই ভাল।

সিহঁতৰ ‘কথা’ সতে চাইকে টল পুতাতে নবেনৰ ঘৰলৈ যায়। হীৰেনকো লগত নিয়ে। নবেনে মাটিৰ আঁতি-ভৰি জানিব খোজাত হীৰেনে কয়; আমাৰ পিতাই কৈছিল গোটেই পথাৰখনৰ মাটি আমাৰ গাওঁৰ মাজুহৰ আছিল। পিতাইহঁত সক থাকোতে তাত এখন ভাঙৰ হাবি আছিল। আমাৰ গাওঁৰ মাজুহে হাবি জংল ভাঙি বেতি কৰিব ধৰে। কেইবছৰমান বেতি কৰাৰ পিচত মঙল আৰু মাটিৰ হাকিমক টকা দি মেয়াদি পট্টা কৰি লয়। পিচত হৰেন মহাজনৰ দোকানৰ বাকী আৰু ধাৰে অনা টকা শোধ কৰিব নোৱাৰাত তাৰ নামত মাটি লিখি দিয়ে। সি নিজৰ নামত নামজাৰী কৰি লৈ আমাকে আধি ধাৰলৈ দিয়ে। আজি কুঁৰি বছৰমান হ’ল আধি ধাই আছে। আধিব বনো ঠিক সতে দি আছে।

‘চাইক এতিয়াই বা। আবেলি চব মাজুহ এঠাইত লগ কৰিব। দুই ভট্টা আৰু মুকিক লৈ যায়। যি কোনো উপায়ে উদ্ধেয় বোধ কৰিব লাগিব।’

— নবেনে কলে।

... ..

চাইফহ'ডৰ পিছতেই মাথৰে নৈ পাৰ হৈ টাউনলৈ যায়। হৰেনক লগ ধৰি যোগেনৰ চোতালত বহা মেলৰ খবৰ দিলে। যোগেনৰ বৈশীয়েক আৰু হৰীৰেনে কোৱা কথাও কলে।

খঙত হৰেনৰ কাণছখন বঙা পৰে। ওঠ ক'পিব ধৰে। হঠাৎ গান্ধীৰ পৰা উঠি মজিয়ালৈ নামি আহি উত্তেজিত হৈ পায়চাৰি কৰি কয়:

কুকুৰৰ পোৱালিহ'ডৰ ইমান সাহ। চালা, নিমখহাৰামৰ জাত।

মাথৰে অলপ ভয় খাইছিল। ভাবিছিল তাকে কিজানি কিবা কৰে। অলপ সাহস গোটাই আকৌ কব ধৰিলে:

কালিৰ মেলত চাইফ আৰু আকবৰো আছিল। আজি ৰাতিপুৱা চাইফ আৰু হৰীৰেন নৰেন দাইভাৰৰ ঘৰলৈ অহাৰ কথা। নৰেন দাইভাৰ গলে আকৌ মেল বহিব। আৰু... .

: কি? নৰেন ডাইভাৰক লৈ মিটিং কৰিব? যা, তই এতিয়াই গাৰলৈ যা। ময়ো গৈছো। দেখা যাব, নৰেন ডাইভাৰে কেনেকৈ মিটিং কৰে। পুতুল, (দোকানৰ ল'ৰাটোক) চাইকেলখন উলিয়াই দে। ডাইভাৰক ক'ব, আজি সন্ধিয়া ট্ৰেক্টৰ নিব লাগিব। সৰুবাৰু আহিলে দোকানত থাকিব দিব। হৰেন মহাজন গাৰলৈ গ'ল।

বেলি ডুবাৰ আগতে নৰেন, মটো আৰু মুকি চাইফৰ ঘৰ পালে। চাইফ আৰু আকবৰে মিটিঙৰ কথা পাতি আছিল। সিহঁতক বহিব দি চাইফে বৈশীয়েকক চাহ কৰাৰ কথা কৈছিল। কিন্তু নৰেনে বন্ধ কৰিলে। তাত বেচি সময় নবহি মিটিঙৰ ঠাইলৈ যায়।

প্ৰাইমাৰী স্কুলখনৰ সমুখৰ পথাৰত টাৰিপাতি মজিন-হৰীৰেনহ'ড বহি আছে। নৰেনহ'ডক দেখি হৰীৰেন আগবাঢ়ি আহে। মজিন থিয় দিয়ে। সিও দুখোজৰান আগুৱাই আহি নৰেনক নমস্কাৰ জনাই বহিব কয়। নৰেন যোৱাৰ খবৰ পাই গাৰ'ৰ মাহুহ আহিব ধৰে। প্ৰায় আধাঘণ্টামানৰ ভিতৰত স্কুলৰ পথাৰত মাহুহৰ ভৰি হয়। ছয়ো পাবাৰ মাহুহ আহিছে। অহা নাই কেৱল মাৰৰ আৰু কালু। চাইফহ'ডৰ চব মাহুহ আহিছে। হৰীৰেনে নৰেনক কলে, দুপৰীয়া হৰেন মহাজন গাৰলৈ আহি মাহুহবোৰক ভয় দেখুৱাইছে। এই মিটিঙলৈ আহিলে পুলিচে ধৰিব বুলি কৈছে। আৰু কৈছে, চাইফহ'ডে চক্ৰান্ত কৰি আমাক বিপদত পেলাব ওলাইছে। 'মাথৰে বোলে ৰাতিপুৱাই ভাৰ ঘৰলৈ গৈ কালিৰ মেলৰ

ধবৰ দিছে। সি এতিয়াও বহিৰলৈ অহা নাই আৰু ভিত্তি জনমান অহা নাই। সিহঁত তাৰ লগ।

“বাথৰ জেঠাই আমাৰ পিডাক কৈছে, মহাজনে বোলে কালি ট্ৰেণৰ আনি যাচি দখল কৰিব।” মন্ত্ৰিনৰ ল'ৰাটোৱে কলে।

চাইফে থিয়হৈ কলে, “এতিয়া সভাৰ কাম আৰম্ভ কৰা হ'ব।”

সকলোৱে কথা কোৱা বন্ধ কৰিলে।

সভাৰ উদ্দেশ্য ব্যাখ্যা কৰি হীৰেনে কলে যে হ'বেন মহাজনে আঁঠি অনায়াসতাবে ২৫ টা পৰিহালক উচ্ছেদ কৰিছে। দুই-এদিনতে সি পথাৰত ট্ৰেণ নহাৰ। যদি সকলোৱে লগ লাগি উচ্ছেদ বন্ধ নকৰে তেনেহলে পথৰ ভিতকাৰী হ'ব লাগিব।

উপস্থিত বাইজৰ মতামত বিচৰাত সকলোৱে দখল বন্ধাৰ সপক্ষে মত দিলে। কেৱল যোগেনে প্ৰশ্ন তুলিছিল—হ'বেন টকা থকা মাহুহ। তাৰ কথাও পুণিচ থানাখন উঠা-বহা কৰে। সি মাহুলা-মোকদ্দমা লগাই হাৰা-শান্তি কৰিব যেনহে পাৰ্ত্ত।

‘মি কৰে কৰক, আমি আঁঠি এবি নিৰ্দিষ্ট—নবীনে কলে। ‘সি ট্ৰেণৰ অনাৰ আগতে আমি হালবাব লাগে।’ বাইজে হাত চাপৰি বজাই তাৰ কথা সমৰ্থন কৰিলে।

বাইজৰ ফালৰপৰা কোৱা শেষ হোৱাত ন'বন ডাইতাৰক কবলৈ অজ্ঞবোধ কৰা হ'ল। তাৰ নাম কোৱাৰ লগে লগে সভাভাঙি নিঃশব্দ হয়। যিবোৰে বিড়ী হুপি আছিল, সি থিয় দিয়াত বিড়ী হুপা বন্ধ কৰিলে। তাৰ বন্ধুতাৰ সাৰমৰ্য এই—

“আঁঠিৰ দখল বন্ধ কৰিব যাওঁতে কেইটিমান কথালৈ বিশেষ মনোযোগ দিয়া উচিত। (১) কৃষক বাইজ মানে গৰিব কৃষক যাতে এক হ'ব নোৱাৰে তাৰ কাৰণে জমিদাৰ-মহাজনহঁতে ভেদনীতিৰ আশ্ৰয় লয়। যেনে—এই গাঁৱত হিন্দু-মুছলমান—দুয়ো সম্প্ৰদায়ৰ কৃষক আছে। হ'বেন মহাজন হিন্দু আৰু তাৰ আধিহাৰ-বোৰো হিন্দু। সি পাঁচপটা পৰিহালৰপৰা আঁঠি কাটি নি ডেওঁলোকক মুক্তাৰ মুৰলৈ ঠৌল দিছে। চাইফে এই ধবৰ ভিত্তি হীৰেনহঁতক লগ ধৰে আৰু আমাক ধবৰ দিয়ে। পাঁচপ টা পৰিহাল হুৰত পৰাত চাইফে সিহঁতৰ হুৰ যোচনাৰ বাবে আগবাঢ়ি গৈছে। এই কথা আনি হ'বেন মহাজনে কি কৈছে? কৈছে চাইফহঁতে চক্ৰান্ত কৰি হীৰেনহঁতক বিপদত পেলাব উল্লাহিছে। আচল কথা

চাইফো গৰিব, হীৰেনহঁতো গৰিব। দুয়ো গৰিব লগ হলে হৰেন মহাজনৰ বাৰ বাজিব। মাটিৰপৰা হীৰেনহঁতক উচ্ছেদ কৰিব নোৱাৰিব। যাতে হীৰেনহঁতক উচ্ছেদ কৰিব পাৰে তাৰ বাবে সি মহা হিন্দু প্ৰেমী হৈ হীৰেনহঁতক চাইফহঁতৰপৰা আঁতৰত ৰাখিব বিচাৰিছে। তাৰ যদি হিন্দুপ্ৰেম আছে ভেনেহলে সি হীৰেনহঁতক উচ্ছেদ কৰিলে কিয়? পঁচিশটা হিন্দু পৰিয়ালক বিপদত পেলালে কোনে? চাইফহঁতে নে হৰেনে? জমিদাৰ-মহাজনৰ ধনপ্ৰেমত বাদে অন্য প্ৰেম নাই। সকলো জাতিৰ বা সম্প্ৰদায়ৰ গৰিব মাছুহবিলাক লগ লগা দেখিলে সিহঁতে জাতি প্ৰেম, ধৰ্ম প্ৰেম, দেশপ্ৰেম আদিৰ কথাকৈ গৰিবৰ একতা ভাঙে। গতিকে জমিদাৰ-মহাজনৰ এইবোৰ প্ৰেমৰ ওপৰত চোকা নজৰ ৰাখিব লাগে। অসমৰ জমিদাৰ-মহাজনসকলে কেইবছৰমানৰ যুৰে যুৰে হিন্দুপ্ৰেম, অসমীয়া প্ৰেম আদিৰ বানপানী সৃষ্টি কৰি হাজাৰ হাজাৰ কৃষকক নিষ্ঠুৰভাবে মাটিৰপৰা উচ্ছেদ কৰি আছে। লাখ লাখ কৃষকক অতিমাত্ৰা স্তূতত টকা ধাবলৈ দি সৰ্বস্ব লুণ্ঠন কৰি আছে। এই অত্যাচাৰ আৰু লুণ্ঠনৰ অৱসানৰ বাবে আমি অসমৰ পথাৰ গৰিব কৃষক প্ৰেমৰ বানপানীৰে ডুবাই দিব লাগিব।

(২) কৃষকৰ একতা ভঙাৰ কাৰণে সি দুই এজনক আজি উচ্ছেদ নকৰিব। কেইজনমানক টকা দি তাৰ ফলীয়া কৰিব। যিবোৰে তাৰ কথা মতে বাকীবোৰ আধিয়াৰৰ নিপক্ষে যায় তাৰ বাবে কিছুদিন সি সিহঁতৰ মাটিত হাত নিদিব। কিন্তু এদলৰ মাটি নিব পাৰিলে পিচবছৰ বাকী কেইজনৰো নিব। কোনো আধিয়াৰক ভাল পাই মাটি কাঢ়ি নিনিয়াৰক নাথাকে। তাৰ নিজ স্বাৰ্থৰ কাৰণেহে কেতিয়াবা দুই এজনক বাদ দিয়ে। টকাৰ ক্ষেত্ৰতো একে কথা। তাৰ কাম হাচিল নহয় মানে মাজে সময়ে দুই একাপ চাহ আৰু দুই এটা টকা দিয়ে। কাম হাচিল হলেই চব বন্ধ। তেতিয়া এটি ঘুটাকাড়িও নপাব। গতিকে হৰেনৰ মাটি বা টকাৰ জালত যাতে কোনেও নপৰে সেই বিষয়ে সদায় হচিৱাৰ হ'ব।

(৩) আপুনি যদি জাতি বা ধৰ্মৰ প্ৰেমত নপৰে, টকা বা মাটিৰ জালতো নপৰে, তেতিয়া সি পুলিচৰ আশ্ৰয় ল'ব। কিছুমান বিহা মোকদ্দমা জাপি দিব যাতে ভয়তে তাৰ বিৰুদ্ধে কোনেও ধিয় নিদিয়ে অৰ্থাৎ মাটিৰ দখল বন্ধ কৰিবলৈ আগবাঢ়ি নাযায়। ইয়াকে কয় দমন নীতি। জমিদাৰ মহাজনৰ এইপাতেই শেষ অন্ত। এজন বা দুজনে ইয়াৰ বিৰুদ্ধে গলে লাভ নাই। কিন্তু আজি ইয়াত যি একতা গঢ়ি উঠিছে এই একতাৰ বাৰা হৰেন মহাজনৰ

সকলো ভাবুকিৰ বিৰুদ্ধে হুঁজিৰ পৰা যাব। এই হুঁজুত আপোনালোক জয়ী হব অৰ্থাৎ আপোনালোকে মাটিৰ দখল বন্ধা কৰিব পাৰিব। মনত বাধিব হবেনৰ আক্ৰমণ কেৱল পুষ্টিজন আধিৱাসৰ বিৰুদ্ধে নহয়, সমগ্ৰ আধিৱাস আৰু গৰিব কৃষকৰ বিৰুদ্ধে। গৰিব কৃষকৰ একতাইহে অত্যাচাৰী জমিদাৰ-মহাজনৰ অত্যাচাৰৰ মোকাবিলা কৰা একমাত্র অস্ত্ৰ।

নৰেন লাইভাৰৰ বৰ্ণিতা শেষ হোৱাত চাইফে মজিনক (সভাপতি) কলে ডই এইবাৰ থিয়হৈ ক'—কাইলৈ হাল নমোৱাত কাৰোবাৰ আপত্তি আছে যদি কব পাৰে। মজিন কোনোদিন সভাপতি হোৱা নাছিল। সেইবাবে কেতিয়া কি কব লাগে চাইফে ওচৰতে বহি শিকাই দিছিল।

সভাৰ শেষ আৱৰ্তিত বহি থকা মাহুহ এজন থিয় হৈ 'ময়ে অলপ কণ্ঠ' বুলি মাত লগালে। তেওঁক চাৰিওফালৰপৰা কব ধৰিলে 'আগলৈ আহ, সভাপতিও ওচৰহৈ আহ।' 'জেনেহলে নকণ্ঠ' বুলি কৈ মাহুহজন বহি পৰিল। নৰেনে তাৰ দুৰ্বলতা বুজি মাত লগালে, 'বাক ইয়ালৈ আহিব নালাগে, কি কব বুজিছিল তাৰপৰাই কণ্ঠ।' আন কেইজনমানেও কলে, 'ক'; ক', তাৰপৰাই ক'।'

'গলে সকলোৱে যাব লাগিব।' থিয়ে নাযায় তাৰ কি কৰা হব?' মাহুহজনে কলে।

'গাৰৰপৰা আলাগ কৰি থয়।' কোনো এজনে ডলৰাই উত্তৰ দিলে।

সেইচৰ নহয়, উজ্জয়-মধায় লগায়।' নবীনে থিয়হৈ কলে। ঠিক কৈছা, ঠিক কৈছা' বুলি চাৰিওফালৰপৰা কব ধৰিলে। সভাত শুণ শুণ আৱাজ উঠিল।

নৰেনৰ নিৰ্দ্দেশমতে এখন দখল বন্ধা কমিটি গঠন কৰাৰ পিচত সভা জড়িল।

বাতি দখল বন্ধা কমিটিৰ সভা। ঠাই হীৰেনৰ চোতাল। নৰেনে দখল বন্ধা কমিটিৰ কামৰ বিষয়ে বুজাই আছে। এনেতে নবীন উপস্থিত হ'ল। নৰেনে কথা বন্ধ কৰি তালৈ চালে। হীৰেন তৎক্ষণাত থিয়হৈ তাৰ ওচৰলৈ গ'ল। দেখিলে তাৰ লগত আৰু এজন আছে। হুঁধিলে, 'কোন ?

'মইদে' বুলি কৈ সেই অকলৰ নামজালা গুণ্ডা তালৈৰ তাৰ ওচৰলৈ আহিল।

'কি লাগে ?' চাইফে হুঁধিলে।

'আগতে বহিব দে। তাৰপিচত চব কম।' বহিব কোৱালৈ আপেক্ষা নকৰি লেন্সটোৰ ওচৰতে বহে। চিগাৰেট এডাল জ্বলাই কেইহোপামান মাৰি নৰেনক নমুকাৰ জনাই কব ধৰিলে, 'জানে বাবু, মই বৰ বেয়া মাহুহ। বহুতবাৰ এয়েই হৈছো। সেইবুলি এবাৰো জেল দিব পৰা নাই।'

হয় নেকি ?—নৰেনে অলপমান হাঁহি মাত লগালে।

“হয়। মানুহো মাৰিছো।”

মটো আৰু মুকিয়ে থু পেলোৱাৰ ডাঙৰ জ্বৰি বহা ঠাইৰপৰা উঠি নৰেনৰ ওচৰলৈ গৈ তাৰ দুয়োকাষে বহিল।

এটা কথা কবহে আহিছো। মই অহাত বেয়া পাইছে যদি মাওঁ।

“নাই, নাই। কিয় বেয়া পায়। কি কব আহিছে কওকচোন” নৰেনে ক'লে।
: মানে কথা হৈছে সেই চালা হৰেন মহাজন। মই ডকাইতি কৰি অনা সোপা কমদামত কিনি কিনিয়ে সি বাইজৰ ভেটিমাটি নুটিছে। আজি টাউনৰপৰা আহোতে নৈৰ পাৰত তাক লগ পালো। মোক দেখি সি চাইকেলৰপৰা নামি কলে—মই তাৰ লগতে তাৰ ঘৰলৈ যাব লাগে। বৰ ডাঙৰ কাম আছে বোলে। জাবিলো ভাল চিকাৰ ওলাইছে বোধহয়। গলো তাৰ পিচে পিচে। প্ৰথমে চৰবত, তাৰপিচত চাহ, মিঠাই খালো ইচ্ছামতে। সি হঠাৎ দোকানৰ ছুৱাৰ বন্ধ কৰি লৰাটোক বাহিৰলৈ যাব কলে। মোৰ ওচৰলৈ আহি কলে, ‘কাইলৈ পুৱা আমি ট্ৰেক্টৰ লৈ হালবাব যাম। পিচে আজি গাৱলৈ গৈ খবৰ পালোঁ। নৰেন ডাইভাৰইতে মাটি এৰি নিদিবলৈ উচতাই দিছে।’ মই স্থখিলো, কোন নৰেন ? (নৰেনক) বেয়া নেপাব, আমি বেলেগ লাইনৰ মানুহ, ছনিয়াৰ চব মানুহৰ খবৰ নাৰাখো। তাৰপিচত সি কলে তাক মই সহায় কৰিব লাগে। আমাৰ দলটোক এহেজাৰ টকা দিব। তেতিয়াই চাৰিশ টকা দিলে। বাকীখিনি দুই এদিনতে দিব বুলি কলে।

যোগেনৰ মুখ ক’লা পৰে। চাইফ আৰু হীৰেন দমি যায়। মজিনে নৰেনৰ ফালে চাই থাকে। তাৰো ওঁঠ শুকাইছে।

তালেবে কৈ যায় : মই চব বুজিছো। ধনীয়ে গৰিবৰ মাজত মাৰামাৰি লগাই নিজ ধন আঁজি থাকে। ইয়াকে কব আহিছিলো। মাওঁ এতিয়া।

: বব। এতিয়া কি কৰিব বুলি ভাবিছে ?

: আমাৰ লাইন ঠিক আছে। আপোনালোকে সেইবোৰ হুজুৰ।

: কাইলৈ কি কৰিব তাকে জানিব বুজিছো।

কি কৰিব ? এই হীৰেন, চালা ইমানপৰ বহিলো তামোল এখন নিদিদি আকৌ বহ।

হীৰেনে লাজ পালে। ‘পাহৰি গৈছিলো তাই। অলপ বহ।’ বুলি কৈ ঘৰলৈ গৈ তামোলৰ বটাখন আনি তালেবৰ সমুখত ৰৈ কলে, ‘তামোল কাটি

গৈছিল। যাইহে তোৰ গল্প শুনি আনিব পাহৰিছিলো।’

বটাবপৰা ডামোল এখন মুখত ভৰায়। আকৌ এটা চিগাৰেট জ্বলাই কব ধৰিলে—

: আমি ডকাইত যাহুহ। ককাৰো উপকাৰ কৰিব পোৱা নাই। আপোনালোকে গৰিবৰ উপকাৰ কৰিব ভলাইছে। স্বৰ ভাল কামত হাত দিছে। টকা চাৰিখ অগ্ৰিম নোলোৱা হলে কথা নাছিল। কি কৰো ঠিক কৰিব পৰা নাই শুদ্ধপৰি আজিলৈ কাৰো নিমখহাৰায়ী কৰা নাই।

হীৰেনহঁত নীৰৱ স্ৰোতা হৈ বহি থাকে। প্ৰত্যেকজনৰ মুখত ভৰব চিন পটভাৱে ফুটি উঠিছে।

চাইফ চ্যালেবহঁতৰ লাইনত নচলে যদিও সিহঁত নিমখহাৰায় হয়নে নহয় সেই খবৰ ভালদৰে ৰাখে। সি যাত লগালে—

: হীৰেনহঁতে খেতিবাতি কৰি থকাত তোৰ আপত্তি আছেনেকি ?

: থকা হলে এই খবৰ দিব আহে নেকি ?

: তেনেহলে এটা কাম কৰিলে তই নিমখহাৰায় হব নালাগিব আৰু হীৰেনহঁতেও মাটি ৰাখিব পাৰিব।

আমি দলে বলে গৈ হালবাই থাকিম। তই কম যাহুহ লৈ আহিব। তহঁত আগবাঢ়ি অহা দেখিলে আমি খেদি যাম। তই ‘ৰাপৰে ইমান যাহুহৰ লগত কত পাৰিম’ বুলি কৈ ঘৰলৈ দৌৰিব।

: চাবাচ, চাবাচ। চালা তই ইমান বুদ্ধি কত পালি ? দাইভাৰ বাহু, চাইকে যি কৈছে তাকে কৰিব। যাওঁ এতিয়া।

নৰেনহঁতে তাৰ ফালে চাই থাকোতে সি বাতিৰ আন্ধাৰৰ লগত মিলি গল।

বটোৰ ভোক লাগিছে। বহুত বাতি হৈছে বুলি কৈ হৰেনৰ ঘৰৰফালে চায়। নৰেনে তাৰ চকুলৈ চালে। তাৰ ওপৰত নৰেনৰ খং উঠিল। কিন্তু সি মিচক কৈ হাঁহি ঘৰৰ ফালে পিঠি দি বহিল।

আকৌ আলোচনা আৰম্ভ হল। দখল ৰক্ষা কৰাতিব সভ্যসকল নৰেনৰ ওচৰলৈ আহি মন দি নৰেনৰ কথা শুনে। নৰেনে কলে যে হৰেন যাহাজনে সাম্প্ৰদায়িকতাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিব নোৱাৰি ভালেবহঁতৰ আশ্বৰ্য লৈছে। গতিকে সাৱধানৈ আগবাঢ়িব লাগিব।

চাইকে কলে : ভালদৰে চিন্তাভ পেলালে। আমাৰ গাওঁৰ যাহুহে তাক কব ভৱ কৰে। সি যদিও আমাক শয়ৰন কৰা বুলি কয় তথাপিও তাক বিৰাল

সোয়াই দিলে। এবাৰ ভবি পিতানৰ ফালে থিয় দি বিচনাখনলৈ চাই নিজৰ উপস্থিত বুদ্ধিক নিজে প্রশংসা কৰি চোতাললৈ গ'ল।

ভেটিয়া নবেনহ'তে ভাত খাই উঠি ডামোল খাইছিল। সি অহাড চাইক আক আকবৰে 'বহুত বাণি হৈছে' বুলি কৈ দৰলৈ খোজ ললে। নবেনহ'তে বাটলৈ ওলাল। নবেনে ট্ৰিক কলে ব্ৰাঞ্চিটি আছে। আকো আহিবি চাইকে কিবা খুজিছিল। আকবৰ থকাৰ কাৰণে নকলে।

কেই মিনিটমান পিচত নবেনহ'ত আছে। হীৰেনে ডাকিটো হাতত লৈ বিছনাখন দেখুৱাই কলে : ইয়াতে শুব লাগিব। গৰিব মানুহ। বিছনাপজ নাই। বেয়া নাপাব।

"আত্মা একে অৱস্থা। এজন আলহী গলে শুব দিয়াৰ ঠাই নাই।"
—নবেনে কলে।

"মোবোৱাৰীৰ গাদী যেন লাগে। বহুত খেৰ পাৰিছে। বৰ আশ্বাস হ'ব।"
—বিছনাত বহি মুকিয়ে কলে।

নবেন আক মটোইও প্রশংসা কৰিলে।

হীৰেনৰ চকুত আনন্দৰ ছাঁহি। 'বহুত বাণি হৈছে। আপোনালোক শোৱক। মই যাওঁ।' —হীৰেনে কলে।

নবেন বিছনাত বাগৰি পৰি ওপৰলৈ চাই ছালৰ ফুটাইদি আকাশৰ ভৰা দেখিলে।

ছালছুখনৰ দ্বৰদ্বা দেখি মুকিয়ে কলে, 'সিখন একেবাৰে শেষ। এইবাৰ বাৰিষা এইখনো যাব।'

'কি ?' মটোই সুধিলে।

: ছাল ছুখনলৈ চা'।

: মোবো একে বশা।

নবেন : মোবো এইবাৰ বাৰিষা পানীত ভিজি হ'ব লাগিব।

মটো : ব, ব। বেটাৰ্ছ'তক খতম নকৰাকৈ হ'ব নাবাবি। ভিত্তি ভিজি হলেও বেটাৰ্ছ'তৰ বাজৰ খতম কৰিব।

নবেনে মটোৰ ফালে চাই হাঁহিলে। মুকিবো হাঁহি উঠিল। ক'বন মটো কথাবহে মানুহ। কাৰৰ সমুখত তাক বিচাৰি পোতা টান।

বাহিৰত খোজৰ শব্দ। কথা বন্ধ কৰি বাহিৰলৈ চাব বোজতে চাইক বৰ সোৱায়। আহিয়ে বিছনাত হীৰাদি পৰি কয়—বেটা উঠি পৰি লাগিছে।

আৰু জমিৰো চিখা হৈছে।

নৰেনে তৎক্ষণাত বিছনাত বহি স্থাখিলে, কি হৈছে ?

: কি আৰু হব। ডেলক তেলে মিলি গৈছে। হৰেন মহাজন আৰু বচিব গাওঁবুঢ়া লগ লাগিছে। আমাৰ মিটিঙৰ পিছত বচিৰে ঘৰে ঘৰে গৈ কৈছে আমাৰ মাহুহ ঘেন হাল বাব নায়াৰ। গলে বিপদ আছে।

মুঞ্চি : এতিয়াহে খেল জমিব।

মটো : গাওঁবুঢ়াই হৰেন মহাজনৰ টকা ঝাইছে।

নৰেন : টকা নাথালেও গাওঁবুঢ়াই বিৰোধিতা কৰিব। সিও ২৫০০ বিঘা মাটিৰ মালিক। নিজ শ্ৰেণীৰ স্বার্থ বক্ষাৰ বাবেহে সি কামত নামিছে। দেখা যাব কেনেকৈ দখল কাটি নিয়ে।

“আৰু জমিৰ কথা কি কলা ?”—

“কি আৰু কব ?—সি শাস্তিৰ মাজেদি নিস্পত্তি বিচাৰে।” চাইফে কলে। জমিৰ আইন আদালতৰ ওপৰত অগাধ, বিশ্বাস,—দেপখনৰ পৰা ইংৰাজ ধেমিলে অহিংসৰ জ্বাৰাই— : এতিয়া নিজৰ দেশৰ নিজৰ ভোটৰে বচা চৰকাৰৰ দিনত—কিবা আইন নাই নে ? আধিয়াৰ আইন, প্ৰজাস্বত্ব আইন, আইনৰ কিবা কম নেকি ? আইনৰ দিহা স্থাখিবলৈ সি কাকো নোকোৱা নেয়েলাকৈ চহৰৰ বংশী উকীলৰ তালৈ গৈছিল। বংশী উকীল হিচাপে ভাল, বহুতো মাটিৰ মালিক—তাতে এম এল এও। বংশী উকীলক স্থাখিছিল কোণল কৰি—

: ধুবাদেউ চৰকাৰে বোলে ৰায়তক মাটি দিয়া, আধিয়াৰ উচ্ছেদ বন্ধ কৰা নাঙল যাৰ মাটি তাৰ এই আইনবোৰ কৰিলে, এতিয়া মাটিবোৰৰ কি হব ?—

“কিয় তোমাৰো মাটিত তেনে কিবা লেঠা লাগিল নেকি ?”

“এৰা—সেয়ে আহিলো কথাটো কি বুজ লবলৈ”

“বুজ লবলৈ কি আছে ?—আইনো আছে, আমিও আছো ?—নহলে নিজে নিজৰ হাতৰ কুঠাৰ ভৰিত মাৰি লবলৈ আইন কৰিলোনে ?

মনত ৰাখিবা কমিউনিষ্টৰ ‘নাঙল যাৰ মাটি তাৰ’ কথাবোৰ আমি কলেও আমি সিহঁতে যি বিচাৰে তাকে যদি কৰো, আমি দেখোন দেশখন সিহঁতৰ হাততে লগি এৰি দিলোহেভেন। খেতি কৰিলে বুলি, আৰি ধালে বুলি ভোৱাৰ পাছোৰ মাটি—সিহঁতৰ হবনে ? হে: হে:—চব ঠিক আছে; ভয় নাখাৰা। আকল আধি-ৰায়তী আইনেই নহয় দিয়া হে: হে: আৰু হেজাৰ বিজাৰ আইন আছে—পুলিচ হাৰিক লকলোৱে কমিউনিষ্ট হৈ গল নে ? কি বে ভাৰা।”

জমিদার খেতিৰ মাটি কেৰাভৰাও আছিল। সি মহেশ উকীলৰ লগত ১২৪২ চনত জেলত থাকোঁতেও—সেই মাটি আছিল। পিচে সেই মাটিও গৈ হবেন মহাজনৰ হাতলৈ গ'ল-গাৰ্ভৰ আনবোৰৰ দৰে। এইকথা মহেশ উকীলে নাজানে। জমিদাৰ পাঠশালাৰ পণ্ডিত; তাঁৰ লগ ভাৱেকটোৱে আধিৰোধিত কৰে হবেনৰ মাটিত, হবেনৰ নহয়—সিহঁতৰ পৰা হৰে৫৮ নিয়া মাটিত।

সেয়ে জমিদাৰ মনৰ হেঁহোনেহো ভাব কাঢ়িছে। সি বুজিছে অন্ততঃ যিসকল জমিদাৰে চৰকাৰ চলায়—সিহঁতে কোৰে কাটি নিজৰ জ্ঞান বিশ্বাস মতে গ্ৰহণী নচপায়। খেতিয়কে নিজে দখল আৰু মাটি বন্ধা নকৰিলে—আইন-পুলিচে বন্ধা কৰি নিদিয়। সেই জমিদাৰেই আহি হবেন আৰু বচিব গাওঁবুঢ়াৰ কথা কৈছে। গান্ধী-অহিংসা-কংগ্ৰেছ-বিনোৱা এই সকলোবোৰ কথাই যে মাটি বাধি দিব নোৱাৰে সেই কথা নিজৰ বৰীয়াকৈ সি মুকিহঁতৰ আগত স্বীকাৰ কৰিছে। কিন্তু বচিব? বচিব গাওঁবুঢ়াৰ কথামতে কিমানে চলিব তাৰে বিচাৰ কৰে। মুকি: মোৰ বিশ্বাস তাৰ কথামতে চৰ মানুহ নচলিব।

চাইক: সেইতো ঠিক। খুব বেচি ছয়-সাত ঘৰ নাহিব পাৰে।

হবেনৰ দৰে বচিবকো এমোন ধানত আধামোন হুত লয়। কেইঘৰমানৰ মাটি বন্ধকত বাধি নামজাৰী কৰি গৈছে সেইবাবে বহুতে তাক বেয়া পায়।

নবেন: বাক, হৈছে সেইগোৰ। এতিয়া মিটিং আৰম্ভ কৰো। মটো, চাইক ভালদৰে বহ।

এঘটামানৰ ভিতৰতে মিটিং শেষ হল। মিটিঙৰ সিদ্ধান্ত হ'ল—বাতিৰ ভিতৰতে মুছলমানপাৰাৰ প্ৰতিজন মানুহক একোবাৰ লগ ধৰি পুৱাই হাল গৰু লৈ অহাৰ কথা কব লাগিব; তালৈকে লগ ধৰি হবেনহঁতৰ প্ৰজাতিৰ বিত্ত বিৱৰণ জানিব লাগিব আৰু বাতি পুৱা কিছুমান বাইৰ লাঠি কাটিব লাগিব।

যেতিয়া হীৰেনহঁতে গয় নোপোৱাকৈ আটাইকেইজন বাহিৰলৈ ওলাই আহিল তেতিয়া পূব আকাশখন পুৱতিত তৰাটোৱে পোহৰাই তুলিছে। বাটত থিয় হৈ নবেনে কলে, প্ৰথমে আকবৰৰ ঘৰলৈ। মটো আৰু মুকিয়ে আকবৰক লগত লৈ কৰে ঘৰে ঘাব লাগিব। প্ৰথম ফুৰাই তাক দিৱাৰ পিচতেই হীৰেনৰ ঘৰ পাব লাগিব।

আকবৰে হাত ডেৰ ঘৰী আগতে উঠিছে। ভাত-দুগতিৰ পৰা জগোৱা কৰি টান। বহুবাৰ হাতৰ পিচত সি লাব পালে। চহুৰুটা মোহাৰি মোহাৰি চোভালত ভৰি দিৱাৰ লগে লগে নবেনে কলে, বিশেষ কাম আছে বাকোহে

আহিলো। মটো আৰু মুকিয়ে কয়। আমি হাঁও।

নৰেন : তালেবৰ ঘৰ কিমান দূৰত ?

চাইক : প্ৰায় আধা মাইলমান যাব লাগিব।

তুমি বেগাই খোজ দিলে। কিছু দূৰ গৈ এটা স্তম্ভৰীয়া বাট পাই
চাইক বল।

নৰেন : কি হৈছে ?

: এইটোৰে গলে সোনকালে পাম।

: ব'ল।

তুমি গৈ থাকে। গাওঁখন নিজান পৰিছে। কতো কুকুৰৰ মাত পৰ্যাস্ত নাই।
ওপৰত মেঘহীন আকাশ। হেজাৰ হেজাৰ তৰাৰ পোহৰতে পৃথিবী পোহৰ
হৈছে। তুমি নীৰৱে গৈ থাকে। কিছুদূৰ যোৱাৰ পিচত নৰেনে মাত লগালে,

: গাওঁত কুকুৰ নাই নেকি ?

: আছিল। এতিয়া নাই। খাব নাপাই গাওঁ এৰিছে। মাহুৰৰ মল খাই
আৰু কিমান দিন থাকিব। কেৱল গাওঁবুঢ়াৰ ঘৰত ছটামান আছে।

তালেবৰ পছলীমূৰ পাই চাইকে থিয় দি কলে,

: এইটোৱে তালেবৰ ঘৰ। ইয়াৰ পৰাই মাতিব নেকি ?

: নালাগে ভিতৰলৈ বল।

চোতালত থিয় হৈ চাইকে 'তালেব ডাই' বুলি কেইবাৰমান মাতিলে। তালেবে
সাৰ পাই কিছুপৰ মনে মনে আছিল। তাৰ পিচত 'কোনজ' বুলি মাতি
বিছনাতে বহে। বৈশীয়েকে কাণৰ ওচৰলৈ মুখখন নি সৰু কলে, পুলিচ
হব পায়। ভয়ত তাইৰ মুখ শেতা পৰে।

"হই চাইক। আৰু দাইভাৰো আছে।"

তালেবে বৈশীয়েকক চাকিটো জলাব কৈ বিচনাৰ পৰা নামে। চাইকৰ
মাত বুলি থালী গাৰে চোতাললৈ আহে। শেষ নিশা তালেবক বিচাৰি আহে
এক মাত্ৰ পুলিচ। সেইবাবে চোতালত তালেব বুলি মতা শুনিলে নি চোলা
ছটা পিন্ধি চাৰ্টৰ কলাবত দহ টকীয়া নোট কেইখনমান সোমাই ওলাই আহে।
আজি বহু বছৰ এইদৰে চলি আহিছে। মাহুৰৰ মাত শুনি আজিও পুলিচ
অহা বুলিয়ে ভাবিছিল। বোঁক এখন আনি নৰেনক বহিষ কলে। চাইক
আৰু নৰেন বহে। নৰেনৰ ওচৰলৈ গৈ নি এই শেষ বাতি ডাক। বিচাৰি

যোৱাৰ কাৰণ হুথিলে। নব্বেনে কলে, ভেটিয়া বহুত ঝাঁকুহ ধকাত তাৰ লগত ভালদৰে কথা হব নোৱাৰি এতিয়া আহিব লগা হ'ল। কহিলে পুৱা নব্বেনহঁত হাল নমাৰ। ভালদৰে কলৈও, তাৰ বাবে অকণো চিন্তা কৰিব নালাগে। হবেন মহাজনৰ প্ৰতি উত্তৰো আৰেজ আছে। এবাৰ প্ৰেশোৱামান সোণ তাৰ ঘৰত জমা থৈছিল। নিজৰ নগৈ, ডকাইতি কৰি অনা। হবেনে টকা দিলে মাজ চাৰিখ। সেইবাবে তাৰ টকা হাত পাতিলেও নব্বেন—হীৰেনইতি লগত কাজিয়া কৰি বাট দখল কৰি নিদিব।

: তাকে জানিব আহিছিলো। যাওঁ এতিয়া।

শেষ নিশা।

আকৌ স্বৰ-স্বৰীয়া বাট। বাটৰ দাঁতিৰ একাত আহত গছ জোপাত বাহুলীৰ কিচিৰ মিচিৰ হাত জনি ছুৱো ওপৰলৈ চালে। সিহঁতৰ মূৰৰ ওপৰেদি উৰি যায় একাক বাহুলী। ভেটিয়া পুৱতি ডবাটোৱে পূব আকাশ পোহৰ কৰিছে। টুপ-টাপ শব্দ কাঁৰ গছৰ পাতৰ পৰা নিহৰ সৰিৰ ধৰিছে। পাতৰ দাঁপে নলজৰা নৈ। নৈৰ পাৰৰ কছৱাৰোৰ ফুলীয়ে আৱৰি ধৰিছে। নব্বেনে এবাৰ আকাশলৈ আক এবাৰ নৈৰ পাৰলৈ চাই খোজ কাঢ়ি থাকে। নীৰৱে। চাইকৰ টোপনি ধৰিছে। সোনকালে ঘৰ পোৱাৰ আশাতে বেগাই যাব ধৰিছে। কিছু বাট যোৱাৰ পিচত নব্বেনে নীৰৱতা জাগি কলে।

: চাইক ?

: কি ?

: ভালদৰে ৰেইমানি কৰিব নেকি ?

: নকৰিব যেন পাওঁ।

: তেনেহলে তোৰ সঁজিয়াৰ বস্তা তুল নাছিল জানো ?

: হবেনৰ প্ৰতি যে তাৰ আৰেজ আছে জনাই নাছিলো।

: সেইবাবে আন্দোলন আৰম্ভ কৰাৰ আগতে শত্ৰু পক্ষৰ হাজৰ বিবোধমোৰি ভালদৰে লক্ষ্য কৰিব লাগে। যিকোনো বিবোধৰ শুং লুহ পালে তাক লাঠীৰে ব্যৱহাৰ কৰি আন্দোলন আঙুৱাই নিব পাৰি।

: আক কৈল বা ?

: অ' পালেহে দেখোন। সিহঁত অহা নাই বোব হয়।

ছুৱো সাব-শব্দ নকৰাকৈ ঘৰত সোমায়। হুথিহঁত অহা নাই। ছুৱে নিছনাত কহে। চাইক জননীৰ পাৰেহে। বিচনাখন পাই দাখৰ দিলে। নব্বেনে হুথিহঁতলৈ

অপেক্ষা কৰি বহি থাকে। অলপ সময় পিচতে চাইফৰ নাকৰ শব্দ উঠিল। তাৰ গাত গেঞ্জিটোত বাদে আন আন কাপোৰ নাই। হাততখন বুকুত বান্ধি টোপনিও লালকাল। নৰেনে তাৰ মোনাৰ পৰা কাপোৰ এখন উলিয়াই চাইফৰ বুকুখন ঢাকিলে। তাৰো টোপনি ধৰিছে। কিছু সময় মাজনহতলৈ বাট চাই থকাৰ পিচত চাইফৰ কাষতে বাগৰ দিলে। তাৰো টোপনি আছিল। সি এটি সপোন দেখিলে...গাওঁত এটা সশস্ত্ৰ বাহিনীৰ কেম্প বহিছে। সিহঁতৰ অভ্যাচাৰত মহামাহুহবোৰে গাওঁ এৰিছে। তাৰ ঘৰলৈও পুলিচ যোৱাত সিও গাওঁ এৰিছে। হৰেন মহাজনৰ লৰাটোৱে সিহঁতৰ লগ লাগি গাওঁৰ তিৰোতাবোৰৰ ওপৰত অকথ্য অভ্যাচাৰ চলাইছে; কেইজনমান গাভৰু ছোৱালী বলপূৰ্বক কেম্পলৈ নি পৈশাচিক উজ্জ্বালেৰে বলাংকাৰ কৰিছে। সি কেইদিনমান পিচত চাইফ হীৰেনহতক লগ ধৰে। এদিন শেষ নিশা বাহৰ তলিৰ পৰাই কেম্প লৈ লক্ষ্য কৰি গুলিয়াব ধৰিলে.....

এনেতে মটোৰ মাতত টোপনি ভাঙিল।

‘উঠ, উঠ। আমাক কামত লগাই ফোচফোচাই শুই আছে।’ বুলি কৈ সি নৰেন আৰু চাইফৰ মাজত শুই পৰিল।

নৰেনে বিছনাত বহি কৈফিয়ৎ দিয়াৰ ক্ষুভত কলে, এই মাজ ঘৰ সোমাই তহতলৈ অপেক্ষা কৰি থাকোঁতে টোপনি আছিল।

মুষ্কি আৰু আকবৰ তাৰ কাষত বহে। চাইফো উঠি বহে। তেতিয়া ঘৰ আন্ধাৰ বাহিৰ পোহৰ। বেবৰ জুৰুঙাইদি বাহিৰৰ পৰা পাতল কুৰলীবোৰ ঘৰৰ ভিতৰলৈ বয়।

চাইফ বাহিৰলৈ যায়। বাহিৰত প্ৰচুৰ পোহৰ। কিন্তু গাৱৰ চাৰিওফালে কুৰলীৰ দেৱাল। ভিতৰলৈ আহি কলে, অলপ পিচতে আজান দিব।

: এতিয়া চাইফ আৰু আকবৰ ঘৰলৈ গল। বেলি উঠাৰ আগতে সকলোকে জগাই দিবি। লগে লগে হাল গৰু লৈ ইয়ালৈ আহিব কৰি। নৰেনে কলে। মটো আৰু মুষ্কি গাৱৰ ধৰৰ সোধে। মটোই কলে, সকলোৰে ঘৰলৈ যাব পৰা নগ’ল। বচিব গাওঁ বুঢ়াই বাহুহবোৰক ভয় ধুৱাই থৈছিল। আৰু তালেবৰ নায় স্তনিও কিছুমানে ভয় পাইছিল। সেইবাবে প্ৰতিজনৰ লগত সময় ধৰচ কৰিব লগা হৈছিল। কোনেও নাহো বুলি নকলে।

মুষ্কিয়ে এজন হাপানী বোন্ধীৰ কথা কলে। বাহুহজন বুঢ়া। হাপানীৰ কাষতে ভব পৰা নাছিল। সিহঁতৰ কামৰ কথা স্তনি বুঢ়াৰ ঘৰ ফুটি। অলপ

সকাল পালে বুঢ়া নিজেই আহিব। নাহিলেও লৰাটোক জবাব পঠাব। নহলে হেনো হবেন মহাজন আৰু বহিৰ গাওঁবুঢ়াৰ উৎপাতত গাৱঁত মানুহ থাকিব নোৱাৰিব। সিহঁত দুজনে শাওন মানুহক লুটি পুতি ধালে। সিহঁতৰ উৎপাত বন্ধ কৰিলেহে গাৱঁলৈ শান্তি আহিব। বুঢ়াই কলে।

মটো : পিচে ভোৰ খবৰ কেনে ?

নবেন : ভাল। হবেনৰ প্ৰীতি তালেবৰো আৰেজ আছে।

চাইফহঁতৰ মহাজনৰ পৰা পুৱাৰ আজানৰ ধ্বনি ভাঁহি আহে।

হীবেনৰ বৈণীয়েকে দুৱাৰখন খোলি হাঁহদুজনী চোতালত এৰি দি নবেনহঁত থকা ঘৰলৈ চায়। সিহঁতক বহি থকা দেখি ঘৰলৈ গৈ হীবেনক জগাই দিয়ে। সি উঠিয়েই নাদৰ পাৰলৈ গৈ খবৰ কৈ মুখ ধুই নবেনহঁতৰ ওচৰলৈ যায়। নবেনে কলে : আপুনি যোগেনক লগতলৈ প্ৰতিঘৰ মানুহৰ ঘৰলৈ যাওঁক। নাঙল গৰু লৈ ওলাই আহিব কৰ। নবীনক মই মতা বুলি কৰ।

সি যাব ধৰাত বৈণীয়েকে মাত লগালে : ভই যে যাব ওলালি, চাহ দিয় কিহেদি। নিজে খালো বুলি আন মানুহকো নিমখ চাহ দিব পাৰি নেকি ? নোৱাৰিব। আগে পিচে অহা মানুহ হলে বিশেষ ভাবিব লগা নাছিল। কিন্তু কোনো দিনে নহা মানুহ। নিজৰ গৰজত অহা নাই। আহিছে সিহঁতৰ বাবে। ৰাতিপুৱা চাহ এটোপা দিব নোৱাৰিলে মান সন্মান নৰব। কিন্তু চেনিভো নায়েই, পইচাও নাই। ইয়াকে ভাবি হীবেনে মাজ চোতালত আগকটা গছৰ দৰে থিয় হৈ থাকে। ভালেখিনি সময় ভেনেদৰে থকা দেখি বৈণীয়েক ওচৰলৈ আহি কলে, এনেকৈ থাকিলে হব নেকি ? সিফালে যা যদি বিপিনআহাৰ বাইক অলপ চেনি বা মিঠে দিবা কৰি। মই চাউল ছুকাঠানকে ভাজো। এটি জটিল সমস্যাৰ পৰা উদ্ধাৰ কৰা বাবে বৈণীয়েকক বনতে লগাগি হীবেনে বন্ধনে ওলাই যায়।

ভেতিয়াও গাওঁৰ চাৰিওফালে কুৱলী ধৰি গতিত ওপৰলৈ উঠি আছে। নবীন আছে। নবেনে নবীন আৰু মুকিক লাঠি কাটিব পঠায়। নবেন আৰু মটো বাটলৈ ওলায়। ঘৰলৈ চায়। কোনো মানুহ নেদেখে। চাইফহঁত কেতিয়াবাই গৈছে। হীবেন যোৱাও বহু সময় হ'ল।

‘কি হ'ল কাৰো দেখাওখি নাই দেখোন।’ মটোই কলে।

“তাকেতো ভাবিছো। মানুহবোৰ আহিব ধোজা নাই বোৱহু—নবেনে উত্তৰ

দিলে।

কিছু সময় বাটত থিয় দি আকৌ ঘৰলৈ আহে। চিন্তাৰ্হিত হৈ বহে। অলপ পিছতে চাইফৰ মাত শুনি ছয়ো বাটলৈ ওলাই যায়। মাজে ৫ জন মানুহ সহ চাইফক দেখি হতাশ হয়। চাইফৰ যুগ্মজন মিলিন। নবেনক দেখি সি ভলম্বুৰ কৰি কলে। নবেনে ভালদৰে লক্ষ্য কৰি দেখিলে চাইফৰ চকু দুটাৰ পৰা পানী ওলাও ওলাও হৈছে। তাৰ হতাশা মনতে বাধি কলে, হবেনহতৰ পৰাৰ পৰা কমেও ফুৰি জন আহিব। চব মিলি ২৫ জন হব। চিন্তাৰ কাৰণ নাই। ‘আক নাহে নেকি?’ মটোই স্থিৰিলে।

নাহে’ বুলি কোনেও কোৱা নাই। মোৰ লগত আহিব কোৱাত কলে, আগবাঢ়, চাহ খাই গৈছো।

অলপ পিচত আকবৰ আহে। তাৰ লগত মাজে তিনিজন। নবেনক দেখি ভলম্বুৰ কৰে।

মটোৰ ওঠ শুকাই।

নবেন গভীৰ হয়। চাইফ, আকবৰ আৰু মটোৰপৰা দুটি আঁতৰাই সমুখৰ মাটিলৈ চাই খুব ধৰি গতিত হীবেনৰ চোভালৰ ফালে গৈ থাকে।..... যদি হীবেনহঁতৰ পাৰাৰ ২৫ জনৰ ঠাইত ৫ জন আহে? আজিলৈ স্থগিত ৰাখিব? চাইফ, হীবেন, আকবৰৰ মনোবল ভাঙে যদি? ইহঁতৰ মনোবল ভাঙিলে ইয়াত সংগঠন গঢ়া কঠিন নহব জানো? আৰু হবেন-বাছিবৰ অত্যাচাৰ বৃদ্ধি নহব জানো?—তাৰ চকুৰ আগেদি পাৰ্বই যাব ধৰে বহুত প্ৰশ্নৰ সম্বল।

যোগেন আৰু মজিনকলৈ হীবেন আহে। খঙত অগ্নিপৰ্য্য হৈ সি কয়, দাইভব, আপনালোক ৰাঙক। ভেৰাৰ দলবহৈ কট খাব নালাগে।

‘এক মাধবৰ কথাত ঘৰৰপৰা নোলোৱা হৈছে।’ মজিনে কলে।

‘তাকে আগতে শেষ কৰিব লাগে।’ নবীন গাঁজ উঠিল।

ঠিক কৈছা। এই দালালবোৰক শেষ নকৰিলে একো কৰিব নোৱাৰি।’ চাইফে যোগ দিলে।

‘ঠিক নহয় কয়বেদ। মূল শত্ৰুৰপৰা দুটি আঁতৰালে আমাৰ অভিলাস ব্যৰ্থ হব। ইয়ান সোনকালে অৰ্ঘ্য নহব। কয়বেদ হীবেন, মানুহবোৰে কি কলে? কিয় নাছিল?’ নবেনে স্থিৰিলে।

‘কেইজনমানক মাধবে হাড কৰিছে। বাকীবোৰে অহাৰ কথা কৈ দৰভে আছে। কাৰ কি মডলৰ বৃদ্ধিৰ নোৱাৰিলো।’

নাহে মানে মাটি নাবাধে। তেনেহলে আমি ঘৰাঘৰি যাবি। মাক হৈছে আহিছো সি চাওব তলিত লুকাই থাকিলে আমি কি কৰিম। আকস্মিক কলে।

কথাটো মিছা নহয়। চাইফ আকস্মিকত নিজৰ বাবে অহা নাই। হীৰেন্দ্ৰৰ পাবাৰ ২৫ ঘৰ আধিহাৰৰ দখল কৰাৰ কাৰণে গোটেই বাতি কট কৰি পুৱা ওলাইছে, কিন্তু বিস্কলৰ কলন আহিছে সিহঁত নাই। এই অৱস্থাত কি কথা উচিত হব—নবনে তাকে জাবিছে। কিন্তু কোনেও নাহো বুলি কোৱা নাই। তেনেহলে অহা নাই কিয়? কিহে সিহঁতক বাধা দিছে? হৰেন, ৰচিত, তালেব আৰু মাধবে? নহয়। হবই নোৱাৰে। নিজেই উত্তৰ দিয়ে আৰু ভাবে এতিয়া কি কৰিব।

এইদৰে ভাবি থাকোতে তাৰ মগজুত এটা বুদ্ধি খেলালে। হঠাৎ উত্তেজিত হৈ চাইফ, হীৰেন আৰু মটোক মাতি কলে, এইবাৰ চব মাহুছ আঁচিব। কথা তিনি আটাইবোৰ মাহুছ তাৰ গুচবলৈ আহে। সি 'ইন কিলাব জিন্দাবাদ', 'কৃষক একা জিন্দাবাদ' শ্লোগান আৰম্ভ কৰিলে। হাতৰ মুঠি জোকাৰি শ্লোগান লগাই দি গাহৰফালে খোজ ললে। চাইফ-হীৰেন্দ্ৰৰ পিচে পিচে গৈ থাকে। এটি চুটি সন্মত গাহৰ ভিতৰলৈ যায়। শ্লোগান তিনি বাটৰ দুয়োকাষত গাহৰ ল'ৰা-তিবোতাবোৰ ধিয় হয়। কিছুবাট গৈ নতুন শ্লোগান আৰম্ভ কৰে—'কৃষক বন্ধাৰ আন্দোলনলৈ সকলো আধিহাৰ ওলাই আহক।' কিছুমান ল'ৰাই সন্মতত যোগ দি বাটৰ কাষত সন্মত চাই থকা ল'ৰাক সিহঁতৰ মাজলৈ টানি নিয়ে। বিনা প্ৰতিবাদে সিহঁতৰ লগত গৈ থাকে। শ্লোগানৰ আৰম্ভ তিনি 'কি হৈছে' বুলি বাটলৈ ওলাই অহা কৃষকবোৰে হীৰেন্দ্ৰতক দেখি নিজৰ অজান্ততেই সন্মতত যোগ দিয়ে। ক্ৰমে শ্লোগানৰ আৰম্ভ ডাঙৰ হয়। গাহৰ শেষ সীমাবন্ধা আন এটা বাটেদি হীৰেন্দ্ৰৰ ঘৰৰফালে সিহঁত যেতিয়া আগবাঢ়ি তেতিয়া গাহৰ প্ৰায়বোৰ কৃষক সন্মতত যোগ দিছে। নবনে পিচলৈ চালে। তাৰ চকুয়ে মুখে আনন্দৰ চউ বাগৰি যায়। হীৰেন-চাইফহঁতে পিচলৈ চাই আনন্দত আঁধৰ হৈ অপিয়াই অপিয়াই শ্লোগান দিব ধৰে।

যোগেনৰ বৈশীয়েক বাটলৈ ওলাই আহি সিহঁতক চাই থাকে। তাইৰ চকুতো আনন্দৰ চউ উঠিছে।

তেতিয়া কুলী পাওলিৰ ঘৰিছে।

পৰাবত। নবনৰ নিৰ্দেশত হীৰেন-যোগেনহঁতে ৰাতিৰ চাৰিগীয়া দেপুৱাই দি হাল জ্বৰিলে। নবন-মটো-বুদ্ধি একাধাৰীয়া হৈ ধিয় দি থাকে। তিনিবছৰকৈ কৃষকে একেলগে হাল বাব ধৰিলে। সন্মতত যোৱা ডেকা ল'ৰাবোৰ নবনহঁতক

ওচৰত থিয় দি চাই থাকে। নাঙলৰ মুঠি টানকৈ ধৰি হীৰেনহঁতে বগনে হাল বাই থাকে। নৰেনৰ মুখত হাঁহি বিৰিঙে।

কিন্তু অলপসময় পিচতে ট্ৰেক্টৰৰ বিকট শব্দই নৰেনৰ হাঁহি কাটি নিয়ে। সি দূৰলৈ চায়, দেখে এখন ট্ৰেক্টৰ সিহঁতৰফালে আহিব ধৰিছে। লৰাবোৰে নৰেনৰ ওচৰ চাপি এবাৰ ট্ৰেক্টৰখনলৈ, এবাৰ নৰেনলৈ চাব ধৰে। সিহঁতৰ মুখ শেতা পৰে। খেতিয়কবোৰে হাল বাধি ট্ৰেক্টৰখনলৈ চাই থাকে। এটা ভয়ংকৰ বনৰীয়া হাতীৰ দৰে ট্ৰেক্টৰখন আহিব ধৰিছে। পথাৰৰ আধাপকা সৰিয়হৰ ওপৰেদি ট্ৰেক্টৰখন আহি থকা দেখি খেতিয়কবোৰে 'ইছ, ইছ, চব ধ্বংস কৰিলে, চব শেষ কৰিলে' আদি শব্দ কৰি চাই থাকে। ভয়ত মুখ শুকাই গৈছে। সিহঁতৰ মনৰ অৱস্থা বুজি নৰেনে আকৌ শ্লোগান আৰম্ভ কৰে।

ট্ৰেক্টৰ ওচৰ চাপি আহে। ট্ৰেক্টৰৰ পিচত প্ৰায় কুৰিজনমান মানুহ। সমুখত তালেব আৰু হৰেন মহাজনৰ ল'ৰাটো। মানুহবোৰৰ কান্ধত লাঠি। দুই এজনে বৰ্শাও আনিছে। কেইজনমানৰ ককালত ডেগাৰ। সিহঁতক টংকৰ লগত অহা পদাতিক বাহিনী যেন দেখি। ট্ৰেক্টৰে ধ্বংস কৰা শস্ত্ৰৰ ওপৰেদি খোজ কাঢ়িব লগাৰ কাৰণে সিহঁতে কেতিয়াবা পিচ পৰে আৰু কেতিয়াবা দৌৰি আহি ট্ৰেক্টৰৰ কাষ পায়।

নৰেনৰ ইজিতত খেতিয়কবোৰে হাল বাধি তাৰ ওচৰলৈ আহে। ডেকাবোৰে লাঠি লৈছে। খেতিয়কবোৰে হালোৱা লক (এছাৰি) হাতত লৈ নৰেনৰ ওচৰত থিয় দিয়ে। নৰেনে কলে, জান গলেও ট্ৰেক্টৰ নমাব নিদিয়। আটাইবোৰে ট্ৰেক্টৰৰ সমুখত থিয় দিব লাগিব। ট্ৰেক্টৰখন যিকালেদি আহিব ধৰিছিল নৰেনহঁত সেইফালে গল।

ব্ৰাইভাৰজনে সমুখত বহু মানুহ দেখি ট্ৰেক্টৰৰ বেগ কমাই তালেবহঁতৰ ফালে চায়। হৰেনৰ ল'ৰাটোৱে বাত লগালে, গৈ থাক। মানুহ নাচাবি।

নৰেনক সমুখত দেখি তালেব মানুহৰ মাজলৈ যায়। হৰেনৰ ল'ৰাটোৱে তাৰ কাষ নেবে। সি মানুহৰ মাজৰপৰা এবাৰ ওলাই আহি চিঞৰি চিঞৰি কয়— বাট এৰি দে। নহলে কথা বেয়া হব।

ট্ৰেক্টৰ নমোৱা নচলিব। আধিয়াৰ উচ্চৈশ্ব নচলিব। নৰেনহঁতে শ্লোগানেৰে তাৰ উদ্ভৰ দি ট্ৰেক্টৰ অহা বাটত থিয় দিয়ে। ভেঁতমা নৰেনহঁতৰ পৰা ট্ৰেক্টৰ দূৰত্ব মাত্ৰ ৫০ গজমান হব।

ব্ৰাইভাৰজনে আকৌ বেগ কমাই তালেবহঁতলৈ চায়। হৰেনৰ ল'ৰাটোৱে হাতৰ লাঠি কান্ধত লৈ—তালে ডালে কৈছো, কোনেও সমুখত নাধাকিব।

ড্রাইভাৰ, গৈ থাকে। ট্ৰেক্টৰ আগবাঢ়ে।

“ধববদাৰ হাটিৰ সীমাৰ ইপাৰ নহ'ব। বন্ধ কৰ ট্ৰেক্টৰ—” বন্ধু নিনায়ে গাঁজ উঠিল নৰেনে। ডেউ ট্ৰেক্টৰ আগভেটি ধৰিবলৈ দণ্ডনাই আগবাঢ়ি প'ল।

নৰেনক এনেদৰে আক্ৰমণ দৌৰি কংকৰ্ভব্য বিঘ্ন হোৱা খেতিয়কৰ মাজৰ পৰা হঠাৎ, মুক্তি, নবীন, হীৰেনহত হাতৰ হালোৱা লক (এচাৰি) জোকাৰি জোকাৰি “বন্ধ কৰ—ধববদাৰ” আদি চিঞৰি নৰেনক পিচ পেলাই বেগাই আগবাঢ়িলে ট্ৰেক্টৰ ভেটিবলৈ। বাকী কিজনেও পাচে পাচে লৰ ধৰিলে। জীয়েক পিওতে উত্তেজিত হৈ পথাৰৰ পকা চপৰা হাতত লৈ ট্ৰেক্টৰৰ লগত অহা দলটোলৈ এটা ফুটি য়াব লগে লগে ট্ৰেক্টৰখনৰ ওপৰত চাৰিও পিনে পকা চপৰাৰ দলি ঢাপধূপ পৰিবলৈ ধৰিলে। ড্রাইভাৰটোৱে ইঞ্জিন বন্ধ কৰি জাপ মাৰি হাটিত নাথি হালিকৰ লবাজনৰ কাষ পালেগৈ। হালিকৰ লবাজনে ডেউত্ৰা প্ৰাণ্ডপকৰ পিনে চাই “বহু চালাইত, এটা এটাকৈ পুলিচৰ হতুৱাই বান্ধি নিয়াহ” বুলি গাঁজ থাকোতে এটা চপৰা আহি তাৰ বাউলীত পৰিল। সি দেখিলে যে অকল হালোৱা ৰ্মিনয়ে নহয় আলিৰ কাষৰত থিয় দি থকা মাইকীয়াতা লৰা-ছোৱালীৰ জুৰটোৱেও হীৰেনহতৰ পিচে পিচে উত্তেজিত হৈ ট্ৰেক্টৰৰ আক পিহঁতৰ পিনে চোঁচা লৈ আহি আছে। তালেহতৰ পিনে চাই সি কিবা এটা কৰ খোজতেই তালেবে উৰাতু খাই আহি “পুলিচ তুলিচ পিচত হব এতিয়া প্ৰাণ লৈ পলোৱা” বুলি কৈ উভতি লৰ ধৰিলে। হতাশ, ভয় আৰু অস্থিৰ ভাবে সিও তালেহতৰ লগতে বেগাই ধোজ ললে।

অজস্ৰ চপৰা দলিৰ ফুটিব আঘাতত ৰং এবাই যোৱা ট্ৰেক্টৰখন আগতি লৈ হীৰেনহতৰ জুৰটোৱে শেন যেন হৈ আহি ফেচাটোৰ দৰে উৰাতু খাই পলোৱা মহাজনৰ দলটোৰ উদ্দেশ্যে শাওপাত গালি থকাৰ দি আহিল। বোধহয় চাকৰিৰ মায়াত নতুবা ট্ৰেক্টৰখনৰ মোহ এবাৰ নোৱাৰি বৰণত শৰণ দি চুহুৰ চান্দাকটৈ আকৌ উভতি অহা ট্ৰেক্টৰ ড্রাইভাৰজনক নৰেন ড্রাইভাবে দাবি দি কৈছিল—“লৈ যা এইখন পথাৰৰ পৰা।”

হীৰেনে লগৰ মানুহবোৰক কৈছিল—“বল, হালত ধৰোঁগৈ”

নৰেনে গভীৰ স্বৰে কৈছিল—“যোৱা, হালত ধৰোঁগৈ, হালো বাবা, খেতিও কৰিবা আৰু হাটিও বন্ধা কৰিবা—আৰু এনেদৰে দুবজনৰ লগত দুজ কৰিকও লাগিব দুবজন একেৰাৰে নিমূল নহয় মানে।”

হালিকৰ দলবলৰ বাৰা পাৰিত্যক ড্রাইভাৰজনে ট্ৰেক্টৰখন লাহে লাহে চলাই নিছিল উভতি অহা বাটেৰি—হাটে লুটে ধৰা পৰি বাটিৰ জনতাৰ হাতত পাইকাৰী হাৰে মাৰ খোৱা পকেটমাজনৰ দৰে ডলমুৰকৈ।

সোনেশ্বৰ দেউধা

নবেন দাস

বগৰীজোপাৰ তল পোৱাৰ লগে লগে মোৰ গাটো জিকাৰ খাই উঠিল। ওপৰলৈ চাই দেখিলো, নাভঠ ল'ৰা এটা ডালত বহি ঘূৰুৱীয়া বগৰীকে চোবাই আছে।

পিছ মুহূৰ্ত্ততে মোৰ হাঁহি উঠিল, সোনেশ্বৰ দেওখাতো কেতিয়াবাই মৰিল! বগৰীজোপালৈ চালো। আগৰ দৰেই আছে। কেৱল কিছু ডাঙৰ হ'ল। মূল ডাল এটা কোনোবাই কাটিছে। হয়তো বেছি জোপোহা হোৱা বাবেই।

এই বগৰী জোপাৰ তলতে সোণেশ্বৰে চিঞৰি, কান্দি কান্দি নাচিছিল, অপিয়াইছিল; দাদা মই কি কৰো?

ওচৰত থকা বিলাকে কিবিলি পাৰি উঠিছিল : সোনেশ্বৰ তই বেগপাত লৈ ধায়।

কথাটো মনত পৰাৰ লগে লগে মোৰ চকুহালি সেমেকি উঠিল।

পগলা জক উঠা সোনেশ্বৰ বেগপাত এটা লৈ ধামিল ঠিকেই; কিন্তু সিদিনাৰ পৰা তাৰ আন এটা জক আৰম্ভ হ'ল যুতু জক।

এই বগৰী জোপাৰ তলতে সোনেশ্বৰ নামৰ ডেকা ল'ৰাটো পৰি মৰিছিল। এই নিৰ্মম কাহিনীৰ বোম্বন্ধনে এতিয়াও মোৰ অন্তৰ ছুই যায়। ই কাৰোবাৰ বাবে শোকৰ, কাৰোবাৰ বাবে বসৰ। শীতৰ দিনত ছুই শালত বহা ডেকা বুঢ়াই দুখেৰে শ্ৰবণ কৰে। পথাৰত ধান দাঙতে, গৰু বধোতে, বল বেগোতে, হাউ খেলোতে সোণেশ্বৰৰ কাহিনীয়ে সজীৱতা লাভ কৰে। বজাৰত বোন্দাৰাম হাট ধোৱাক ধাজনা পাঁচ পইচা কৰকৈ দিলে খেংখেঙাই উঠে; বোন্দাৰামক জোকাবলৈ টেকেনা ল'ৰামাখাই ছবে দিয়ে : সোনেশ্বৰ বেগপাত লৈ ধায়। বনুচা বাতৰিয়ে বৰবলা আহাৰ আগজাননী চিঞৰি চিঞৰি বোম্বন্ধা কৰিলে চিঞৰটো ককাইলৈ জবৰ টাম্খু বেপাৰীয়ে টিটকাৰী দিয়ে : দাদা মই কি কৰো? সূক্ষ্মলব

পৰা হুহুহু দৰ্জীৰ জবাব আছে; সোনেখৰ, এক চিকেল চাহ কাই খায়।

আজিও ই এটা জনপ্ৰিয় ককা। সোনেখৰৰ লগৰ ছুই এখন এড্ৰিয়াও জীৱিত আছে। ডেওঁলোকে ডলমুৰ কৰি কাপনাতি শুনে। তাহানিতে ফিফাৰ চেঙেলীয়াই সোনেখৰক জোকাইছিল- ডেওঁলোকে এক অপৰাধ বোখত ডলমৈ মূৰ কৰি দৌবা দৌৰিকৈ আঁতৰি যায়।

বামুণ গাৰ্ভৰ অধ্যাপকৰ ঘৰৰ মাইৰ পূজাক কেন্দ্ৰ কৰি বটিছিল ঘটনাটো। মাইৰ পূজা বুলি ক'লে গৃহস্থৰ কথাতো। বাবেই পূজাৰ নাম শুনা প্ৰত্যেকৰে গা কঁপি থাকে। তাতে বোধ অধ্যাপকৰ ঘৰত। আগদিনাতে বলি দিয়া ম'হটো নিৰলৈ কুৰি হাইল চুৰেৰে পৰা কুলন যাহা আহি হাজিৰ।

যথাসময়ত পূজা আৰম্ভ হ'ল। বিৰাট আয়োজন। ওজনকীয়া ডেকা দেওৰা সোনেখৰে পূজাৰ শৌৰ্য্য বঢ়াইছে। এটা বেণেকৰা ব্যক্তাই সকলোৰে চুটি আকৰ্ষণ কৰিছে। মুখত জগা জুই ভৰাই কলা পাবৰ মূৰ চিটি ডেকা পি ডমোহৰ ৰূপেই ডাঙৰ মূঢ়া দেওৰা দেওৰাই যেন সকলো সংহাৰ কৰিব অলপ পিছতে। ঢুলীয়া কালীয়াৰ গাতো তৎ নাট—একে দেওৰা নাটক কালীয়াৰ মুখখন ফুলা বেলুনটোৰ নিচিনা হৈছে। বলিদাখন চিকচিকাই আছে। সেমুৰেৰে কেট কেইটাই দাখন বেছি ভয়াবহ কৰি তুলিছে? বলি শালটোও ভেল-সেমুৰৰ জপজপীয়া হৈ আছে। বেৰি বৰা মাজুহবোৰৰ চুটি প্ৰথমতে দাখনত, পিছত বলিশালৰ পৰা বাগৰি ওচৰতে থিয় কৰি বৰা নোদোকা ক'লা ম'হটোত বৈ গৈছে। প্ৰচলিত নিয়ম মতে ম'হটো সজোৱা হৈছে।

যথাসময়ত পুৰোহিতে দা-খনত সটোজে প্ৰণাম কৰি কঁকালৰ গাৰোচাৰ পাঠিটো টানকৈ বান্ধি ললে ধুতিৰ লোট ছটা কঁকালত বুচি ল'লে। ম'হটো লাহে লাহে বলিশাললৈ লৈ যোৱা হ'ল। আয়তী সকলে কঁপা কঁপা কঠেৰে উকলী জোকাৰ দিলে, গৃহস্থৰ মাজুহ পূজা মণ্ডপৰ সমুখত মাটিত দীঘল বি পৰিল। দেওৰাই এহাতে জুই, আনহাতে ক'লা পাব এটা লৈ চুলি জোকাৰি নাচিছে। নাচোনত মাজুহৰ ৰূপ নাই? এক বিৰাট উদ্ভাসনা।

পুৰোহিতে দাখন হুহুহুৰে খামোচ মাৰি ধৰিলে; নিজৰ গাত ঢপকিয়াই কতকৈও কৰি প্ৰচণ্ড দাপ বহুৱাই দিলে।

কতকৈও এটা গুণ্ডগুনী, এক জয়কানি বাগৰি গ'ল। ভক্তিপ্ৰকাশ আন বহুত মাজুহ বি ম'হ আছিল মাটিত নাটোৰে প্ৰণাম কৰিলে। বলিশালটো জেৰু হুই পেলালে।

দেওধা জাকিয়ে থাকিল। পিছমুহূর্ত্তে পুৰোহিত মাটিত বাগৰি বাগৰি : মৰিলো, বচোৰা প্ৰভু, গৃহস্থৰ দোষ নধাৰিবা প্ৰভু বুলি কঁপি কঁপি চিঞৰিবলৈ ধৰিলে। মুহূৰ্ত্তে হৰা-হৰা লাগি পৰিল; কিহৰ পৰা কি হ'ল কোনেও ঐকো ধাৰিবই নোৱাৰিলে। গৃহস্থৰ মাজত কন্দা-কটা লাগি পৰিল। বুঢ়া-মেধা, ইন্দ্ৰ-হুটম এত্যোকে চোতালত দীঘল দি পৰি হৰাহৰাৰে কান্দিবলৈ ধৰিলে।

অধ্যাপকৰ বৰপুতেকে উঠি আহি পুৰোহিতৰ ঠেঙত দীঘল দি পৰিল। তেওঁকে স্বয়ং প্ৰভুজ্ঞান কৰি নিবেদন কৰিলে : প্ৰভু কি দোষ লাগিল ব্যক্ত কৰক প্ৰভু। অভাগাক বচাওঁক প্ৰভু, সমস্ত দোষ মৰিষণ কৰক।

ভক্তৰ কাহুতি-মিনতিত পুৰোহিতৰ হৃদয় গলিল; এনে ভাৱ দেখুৱালে, যেন ভগৱানৰ নিৰ্দ্দেশতহে তেওঁ কান্দ হ'ল। ধ্যানস্থ হৈ বচন দিলে : ভ-ধা-স্ত। দোষ লাগিছে ! মহাদোষ !!

: কি দোষ লাগিছে প্ৰভু ?

: দে-ও-ধা-ক হুধি-ব লা-গি-ব। দেওধাৰ জক ছুগুণে চৰিল।

: দে-ও-ধা ? কি-দো-ষ ?

দেওধা নিৰ্কিৰাৰ। উৎকণ্ঠা ক্ৰতগতিত বৃদ্ধি।

: দে-ও-ধা, কি-দোষ-বৎ-স-স-ব-ব ?

দেওধা আগৰ দৰে নিৰ্কিৰাৰ। গৃহস্থৰ সকলোবোৰে মাটিত দীঘলদি পৰি কান্দিবলৈ ধৰিলে : দেওধা, দেওধা, প্ৰভু প্ৰভু !!

পুৰোহিত দেওধাৰ ঠেঙত দীঘল দি পৰিল : দেওধা, দেওধা, প্ৰভু ! কি দোষ বৎস সবৰ ?

নাচি নাচিয়ে দেওধাই কলে : মহা দোষ : কা-ল-কে-তু উপ-বিষ্ট ! বি-ধ বা-ব যোগ।

: প্ৰতিকাৰৰ বিধান নাই নেকি প্ৰভু ? সকলোৰে মূৰত সবগ ভাঙি পৰিল।

: প্ৰায়শ্চিত্ত। মহা প্ৰায়শ্চিত্ত।

: কেনেকৈ কেনেকৈ ?

: বৎস সবক সটোজে প্ৰণাম কৰিবলৈ কোৱা হওঁক।

দেওধাৰ মাতত উঠি বহা মাহুহবোৰ পুনৰ ঘাচ্ ঘাচ্ কৈ মাটিত দীঘল দি পৰিল।

: নিৰ্দেশ লিখি লোৱা হওঁক। দেওধা ওপৰলৈ মূৰ কৰি থিয় হ'ল। পুৰোহিতৰ নিৰ্দেশত কাগজ কলৰ 'অনোৱা হ'ল। পুৰোহিতে দেওধাৰ বাণী লিখি গ'ল।

: ঐশ্বৰ্য্যমতে : তিনিটা নিৰ্ধৃত সময়কালৰ কলা পঠা ।

: দ্বিতীয়তে : পাঁচ ঘোৰ ভাৰ কলা পাৰ । তৃতীয়তে : এটা গোনা বহু ।

চতুৰ্থত : কুৰি ঘোৰ কুণ্ডলীৰ জহা চাউল । পঞ্চমতে : একুৰি ন-টা নাৰিকল ।
দহ গোণ ডামোল, দহটা পান, দুখন কাইন খুতি, দুটা পাক্কাৰী চোলা, আৰু
অন্তিমত ন-কুৰি নগদ টকা, ধূপ-ধূনা, লেঙ্গুৰ ইত্যাদি ।

বৰ্ণনা শুনি গৃহস্থই ধোৱী-কোৱা দেখিলে । এহাতে ছোৱালীৰ বিয়া আনহাতে
দেৱতাৰ বোৰ ; ছোৱালীৰ বিধবা যোগ । সন্মত হোৱাত বাহিৰে গত্যন্তৰ নাই ।

দেওবাট পুনৰ চুলি জোকাৰি নাচিবলৈ ধৰিলে ।

বিবৰ দেখি গৃহস্থই সন্মতিৰ কথা জনাই দেওধাক দকত পৰিবলৈ বটাত
পাণ ডামোল আগবঢ়াই অনুৰোধ কৰিলে ।

ত্ৰ্যাসমুহ পূজা ণলিলে ননালৈকে দেওধা নাধামে বুলি জানি গৃহস্থই ঘূৰে
কপালে হাত দি বহি পৰিল । ক'ত পায় লাগ বোলোতে গোনা বহু, পঠা,
কলা পাৰ ?

পূৰোহিতে গৃহস্থৰ অৱস্থা বুজি দেওধাক অনুৰোধ কৰি সাৰগ্ৰীৱ মূল্যধানত সন্মত
কৰালে । দেওধাই ব্ৰুটা আঙুলিটো লুকাই বাকী চাৰিটা আঙুলি দেখুৱালে ।
দান আগবঢ়োৱা হ'ল ।

দেওধাৰ প্ৰকৃত বদন । গৃহস্থৰ মুখত হাঁহি । ঢুলীয়া ঢলি পৰিল, কালীয়া
মাত নোহোৱা হ'ল, পূৰোহিত হতবাক দেওধা নাধামে কিয় ?

দেওধাই পূৰোহিতলৈ বাৰে বাৰে চাইছে ডেউ ধাৰা নিয়মটো পাহৰি গ'ল ।
দেহ ধৰক-বৰক । উপায় বিহীন দেওধাই পূৰোহিতক স্থিতি পেলালে : দাৰা
যই কি কৰো ?

পূৰোহিতে জীউ উৰি যোৱা যেন পালে । ভৱত গা ধৰণবাই কঁপিবলৈ
ধৰিলে । টেঙৰ পূৰোহিতে গাত দুটা চাপৰ মাৰি ধৰহকে নিৰ্দেশ দিলে :
সোণেশ্বৰ বেলপাত লৈ ধাৰ ।

সোণেশ্বৰে হাতত বেলপাত লৈ যাত্ৰিত দীক্ষল হৈ পৰিল ।

কথা বুলিলে বতাহ । কেইদিনমানৰ ভিতৰতে দাৰা আৰু সোণেশ্বৰৰ টেকেলি
পেটা গোৰিল্যৰ জাল গুঠি ধোৱাৰ ফিকৰটো বাট হৈ পৰিল । উদীৰ্ঘমান দেওধা
শব্দকে সোণেশ্বৰ কতো ওলাব নোৱাৰা হ'ল । ঘৰৰ বাহিৰে হলেই : অ দাৰা,
যই কি কৰো : সোণেশ্বৰ বেলপাত লৈ ধাৰ । সোণেশ্বৰৰ কাণ বোলা হৈ গ'ল ।

: সোণেশ্বৰ কলা পাৰৰ ডেজ ধৰি দেখোন দিনে দিনে কীৰ্ণাই বৈছা ?

বাস্তাই ঘাটে লগৰ মাহুহে লগ পালেই সোধে ।

সোণেশ্বৰ কণীণাই মোৰাটো সঁচা । ঘৰৰ বাহিৰ ওলালেতো কথাই নাই আনকি ঘৰৰ ভিতৰত থাকিও বন্ধা পোতা নাই সোণেশ্বৰে । পিলিঙা বধাইতো কোবাচকে গোৱা আবস্ত কৰিছে : সোণেশ্বৰ দেওধা কলা পঠা তিনিটা এটা নিলে চোবে, সোণেশ্বৰ পিছে পিছে দৌৰে ।

পেটৰ ভাঙনাত সোণেশ্বৰ বজাৰলৈ নাহিলে নহয় । কাণত সোণা দি হ'লেও সি পাণৰ গেটি চুটামান লৈ বজাৰলৈ আহে । আধা বাটৰ পৰাই সোণেশ্বৰৰ উত্ততি যান্ত্ৰিক উত্ততি যান্ত্ৰিক লাগে ।

সোণেশ্বৰৰ 'মেনিমা' হৈছে, মাহুহ দেখিলেই থং উঠে । আজি কালি জোকালেও সি কাকো নামাতে, কেতিয়াবা খঙাল দৃষ্টিৰে চায় । বজাৰত কোনোবাই তাৰ নাম কাঢ়ি যাতিলেও সি চাই থাকে, কেতিয়াবা গালি পাবে ।

বজাৰৰ বগবী জোপাৰ তলতে সোণেশ্বৰে বেছি ভাগ সময় কটায় কেতিয়াবা ভলম্বৰ কৰি বহি থাকে, কেতিয়াবা অ দামা মই কি কৰো বুলি নাচে । তাৰ ফালে কোনোবাই চালে হাতত যি থাকে মাৰি দিয়ে । পিটনো ধাইছে তাৰবাবে ।

কেতিয়াবা অনাই বনাই ছুৰি ফুৰে, জোকালেও হাঁহি থাকে ; মাহুহ দেখিলে হক হকাই কান্দি পিছা কাপোৰখন হাতত লৈ দৌৰিবলৈ ধৰে ; সি মাহুহ দেখিলেই দৌৰে । কথবাত কলা ছাগলী দেখিলে গা-ছুই সেৱা কৰে ; আক ইকালে সিকালে চাই ভিৰ ভিৰাই দৌৰ দিয়ে ।

চৰি আহেনে পৰি আহে । সোণেশ্বৰো পৰি আহিল অলপ দিনৰ ভিতৰতে । শামুককে ধৰি মাহুহৰ অধাৰ্য্যকে সোণেশ্বৰে গো-গ্ৰাসে খাবলৈ আবস্ত কৰিলে । বজাৰৰ বগবী জোপাৰ তলতে লেডু সেডু হৈ পৰি থাকে সোণেশ্বৰ নামৰ একালৰ ভজবজীয়া দেওধাৰ জকাটো ওচৰে পাজৰে অসংখ্য শামুকৰ খোলা ; আন আন খোৱা বস্তুও পাৰি আছে সিঁটৰীত হৈ । এদিন সোণেশ্বৰৰ শটো জাৰ পাবত পুতি ধোৱা হ'ল ; গুব নিৰ্মম সেই দৃশ্য ।

বগবী জোপাৰ পৰা সোণেশ্বৰৰ শৰটো নামি অহা দেখি মোৰ গাঁটো জিকাৰ খাই উঠিল । চকুচুটা মোহাৰি লৈ দেখো যে বগবী খাই থকা নাঙটো ল'ৰাটো নামি আহিছে ।

বাৰ্ত্তিৰ ওপস্যা

—কুৰুদকুমাৰ দত্ত

বগীজানি চাহ বাগিছাৰ কৰ্মকাৰ লাইনত এটা যেন নোহোৱা নোপজা ঘটনা হৈছে। লাইনৰ শাস্ত্ৰৰ কথোটো বাবেই, নিজৰ বৈশ্বীয়ক আনকি ল'ৰা-ছোৱালী কেইটাও আচৰিত হ'ল। বিদ্ভৱে আজি মন ধোৱা নাই। কোনো চিঞৰ-বাখৰ, গালি-লপনি পৰা নাই। বেছ গহীন গভীৰ হৈ মনমাৰি পিৰালিতে বহি আছে। সাধাৰণতে সি তেনেদৰে নেথাকে। জুপুকা মাৰি বহি থকা দেখি বৈশ্বীয়ক কদমে বিদ্ভৱৰ কাৰচাপি আহি স্থিৰিলে।

—কামটা হইল কি নাই ?

বিদ্ভৱে একো নেমাতিলে। সি অস্তমনক হৈ পছলিৰ ফালে চাই থাকিল। তাৰ ভেতন অৱস্থা দেখি কদমৰ মনত বৰ ভাৱে খেলি খেলি লগাই গ'ল। সি আজি ওলাই যাওঁতে তাই বহুত কথা বুজাই পঠাইছিল। সংঘৰ শাস্ত্ৰৰ আঁহৰ ; চিন্তা কৰিব নালাগে। আমাৰ নিজৰ শাস্ত্ৰৰ যেতিয়া স্তৰ কৰিবলগীয়াও একো নাই। সংঘৰ শাস্ত্ৰৰ আঁহ কি কৰিলে কি নকৰিলে অন্তত : তাইক ক'ব লাগিছিল। বিদ্ভৱৰ কিবা অস্থখ-বিস্থখেই হৈছে নেকি আকো ! কিছুপৰ বৈ কদমে আকো স্থিৰিলে -কি হ'ল—নাই বলুছি কেনে ? তাৰ কিবা খেৰাৰ হইছে নেকি ? বিদ্ভৱ এইবাবো নিৰাত হৈয়ে থাকিল।

চোডালৰ সেলাকানি ভোখবত গাহাৰি কেইটাই আহাৰ বিচাৰি নোক-নোকাই আছে। কুৰুবা চবাই কেইটা জেউয়াও গৰালত নোহোৱা নাই। নক পোহালীজাক লৈ স্নিহিত পিত-পিতাই ফুৰিছে। বিদ্ভৱৰ ঘৰটো নক এটা একোটাগীয়া দৰ। কাষতে এখন বাঁহৰ চালি। তাতে ধানখেৰৰ ওপৰত কৈলাপাৰি বিদ্ভৱৰ কোৱাৰী ফুকাৰাক দিনে-বাতিয়ে জইয়ে থাকে। চকুৰে নেমেখে—উঠিব নোৱাৰে। আঁহৰ ফুৰী। ফুৰীয়ে কাঁহি কাঁহি ককবোৰ বেবৰ ফালে পেলাই ফুৰে ভিতৰতে জোৰ-জোৰাই, বিচনাতে বাগৰ লগালে। খেৰবোৰ খবৰবাই উঠিল। আহাৰ শাস্ত্ৰৰ বেছি ফুৰিবলৈ হৈছে বিদ্ভৱৰ ঘৰটোৰ পিচকালে থকা বাহাৰিকৰৰ বাহৰ কঁকৰীদ বজুৱা পোহৰৰ আঁহ

চকোৱাত বগাই জিকাজোপাত পৰিলহি ।

বেলিৰ পোহৰত জিকা ফুলবোৰ জিলিকি উঠিল । বিহুৰহঁতৰ ঘৰৰ সন্মুখতে টিউবৱেল এটা আছে । কৰ্মকাৰ লাইনৰ সকলো মানুহে তাকে ব্যৱহাৰ কৰে । কামজাৰিব পৰা আহি মাইকী মানুহবোৰে টিউবৱেলটোৰ কাষতে গা ধুইছে । কিছুমানে বাচন-বৰ্তন ধুইছে । মূৰত তুলি কিছুমানে গা-পা ধুই বটুৱাত, কিছুমানে কলহত পানী লৈ ঘৰলৈ উভতিছে । বিহুৰক কেইবাবাৰো মাতিবলৈ—মাতবোল নকৰা দেখি ঘৈণীয়েক কদমৰ খং উঠিল । বাচন-বৰ্তনবোৰ লৈ মুখেৰে একো নাযাতি তাই পানীকলটোৰ ওচৰলৈ গ'ল । পানীকলটো মাৰোতে হোৱা কেৰেক-কেৰেক শব্দ, মাইকী মানুহবোৰে মৰা হাঁহিৰ শব্দ, বাচন-বৰ্তন ধোওঁতে লোৱা থুটুং-খাটুং শব্দ—এই চিনাকি শব্দবোৰ শুনি তাৰ ভাল নালাগিল । তথাপি সি জুপুকা মাৰি পিৰালীতে বহি থাকিল ।

বগীজান বাগিছাৰ কৰ্মকাৰ লাইনৰ আটাইতকৈ ধুবন্ধৰ, দগবাজ, মদাহী মানুহটোৱেই হ'ল বিহুৰ—বিহুৰ কৰ্মকাৰ । সি বাগানত পাৰশ্বেনেণ্ট কাম কৰে । সি দিনে-ৰাতিয়ে মদ খায় ; কামত কঁকি মাৰে । মদ খাবলৈ নেপালে সি পগলাৰ দৰে হৈ পৰে । যাৰে তাৰে লগত কাজিয়া কৰে । মদখাই জখম হৈ সি কেইবাবাৰো হাস্পিতালত থাকিবলগীয়া হৈছিল । কেতিয়াবা বেছিটো মদখাই বেছ হৈ ৰাত্ৰাই ঘাটে পৰি থাকে । বেজা ব্যৱহাৰ কৰাৰ কাৰণে—বৰচাহাবে তাক কেইবাবাৰো বাৰ্ণিঙ দিছিল । তথাপি সি নেমানে । এনেয়ে ভাল । মদ খালেই সি জন্তুৰ দৰে হৈ পৰে । সাধাৰণ কথাত চিঞৰ-বাখৰ কৰে । ঘৈণীয়েকক মাৰিপটু কৰে । ঘৰৰ বয়-বস্ত দলিয়াই মেলি ছলছুগৰ সৃষ্টি কৰে । কেতিয়াবা মন গ'লে জয়চোলটো চোভাললৈ উলিয়াই নি ওৰে ৰাতি বজাই থাকে । সি গান গায় ; কিন্তু তাৰ সুৰ নাই—কথাৰো কোনো লাগবান্ধ নাই । মুখত যি আছে তাকে গাই যায় । দৰমহা পোৱাৰ দিনা বিহুৰ বেছ হৈ থাকে । বোনচ পোৱাৰ দিনা ল'ৰা-ছোৱালী আৰু ঘৈণীয়েকক কাপোৰ-কানি দিয়ে । এবাৰ অৱশ্যে ঘৈণীয়েকে কোৱাত ৰেতিম' এটা কিনিছিল । পাচে এবাহমান যোৱাৰ পাচতে মদ খাবলৈ পইচা নোহোৱা হোৱাত সেইটোও আশা দামতে বেচি দিলে ।

বিহুৰৰ ঘৰৰ সা-সম্পত্তি ভুলিবলৈ একো নাই । ভাত বজা বজা, ধোৱাৰ কাষে চিলভাৰ সা-সবজাম কেইপছমান, জাবৰ দিনত লবলৈ বাগানে দিয়া কল এখন আছে । বিহুৰৰ গাৰ জোখতকৈ জাতৰ কৰদামতে পোৱা বিহুৰী

পূৰ্ণি চুৰোৰ ঢোল পেট আছে। এঘোৰ কাঠিছে এঘোৰ হানিকৰ। তাৰ আঁচল বা কোল কাছানিৰাই হেৰাই গ'ল। বিচনা, খাটিয়া একেয়েই নাই—বন্ধ পাবি ঘৰটোতে বাতি আটাইবোৰ লেহুৰাই ছুই থাকে। বাগানত কাৰ মাই যদিও কৰম যবত বাঁহ সেধাকে ৭ কলহৰ পৰা চুৰ কৰি অনা গুড়, নচুৰা পেলাই দিয়া চাহ, কেঁচুৱাৰা কেঁচুৱা বুলুপাত গুলি তাই চাহপাত পাহৰি নিয়ে। কেইবাখনো গাৰীৰ হাতুৰ কৰ্মৰ চিনাকি। বিতা-বিভিন-পাতি লৈছে। চাহপাত সলাই তাই বান লয়। খাব খেব, বাৰীৰ আৰ-কঠাল তহিক বন্ধতে এনেয়ে দিয়ে। বন্ধত তাই বান ৰোৱে, দাট, বিয়াই-মৰাহে আৰ-ভৰ বন্ধ কাৰ কৰি তাই ছুই এপইচা উলিয়াই থাকে। কেঁচুৱাৰা কাণ্ট কাৰ ওলালে তাই বাগানত কাৰ কৰে। নহলে বিহুৰ বৰমহাৰে সিহঁতৰ পৰিহাৰটো পোহপাল দিয়াটো সম্ভৱ নহয়। বিহুৰ বাপেক লালানি কৰকাৰেও বাগানত কাৰ কৰিছিল। বাপেক এবছৰৰ আগতে মৰি থাকিল। বাপেকৰ পেন্সন টকা বাগানে ছুই কিনিও বিবলৈ ঠিক কৰিলে। প্ৰথম কিনিব টকা পাই বিহুৰ কৰ নোৱাৰা হৈ পৰিল। সি এটা মাইক কিনিছে। বাতি দিন ছেৰ-ভেৰ নোহোৱাকৈ সি মাইক বজাবলৈ ধৰিলে। বাপেকৰ মৰা লকাৰ পাচতো কেইবা দিনলৈকে সি মাইক বজাই মৰ খাই কৰ নোৱাৰা হৈ থাকিল। সেইকেইদিন কৰকাৰ-লাইনত যেন এজন হাতুৰ মৰা লকাৰ হোৱা নাই—এটা উৎসৱ হৈছে। দিন বাগাবল। পইচাও কৰি আহিল।

বিহুৰ উৎসৱ লাহে লাহে কৰি আহিল। মাইকটো ওখাপি সি মাজে মাজে বজাই থাকিল।

এদিন দোকানৰ বাকীত মাৰি দোকানীয়ে বিহুৰ মাইকটোকে লৈ গ'ল। ওখাপি বিহুৰ ভেনেৰৈ চলি থাকিল। ঘৰ-সংসাৰৰ ওচি তাৰ বিশেষ চিন্তা নাই। বিশেষ আৱন্তক হ'লে সি কেঁচুৱাৰা বাপেকৰ পাবলগীয়া টকাৰে উলিয়ায়।

বিহুৰ বন্ধ বেছি হোৱা নাই। চৰিছ বহুমান হৈছে। দেখাত তাক বয়লতকৈ বহু বুঢ়া বেন লাগে। বৃদ্ধ বন্ধা এজন চুলিৰ কণা বালকটো দেখতেই দুৰ্ভল। অতিপাত মৰ ধোৱাৰ কাৰণেই তাৰ হাতবোৰ কণি থাকে ৭ চুৰোৰ চুলুলীয়া। পাব হাজৰাব নোভোৰা-নোভোৰ হৈ পৰিছে। সি কৰ বন্ধতেই কৰক পলুতাই আনিলে। বাপেক লালানিও তাক এঘাৰে কিছু ধৰ্মক দিছিল যদিও পিচত একমাত্ৰ ল'ৰা কাৰণে একো নকলে। বাপেক মৰিল। মাক জীয়াই বকা নবকা একেই। বাপেকৰ পেন্সন টকা মাক বিহুৰকে ল'বলৈ দিলে।

বিদূষক ল'ৰা-ছোৱালী লাভোটা। ডাঙৰজনী ছোৱালী স্নহাগমণি। বাকী কেইটা ল'ৰা। স্নহাগমণি ডাঙৰ হ'ল যদিও কেইদিনমানৰ আগতে তাই চুকৰী নিৰিখত কামত সোমাইছে। শাক কদমে ল'ৰা-ছোৱালী কেইটাক ডাঙৰাবল খুললৈপঠাইছিল। স্নহাগমণি খুললৈ গৈছিল। কিন্তু বিদূষক ৭পাত্তত পঢ়া-শুনা কৰাৰ সুবিধা নতুবা চিন্তাই সিহঁতে কৰিব নোৱাৰিলে। যদুখাই আহি সি কিবা এটা নেপালেই ল'ৰা-ছোৱালী, মাইকী সকলোকে মাৰপিট কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰে। কিতাপ ফালি দলিয়াই লও-ভণ্ড কৰি চিঞৰ-বাধৰ আৰম্ভ কৰি দিয়ে। কদমে ভয়তে একো নকয়। পহিলাতে বিদূষক অত্যাচাৰ সহিব নোৱাৰি ঘৰলৈ ঘূৰি যোৱাৰ কথাও চিন্তা কৰিছিল। কিন্তু ইমান কেইটা ল'ৰা-ছোৱালী লৈ তাই চলিব কেনেকৈ? ইকালেদি স্নহাগমণি ডাঙৰ হৈ আহিল। তাইক চাদি দিব পৰা হ'ল। ল'ৰা এটা ওলাইছে। ল'ৰাটো ভাল। প্ৰথম সন্তান কাৰণেই নেকি স্নহাগমণিৰ প্ৰতি বিদূষক মৰম অৰূপ বেছি। সেয়ে সি তাইৰ বিষাদন খুৱ ধামেৰে পাতিবলৈ ঠিক কৰিলে। কদমে টকাৰ কথা কওঁতে সি ক'লে--বাপেৰ পেঙেনেৰ টকা বহুত পাত্ৰেলে আছে। ঐটোৰে চাদি কৰাব। বিদূষকে তুই কি বলি ভাবিচ? কদম নিশ্চিন্ত হ'ল।

শহৰেক লাগলিগুৰ পেঙেনৰ পাওনা টকা আৰু বহুত পাবলৈ আছে। কথাটো মিছা নহয়। সেইখিনিৰে স্নহাগমণিৰ বিষাদন খুৱ ভালকৈ পাতিব পৰা যাব।

সন্ধ্যা লাগে লাগে হ'ল।

কদমে পানী-তুনি আনি ভাত ৰান্ধিবলৈ যো-জা কৰিলে। বিদূষক কিন্তু পিৰালীতে জলক। লাগি বহিয়েই থাকিল। গিৰিয়েক ভেনেদৰে বহি থকা দেখি কদমৰ মনটো কেনেবা লাগিল। আজিনো কি হ'ল! কৰবাত কিবা এটা নিশ্চয় হৈছে। তাই ভিতৰৰ পৰা ওলাই আহি বিদূষক কাষতে বহি গাটো জোকাৰি দি সুধিলে--কি হৈছে?

বহুপৰ বিদূষক নিৰাশে থাকিল। তাৰ পাচত কদমলৈ নোচোৱাকৈয়ে ক'লে--আজ্ঞাৰ হ'ল। ভিতৰে চাকি নাই জলাই কেনে?--ভেল নাইখে। কিয় জালাব? ভাত এখন হৰেকেই। ধায়ে শুই থাকব। কদমে কথাখিনি কৈ বিদূষকলৈ চালে। কদমৰ কথাত বিদূষক যেন শুই থকাৰ পৰা সাৰ পাইহে উঠিল।

—নাই নাই চাকি জালা। আজ কিয়ও বুৰাত নাই পাবৰেক। বিদূষক জেপৰ পৰা টকা ছটা উলিয়াই দি ক'লে—

হ'ম এই টকা ছটা ৰেই ভেল সেই আন। আৰু চাকিটা জালাই দে। তাৰ কথা শুনি বৈথীয়ক কদমে ভাবিলে ই পগলা হ'ল নেকি? যদু নেখাই

তাইক কেবাচিন ডেল আনিবলৈ টকা দিছে। কদমে ভাৰিলে আজি বোবকৰো সংবৰ হাজুহে তাৰ লেনদেনবোৰ ঠিক কৰি দিলে। আজি বাতি সি ঢাকি জলহি স্তুতি কৰিব। কদমে হুহাগৰণিক টকা ছটা দি লোকানৰ প'হ ডেল আনিবলৈ পঠাই দিলে। শুভাৰ পাচত বিহুৰ কাকডে বহি কটিল—কি হ'ল আজ চাবাপ নাই ধায়েচি ?

হুহাগৰণিক বিয়াখনলৈও বেছি দিন নাই। সেয়ে কদমে আচল কথাটো কি হ'ল আনিবলৈ উৎসুক হৈ স্থিলে—

—কাৰটা হ'ল কি নাই ?

বিহুৰ কিছুসময় নিবৰে থাকি চকুৰোৰ টেলেকা কৰি কদমৰ কালে চাই ক'লে— আজকাল হাজুৰ নাইকিয়া হৈ গেল। চব খুনখায়া জ'ক চালা। বিহুৰ কথা কেইটাত চবৰ বিহুকা একাশ পালে।

হুহাগৰণিক বিয়া প্ৰায় ঠিকেই হ'ল। ল'ৰাটো পছন্দ হৈছে। ওচৰৰ বাগান এখনত পাৰ্শ্বনেটে কাম কৰে। বিহুৰেও কথা দিলে। দুৰ্গাপুজাৰ পাচতে বিয়া হ'ব। বিহুৰ হাতড টকা নাছিল যদিও চিন্তা নাছিল। বাশেক লাললিঙ্গৰ পেকনৰ টকা পাৰলৈ আছে। সেই টকা উলিয়াই বিয়াখন পাতিব পাৰিব। সেইকাৰণেই সি আগতীয়াকৈ বৰবান্ধুৰ টকাৰ কথা ক'লে। বিহুৰ কথা শুনি বৰবান্ধু জাঙুৰখাই উঠিল। —টকা ক'ত পাৰি ? সদায় নি থাকিলে তোৰ বাপেৰৰ টকা ক'ত থাকিব ? বৰবান্ধুৰ ধনকিত বিহুৰ কিছুখৰ হতভম্ব হৈ পৰিল। তাৰ পাচত সি ক'লে—মই যাকে যাকে টকা উলিয়াও হয় বাহু—কিন্তু গোটেইখিনি টকাডো মই নিয়া নাই।

—নিয়া নাই ? বহ, তোক দেখুৱাই দিওঁ।

এইবুলি বৰবান্ধুৱে ফাইলৰ মাজৰপৰা টিপচহী মৰা কাগজ দেখুৱাই ক'লে—জা হিচাপ কৰ কিমান নিলি !

বিহুৰে লিখিব-পঢ়িব নেজানে। বৰবান্ধুৱে দেখুৱা কাগজবোৰ সি নেটলে। বৰবান্ধুৰ কথাড তাৰ মনটো মৰি গ'ল। সিটো ইমানখিনি টকা উলিওৱা নাছিল। বিহুৰৰ সন্দেহ হ'ল। সি উপায়হীন হৈ বৰচাহাবৰ ওচৰ চাপিল। বৰচাহাবে বৰবান্ধুৱে দেখুৱা কাগজখন চাই ক'লে—বৰবান্ধুৱে ঠিকেই কৈছে। তোৰ দেউতাকৰ টকা আক পাবলগীয়া নাই।

বৰচাহাবৰ কথা শুনি বিহুৰৰ মুখখন কঁপি উঠিল। সি বাগানৰ ফলহুৰ চেকেটবী বীবেৰ চাওকাক কথাবোৰ ভাঙি-পাঙি ক'লে। সিও আকিলে আজি সকলোখিনি চাইমৌলি ক'লে—টকাটো ভই আগতেই নিলি। বৰবান্ধু ক'ব

নোৱাৰা হৈ থাক নহয় ! কেতিয়া কিমান নিলি তেঁওৰ মনত আছে জানো ? —আছে । বিহুৰে কেইবাৰ টকা উলিয়াইছিল হিচাপ দিলে । কিন্তু কাগজে-পত্ৰেই তাতকৈ অধিক নিয়াৰ হিচাপ আছে । সেয়ে চেক্ৰটৰী চাওকহিও একো কৰিব নোৱাৰিছিল । বিহুৰৰ আভিলাষ খং উঠিল । খঙতে সি গৈ মদৰাই মাতালহে সেইদিনা সকলোকে গালি পাৰিবলৈ ধৰিলে । —লেখতে-পঢ়তে নাই জানি কাৰণে ত'ৰা ইমান ঠগ্গছি । ব ইয়াৰ সজা বাহিৰ কৰব । ত'ৰা যন্তে টকা দিতেই লাগবেক । বাপ বলে দিতে লাগবেক । জাল চহী কৰে হায়াৰ বাপেৰ টকা মাৰতে নাই পাৰবি । হায়াৰ সংঘ আপিচ বাব ।

অৱশেষত বিহুৰে সংঘৰ অফিচলৈ গৈ তাৰ আপত্তি অবাদে । গুৰুত্ব কৰিবৰ কাৰণে সংঘ অফিচৰ মাজত পিৰিডিনাই অহাৰ কথা আছিল যদিও দুদিনমানৰ পাচত আহিল । বিহুৰক অফিচলৈ মাতি পঠিয়ালে । মৈদীয়েক কদমে দঢ়াই দঢ়াই তাক ক'লে যে সি খং নকৰে । মদৰাই নেযায় । নিজৰ মাজুৰেই চাব খেতিয়া চিন্তা নাই আঙল কথা ওলাই পৰিব ।

বিহুৰে কদমৰ কথাবোৰেই মদ নেখাই একান্ত শান্তহৈ অফিচলৈ গ'ল । বুকুত একুহু তাৰ আশা । সংঘৰ মাজুৰৰ ওপৰত তাৰ বহুত ভবনা । তাৰ বসন্তকৰ পেঞ্চনৰ টকা পাব । জুহাগমাণৰ বিৱাধন পাতিব পাৰিব । হাড়িৱা গুৰাব । দ্বাহৰি মাৰিব । মাইক বাজিব । সংঘৰ চেক্ৰটৰী বাগানৰ চেক্ৰটৰী, বৰজাফান, বৰকাহ্ন সকলোখিনি হিচাপ-নিকাচ কৰাত ব্যস্ত । বিহুৰ নিৰ্বিকার হৈ থিয় হৈ থাকিল ।

এনেদৰে বহুসময় আলোচনা কৰাৰ অন্তত সংঘৰ চেক্ৰটৰীয়ে কলে লাগসিঙৰ নামত পেঞ্চনৰ আৰু পাবলগীয়া টকা নাই । সকলো নিয়া হৈ গৈছে ।

নীকৰে বিহুৰ ওলাই আহিল । প্ৰচণ্ড শোকে তাৰ বুকু খুন্দা মাৰি ধৰিলে । দেহাটো তাৰ দুৰ্বল যেন লাগিল । বাটত আহোতেই সি সেই সিদ্ধান্তটো কৰি পেছালে ।

পিৰাধীত সুবৰ্ণজি কথাবোৰ ভাবি কদমৰ কালে চাই ক'লে—বাপেৰ পেঞ্চনেৰ টকা আৰু পাবেলে নাইবো ব'লে ।

—কি ? আচৰিত হৈ কয়ৱে স্থৰিলে ।

—সঁচা কথা । সংঘৰ চেক্ৰটৰীটা আবে কহল । ব'ৰ টিপচহী থাকা কাগজগিলা কেৰাই কহল—এই মিলা জুই ওলা টানকক হিচাব ।

—জুৰাৱা ডেনেহলৈ টকা উলিয়াই চেৰাপু থানে চেক কৰে কিয়হ ?

—নাই কয়ৱ । হায়াৰ মদ খুৱি । কিন্তু হায়াৰ কথা নাই জুৰোপ । হায়াৰ

ইমান টাকা নাই উলাই। অ'বা কীক যাবিচ। বিহু সময় বৈ বিহুতে আকৌ
ক'লে—হামি একটা বেলেগ চিন্তা কৰোঁছ।

—কি কৰেছ? পৰম উৎকৰ্ষাৰে কৰমে হুবিলে।

—হামি আব মই নাই নাব।

—বিহুবৰ কথা শুনি কদমে জাঙবকৈ হাঁহি দিলে। মদৰলৈ খালত পাব থকাৰ
পৰা তুলি আনোতে, যাবিপিটু কৰি অথম হৰ্ডতে সি মদ নেখাওঁ বুলি কিমান
শ্ৰুতিভা কৰিছিল। পিচে কি হ'ল। পিচনিবাব পৰাই সি মদত থৰে।

—শুন কদম, একলা ওটায়েই নহয়। সুহাগমণিকেও হামি চানি নাই দিব।

—কিয়? আচৰিত হৈ কদমে বিহুবলৈ চালে।

—হামি একটা নতুন কথা ভাবিছ। ওহাকে হামি পঢ়াব। ওহাৰ বয়স হলেও
পঢ়তে লাগবেক। তুই নাই জানি কদম, আজ হামকে পঢ়া-শুনা কৰা যাহুৰ গিলাই
ঠগচে। কি বকম ঠগচেন হামি নাই জানি। হামাৰ চেনা-পুনা পঢ়া-শুনা
কৰে ঐটা জ্ঞানতে পাবব। বিহুবৰ কথা শুনি কদম নিম্নাতে ব'ল।

বেলি পৰিল। সন্ধিয়াৰ অন্ধকাৰ নামি আহিল। কেবাটিসে ভেল এবটল
লৈ সুহাগমণি দোকানৰ পৰা আহিল। বিহুৰে পিৰালীৰ পৰা চিঞৰিলে
—চাকিটা জালাই দে।

বক্তিত্ব পাণ্ডুলিপি

বক্তৃত্বৰ মৌখ

মঞ্চত প্ৰবেশ কৰাৰ লগে লগে আহাৰ নাৱকৰ সৰ্বস্বৰীৰ কঁপি উঠিল। হঠাতে যেন সি এটা নাহৰফুটুকী বাঘৰ সন্মুখত হাজিৰ হ'ল। এই নাটক অভিনয়ত এয়া তাৰ প্ৰথম পদক্ষেপ। গাত আঙুৰাৰি ছোলা, আঙুৰাৰি ঠেঙা। কাঁড়ত এখন মেনা; ভিতৰত কিতাপ-কাগজ থকা যেন লাগে। যুৰটো পৰিপাটিকৈ আঁচোৱা। বয়স আঠ-দহ বছৰ। সাধাৰণ স্বাস্থ্য-পাতি ভাল। শূদ্ৰাধাৰক সাৰাধি কৰি লাজ-ভয়-বিধাৰে সি আগবাঢ়িছিল সন্মুখলৈ, য'ত সি পোহৰৰ উমান পাইছে, জীৱনক গঢ় দিয়াৰ নিশ্চিত সম্ভাৱনাৰ ইংগিত পাইছে; কিন্তু মঞ্চৰ কাককাৰ্য্য দেখি তাৰ বুকুখন হয়হয়ই উঠিল। প্ৰকাণ্ড হাউলিটোৰ ভিতৰত বিৰাট অট্টালিকা এটা। সন্মুখত শাৰী শাৰীকৈ অগণন গছ; সি জনা নজনা অলেখ ফুল। খেৰৰ পুজিটোৰ দৰে ধুনীয়া গছ এজোপাৰ চাৰিওফালে ধুনীয়াকৈ কই ধোৱা আছে আৰু কিছুমান সেউজীয়া সৰু সৰু গছ। একাবত টিৰ ছালি এখনৰ তলত নীলা বগৰ সৰু বটৰ গাড়ী এখন। দেখাত কোনো মাহু-দুহুহ নাই। অট্টালিকাটোৰ ওপৰতলাৰ বাবান্দাত প্ৰকাণ্ড কুহুৰ এটা বৈ আছে বাস্তাৱ পিনে যুধ কৰি। হাউলিটোলৈ লোহাবলৈ আছে দুটা বাট: এটা ডাঙৰ, আনটো সৰু। দুয়োটাতে আছে লোহাৰ দুৱাৰ। ডাঙৰখনত তলা লগোৱা ভিতৰফালৰ পৰা; সৰুখন এটা আঙঠিৰে বন্ধ কৰা আছে। শূদ্ৰাধাৰে খুলিবলৈ আঙঠিটোত হাত দিয়াৰ লগে লগে ঝটকৈ এটা শব্দ হ'ল আৰু লগে লগে প্ৰকাণ্ড কুহুৰটোৱে ওপৰৰ পৰা হাঙ হাঙকৈ ভুকিবলৈ ধৰিলে। তাৰ ভুকভুকনিত ছালৰ পাৰচবাইবোৰ বিসৃংখল ভাৱে উৰা-ধাবিলে। শূণ্যত কাউৰী কেইটামানে কা কা কৰিলে। অট্টালিকাটোৰ তলৰ কোঠা এটাৰ পৰা মাহুহ এজন ওলাই আহিল। পেটুৱা, ওপা যুৰৰ মাহুহ-জনে ধুতি এখনকৈ লুটিৰ নিচিনাকৈ পিন্ধিছে।

: কা-ল-উ !

মাহুহজনৰ মাতত কুহুৰটো নিশ্চুপ হ'ল। মূৰখন বেগি সি উপাহ লবলৈ ধৰিলে। দুই কোৱাৰীৰ কাকেৰে লেট লেটকৈ ওলাই থকা মাহুৰীৰ স্তম্ভাধন

দেখাব লগে লগে নায়কৰ বুকুখনত কঁপনি উঠিল। ভয়ে তাৰ কান্ধ দিকই ইচ্ছা হ'ল; অৰুচ সি অভিনয় কৰিব লাগে হাঁহি-ভাৰচা-ফুঁতৰ। কিন্তু তাৰ এনেদৰে লাগিল যেন তাৰ বস্ত্ৰৰ সোৱাদ লবলৈহে অভিভাৱনে তেনেকৈ সেউ সেউ বৰিছে যেন হুড়ীৰ জোভা দাঁত কেইদূৰে তাৰ হাড়-হুৰ কাহুৰি ল'হুৰি সেই অভিনয়ৰ সহায়েৰে কুহুৰটোৱে তাক সোৱাই দিব পেট নামক অন্ধকাৰ গহুৰটোলৈ, য'ত আছে অলেখ কেচু-কাঁট পলু। সি ভয়ে ভয়ে কুহুৰটোলৈ চাই ব'হ; সোঁ ভৰিখন, মনটো লাজু কৰি বাখিলে, দৰকাৰ হলে ভুকাকৈ মকৰপৰা সি ঘোৰ হাবিব তাৰ মাকৰ কাষলৈ য'ত অ'তদিনে সি কোনো বিশদৰ পৰা নিৰাপদে থকাৰ সি প্ৰতিশ্ৰুতি পাই আহিছে।

: বহা আছে ব'ল, ভয় নাই।

মুজ্জধাৰৰ অভয়বাণীত সি কিছু সকাহ পালে। থুলি থুলি লম্বুৰৰ পিনে খোজ পেলালে। সি বাওঁহাতে, মুজ্জধাৰ সোঁহাতে। দুয়ো সন্মানস্বৰূপ ভাৱে আগবাঢ়িছে। বাওঁপুৱা ন বজাৰ বেগিটো সিহঁতৰ পিছফালে। সিহঁতৰ হাঁহুটাই সিহঁতক যেন আগবঢ়াই নিলে প্ৰকাণ্ড আট্টালিকাটোৰ বাৰান্দাখনৰ পিনে। দুয়ো গৈ ছিৰীৰ কাষত থিয় হ'ল। মুজ্জধাৰৰ আঠুৰ ওললৈ ঘোৱা বাকিন এখন, হাত চুটি বনিয়ন এটা। সোঁহাতত চাৰি লিটাৰ মান দৰা জপ এটা। দুয়োকে হুঁইৰ পৰা কোনোবা শিল্পীয়ে শিলত কাটি ঘোৱা দুটা হুঁতি যেন লাগে, অলৰ-অচৰ স্পন্দনহীন। ওপৰৰ বাৰান্দাত গৃহস্থজন। পৰস্পৰলৈ দৃষ্টি নিক্ষেপ কৰিছে।

: ল'ৰা এইটোৱে চাব !

হাহুৰজনে নায়কক গভীৰভাৱে চালে। ভৰিব পৰা মুখলৈ তেওঁ এনেকৈ যেন অস্ত্ৰত বস্ত্ৰ এটাহে স্তম্ভভাৱে নিৰীক্ষণ কৰিছে। লভৰতঃ নায়ক হোৱাৰ লায়ক হয় নে নহয় তাকেই অধ্যয়ন কৰিছে। নায়কৰ চকুৰ যদি হুঁটাই ডিঙি-বিৰালে। সাৱধানে সি হুঁটা ঢোক গিলিলে। তাৰ নায়কৰ চকুৰ নিৰাসৰ ল'ৰা মুজ্জধাৰেও তনিলে।

: এই ল'ৰা, কি নাম ?

হাহুৰজনে হাতত নায়কে বস্ত্ৰত ধালে। তাৰ অ'ত হুঁটা ভকাই প'ল, বুকুখনে চলচালে। কোন বকৰ সেল গিলি সি কলে; সোঁবাগৰ কলিতা : হাতটো অলভৰ দৰণে কৰণ হ'ল, চকু দুটা সেৱকি উঠিল। আচলতে তাৰ মনটোৱে কান্ধিয়েই আছে; কাৰণ—

কাৰণ এই নাটকত অংশ গ্ৰহণ কৰিবলৈ ভাৱ ইচ্ছা নাছিল। তাৰ ইচ্ছা আছিল পঢ়িবলৈ। আন মহাজনৰ দৰে হৈ শুধু খেলি, জননী শুভি খেলি, ইয়াৰ সিৰ্ঘৰৰ বাৰীয়ে আয়, জাব, লেটেৰু, কঠাল, আনান্দন খাই লক্ষনীয়াৰে সৈতে ভাৱচা-দুৰ্দ্ধিত কৰি পঢ়ি ডাক্তৰ বান্ধহ হবলৈ সি হাবিৱাস কৰিছিল।

: খুৱ পঢ় বাবা, ডাক্তৰ ইঞ্জিনীয়াৰ বা অধ্যাপক হ'ব জানিব। ডেউত্ৰা হুখত থাকিব পাৰিব, বান্ধহে পুচিব। মোৰ দৰে ছুল মাটৰ হলে জীৱনত একো নাপাবি।

জীৱিত থাকোঁতে দেউতাকে গোবাংগক বুজাইছিল। সি দিনে ৰাতিয়ে পঢ়িছিল। ঠাণ্ডা-গৰমক আওকাণ কৰিছিল। তাৰ চেমনীয়া বগছুত সৃষ্টি হৈছিল জ্বন্দৰ ভৱিষ্যতৰ এক বঙীন ছবি। সি লপোন দেখিছিল। গোটৰ ডাক্তৰৰ দৰে অট্টালিকা সজাব, ৰহিয় ইঞ্জিনীয়াৰৰ দৰে সৰু মটৰ কিনাব আৰু বৰ্ষন অধ্যাপকৰ দৰে গ্ৰন্থাত সাহিত্যিক হোৱাৰ সি কল্পনা কৰিছিল।

: কিতাপ কেনেকৈ লিখে দেউতা ?

এদিনাখন সি দেউতাকক সুধিছিল।

: পঢ়ি-জনি ল, নিজেই জানিব।

সকলো কথা খবৰি মাৰি জানিবলৈ গোবাংগই চেষ্টা কৰিছিল। জ্বজ্বাধিন হাক-দেউতাকক সুধি সুধি ব্যস্ত-ব্যস্ত কৰি তুলিছিল। হাক-দেউতাকে বিৰজিত্তে কেতিয়াবা তেঁকাই মাৰি কৈছিল : যাঃ, কেচকেচকৈ নাখাকিব।

গোবাংগৰ দেউতাকে চাৰিওফালে থকা সমাজখনৰ কথা কোনোদিনে ভবা নাছিল। কি হবকাৰ ? মোৰ কথা বহি ভাবিম, তোমাৰ কথা ভূমি ভাবাছোন, সকলো ঠিক হৈ যাব। আপোন ভালেই জগত ভাল মনোভাৱেৰে ভেঙে সীমিত পৰিসৰৰ হাজাড দিজেকে স্বল্প সাৰি কাম কৰিছিল নিজ বাৰ্ষ পুৰণৰ বাবে। বাহে বাহে শোৱা দমদমাধিকৈ তেওঁ ভাবিছিল জীৱন সুখী, জীৱনৰ নিৰাপত্তা সুখী। তাৰে পুঞ্জ-পৰিবাৰক হুখত ৰাখিবলৈ অহোপুৰুষাৰ্য কৰিছিল।

আৰু সেইবাবেই ভেঙৰ বৃত্তৰ পিছত গোবাংগহঁতৰ অৱস্থা অধিক খোচনীৰ হৈ পৰিল। অনিশ্চিত ভৱিষ্যতৰ আশংকাত গোবাংগৰ হাকৰ জ্বন্দৰ কাঁপ উঠিল। তেওঁ ইন্দ-সিৰবন্ত কাম দিচাৰি জ্বিবকলৈ বাধ্য হ'ল। জ্বজ্বাধিও দুই বেৰাই দুই পাঁচ কিলোৱাটো কটনি হৈ পৰিল। জ্বৰোৰে বাধ্য ভৱিষ্যত প'ল। গোবাংগৰ হাকৰ চহুৰে লবিৰহ ছুল দেখিলে। চিন্তাত ভেঙৰ চোপনি নোহোৱা হ'ল।

: সোণ, যই বাণিকক মাতিছে। বুলি ক'গৈছোন।

এদিনাধৰ হাকে গোঁবাংগক কলে। গোঁবাংগই ফুকলীয়া ছাৰলী শোহালী এটাৰ দৰে দোঁৰী-দোঁৰী জপিয়াই জপিয়াই গৈ বাণিকক ধৰাটো দিলে।

: কিয় মাতিলা বো ?

বাণিকৰ হাতত গোঁবাংগৰ হাকৰ নাক আৰু চকুৰে সব-সব্বৈক পানী বৈ আহিল। চাহৰৰ আঁচলেৰে মুখখন হেচি ধৰি হুক্ হুক্ কৰি কান্দিব ধৰিলে। কেঠোটাৰ নীৰৱতাখিনি হঠাতে নাইকীয়া হ'ল। কেবাটিৰ চাকিটোৰ পিৰাটো কঁপি উঠিল। আঙলত শুই থকা মেছুবীজনীয়ে গোঁবাংগৰ হাকলৈ হকাহুকীজৰে চালে। বাণিক আৰু গোঁবাংগ হতভম্ব হ'ল।

: কি হৈছে ভোয়াৰ ? কিয় কান্দিছা ?

লাহে লাহে স্থিৰ হ'বলৈ যত্ন কৰি ডেউৰ ক'লে : যই এটা অচিন বোম্বত ভুগিছে। হুৱাতে কিছুদিনৰ ভিতৰতে যয়ো যাব থাকিব। ল'ৰাটো ভোৱাক গটালোঁ, তাক ক'ববাত বৈ দিৱা।

বাণিকে চহৰৰ সি পাখীৰ দিৱা বাহুহাখিনিক হুঁদিলে কাহুহুৱা ল'ৰা বাণিকৰ সৈক। বহুতকৈ নালাগে। আহে। কিছুমানৰ বাবে মোৰাং . অল্পপুৰুষ। অভিজ্ঞতাহীন। ভাঙ-আঁৰা বাহিব জানিব লাগে, কাণোৰ-কানি, বাচন-বৰ্ত্তন ধোৱাৰ অভ্যাস থাকিব লাগে হাটৰৰ ল'ৰাৰ সেইবোৰ ক'ত থাকিব ? আহুহুৱ ল'ৰা, নালাগে। অৱশেষত ঠিকাদাৰ বাবুৰ ঘৰত ঠিক হ'ল। কাৰ কিশম নাই, গাই হুজনীক দান-পানী যোগান ধৰিলেই হ'ল। লৈ আহিলা, আত্মকজো বনকৰা ছোৱালী আছেই, সি লাং-পাংখিনি কৰিলেই হল; ঠিকাদাৰে ক'লে। হ'ব চাব, দৰকাৰ হলে সি সকলো কৰিব পাৰিব; পৰিস্থিতি সাক্ষেপে বাণিকে মিছা মাতিলে।

কিন্তু নিৰ্দিষ্ট দিনত গোঁবাংগক নিঙ বুলি আহি বাণিক কিয়মাত পৰিল। লিকক সংঘত কৰি গোঁবাংগৰ হাকে গুডেকক উলিয়াই দিলে যো-জা কৰোঁতে বুজিলে গোঁবাংগ নাই। ছয়ো চাহিওকালে থিচাৰি চলাব কৰিলে। ইজক-সিজনক হুঁদিলেও। গোঁবাংগৰ হাকে কান্দিবলৈ ধৰিলে। ক'ববাক বালে-বিলে পৰিলনৈক।

বাণিক বিবুহ হ'ল। আগৰ ঠাইতে বহি সি ভাগিবলৈ ধৰিলে। কিন্তু হঠাতে পিছফালে সি উচুপনিৰ শব্দ ভগিলে থকাটো অজান কৰি সি গৈছিল— বাহিৰ চাওনৰ ওলত গোঁবাংগ উঠি বৈ পাব আছে। তাক বহু

সাজত কিভাপ আক বহী। কিভাপবোৰ সাজটি ধৰি সি উচুপি উচুপি কান্দিছে। চকুপানীত কিভাপবোৰ ভিজিছে। বেবৰ জলোঙাৰে এসোতা ব'দ আহি তাৰ ঘূৰটোত পৰিছে। আওহতীয়া ঠাই এতোধৰত নিগনি এটাই চুপ পাতি তাৰ কিভাপবোৰলৈ চাই আছে। মহ কেইটামানে তাৰ উল পিঠিত নিৰিয়ে ভেজ পি আছে।

: সোণ !

কোনো বকম সেপ ঢুকি মাকে মাত দিলে।

গৌৰাংগৰ উচুপনি বেছি হ'ল। তাৰ উচুপনিত চাৰিওদিশ কঁপ উঠিল। মাণিকৰো বুকুখন ভাগি গ'ল। মাক অস্থিৰ। তাৰেই বেদনাত ঘেন ছুঃখী হৈ মহ কেইটাও উৰি গ'ল, নিগনিটোৱে পিছ ঠেং এখনেৰে কুট্-কুট্ কৈ নাকটো দুবাৰমান ধক্কুৱাই চুচুক-চামাকুকৈ আঁতৰি গ'ল।

: মই নাযাওঁ, মই ক'লৈকো নাযাওঁ, মই-পঢ়িম মা, মই পঢ়িম...কিভাপ-কাগজবোৰ জোৰেৰে সাৰটি ধৰি সি বেছিকৈহে কান্দিবলৈ ধৰিলে। মাণিক আক মাক দুৰ্বক হৈ পৰিল।

: সেইকাৰণেইতো যোৱাটো ভাল হ'ব। ইয়াত পঢ়িব ঘূৰৰ কথা, লম্বোনে মৰিব দেখোন ! ভাত ৰাবলৈয়ো পাবি, পঢ়াৰ সুবিধা মই চব ঠিক কৰি দিম নহয়।

মাণিকৰ আশ্বাসত গৌৰাংগই কিছু প্ৰেৰণা পালে। ৰাই-বৈ বহী-কিভাপ বোনা এখনত ভৰাই ল'লে। তাৰ পিছত সোঁধন হাতেৰে সি মাকৰ চৰণ চুই প্ৰণাম কৰিলে।

: যা সোণ। বিধা-ভয়-লাজ একো নকৰিব। গৃহস্থৰ নিৰ্দেশমতে কাম কৰিব। চাফ-চিকুণকৈ থাকিব, তেওঁলোকে তোক মৰম কৰিব।

আক লগে লগে গৌৰাংগই ধীৰ গতিত এৰোজ ছুধোজকৈ বকৰ পিনে আগবাঢ়িল। মাণিক আগত, সি পিছত। কাৰো মুখত মাত নাই। বাতিপুৰাৰ কোমল ব'দৰ হালধীয়া আভা সিহঁতৰ ওপৰত।

: পঢ়া-ভনা কৰিছিল নে ?

প্ৰকাণ্ড পেটটো লাৰি লাৰি গৃহস্থজনে স্থিৰিলে।

: কাইভত পঢ়ি আছেঁ।

: শিকাই-মুজাই লগে ভালেই হ'ব চাব। স্বভাৱ-চৰিত্ৰও ভাল। পাৰিলে তাক অলপ পঢ়াৰ সুবিধা কৰি দিব চাব।

মাথাকে লাহনয়ে ক'লে ।

: হ'ব হ'ব; তাক আঁচি বয়াৰ ।

মাহুজনে মুখখন বিকৃত কৰি "হাঁহি মাথিলে । গোবাংগয়ো ওঠ
হুটাই বহুভাৱে বাগৰ সজালে ।

গোবাংগই ঠেক কোঠাটোত সোমাই ইকালে-দিকালে চালে । এখন কপঠৰ
খাটিয়া । এটা কোণত কেবাচিনৰ পুৰণা টিন এটা । টিনটোৰ খিটবত চাউলৰ দল
জাতীয় কিবা বস্তু । বগা । ওচৰতে ভূপ কৰি মোহা আছে আন কিবা দুই বস্তু ।
সি খাটিয়াখনৰ পিনে আঙুৰাই গ'ল । হঠাতে মকৰাজাল এখনে তাৰ মুখখন ঢাকি
ধৰিলে । হুৰ ! গোবাংগৰ মুখখন বিকৃতকাত বিকৃত হ'ল । তাৰ শব্দত কেইবা
এটা সাউংকৈ কোঠাটোৰ পৰা ওলাই গ'ল । তাৰ গা-মন শিৰীৰি উঠিল ।
মুহূৰ্ত্ততে মাকৰ ওচৰলৈ মনটো দৌৰ মাৰিলে । তাৰ চকুৰে পানী ওলাল ।
সমুখৰ বেৰখনত জেঠী এটাই মাথি এটা ধৰিবলৈ আশ্রয় চেষ্টা কৰিছে । জেঠী-
টোৱে মাথিটোক খুপি খুপি আক্ৰমণ কৰে, মাথিটো উৰি গৈ আন ঠাইত পৰে ;
জেঠীটো সেইপিনে আগবাঢ়ে আৰু মাথিটোৱে তাৰপৰাও উৰি যায় । গোবাংগই
ধৰ লাগি সেইপিনে চাই ব'ল ।

: এ—, তুমি কি কৰিছা ?

কাবোৰৰ মাতত গোবাংগ জাপ মাৰি উঠিল । এজনী ছোৱালী । ডাঙৰ ।
তাৰ বৰদেউতাকৰ ছোৱালী বহিলাৰ দৰে শক্ত । মাতৰ বৰণীয়া । চকু দুটা
উজ্জল, ডিৰ-বিবোৱা । দাঁতকেইটা সৰু সৰু, মুনীয়া ?

: কানি-কাপোৰ সলোৱা । কান্দিছা কিয় ঘৰলৈ মনত পৰিছে ? ব'লা
মোৰ লগত অলপ কাম কৰিলে ভাল লাগিব । এই প্ৰথম আহিছা নৌক চাকৰি
কৰিবলৈ ?

গোবাংগই বিশেষ একো হুহুজিলে । ভেৰা লাগি তাইৰ পিনে চাই ব'ল ।
ছোৱালীজনীৰ হাঁহি মুখখন দেখি তাৰ ভাল লাগিল । কান্দি বকা বোনাম
লাৰি লাৰি সি এটা চোক গিলিলে ।

: তোমাৰ নাম কি ?

: গোবাংগ কলিতা ।

: মোৰ নাম প্ৰিয়লা । পৰি বাইকেট বুলি মাতিবা ।

গোবাংগৰ হাঁহি উঠিল ।

: তোমাৰ দৰমহা কিমান ?

: দৰমহা ? মই পঢ়িবহে আহিছোঁ, দৰমহা কিয় দিব ?

প্ৰিয়লাই এটা স্নান হাঁহি মাৰিলে। ধপুটৈ এটা শব্দ হ'ল। দুয়ো ঘূৰি চালে। এটা জেঠী। বেৰধনৰ কাষতে মজিয়াৰ ওপৰত। গৌৰাংগই বুজি পালে, ইতিমধ্যে জেঠীটোৱে মাথিটোক ধৰিলে।

: এই ছাগলী. বেল মাৰি আছে দেখোন ! পৰীষতি কৰিবলৈ লগ পাৰিলে হবলা। সোনকাল আহ।

এজনী চেপটি বুঢ়ী। বুঢ়ী মানে, চুলিবোৰহে পকা। বাকী গাল, মুখ পিডলৰ টোঁটোৰ দৰে শুৰা, পিচল। শৰীৰটো পকা ভিন্ন হ'ল এটাৰ দৰে তলে-ওপৰে লমান। খোজবোৰ বুকু বাঢ় গৰুৰ খোজৰ দৰে জোখা জোখা।

: তাক কামবোৰ বুজাই দে। গোহালি, কুকুৰ আৰু নলী নাদৰ পাৰ তাৰ দায়িত্বত থাকিব, বাকীবোৰ তোৰ। তহুপৰি, আমাৰ আল-পেচান ধৰাৰ উপৰিও দুয়ো দুয়োক সহায় কৰিব লাগিব। এই ল'ৰা, কাম কৰা অভ্যাস আছে নে নাই ?

বুঢ়াৰ কথা কোৱা ভংগী দেখি গৌৰাংগৰ থিকুটৈ হাঁহি দিবলৈ ইচ্ছা হ'ল, যেনেকৈ পুহা মহাজনৰ বৈণীয়েকৰ কথা কোৱা ভংগী দেখি হাঁহিছিল। সকলো ল'ৰা-ছোৱালীয়ে পুহা মহাজনৰ বৈণীয়েকৰ কথাত হাঁহে। বুঢ়ীৰ খং উঠে। ভেটিয়া সিহঁতে বেছিকৈ হাঁহে। বুঢ়ীয়ে মাৰি হাতত লৈ ধৰে, চৈধ্য পুৰুষ উজাৰি সিহঁতক গালি-গালাজ কৰে। ল'ৰা-ছোৱালীহঁতেও এটা নিৰাপদ দূৰত্বৰ পৰা বুঢ়ীলৈ শিলঙটি দলিয়ায়। কোনোবা এটা সময়ত চাকৰ এটাই সিহঁতক খেদি আহে। সিহঁতে পলাই পৰা দিহে। গৌৰাংগই হাঁহি উঠিব বুলি নামাতিয়েই।

প্ৰিয়লাই তাক দায়িত্ববোৰ বুজাই দিলে।

: আজি কথাবোৰ বুজিহে লোৱা, কালিৰ পৰা কাম কৰিবা। গৌৰাংগৰ হুনিয়াহ ওলাল।

দুয়ো পাকঘৰৰ পিনে খোজ ললে। কাৰো মুখত হাত নাই। দুয়ো দুয়োৰো চিন্তাত বিভোৰ। কিছুপৰ পিছত প্ৰিয়লাই ক'লে :

এইফালে শুনা।

আঙুঠীয়া ঠাই এভোখৰলৈ প্ৰিয়লাই গৌৰাংগক লৈ গ'ল।

: বাহুহৰ বৰ বেয়া। সৰিয়হে খাবিবা। আৰি দুয়ো মিলি-খুচি কাম কৰিব লাগিব। যোৰ বিকছে একো নলগাব।

হঠাৎ হুল ধবধব পৰা বিকট চিঞৰ শুনা গ'ল : এনিম্মা ! আৰু কোনোবাই বমি কৰাৰ শব্দ :

এমিলিাই লকলো হুজিলে । গোবাংগ হতভম্ব । কাৰোবাৰ কলক হ'ল নেকি ? নহয়, বমি ধাইছে । কিবা কলেও নাভয়িত্তা দেই । কথাখিনি কলক কাণে কৈ এমিলিা দৌব দাবি দিওতবলৈ সোমাল ।

কথা-কাণ্ডে ধৌধ গোবাংগই বতমত খালে । ভয় হেন যাত্ৰহ এটাই বাখান্দা-খনতে শুক-শুকৈ বমি কৰিছে আৰু আন যাত্ৰহবোৰে একো নভবাকৈ নিজৰ নিজৰ কাম কৰি গৈছে, যেন কাৰো একো হোৱা নাই । যিও যিগৈক সি দুশাটো হুবৰ পৰা চালে । বিজলুৱা পদাৰ্থৰ লগত যিও লগাকৈ পৰি থকা ভাড-মাংস-বোৰ ধৌধ তাৰো নাড়ি-ভুৰি ওলাই অহাৰ উপক্ৰম হ'ল । তৎক্ষণাত্ত তাৰ চুটি আনফালে হুৰাই দিলে । তৎক্ষণাত্ত যুগধন সেৱকি উঠিল ।

: এই ল'ৰা, এইখিনি চাফা কৰ ।

গোবাংগৰ' সৰ্গৰবীৰ বাহি উঠিল । দুবা জোড আৰু খঙত সি কঁপিয়লৈ ধৰিলে । নিবৃত্তিতাত জ্বিয়ান হ'ল । বাৰে বাৰে মনলৈ আহিল মাকত কথা : গৃহস্থৰ কথাবোৰে চলিবি, ভেঙলোকে মৰম কৰিব ।

গোবাংগই নিৰ্ভিকট ঠাইখিনিলৈ চালে । বমিবোৰ পৰীয়া শৌচৰ দৰে চিত্ত হৈ পৰি আছে । মাথি কেইটামানে চাবিওকালৰ পৰা আক্ৰমণ কৰিবলৈ হেগ বিচাৰিছে । যথুৰি আমৰ ভালৰ পৰা কাউৰী কেইটামানে সেইকালে চাই লাগলাবে কা কা কৰিছে ।

: কি কৰা য়াৰ ।

গোবাংগই ভাবি ভাবি উৱাহিহ নোপোৱা হ'ল । বমিবোৰৰ পৰা জেকট-জেকট গোছ এটা আহি তাক আশ্বৰ কৰি জ্বিলিলে । সি ইকলে-সিকলে চালে । নাই । বাহিৰত কাকো নেদেখি সি পলাও হুলি সোৱন দাঙিলে ; কিন্তু এনেদে—

: এই, কি জাবি আছে ?

কেইবাঘাই হুটা মাতোৰে হুথিলে আৰু হুবত সজোৰে পটা মাৰি দিলে । গোবাংগই ছিটিকি গৈ ঘৰৰ দেৱালত ধৰি পৰি বোৰাৰ পৰা নিজকে ককা কৰিলে ।

: সোৱকালে কৰ ।

দিনবোৰ বাগৰিবলৈ ধৰিলে। পঢ়াৰ অদম্য হেঁপাহটো গোঁবাংগই বুকুত হেচা মাৰি বাধিব লগা হ'ল। দিনটো সি টাকুৰি বুৰা দি বুৰে। এক মুহূৰ্ত্তও জিৰণি নাই। ক'ৰবাত ছেগ হুজি অকণ বহিব হুজিলেই গৃহস্থৰ যি কোনো এজনে কুকুৰৰ দৰে ভেউ ভেউকৈ উঠে। সাক্ষ্য পৰত ল'ৰা-ছোৱালী কেইটাই পঢ়িব ধৰিলে তাৰ খুব বেয়া লাগে। ঋষিকীৰ কাষত থিয় হৈ পদাৰ্থন ডাঙি সিহঁতলৈ সিৰ লাগি চাই থাকে। সিহঁতে নেদেখা পৰ্য্যন্ত সি ডাঙ বৈ থাকে। তাৰ হুয়ুনিয়াহ ওলায়। আগতে মুখস্থ কৰা পদ্যবোৰ মনত পেলাবলৈ চেষ্টা কৰে। সিহঁতে দেখিলে জাঙুৰ খাই উঠে।

: এই, কি চাই আছ? যা-হ!

সি নোঘোৱা দেখিলে সিহঁতে চিঞৰ বাধিব লগায়।

: আইভা! গোঁবাংগই আহাক আহনি কৰিছে।

গোঁবাংগই কোভাত দেই-পূৰি মৰে। গুজৰি-গুজৰি আঁতৰি যায়। হুৰিধা পালেই সিহঁতৰ ওপৰত শোটক তোলে। দুই নম্বৰ ল'ৰাটোক কাণ বলা দিয়ে। লৈ থকা কেচুৱাটোক চিকুটি দিয়ে। খেমালিৰ ছলেৰে এক নম্বৰ ছোৱালীজনীৰ চুলিও টানে। সিহঁতৰ অভিযোগত গৃহস্থৰ বয়স্ক মানুহে তাক গালি-গালাজ কৰে। মাৰে। এদিনাখন সি এনেকৈ ঋষিকীৰ কাষত থিয় হৈ থাকোঁতে পিছ-ফালৰ পৰা বুঢ়ী আহি তাক ছাগলী কোবোৱা দিলে। হঠাতে চক খাই সি দৌৰ মাৰিলে। তাৰ পিছত নলীনাৰ কাষৰ পৰা মুখখন বিকৃত কৰি বুঢ়ীক ভেঙুচালি কৰিবলৈ ধৰিলে। বুঢ়ী খঙতে তাক মাৰিবলৈ খেদি গ'ল। সি দৌৰ মাৰি একাৰত অচম্পা হ'ল।

: আজিয়েই খেদিম বাছা কুকুৰৰ জাত!

বাতিপুৰা দহ মান বাজিছে। বডবটো কিছু অস্বাভাৱিক। আকাণ্ড শেষ আছে। হঠাতে কেতিয়াবা অকণমান সময়ৰ বাবে ব'দ ওলায়। তাৰ-পিছত আকৌ গোসা। গোঁবাংগই নিৰ্দিষ্ট ঠাইত গৰুৰ বাবে খেৰ কুটিছিল। মনত হাকলৈ চিন্তা। কোনো খবৰ-বাতৰি নাই বহুত দিন। বাণিকো অহা নাই। কি ৰাইচে-লৈছে ইত্যাদি। ভাবত বিভোৰ হৈ সি হুহুৰ হুহুৰকৈ কুটি আছে। একেবাৰে গভাৱগতিক। কিন্তু হঠাতে তাৰ আঙুলি এটা কটা গ'ল। আঘাত গভীৰ। ডিৰ্-ডিৰ্-কৈ ডেজ ওলোৱা দেখি উপায়ন্তৰ হৈ সি কান্দিবলৈ ধৰিলে। কান্দিবলৈ ডনি প্ৰিয়লা দৌৰি আহিল। ডিৰ্-ডিৰ্ ডাৱো হতবাক।

: আইভা। আইভা!!

প্ৰিয়লাৰ বিকট চিঞৰত গৃহস্থৰ মানুহবোৰ ওচৰ চাপিল। হুচুটো দেখি

সিহঁতৰ হাঁহিছে উঠিল। সৌৰাংগই আঙুলীটোত টিপা মাৰি ধৰি মাটিত বাগৰি কান্দিলে। তাৰ গালে-মুখে, কানিৰে-কাপোৰে ভেজ।

: বেটাৰ অভিনয় চোৱা।

কোনোবা এটাই ক'লে, বাকীবোৰৰ হাঁহিত নাড়ী-ছিগা হুজুৱা। যেন বান্দৰ নাচ চোৱাৰ সজ্জা।

. দেখাভহে বেজা, একেবাৰে টেঙৰ ল'ৰা।

: সিদিনা কি কৰিছিল জান? কোঠাত থাক দিবলৈ সৈ বিহুত যুগুত ভৰাইছিল। পিছকালৰ পৰা দেখি ধৰিলোঁ গলটোত টিপা মাৰি, বেটা উপায়হীন হৈ গুৰু গুৰু—

শ্ৰোতাসকলে খিল-খিলকৈ হাঁহি দিলে।

এম্বিলাই নাৰ্জি ফুলৰ ডাল-পাত কিছু বেডেলাই সৌৰাংগৰ আঙুলীটোত বাধি দিলে। কিছুপৰ পিচত ভেজ বহু হ'ল। এম্বিলাই তাৰ ভৰি-হাড়, কানি-কাপোৰৰ খুলি-মাকড়িবোৰ জোকাৰি পেলালে। তাতোনাৰ শেহত আঙুৰি যোৱা দৰ্শকৰ দৰে গৃহস্থৰ মাহুতবোৰে একোটা মন্তব্য দি অস্থানলৈ গুছি গ'ল।

: মাৰৰ মূৰ খাবলৈ আহিছা! আহা!

এম্বিলাই সৌৰাংগক তাৰ কোঠাটোলৈ হাতত ধৰি লৈ গ'ল।

: জিৰণি লোৱা।

সৌৰাংগই বিছনাখনত বাগৰি বাগৰি কিছুপৰ উচুপিলে। তাৰ ঘৰলৈ মনত পৰিল। মাকলৈ গাঁৱৰ সমনীয়াবোৰলৈ। সিহঁতে যেন কানি-কাপোৰ পিছি ফুললৈ গৈছে। স্কুলত শিক্ষকে অংক শিকাইছে, ইংৰাজী শিকাইছে। সিহঁতে চুপ্‌চাপ্‌ বহি বহি শুনিছে, শিকিছে। তাৰ হৃদয়ত ইংৰাজী কিতাপখন আনিলে। ইখন হাতেৰে কিতাপখন লৈ পঢ়িবলৈ চেষ্টা কৰিলে।

: এই ল'ৰা, কি কৰিছ?

হঠাতে কেচুৱাটো লৈ বুঢ়ী সোমাই আহিল।

: মাৰব ওলালি নেকি? মাৰ ইয়াক।

বুঢ়ৰ ওপৰত কেচুৱাটো বহুৱাই লৈ সি আগবঢ়ৰে পঢ়িবলৈ চেষ্টা কৰিলে। কিন্তু দহ মহীয়া কেচুৱা। একেবাৰে ভয়জনীয়া। তাক খুব আকৰ্ষি দিবলৈ থাকিলে। কিতাপখন টানি নি যুগুত হৃদয়ৰ বোজে। সৌৰাংগ লাভান হোৱা

বসেও কামত নাহে। অল্পশেষত বেব আৰু তাৰ মাজত কেঁচুৰাটো বহাই থৈ বহী এখন খেলিবলৈ দিলে। বহীটো পাই কেঁচুৰাটো লুঙী হ'ল। গোঁবাংগৰো আৰ্কা মনোযোগেৰে পঢ়িবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। কিন্তু হঠাৎ এবাৰ কেঁচুৰাটোৱে বহীটো পেলাই দি গোঁবাংগৰ হাতৰ পৰা কিতাপখন চান মাৰি নিলে। গোঁবাংগৰ টিঙচকৈ খং উঠিল আৰু ধাহকৈ কেঁচুৰাটোক গট্টা মাৰি দিলে। কেঁচুৰাটো ছিটিক গৈ মজিয়াত পৰিল আৰু বিকটভাৱে চিঞৰিবলৈ ধৰিলে। তাৰ চিঞৰত শাহ-বোৱাৰী দৌৰী আহি হাজিৰ হ'ল।

: ধালে ধালে, মোৰ সোণটোক ধালে!

ইতিমধ্যে গোঁবাংগই কেঁচুৰাটোক তুলি লৈছিল, বোৱাৰীয়েক তাৰ কোলাৰপৰা আঠ-পিঠকৈ হাত কৰিলে। বুঢ়ীয়ে হম-হম নোহোৱাকৈ গোঁবাংগক উধাও-মুধাওকৈ চৰ-চাপৰ-ভুকু সোধালে। গোঁবাংগই আশ্চৰ্য্যকৰ চেষ্টা কৰিলে। হাতেৰে কাম নিসিদ্ধ। বুলি ভাবি বুঢ়ীয়ে মাৰি এভালেৰে তাক পিটিবলৈ ধৰিলে, যেন গোঁবাংগৰ দেহত শিল-বৰষুণ পৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। সি চিঞৰি চিঞৰি অপিসাবলৈ ধৰিলে। গাল-মুখ-পিঠি ফালি ভেজ ওলাল। তথাপি বুঢ়ী ক্ষান্ত নহয়। সন-সনকৈ মাৰি চলি গ'ল। গোঁবাংগ চিঞৰি ব'ল। এটা সময়ত তাৰ কট্টা আঙুলিটোত কোৰ পৰিল। প্ৰচলিত আঘাতত বিকট চিঞৰ মাৰি ধাচকৈ সি পৰি গ'ল।

: তোৰ আজি বিষান মাৰিম। ইয়াত তোক পঢ়ুৱাবলৈ বাধিছো?

বুঢ়ীয়ে গোঁবাংগৰ আটাইবোৰ বহী কিতাপ নি জুইত সোৱাই দিলে। ভাল হৈছে, বুঢ়াই মন্তব্য কৰিলে। ইয়াক খেদিব লাগে দেউতা, বোৱাৰীয়েক ক'লে। খেদিম নে, বাছাৰ বঙা ভেজ ক'লা কৰিম—ফোঁপাই-ফোঁপাই বুঢ়ীয়ে ক'লে। ল'ৰা-ছোৱালীহঁতে গোঁবাংগই মাটিত পৰি কন্দাৰ ভাৱ দি দি হাঁহিবলৈ ধৰিলে।

গোঁবাংগৰ আজি-কালি হাত-বোল নাই। বুঢ়ীক দেখিলে কিচককৈ ইটুই উঠা স্বভাৱটোও নাইকীয়া হ'ল। সকলো সময়তে সি জলক-ভবক দি থাকে। যেন শব্দৰ পিছত হেমন্ত। অনবৰত চৌদিশ ফুৰলীয়ে বহুসাময়। মাথো কাম কাম আৰু কাম। বাতিপুৱাৰে পৰা বাতি বহু বজালৈ। কেতিয়াবা নলী নাহৰ পাৰত বাচন খুই থাকোঁতেই চৌপনি ধৰে, মেনেকৈ চাউল বাছি থাকোঁতে বা কাশোৰত চাৰেন দিওঁতে প্ৰিয়লাৰ ধৰে। তেতিয়া পিচকালৰ পৰা বুঢ়ী বা গুহুৰ বা কোনোবা এটাই, নিৰ্ধৰতাৰে আঠি মাৰি দিয়ে, দি হাসফুৰি খাই পৰে, "হুইনিয়াৰু কৰুৱে অৰু হাত কৰাই মাৰে। তাৰ ব্যৱহাৰত গুহুৰুৰ।"

মাহুহে তাৰ কাণত গৈ। 'স বোকা যেকুৱাৰ দৰে কৰি উঠে।

: তুমি ইয়াৰপৰা জিহ যোৱা।

প্ৰমিলাই প্ৰায়ে গোবাংগক কয়।

গোবাংগই কোনো কথা নকয়। ডলমুৰকৈ কিবা ভাবি থাকে

: মোৰ লগত কথা নাপাছা কিয় ? ময়ো কিবা কৰিলে নেকি ?

প্ৰমিলাৰ কথাত গোবাংগৰ উচুপনি বাহিৰ হয়। যেকুৱি যেকুৱি সি কয় :
আঙুলিটো ভাজ লাগিল বাইদেউ। এইটোৱে কলম লিখিব পাৰিম নে ?

চলচলীয়া চকুৰে প্ৰমিলাই গোবাংগলৈ চাই থাকে।

গোবাংগৰ হঠাতে ভাবান্তৰ ঘটে। হঠাতে মনটো চুট হৈ পৰে।

চকুৰ দৃষ্টি কঠোৰ হয়। দাঁত কৰিছ মাৰি সি কয়—কিবা এটা কৰিহে যায়
বাপেকে।

পাতল হাঁহি এটা মাৰি প্ৰমিলাই লোধে—কি কৰিবা ?

: ভাইটিক ভালত পেলাই মাৰিম।

মুহূৰ্ত্ততে প্ৰমিলাই গোবাংগৰ মুখখনত সোপা দি ধৰে। জাইব গোটেই
মেহাটো বৰখৰকৈ কঁপি উঠে। শেনৰ দৃষ্টিৰে ইফালে-সিফালে চায়।

: এইবোৰ কথা শুনিবলৈ বতাহৰো কাণ থাকে, তুমি নাজানা ?

: মাৰিব সিহঁতে ? মাৰক।

প্ৰমিলাই গোবাংগৰ ওপৰত তীব্ৰ নজৰ ৰাখিব লগা হৈছে। ল'ৰাটো
সুকাই-কপীপাই একেবাৰে কিবাটো হৈ পৰিছে। তাৰ আগৰ চেহেৰা, পাৰ ব
একো নাই। পাৰীৰ পৰা কোনোবা আহিলে তাক চিনিবই নোহোৱিব। কাম-
বনতো আগবঢ়ৰে উৎসাহ নাই। কিবাবোৰ ভাবি থাকে। সকলো কামতে বিকৃতি
ঘটে। সুকটো ঝিংঝিঙি হৈছে। কোনোবাই কিবা কলেই ওপৰাই প্ৰতিবাদ
কৰে। বিনিময়ত মাৰ খায়। প্ৰতিশোধ হিচাপে সি যোৱাৰ ছলতে কান্ধ
বাচন-বৰ্তন ভাঙে। কথাটো বুজি প্ৰমিলাৰো ভাল লাগে। মুখ টিপি হাঁহে।

: এইখিনি ধোৱা।

কোঁতৰাৰা হাতৰ টিপতে প্ৰমিলাই ভজা মাছৰ টুকুৰা এটা গোবাংগক দিয়ে।
মাছ-বাস-কপী-পাৰীৰ আজি কালি দুয়ো সোপনে সোপনে ধোৱা কৰিছে। মহলে
সিহঁতৰ ভগ্নলৈ কোনো গিৰে নোজোৰে। বজা হোৱাৰ পিছতে বুঢ়ীয়ে আঁহ
ধোৱা ঘৰলৈ গোটাইখিনি ভাঙি নিয়ে। কোঁতৰাৰা ব'লে পায়, নহলে নাই।

: অসময়ত ভোৱাৰ কিয় পিয়াহ লাগে ? লোৱা।

নলীনাদৰ পাৰতে বুদ্ধি কৰি প্ৰিমলাই গোঁবাংগক গৰম গাখীৰ এগিলাচ দিয়ে । গোঁবাংগই বুদ্ধি পায় গাখীৰ গিলাচ বোট্ট বোট্টকৈ পি উঠি সি সোধে :
 মোলৈ তোমাৰ কিয় ইমান মৰম হৈছে ?

প্ৰিমলাই অংগি-ভংগি দেখুৱাই কয় : ডাঙৰ হোৱা, শকত হোৱা ; বল হওক ।
 প্ৰতিশোধ ল'ব লাগিব । দাদাচাৰকো মাৰিব লাগিব ; পাৰিবা নে ?

: দাদাচাৰক ?

গোঁবাংগ আচৰিত হয় ।

: কি ?

হঠাতে কোনোবা এজন আহিল । কথা বন্ধ হ'ল ।

ৰাতিপূৰ্ণা উঠিয়ে দেউতাচাৰে প্ৰিমলাক কলে : গোঁবাংগক আজি দুখন কটি দে, চাহো বেছিকৈ ; কাম আছে । প্ৰিমলা আচৰিত হ'ল । গোঁবাংগও ।
 আনদিনাও সি কাম কৰে ; কিন্তু কোনোদিনেতো এনেকৈ এইখন ঘৰৰ কোনো এজনে মুখৰ মাত আৱাকৈ ভালকৈ নিদিয়ে ! প্ৰিমলাই কিবা বহুস্বৰ উমান পালে ।
 তথাপিও নীৰৱে বুঢ়াৰ নিৰ্দেশ অনুসৰি গোঁবাংগক চাহ-কটি দিলে । চকুৰে কিবা এটা ইংগিতো দিলে ; গোঁবাংগই বোধহয় হুত্বজ্বলে, নিৰ্বিকাৰভাৱে খাই ব'ল ।

: কোৰখন ল, গামালাটো ল ।

বুঢ়াই গোঁবাংগক নিৰ্দেশ দিলে ।

: ইয়াবপৰা মাটি কাটি সেই খালটো পুতিব লাগিব । খুব দুৰ্গন্ধ ওলায় অ', তইতে নাপাৰ জানো ? ছপৰীয়া ভাত ধোৱাৰ আগতে হ'ব লাগিব ; নহলে কিন্তু আজি ভাত খাব নোৱাৰিব । বুঢ়াই হুকুমটো দি ভিতৰ সোমাল ।

গোঁবাংগই কাম আৰম্ভ কৰিলে । মাজুহ হিচাবে গামলাটো ডাঙৰ হৈছে ।
 তথাপিও কঙ্ক-বকাই সেইটোৰেই সি মাটি কঢ়িয়াবলৈ ধৰিলে । প্ৰথমতে কাটি কাটি ভৰাই লয় ; তাৰপিছত ককালত ভাজ দি কথমপি ঘূৰত তোলে । এনেকৈ চলি আছে । খালৰ একোৱে হোৱা নাই । পাঁচ ফুট দহ ফুট মাপৰ খাল ।
 দুই ফুটমান দহ । গোঁবাংগৰ ভাগৰ লাগিছে । ঘাৰি-জাৰি জুকলা-জুপুৰা হৈছে ।
 তথাপি কাম এৰা নাই । মাজে মাজে গামলাটো তুলি ল'ব ধোৱোভে সি পৰি
 বাৰ ধোৱে । বিশ মিনিট, আধা ঘণ্টাৰ ঘূৰে ঘূৰে বুঢ়াই আহি কামৰ জৰাৰক
 কৰিছে ।

: কি অ' আধাই হোৱা নাই দেখোন ! বোছি বোছিকৈ ল ।

গৌৰাংগই একো নকৰ। বঙা পৰা চকুৰে বুঢ়ালৈ গহীনভাৱে চাই যায়।
প্ৰমিলাৰ বেয়া লাগে। বুঢ়াৰ মুখখনত ভাতৰ গৰম নিৰ্ভান যাবি হিবলৈ
ইচ্ছা হয়।

: এই থালটো সি অকলে কেনেকৈ যাবি দেউতাচাৰ ?

পাকঘৰৰ পৰা ওলাই আহি প্ৰমিলাই লাহেকৈ ক'লে।

: অকলে ?

বুঢ়াই গেঙেৰি যাবি উঠিল।

: মই লাগিমনেকি তাৰ লগত ? নে তই লাগিবি ?

: মই লাগিব পাৰোঁ দেউতাচাৰ; ভাত-আন্ধাও হৈছে।

বুঢ়াই আচৰিত ধৰণে হাঁহি এটা যাবি সন্মতি জনালে। প্ৰ
যাবি চান্দৰৰ আঁচলটো ককালত খুঁচি ললে। লেতেৰা গামোচা এখনেৰে বেৰ
যাবি এটা কোথৰা সাজিলে। আন গায়লা লৈ হাঁহি হাঁহি গৌৰাংগৰ ওচৰ
চাপিল।

: কাটি কাটি ভৰাই দিয়া,; মই কচিয়াৰ।

বুঢ়াই কিছুসময় হাঁহি হাঁহি প্ৰমিলালৈ চালে। বিধেবশতৈ দুই হাত ডাঙি
গায়লাটো ধৰি বেগাই ৰোজ কাঢ়োতে প্ৰমিলাৰ বুকুখনে চকলভাৱে উঠা-নমা
কৰে। বুঢ়াই সেইপিনেই লালসাৰে চাই আছিল। প্ৰমিলাই ইচ্ছাকৃতভাৱে দুবাৰ-
মান থু পেলালে; বুঢ়া আঁতৰি গ'ল।

: আয়ি এনেকৈ ইহঁতক বঁহাবও লাগিব।

প্ৰমিলাই ক'লে

: কেনেকৈ ?

কোৰখন ওলবলৈ ডাঙি গৌৰাংগই স্থিৰিলে।

পৃথুৰীটোৰ পাৰতে চাঁজনা গছ জোপা। ঠিক দক্ষিণ-পশ্চিম কোণাটোত।
গছজোপা লঠঙা। পাত এটাও নাই, ডালবোৰ নাঙঠ হৈ আছে। এটা ডালত
এটা বৰটোকোলা। ডেউকা দুখন আধা বেলা অৱশ্যত।

চাঁজনা জোপাৰ ডালত গৌৰাংগই কুকুৰটোক দৈনিক গা-ধুৱাই দিয়ে। কুকুৰটো
বান্ধি ক্ষত্ৰকণৰ সি গছজোপাৰ ডালত বহিল। কুকুৰটোৰ গা-ধুৱি পিহি পিহি
দৈনিক কিবা-কিবা কুকুৰটোক কয়। মনৰ কথা উজাৰি দি তাৰ ভাল লাগে।
কুকুৰটো নেজ জোকাৰি জোকাৰি বৈ থাকে। কেঁতয়াৰা সি গৌৰাংগৰ সৈতে

ধেমালি কৰে। দুয়ো ইতিমধ্যে বন্ধ হৈ পৰিছে। গোঁৰাংগই কুকুৰটোৰ গলটোত আলফুলে সাৰটি ধৰি ক'লে : তই মোক বেয়া নাপাবি আক'। মই ভোভকৈয়ো অধম হৈ আছোঁ। মই—

: গোঁৰাংগ !

: গোঁৰাংগই উভতি চাই দেখে, প্ৰমিলা।

: তৎক্ষণাত অহা। তোমাৰ মাণিক খুঁড়া আহিছে।

গোঁৰাংগই দৌৰ মাৰিব খুজিছিল; কিন্তু কুকুৰটোৱে বাধা দিলে।

: অসম্ভৱ। এক তাৰিখৰ আগতে এক পইচাও দিব নোৱাৰো।

বুঢ়াই ঝড়ভাৱে কৈছে বাৰান্দাৰ ওপৰৰ পৰা।

নহয় চাব, মাকজনীৰ খুব টান। ছটকা হলেও দিয়ক। মইটো আছোঁৱে।

দৰকাৰ হলে মই গাধীৰেৰে পৰিশোধ কৰিম।

মাণিকে আধলিয়াৰ পৰা সাত্তনয়ে ক'লে।

: মই বেছি কথা নকওঁ, তুমি জানো নে নাজানা ?

কথাখিনি কৈ বুঢ়া ভিতৰ সোমাই গ'ল। ডেউ ইমান আশ্বাসন কৰি গ'ল যে কিবা হোৱা বুলি ওপৰত কুকুৰটোৱে ভুগিবলৈ ধৰিলে। কুকুৰৰ ভুকভুকনিও ছালৰ পাৰচবাইবোৰে বিশৃংখলভাৱে উৰা মাৰিলে।

: কা-ল-উ !

গোঁৰাংগৰ মাতত কুকুৰটো নিশ্চুপ হ'ল।

: তোৰ লগত পইচা আছেনেকি ?

: মাণিকে গোঁৰাংগক সুধিলে ! গোঁৰাংগই প্ৰমিলালৈ চালে। প্ৰমিলাৰো মনটো মৰহি গ'ল।

: মায়েৰাৰ অৱস্থা বেয়া। কিমান দিন লঘোণে আছে ঠিক নাই। মোৰো অভাৱ। কিবা এটা কৰিব।

কথাখিনি মুখস্থ মতাৰি কৈ মাণিক গোঁ-গোৱাই ওলাই গ'ল।

সন্ধিয়া নলীনাদৰ পাৰত বাচন দুই থাকোঁতে প্ৰমিলাই গৈ গোঁৰাংগক কাণে কাণে সুধিলে : অকলে যাব পাৰিবা নে ?

: পাৰিম।

গোঁৰাংগই চমুকৈ উত্তৰ দিলে।

: মাজেৰে উঠাৰ আগতে আহি পাবানে ?

: পাৰ।

: বাকীখনি কবির । তুমি যাত্রী কালুক যই ভাত খুৰাই বকা সময়খিনিতে চুপি চুপি পেটখন পাৰ হ'বা । ভয় নকৰিবা । যই ডোমাক বি কোনো পৰিস্থিতিতে সহায় কৰিব ।

হাতত পাঁচ কিলোগ্রাম ওজনৰ এটা টোপোলা । হলেও গোঁবাংগই অতি সংগোপনে আগবাঢ়িছিল ; কিন্তু লোহ ছৰাৰৰ আঙুঠিটো বন্ধ কৰিব খোজোতে খটকৈ এটা শব্দ হ'ল । শব্দটো গৈ কুকুৰটো আৰু জিহ্বাত টোপনি নহা বুঢ়াৰ কাণত পৰিল । কুকুৰটোৱে ভুকভুকাই উঠিল । কুকুৰৰ ভুকভুকনিও গোঁবাংগই ভিৰাই দৌৰ মাৰিলে ।

চোৰ ! চোৰ !!

বুঢ়া চিঞৰি চিঞৰি ওলাই আহিল । বুঢ়াৰ চিঞৰত বাকীবোৰো ওলাল । আটাইবোৰে ওপৰতলাৰ বাৰান্দাৰ পৰা বাস্তালৈ চালে ।

: সোৱা দৌৰিছে দৌৰিছে, কুকুৰটো এৰি দৈ ।

: কুকুৰটোক যই ভাত খুৰাই আছিলোঁ দেউতাচাৰ !

প্ৰমিলাৰ কথাটো কাণ নিদি কোনোবাই কুকুৰটো এৰি দিলে । সিও এটা যমজুতৰ দৰে হাওঁ হাওঁকৈ নামি গ'ল । প্ৰমিলায়ো এক মুহূৰ্ত্ত কাল নষ্ট নকৰি কুকুৰটোৰ পিছে পিছে দৌৰী দৌৰী চিঞৰি গ'ল :

কা—ল—উ—

গোঁবাংগ আগে আগে দৌৰিছে
তাৰপিছত কুকুৰটো ।

আৰু তাৰপিছত প্ৰমিলা ।

বাস্তাও আন প্ৰাণী এটাও নাই ।

ওপৰতলাৰ পৰা সিহঁতে দিখিলে, হঠাতে গোঁবাংগই উলুটি ৰাই পৰি গ'ল । তাৰ হাতৰপৰা টোপোলাটো ছিটিকি গৈ নৰ্দমাত পৰিল । হাওঁ হাওঁকৈ কুকুৰটো গৈ গোঁবাংগৰ ওচৰ পালে । গোঁবাংগই উঠিবলৈ চেষ্টা কৰিও পৰা নাই । প্ৰমিলাই পিছকালৰ পৰা কালু কালুকে চিঞৰি দৌৰিছে । তাই গোঁবাংগৰ পৰা দূৰৈত । কুকুৰটো ওচৰতে । কুকুৰটোৱে গোঁবাংগক ভৰিব পৰা যুৰলৈকে ভিঙিলে । তাৰপিছত যুৰটো ভাঙি ইফালে-সিফালে চালে তাৰপিছত গজগৰণে গৈ নৰ্দমাৰ পৰা টোপোলাটো কানুৰি আনি গোঁবাংগৰ কাষত ধলে । কুকুৰটোক সাৰটি ধৰিচুৰা ধালে আৰু লগে লগে টোপোলাটো লৈ সন্মুখৰ ফালে দৌৰিবলৈ ধৰিলে । কুকুৰটোৱেও দৌৰিলে গোঁবাংগৰ পিছে পিছে ।

: বন্ধুকটো আন । চব বিবাসঘাটকৰ দল ।

কোনোবাই বন্ধুকটো আনি ব্ৰুটাক দিলে । হঠাতে নিশাৰ নীৰৱতা ভংগ কৰি এটা ভীষণ শব্দ হ'ল । কুকুৰটোৱে কেঁৱকৈ উঠিল । প্ৰিয়লাই চিঞৰি দিলে : গৌ-বাং-গ ! তাৰপিছত আক দুটা শব্দ ।

হঠাতে চহৰখনত লোড ছেঁড়ি আৰম্ভ হ'ল ।

চাৰিওফালে গভীৰ অন্ধকাৰ । অভিনয়ৰ শেষত যেন প্ৰেকাগৃহত নীৰৱে বহি থকা দৰ্শকৰ সন্মুখত প্ৰকাণ্ড ক'লা পদা ।

পিছদিনা ৰাতিপুৱাৰ পোহৰত পঢ়া-স্তনাৰ লেঠা নোহোৱা নাঙঠ ল'ৰা-ছোৱালী কিছুমানে ৰাজপথে তোপোলা এটা পাই খুলি চালে । তোপোলাটোৰ ভিতৰত ভাত-কটি-মাছভজা আদি খাদ্য সমগ্ৰী মজুত আছিল । হায় ভগবান ! সিহঁত আচৰিত হ'ল । এনেকুৰা বস্তু সিহঁতে জীৱনত কোনো দিনে দেখা নাই । সিহঁতে টনা-অজোৰাকৈ সেইবোৰ খাবলৈ আৰম্ভ কৰিলে ।

কমল ককাইদেউৰ কথাৰে

স্বৰূপ ভট্টাচাৰ্য্য

বহুত বছৰৰ পাছত কমল ককাইদেউক হঠাতে আজি লগ পাই মোৰ মনত যি ধুমুহাৰ সৃষ্টি হৈছে সেয়া ভাৰাৰে প্ৰকাশ কৰিবলৈ মই অপাৰগ। কি কুক্ষণত যে আজি মোৰ তেওঁৰ সতে দেখা-দেখি হ'ল! কমল ককাইদেউক ইমান দিনৰ মূৰত এনেদৰে লগ নোপোৱা হ'লেই ভাল আছিল।

একালত যিজন মাজুহক ঋন্তেক লগ পাবলৈ আছিল বহুতেই উৰাউল হৈ পৰিছিলো। যিজন কমল ককাইদেউৰ সতে দুবাৰ কথা পাতি, একেলগে ফুৰিবলৈ পাই গোঁবন্ধবোধ কৰিছিলো, সেইজন কমল ককাইদেউক দেখিয়েই আজি মোৰ জুৱৰ অশ্ৰুকাশ্য বেদনাৰে বাধিত। সময় তথা বাস্তৱৰ নিষ্ঠুৰতাত কেতিয়াও ভাগি নপৰিম বুলি ভাবি থকা ময়ো বাস্তৱৰ এই অভাৱনীয় ৰূপৰ সতে মুখামুখি হ'বলৈ টান পাইছোঁ।

সেই তাহানিৰে পৰাই কমল ককাইদেউ একপ্ৰকাৰ ব্যতিক্ৰম। সৰ্বসাধাৰণৰ বাবে যি কাম দুঃসাধ্য অথবা অগ্ৰহণীয় তেনেবোৰ কাম কৰিবৰ বাবে কমল ককাইদেউৰ মন উদ্ভ্ৰান্ত। তেনে কামৰ বাবে জীৱন বিপন্ন কৰিবলৈকো তেওঁ কুঠাবোধ নকৰিছিল।

কমল ককাইদেউক মই লগ পাইছিলো আমাৰ স্কুলৰ এজন অগ্ৰজ ছাত্ৰ হিচাপে। মই নতুনকৈ আহি পঞ্চম শ্ৰেণীত নাম লিখাওঁতে কমল ককাইদেৱে সেইখন স্কুলৰ পৰাই প্ৰথম বিভাগত মাইনৰ পাছ কৰি সপ্তম শ্ৰেণীত ভৰ্তি হৈছিল। লগৰ ভালেকেইজন ইয়াত নপঢ়ি বেলেগ স্কুললৈ গ'ল, তেওঁ থাকিল। আমাতকৈ দুটা শ্ৰেণীৰ ওপৰত পঢ়িলেও তেওঁক আমি নাম কাঢ়ি নামিত কমল ককাইদেউ বুলিছিলো। আনকি ঘটমানৰ ছাত্ৰয়ো কমল ককাইদেউ বুলিহে মাতিছিল। সেয়া ভেঁৰিয়াৰ নিয়মেই।

কমল ককাইদেউৰ কথা ইতিমধ্যে মই কিবা-কিবা জনাইছিলো। এদিন ট্ৰিকৰৰ সময়ত ওচৰতে থকা ছাত্ৰাবাসটোলৈ গাওঁতে কমল ককাইদেউৰ লগত

মোৰ পৰিচয় বৰ্তিছিল। পাছলৈ সেইটো ছাত্ৰাবাসলৈ টিকিবৰ সময়ত যোৱাটো মোৰ নিত্য-নৈমিত্তিক কৰ্ত্তব্য যেনেই হৈ পৰিছিল।

এদিনাখন কিবা এটা বিষয় লৈ ছাত্ৰাবাসত কেইজনমান ছাত্ৰৰ বিতৰ্ক চলিছিল—তাত কমল ককাইদেউ আৰু ময়ো আছিলো। কমল ককাইদেৱে বিষয়টোৰ ওপৰত মন্তব্য দিয়াত বাকী ছাত্ৰ কেইজনে মন্তব্যটো ভুল বুলি জানিও কমল ককাইদেউৰ কথাৰ প্ৰতিবাদ কৰা নাছিল। হয়তোবা কমল ককাইদেউলৈ ভয় কৰিলে। মই তুলনামূলকভাবে কমল ককাইদেউক তেতিয়ালৈকে কম জানিছিলো বাবেই জোৰ প্ৰতিবাদ কৰি সাহসেৰে থিয় দিছিলো। কমল ককাইদেউ খঙত টিঙিৰি তুলা হৈ মোৰ গালত এটা কাথ চৰ বহুৱাই দিছিল। সেই চৰৰ কথা মই আজিও পাহৰিব পৰা নাই। কমল ককাইদেউৰ কথা মনলৈ আহিলেই সেই চৰৰ ফৰফৰণি আজিৰ এই ঘোঁৰনোন্তৰ বয়সতো মোৰ অহুভূত হয়।

আকৌ গতানুগতিকভাবে স্কুললৈ অহা-যোৱা কৰিবলৈ ধৰিছিলো। টিকিব নালাগে আন কোনো সময়তে সেই ছাত্ৰাবাসলৈ নোযোৱাৰ দৃঢ় সিদ্ধান্ত লৈ পেলাইছিলো।

কোনোবা এদিন—স্কুল ছুটীৰ পাছত কোবা-কুৰকৈ ঘৰলৈ ৰোজ চলাইছো, বতৰটো ডাৱৰীয়া আছিল। গুৰু-গভীৰ অৰে পাছ ফালৰ পৰা কোনোবাই ‘মাখন’ বুলি মোক নাম কাঢ়ি মতা শুনি ঘূৰি চাই কমল ককাইদেউক দেখি বুকুখন চিৰি কৈ উঠিল। কমল ককাইদেৱে অমুৰোধৰ স্তব্ধ ক’লে,

: অলপ ৰ’বিচোন... ..

যোৱাৰ কথা নাভাবিলেও আপোনা-আপুনি ভৰি অচল হৈ গ’ল; মোৰ লগৰ আনকেইজনৰো। কমল ককাইদেৱে পুনৰ ক’লে,

: সেইদিনা মোৰ বৰ ভুল হৈ গ’ল অ’ মাখন—তই মোক জ্ঞা কৰ।

কথা কেইআবাৰ কৈয়ে কমল ককাইদেৱে দুয়োখন হাতেৰে মোৰ হাত এখন আকোৱালী ধৰিলে। একো ক’ব নোৱাৰি বেঙাৰ দৰে মই কমল ককাইদেউৰ মুখলৈ চাই থাকিলো। তেওঁ মোৰ লগৰ কেইজনক নিৰ্দেশ দিলে,

: তহঁত ঘাটৈ, মাখন মোৰ হোটেলত সোমাই যাব।

মোৰ ফালে চাই পুনৰ কমল ককাইদেৱে ক’লে,

: মোৰ খুউৰ বেয়া লাগিছে। গোটাইবোৰ ল’বাই মোৰ বাবেই তই হোটেললৈ যাবলৈ এৰিছ বুলি জানিছে।

কমল ককাইদেউৰ মুখলৈ ফালকৈ নিৰীক্ষণ কৰি জেখিলো বড়বটোৰ
মৰেই গোয়া, বেন এই বৰখৰি। তথাপি মই ক'লো,

: আজি বড়বাটো অতি বেয়া—মোৰ বৰকৈ ভোকো লাগিছে। ইয়া
ককাইদেৱে কলে,

: মোৰ মনটো বড়বটোতকৈ কম বেয়া হৈ আছে বুলি ভই ভাবিছ নেকি ?
ব'ল মোৰ তাতে কিবা এটা খাই যাবি।

আৰু একো নকৈ কমল ককাইদেউৰ পাছে পাছে গৈ ছাজাবাস পালেগৈ।
নিবাসীসকলে মিচিকি হাঁহিৰে মোক স্বাগত-সন্মিলন জনালে। কথা শুনিলো
কোনো নাপাতিলে-হয়তোবা কমল ককাইদেউ লগত থকাৰ বাবেই।

কমল ককাইদেউক কোনো দিনেই জখলা হৈ থকা দেখ নাই। আটক ধুনীয়াটক
পৰিপাতি হৈ থকাটো কমল ককাইদেউৰ অভ্যাস। তেতিয়াৰ সেই গাঁৱলীয়া
অঞ্চলৰ স্কুলখনৰ ওচৰত থোবা আদিৰ নিগাজি বাসস্থান নথকাতে পাঁচ মাইল
নিৰ্গৰ চাহ বাগিচাৰ ধোবাৰ ঘৰত তেওঁ নিয়মিত কাপোৰ যোৱাইছিল।
এইবোৰ ধোবা বাগিচাৰ চাহাব মেনেজাৰে বেলেগ ঠাইৰ পৰা অনাই লোৱা।
সেই কালত আমাৰ স্কুলত সপ্তম মানৰ ছাত্ৰহে নালাগে সহকাৰী প্ৰধান শিক্ষকজনৰ
বাহিৰে আন কোনো শিক্ষকেই ধোবাই ধোৱা কাপোৰ নিপিন্দিছিল। বহুতেই
ধোবাই ধোৱা কাপোৰ পিন্ধাটো একপ্ৰকাৰ বিলাসিতা বুলিহে ঠাৱৰ কৰিছিল।

কমল ককাইদেউ বছৰেকীয়া পৰীক্ষাত সেইবাৰ প্ৰথম হৈছে। মই ষষ্ঠ-
মানলৈ স্থিতীয় হৈছোঁ। কমল ককাইদেউ অষ্টমমান প্ৰেণীত পঢ়ি থাকোঁতেই
আমাৰ প্ৰেণীৰ এজন বীৰ্ড নিবাসী ছাত্ৰক সহকাৰী প্ৰধান শিক্ষক তথা বীৰ্ড
ছপাৰিটেণ্টেণ্টে পলমকৈ ভই উঠাব অপৰাধত বৰ বেয়াটক মাৰ ধৰ কৰিছিল।
ছপাৰৰ প্ৰধানত ল'ৰাজনৰ কাণ এখন ছিগি গৈছিল। পাছ দিনাই ল'ৰাজনে
হোষ্টেল তথা স্কুল চিৰদিনৰ বাবে এৰি গাঁৱৰ ঘৰলৈ গুচি গৈছিল। ছপটনা-
টোৱে কমল ককাইদেউৰ মন ছপাৰৰ প্ৰতি বিতৰ্কাৰে ভৰাই তুলিছিল। সেই
ঘটনাৰ পাছৰ পৰা কমল ককাইদেৱে ছপাৰক অৱজাৰ চকুৰে চাবলৈ লৈছিল।
সহকাৰী প্ৰধান শিক্ষক তথা ছপাৰৰ নাম শুনিবলৈই ছাত্ৰৰ চুলিৰ আগেৰে জীৱ
উঠে। কোনো ছাত্ৰই চকুলৈ চাই কথা ক'বলৈ লাগিল নকবা ছপাৰক কমল
ককাইদেৱে সেইদিনা বহুত কিবা-কিবি কৈছিল। কমল ককাইদেউৰ বুলি যি
ছপাৰেও একো মাতিব পৰা নাছিল। ল'ৰাটোৰ কটত কমল ককাইদেউয়ে ইয়া

বেছকৈ আঘাত পাইছিল যে তেওঁ স্বাভাবিকভাবে পঢ়া-শুনাই কৰিব নোৱাৰি-ছিল। পাছদিনা ক্লাছত ইংৰাজীৰ পাঠ দিব নোৱাৰাৰ বাবে সন্মোগ পাই ছুপাৰে কমল ককাইদেউক ককৰ্ণনা কৰি কৈছিল,

: কমল, তইতো পঢ়িবলৈ অহা নাই—তই স্কুল জলাবলৈহে আহিছ।

সকলোকে হতবাক কৰি নিৰ্ভীকভাবে কমল ককাইদেৱে উত্তৰ দিছিল,

: ছাৰ, স্কুল জলাবলৈ অহা হ'লে হাতত কিতাপ নানি জুই লৈ আহিলোহেভেন।

শ্ৰেণীৰ ভিতৰতে সহকাৰী প্ৰধান শিক্ষকৰ মুখে মুখে কথা কোৱাৰ স্পৰ্শত তেওঁ অতীৰ্ণহে সেইদিনা তিনিডাল বেত ছিগি শেষ হৈ যোৱাকৈ কমল ককাইদেউক পাৰে-মানে কোবাইছিল। গোটেই স্কুলৰ ল'ৰা-ছোৱালী কিবা এক অজান আতংকত শিয়ৰি উঠিছিল। কমল ককাইদেউৰ সমগ্ৰ শৰীৰ তেজেৰে বাঙলী। ইতি কৰি ধোৱা ধপধপীয়া বগা কামিজৰ ওপৰত জিলিকি উঠা ৰঙা তেজে আঘাৰ মূৰ আচম্ৰাই কৰিছিল।

পাছদিনা বহু দৌৰিলৈকে কমল ককাইদেউ শুই উঠা নাছিল। প্ৰথমবাৰ ছুপাৰ আহি শুই থকা বুলি জানিও একো নকৈ হুঁৰি গৈছিল। দ্বিতীয় বাৰ আহি উঠিবলৈ আদেশ দিছিল আৰু কমল ককাইদেৱে মুখ ধুবৰ বাবে টেবুলত যতনাই ধোৱা পানী মাগ বিচনালৈ মাৰি পঠাইছিল। কমল ককাইদেউ বিচনাৰ পৰা উঠি প্ৰধান শিক্ষকৰ বেতডাল কাঢ়ি লৈছিল আৰু তেওঁক গতিয়াই কৰম পৰা বাহিৰ কৰি দিছিল। তাৰ পাছত ধীৰে-স্বস্থিৰে মুখ-হাত ধুই টালি টোপোলা বান্ধি ওচৰৰে নেপালী হোটেলখনত চাহ একাপ খাই গাঁৱৰ ঘৰলৈ ধোজ চলাইছিল। কিতাপ পত্ৰৰ ট্ৰাংক আৰু বিচনা আদি সেই চাহ দোকানতে থৈ গৈছিল।

সহকাৰী প্ৰধান শিক্ষক ছাবো কেইবামিনো ক্লাছলৈ অহা নাছিল—থঙত, লাজত নে বেজাৰত নাজানো।

তাৰ পাছৰ কেইবছৰ মান কমল ককাইদেউ অতিপাত উদ্বিগ্ন আৰু বে-পৰোৱা হৈ উঠিছিল। গাঁৱৰ যি কোনো ব্যক্তি তেওঁৰ মুখামুখি হ'লে ভীতি-বিহ্বল হৈ পৰিছিল। ইখন গাঁৱৰ কোনোবা এজনে মদ খাই মাতলামী কৰোতে কমল ককাইদেৱে একেটা চবতে তিনিটা হাঁত সৰুহাই দিলে। নিজ গাঁৱৰ কোনোবা ছজনমানে যিড-মাত কৰিলে বুলিহে, নহ'লে কমল ককাইদেৱে বগা বৰত ভাত ধোৱাটো একপ্ৰকাৰ-খাটাঙেই আহিল।

সম্রাজব নিয়ম-কানুন উল্লেখ কবি কমল ককাইদেৱে চাহবহুৰাব লাইনে লাইনে বুৰি 'হাড়িয়া'ৰ জুতি লৈছিল, ওৰে নিশা যাং পাতিত খেলিছিল; সুখৰ শিংকিছিল। বহুৱা গাভৰুৰ সৈতে নাচৰ ছেও মিলাইছিল।

সদায় নতুনৰ গতি খেঁদি ভাল পোৱা কমল ককাইদেউক এই বে-পাৰী জীৱনেও কম দিনতে আমুৱালে। তেওঁ এদিন ডিব্ৰুগৰ বেংলোৱে বৰুৱাপুত্ৰ প্ৰাণিকাৰী হিচাপে যোগ দিলেগৈ। সকলোৱে ভাবিলে অসম্ভৱ: কমল ককাইদেউৰ এটা গতি লাগিল, বহুতেই ভাবিছিল—গাঁৱত ডাঙৰ হোৱা কমল ককাইদেউ এইবাব চহৰলৈ গৈ শাস্ত হৈ পৰিব; ইতিমধ্যে বয়সেওতো কিছু বুজনি দিছে। ডিব্ৰুগলৈ আহি দৰাচলতে কমল ককাইদেউৰ নৱ জন্মই হ'ল। কিন্তু সেয়া সৰ্বসাধাৰণে ভবাৰ দৰে হুলিব নোৱাৰি।

ইতিমধ্যে আমি কেইবাজনো প্ৰৱেশিকা পাছ কৰি কলেজত নাম লিখাইছিলো। তাত পঢ়ি থকা দিন কেইটাত কমল ককাইদেউক আগতকৈ বনিষ্টভাৱে লগ পাইছিলো। আমি থকা মেছটোলৈ কমল ককাইদেউ প্ৰায়েই আহিছিল। তালৈ মোৰ দুব সম্পৰ্কীয় ককাই এজনো আছিল। কালি যাজে সময় ডুটুংকৈ আহি ওলাই এবাতি চুৰাতি থাকি যায়হি। এইজন ককাইদেউ এসময়ৰ বৰ কুতি ছাৰ আছিল—স্বাধীনতা সংগ্ৰামত অংশ গ্ৰহণ কৰাৰ বাবে কটন কলেজ এৰিছিল আৰু শেষলৈ কমিউনিষ্ট হৈছিলগৈ। আমাৰ মেছতে কমল ককাইদেউৰ সতে এওঁৰ সাধাৰণ পৰিচয় ঘটিছিল। এইজন মাহুৰৰ সতে চিনাকি হ'বলৈ পোৱাৰ পৰা কমল ককাইদেৱে মোক বেছিকৈ বিচৰা যেন লাগিছিল। কেতিয়াবা কেতিয়াবা কমল ককাইদেৱে মোক চিনেমা চাবলৈকো লগ ধৰে। প্ৰায়কেইটা চিনেমা হলতে কমল ককাইদেউক হলৰ মালিক অথবা মেনেজাৰে বিনা টিকেট বিশেষ প্ৰেৰণিত বহুৱাই দিছিল। যাজে সময় খোৱা বহুও যাচিছিলহি। মোক লগত নিলেও কমল ককাইদেৱে টিকেট কাঢ়ি নালাগে। কমল ককাইদেউৰ চিনেমা হলত প্ৰতিপক্ষি প্ৰতিপক্ষিত হোৱাবো এক কাহিনী আছে।

চিনেমা হলবোৰত সাধাৰণতে একো একোজন গুণ্ডা প্ৰকাণ্ডৰ মাহুৰক পেট কিপাব অন্য কিবা অথবা পদত হলৰ মালিকক নিবৃত্তি দিয়ে। জনসাধাৰণ অৰ্থাৎ কৰ্মক কোনো কাৰণত বিবুদ্ধ হৈ পৰিলে সেই বেতনভোগী গুণ্ডাই নিয়ন্ত্ৰণ কৰে। ভেঁনে পৰিস্থিতিতে এজন বেতনভোগী গুণ্ডাৰ সতে কমল ককাইদেউৰ কোনোবা এদিন কাজিয়া হৈছিল আৰু কমল ককাইদেউৰ প্ৰহাৰত সেই গুণ্ডাজন অজ্ঞান হৈ পৰিছিল।

কিন্তু সাধাৰণতে শুভাৰিলাকৰ নিজা দল থাকে। প্ৰতিশোধ লোৱাৰ অভিপ্ৰায়েৰে দলৰ লগ-লাগি এদিন সন্ধিয়া গৈ কমল ককাইদেউক ঘৰতে ঘেৰাও কৰি ধৰিছিল। বে-পৰোৱা কমল ককাইদেৱে খৰি ফলা কুঠাৰ এখন লৈ দলৰ যুৰকাটোক পূৰ্ণহতীয়া কোব এটা সোধাৰাৰ লগে লগে গোটেই দলটো ফৰি ছিটিকা দিলে। কিছু দূৰলৈ খেদা মাৰি গৈ কমল ককাইদেউ পুনৰ হুঁৰি ঘৰ সোমালহি। এই ঘটনাক উপলক্ষ কৰিয়েই কমল ককাইদেউৰ অসমী শৰ্মতিৰ কথা কিম্বদন্তিৰ দৰে সমগ্ৰ চহৰতে বিয়পি পৰিল আৰু তেতিয়াৰ পৰাই চিনেমা হলবোৰৰ মালিক কৰ্মচাৰী সকলোৱে তেওঁলৈ ভয় আৰু সমীহ কৰিবলৈ ল'লে।

বৰ্জৰূপত প্ৰশিক্ষণ লৈ থাকোঁতেই কমল ককাইদেৱে সাম্যবাদী দলৰ মানুহ লগ পাইছিল কিন্তু তেতিয়া সেই আদৰ্শৰ প্ৰতি তেওঁৰ কোনো আকৰ্ষণো দেখা নগৈছিল অথবা বিকৰ্ষণে। আমাৰ সেই কমিউনিষ্ট ককাইদেউৰ প্ৰতি যে তেওঁ কিছু আকৃষ্ট সেই কথা মই ধৰিব পাৰিছিলো। মোকো তেওঁ বৰ বোঁছকৈ ভাল পাই যোৱা যেন লাগিছিল।

পূজা-পাৰ্বনৰ বন্ধত কমল ককাইদেউৰ সতে মই প্ৰায়েই ঘৰলৈ আহিছিলো। বন্ধবোৰত আহোঁতে কমল ককাইদেউ সেই তাহানিৰ স্কুলীয়া কালৰ দৰেই মুখৰ হৈ পৰে।

আমাৰ গাঁৱৰ পৰা মাইলচেৰেক দূৰৰ চাহ-বাগিচাখনত বাগানৰ বহুৱালকলে অতি উলহ-মালহেৰে দুৰ্গা পূজা পাতে। পূজাৰ প্ৰতিটো দিনতে বেয়া বতৰৰ প্ৰতিবন্ধকতাকো নেওচি কমল ককাইদেউ পূজা চাবলৈ গৈছিল আৰু মোকো লোৱাকৈ হ'লেও লগত নিছিল। মই কলেজত পঢ়াৰ পাছতো এইদৰে তেওঁলোকৰ দৃষ্টিত বজৰুৱা ল'ৰা এটাৰ সতে হুৰি ফুৰাটো বা-দাদাহঁতৰ বাবে অতিশয় অসম্মানৰ কথা। অথবা স্বাৰ্থতক অসন্তুষ্ট নকৰো বুলি ভাবি যাজে যাজে হয়ো নাযাওঁ বুলি ভাবিলেও কমল ককাইদেউৰ ব্যক্তিত্বত থকা অসাধাৰণ আকৰ্ষণৰ বাবেই নাযাওঁ বুলি ক'ব পৰা নাছিলো।

পূজা যুগুপৰ কাষৰ এটা খেৰী ঘৰত বগা পৰ্দা তৰি চিনেমা দেখুৱাইছিল। চাৰিওফালে চাহ-বটাই, মনোহাৰী সামগ্ৰীৰে জিলিকি থকা লোকানে পৰিভ্ৰমণ ঠাইভোধ্যলৈ এক নতুন মাহকতা আনিছিল। আশেপাশত আঙঠীয়া ঠাই এডোখৰত কেইবাজাকো বহুৱা ফ্ৰেন্স-গাভৰু বৃত্তাকাৰ হৈ বহুখ নাচিছিল। কিন্তু কিনিয়া বৰষুণ আৰু আহিনবহীয়া সেমেকা বতৰৰ কথা তেতিয়া আঁৰি

পাহৰি গৈছিলো। ভাৰিৰ সৰু গাঁঠি পৰ্য্যন্ত আমি বোকাড নোমাইছিলো। বহুৱা ডেকা-গাভৰুৰ পদ চালনাত হাঁহ-বন মাৰি মাটি উমুজ হৈ পৰিছিল। কিবা এক অৱজ্ঞ উদ্ভেজনাতে সেই অনায়াসী শিল্পীসকলৰ কাৰে কাৰে কুই হুৰি ফুৰিছিলো।

চকল গতিৰে এজনী বহুৱা গাভৰু আমাৰ কাষলৈ ল'ৰাৰ আঁহ-ক'লোহি,
: কিৰে, কমলবাহু, আমাদেৰ লগে অমুৰ নাচবি ?

: হঁ, সজলী, অমুৰ নাচব বলেইড আচছি, কেনে কুই নাচব ? তুই কাহাঁচে আলি ? হাৰ্মান ত' ডোকে ধুজতে হাইবাৰ।

: এইড, টুকুনটা লাউপানী ধাইকে আলি। মাইৰে, পৰবেৰ দিন খোৰা নাই পীলে মনটা ঠিক নাই লাগে।

: আচ্ছা, হাৰ্মানকে ডাখোল নাইদিবি নাকি ?

: কেনে নাই দিবি—লেকিন ডোৰ ঐ বাহুটা আমাদেৰ ডাখোল ধাবেক ?

: কেনে নাই ধাবেক—ই আমাৰ ভাই।

সজলীয়ে ভাইৰ বহু শাৰীৰ খোচনিৰ ৰূপালি টেম্বাৰ পৰা ধপাত মিহলি ছখন ডাখোল উলিয়াই আমাক আধে-বেধে দিছিল। ধাবলৈ মোৰ কেনেবা কেনেবা লাগিলেও কমল ককাইদেৱে পৰম আগ্ৰহ আৰু ভাঁপৰে খোৱালৈ চাই ময়ো মুখত ভৰালো। নাথালেডো নচলিব, মই যে ডেউৰ 'ভাই'। মোৰ ডাখোল খোৱালৈ চাই সজলীয়ে খিলখিলাই হাঁহিছিল।

এটা সময়ত কমল ককাইদেউ বহুৱা শিল্পীসকলৰ অমুৰ নৃত্যৰ অংগ হৈ পৰিছিল। সেই অপূৰ্ব সমাবেশলৈ মোক বহুতেই বাৰে বাৰে আন্তৰিক আমন্ত্ৰণ জনালেও মই বিমূঢ় হৈ থিয় দি থকাৰ বাহিৰে একো কৰিব পৰা নাছিলো। বহু বাতিলৈকে উদগ্ৰ উদ্যমেৰে অমুৰ চলিছিল। কাষৰ ঘৰ এটাত বাধ খোৱা লাউপানী (মদ) নাচৰ বিৰাডৰ স্তবগোপত প্ৰায় এডিজনৰে পি আহিছিল। শেষ বাতিলৈ কমল ককাইদেউ নিচাত একেবাৰে উম্মত হৈ পৰিছিল। ডেউ অনালীন কথা-বতৰা আৰু কাম-কাজে মোক নিৰক্ত কৰিছিল। নাচৰ শেষত কমল ককাইদেউৰ ঘৰলৈ হুৰিব পৰাৰ অৱস্থা নাছিল। মই একেবাৰে নিকৰায় হৈ পৰিলো—চিনেৰা শেষ হোৱাত প্ৰায়বোৰ মানুহেই ঘৰা-ঘৰি জাঁচ প'ল। অগ্ৰদূৰ্ভিত কমল ককাইদেউকভো এইদৰে অকলে এৰি দাব বই অন্তত: নোৱাৰোঁ। সজলীৰো নিচা হৈছিল বাককৈয়ে। তথাপি কোনোমতে কমল ককাইদেউৰ হাত এখন নিজৰ ভিত্তিত মেৰিয়াই লৈ ভাই মোক উদ্দেশী কৰে,

: ভোৰ দাদাকে হাৰি হামাৰ লাহিনেৰ ঘৰে লৈ যাব। তুই কোনো কিকিৰ নাই কৰিব। তাৰ অলপ নিচ! বেছি হৈ গ'ল। তুই বাবু মাহুহ— আমাৰ ঘৰে থাকিব নাই পাৰিব। কমল বাবুৱে কিন্তু এই চৰ পৰোৱা নকৰে।

সজনীৰ এই নিষ্ঠাৰ ব্যৱহাৰ, নিষ্ঠাৰ প্ৰীতি আৰু কৰ্তব্যনিষ্ঠা দেখি মই অভিভূত হৈ গ'লো। ইতিমধ্যে প্ৰায়বোৰ বহুৱা ডেকা-গাভৰু ঘৰলৈ ঘূৰিছিল। অজ্ঞানপ্ৰায় কমল ককাইদেউক লৈ সজনীও আত্মাৰত মিহলি হৈ গ'ল।

মনতে ভাবিলো, পাছদিনা আৰু কমল ককাইদেৱে মোক পূজা চাবলৈ লগ ধৰিবলৈ নাহে। মানে আহিব নোৱাৰে। কেনেকাকৈ পূজা থলীত যোৰ যুথামুখি হ'লেও লাজতে তলহুৰ কৰিব।

কিন্তু মোৰ সকলো অহুমান ভুল প্ৰমাণিত কৰি পাছদিনাও ঠিক সময়তে কমল ককাইদেউ আহি মোক পূজা চাবলৈ লগ ধৰিছিলহি। ভালকৈ নিৰীক্ষণ কৰি দেখিছিলো দাড়ি-গোফ খুৰাই পৰিপাতিতকৈ সজ্জিত হৈ অহা কমল ককাইদেউৰ চকু-মুখত লাজ অহুসূচনা অথবা শংকাৰ লেশমানো চিন নাই।

মই পূজা চাবলৈ নাযাওঁ হুলি কলতো কমল ককাইদেৱে মোক জোৰকৈ লৈ গৈছিল। বহুৱা ডেকা-গাভৰুৰ মুকলিমুৰীয়া প্ৰেম নিবেদনৰ উদ্‌ঘোষনাই মোৰ ভৰ ঘোৰনক হয়তো হাতবাউলি দিছিল। মই পূজা চাবলৈ নাযাওঁ বোলা কথাটো আছিল অতি উপকৰ।

মাহ'তে মই কমল ককাইদেউৰ লগত হুৰি ফুৰা কথাটো ভাল চকুৰে চাব নোৱাৰিলেও ভেঙৰ আগত কোনোদিনে মূখ ফুটাই ক'ব নোৱাৰিছিল।

সেইদিনা অৱশ্যে কমল ককাইদেৱে মোক কথা দিছিল—ভেঙৰ ফটিকা বেছি নাধাই আৰু বাতি মোক অকলশৰে হুৰিবলগীয়া নকৰে! কমল ককাইদেৱে কথা বাৰিছিল।

বাতি বুৰোতে কমল ককাইদেৱে মোক কৈছিল,

: সজনীজনী অতি ভাল ছোৱালী, মাখন। তাই মোক বিয়া কৰাব পৰাকৈ ভাল পাই পেলাইছে। তাইক কিজানি মই বিয়াই কৰাই পেলায়। তই কেনে দেখা বাক?

এইযাব মোৰ আৰু অধিক বিন্মিত হোৱাৰ সময়। মই ক'বলৈ কথাৰে বিচাৰি নোপোৱা হ'লো। কমল ককাইদেৱেই আকৌ ক'লে,

: তই হুজুতো ঘবৰ কথা, সমাজৰ দোহাই দি বোক নজননীক বিয়া কৰাবলৈ মানা কৰিবি। কিন্তু তহঁতৰ দৰে শিক্ষিত যুৱকবোৰেই পুৰণি সমাজ ব্যৱস্থা ভাঙি চুবুৰাৰ কাঁচ নতুন সমাজ প্ৰতিষ্ঠা কৰাৰ বক্তৃতাব ফুলছাৰি উবাৰি। মাহুহৰ আভিভেদ, উচ্ছ-নীচ একো নমনা কথা, সকলোকে সন্তান চকুৰে তেজাক কথা, অস্পৃশ্যতা বৰ্জনৰ কথাবোৰ আঙুৰাই ধাকিলেও তহঁতৰ নিচিনাইনোৰে একো নকৰ, মানে কৰিব নোৱাৰ। তহঁত তথাকথিত উচ্চ শিক্ষিতৰে যে পুৰুষৰ মূখ্য পিন্ধা কাপুৰুষৰ দল সেই কথা মই ইতিমধ্যে ভালদৰে বুজিছোঁ।

মই নক সকলৈ ক'লো,

: আপুনি নিজে ভাল বুলি বিবেচনা কৰাটো নকৰাকৈ নাথাকে বুলি মই জানো। তথাপি ইমান ডাঙৰ কাম এটা কৰাৰ আগতে অলপ গভীৰভাৱে সকলো দিশ বিবেচনা কৰি চোৱাটো ভাল।

‘চাব লাগিব’ বুলি কমল ককাইদেৱে সেইদিনা আৰু কোনো কথাই নক'লে। আনকি মই ঘৰ সোমাবৰ সময়ত বিদায় লওঁতেও মুখেৰে নাৰাতি ডেউ ইংগিতদেৰেই কাম সমাধা কৰিলে।

ভাষণৰ দিনা অকলে ওলাই যাবলৈ ভাল নলগাত কাপোৰ-কানি পিন্ধি পছলি মূৰতে মাহুহ চাই আছোঁ। বহুত পৰলৈকে কমল ককাইদেউ নহা দেখি ডেউ বোক এৰি যোৱা বুলি ভাবি ভিতৰলৈ সোমাই যাব ধোজোঁতেই গলগলীয়া মাতৰে কমল ককাইদেৱে চিঞাৰিলে,

: ঐ মাখন, আহ আহ ভাষণলৈ যাওঁ আহ—দেৰীয়েই হ'ল।

মই প্ৰস্তুত হৈয়ে আছিলো—সময় খৰচ নকৰি আমি আগবাঢ়িলো।

: বা:—কমল ককাইদেউ আজি দেখোন একেবাৰে বেলেগ হৈ আহিছে।

চুৰীয়া পিন্ধা দৌধ বেলেগ দেখিছ চাগে।

: পাটৰ পাক্সাবীৰে সতে আপোনাক একেবাৰে দৰা দৰা লাগিছে।

: হয় নেকি, পিছে কইনাই বা এতিয়া আকৌ কি কৰিছে।

: কইনা চাটৈ এতিয়া ভাষণত মজল।

ভাষণ থলীত আমি এখন বেলেগ চাহ হোন্ধান দেখিলো। আৱাৰ ফুলডে একালত পঢ়া মহেন্দ্ৰ ববাই দিছে। প্ৰায়োজনত বাবে বাবে বিক্ৰমভাৰ—প্ৰেৰা আজি দিয়া বিদায় মোৰ এই বিদ্ৰোহী প্ৰাণ বোলা গানটি বাজি আছে। কমল ককাইদেউক মূৰত দেখিয়ে মহেন্দ্ৰ ববাই চিঞাৰিলে,

: কমল ককাইদেউ, আহক, ধনেক বহি মাওক। মাখন আহি। আমি

দুয়ো চকী দুখনত বাঁহিলো। কোনোবা এজনে চাহ ছুকাপ দি গ'লিহি। আমি চাহত শোহা মাৰোঁতেই তাহানিতে কুল এৰি যোৱা কুশল সোমাই আহিল; লগত কোনোবা এটা আচিনাকি ল'ৰা। ল'ৰাটোৱে মহেন্দ্ৰক ক'লে,

: এইবোৰ কি ফেৰাৰী মাহুহৰ গান বজাই আছে—পুলিচে গম পালে আঙুৰি পেলাব।

কুশলে প্ৰতিবাদ কৰি ক'লে,

: কলেই হ'ল নে? বজাবত ৰেকৰ্ড ওলাইছে আমি ধন খৰচ কৰি কিনি আনিছোঁ আৰু ভাল শুনিছোঁ বাবে বজাইছোঁ। আবে এয়া দেখোন কমল ককাইদেউ, কব পৰা আহিল? পূজাত ডিব্ৰুগড়ত থকা নাই নেকি?

: নাই, পূজাত ইয়াতে। বিষ্ণুৰাভা এতিয়াও তইতৰ তাতে আছে নেকি? মাহুহজনক লগ পাবৰ মোৰ বৰ মন গৈছে।

: ইমান জোৰে নহয় কমল ককাইদেউ, আন্তে। আপুনি ডিব্ৰুগড়লৈ কাহানিকৈ যাব?

: কালিলৈ।

: ৰই আপোনাক তাতে লগ ধৰি ব্যৱস্থা কৰিম। এতিয়া সময় নাই, যাওঁ। লগৰটোৰে সতে কুশল গুচি গ'ল। থেনেক পাছতে পুলিচ মিলিটাৰী আহি দোকান বেৰাও কৰিলেহি। ডাৰোগাজনে ক'লে,

: আপোনালোক যেনে য'ত যেনেকৈ আছে তেনেকৈয়ে থাকক। আমি ইয়ালৈ বিষ্ণুৰাভা অহা হ'লি খবৰ পাইছোঁ। খানা-তালাচি কৰিম।

আমি বহিয়েই থাকিলো। পুলিচে টৰ্ট মাৰি সকলো ভৱ ভৱকৈ চাবলৈ ধৰিলে। কমল ককাইদেউকো ডাৰোগাজনে আঁঠু নুহুৱুৱাপত নিৰীক্ষণ কৰিলে। পকেটৰ পৰা ফটা এখন উলিয়াই বিলায়ো চালে। বিষ্ণু বাতাক বিচাৰি নাপাই পুলিচ আঁতৰাব লগে লগে কমল ককাইদেৱে বহাৰ পৰা উঠি ক'লে,

মাখন ৰাজিয়েই হ'ল—যাওঁ বল। মহেন্দ্ৰ আমি আহিলো দেই। আমি কোবা-কুৰিকৈ খোজ চলালো। নতুন ঘটনা প্ৰৱাহে আমাক সজনিৰ খবৰ লোৱাৰ পৰাও বিৰত থাকিলে। চিন্তিতভাবে কমল ককাইদেৱে ক'লে,

: এটা কথা ৰই একেবাৰে বুজিব পৰা নাই মাখন—এই কমিউনিষ্ট কেইটাৰ পাছত ইমানবোৰ পুলিচ চোৰাংটোৱা কিয়? ভাৰতৰ স্বাধীনতাৰ হকে দেখোন তাহাতেও বুজিছিল; সীমাহীন নিৰীক্ষণে ভোগ কৰিছিল।

: বুজিলে কি হ'ব—ভাৰত স্বাধীন হোৱা হ'লিয়েই বিষ্ণু বাতাহঁতৰ দলে

মানি লব নোখোজে । আমাৰ স্বাধীনতা যে ভুৱা সেইটো যিকোনো প্ৰমাণ কৰা কঠিন । আমাৰ জ্যোতিপ্ৰসাদেও বোলে 'দাল য়ে কোচ কালা হেই' বুলি কৈছে ।

: ভাৰিলে আচৰিত নালগেনে ইমান সুখ-সমৃদ্ধিৰ মাজত দিন কটাব পৰা বাস্তৱদোৰে এই কটকটময় জীৱন স্ব-ইচ্ছাৰে বাহি লোৱা দেখি । কিছুকালকৈ কি নাছিল ? ধন-সম্পদৰ কথা বাক এৰিলোৱেই । এজন বাস্তৱ পাত্ৰে কয়-বোৰ গুণৰ সন্নিবেশ ঘটিছেনে । উদয় শংকৰ নে কোনে বোলে সাত্ৰৰ ডাঙৰ নাচ দেখি তৰুণ মানিছিল, বাতাৰ কথাবোৰ শুনি শুনি মাত্ৰাধীনক এবাৰ লগ পাবলৈ মোৰ বৰ হেঁপাহ হৈছে । এইবোৰ মানুহ কি বাস্তৱে গঢ়া বাক !

: এইবোৰো আমাৰ দৰে তেজ-সঙহৰে মানুহ । আদৰ্শইহে ডেঙলোকক ইমান ডেজাল আক বনবান কৰিছে । আমাৰ সেই কমিউনিষ্ট ককাইজনে কয়—জন্মৰেখা খাটি খোৱা মানুহক ভাল পোৱা কোনো মানুহেই বোলে কমিউনিষ্ট নহৈ থাকিব নোৱাৰে ।

: হয় নেকি ? মনোতো অস্তৰেৰে সৈতে খাটি খোৱা মানুহক ভাল পাওঁ । ময়ো বিজানি কমিউনিষ্টেই হ'ব লাগিব ।

আমি মলতৰ কাষৰ কেঁচুৰীতো হুবোডেই সজনী আহি ওলাল,—

: কমল বাবু, ভাৰণী দেইকে আলি নাকি ? আবে সংগত নতুন বাবু ভি, আজি কিন্তু ছুহুজনে মোৰ লগত কোলাহুলি কৰিব লাগিব ।

সজনীয়ে প্ৰথমে কমল ককাইদেউক আলিগন ক'ব মিঠাই এটা খুঁত জীজ এডোখৰ নিজৰ খুঁতলৈ নিলে । পাছত সেইদৰে যোকে আলিগন কৰি বিদায় লৈ গ'ল গ'ল ।

বাকীচোৱা বাট আমি নিজৰ নিজৰ ভাৱনাত মগ্ন থাকি কোনো কথা নপড়াইকৈ ঘৰ সোৱালোহি ।

পাছদিনা কমল ককাইদেউ চহৰলৈ গ'লগৈ । মোৰ কলেজ বন্ধ থকাৰ বাবে ন'গ'লো । বাবৰ সম্বন্ধত ডেঙ আমাৰ ঘৰত সোৱাই ডায়েল-চালি ৰাই দৈছে ।

প্ৰশিক্ষণৰ অন্তত কমল ককাইদেউহঁতৰ লগৰ প্ৰশিক্ষাৰ্থীসকলক চাকীকৃত কৰালৰ সময়ত জিমিউচিন নামৰ এজনক বাদ দিব বুলিছিল । সত্যীৰ্থসকলৰ সৈতে জিমিউচিন সম্পৰ্ক আঁতৰ খুঁব আহিল । ডেঙৰ স্থগিত কৰ্তব্য জ্যোতিৰ্জিৎ-

ইকবালৰ গানত সকলো আকৰ্ষিত । প্ৰশিক্ষাৰ্থীসকলে লগ লাগি চাকৰি নিদিয়াৰ কাৰণ জানিব খোজাত কোৱা হ'ল যে ডেউৰ বিষ্ণু ৰাভাৰ সতে একেলগে 'ষ্টেনগান' লোৱা মাহুহ—এনে মাহুহক চাকৰি দিয়াটো বিপদজনক । উত্থাপিত গোচৰ যে মনেসজা সেই কথা বুজাত কাৰো অসুবিধা নহ'ল । লগে লগেই সকলো প্ৰশিক্ষাৰ্থীয়ে লিখিতভাৱে জনাই দিলে যে জমিৰক নিয়োগ পত্ৰ নিদিলে কোনেও নিয়োগ পত্ৰ গ্ৰহণ নকৰে । কৰ্ত্তৃপক্ষই কমল ককাইদেউক সৈমান কৰাব পাৰিলেই কাম হাচিল হ'ব বুলি ভাবি ডেউৰ ওচৰলৈ ফ'ৰমেনক পঠালে । বয়সীয়াল ফ'ৰমেনজনে কমল ককাইদেউক কলেহি,

: তোমাৰ ভবিষ্যৎ অতি উজল—মিছা-মিছি কিয় সেই মিঞাটোৰ হৈ নিজৰ ভবিষ্যৎ নষ্ট কৰিব খুজিছা ?

: আপুনি এইবোৰ কি কৈছে ?—আমাৰ দেশ ধৰ্ম নিৰপেক্ষ স্বাধীন নহয় জানো ?

আৰে, এইবিলাকতো কথাৰ কথা । মুছলমান ভাইসকলৰ প্ৰকৃত ঠিকনা আৰু আচল মতলব জনাটো অতি কঠিন । তুমি পঢ়া-শুনা ল'ৰা—এইবোৰ নিশ্চয় বুজাওঁ পাইছা ।

: মোৰ লগত এইবোৰ আলচ কৰি একো লাভ নাই । আপোনালোকৰ কিবা ক'ব লগা থাকিলে লিখিতভাৱে জনাওক । আমি সকলোৱে আলচ কৰি সমিধান দিম । কিন্তু জানি থওক, আপোনালোকে যি কাৰণত জমিৰক চাকৰি দিব খোজা নাই সেই কাৰণত আচলতে মোকহে চাকৰি দিব নালাগে । অলপতে মই সঁচাকৈয়ে বিষ্ণু ৰাভাক লগ কৰি আহিছোঁ । অৱশ্যে ষ্টেন গান লওঁ নাই সেই সিদ্ধান্ত এতিয়াও কৰা নাই ।

কাম নিসিদ্ধিৰ বুলি জানি ফ'ৰমেন গুচি গ'ল ।

প্ৰশিক্ষাৰ্থীসকলৰ সংগ্ৰাম কিছু দীঘলীয়াই হৈছিল । কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ আন দুটামান কৰ্মীসহাৰ যথাস্থতাতহে ইয়াৰ সকল সমাধান ঘটিিল । এই ঘটনাই কমল ককাইদেউক ভালেকেইজন ট্ৰেডইউনিয়ন নেতা-কৰ্মীৰ ঘনিষ্ঠ কৰিলে । ডাক-ডাৰ বিভাগৰ এজন স্তম্ভক সংগঠনক আৰু সেই কমিউনিষ্ট ককাইদেউজনৰ সতে কমল ককাইদেউৰ বিস্তৰ আলচ চলিল । এবাৰতকলে প্ৰায়শসহ কমল ককাইদেউক বুজাই দিলে—প্ৰতিক কৃষকৰ স্বাৰ্থ আৰু সাৰ্যাবাহীসকলৰ স্বাৰ্থ এক আৰু অজ্ঞ । কমল ককাইদেউ বোধকৰো এওঁলোকৰ কথাত সঁচা সঁচিকৈ পতিয়ন গ'ল । ইয়ান দিনে শুক্লবাহী বুলি ভাবি থকা সাৰ্যাবাহী দলৰ প্ৰতি ডেউৰ আগ্ৰহ বাঢ়ি

যাবলৈ ধৰিলে। বিশেষকৈ এই দলৰ সাংস্কৃতিক ক্ৰান্তৰ কৰ্মীসকলক কমল ককাইদেউৰ বৰ ভাল লাগিল। ণাটি ধোৱা মাহুহৰ সংস্কৃতি যে এওঁলোকেহে জীয়াই ৰাখিব সেইবিষয়ত কমল ককাইদেউৰ এখানিও সন্দেহ নাথাকিল।

ক্ৰমে ক্ৰমে কমল ককাইদেৱে কমিউনিষ্টসকলক ভাল পাবলৈ ধৰিলে। নং-বুদ্ধিমান কমিউনিষ্ট কৰ্মীসকলৰ ভাগ আৰু আদৰ্শ নিষ্ঠাই কমল ককাইদেউক অভিভূত কৰিলে। কমিউনিষ্ট পাৰ্টিৰ আহুতপ্ৰবণাতে কমল ককাইদেৱে নতুনগীত বিহুগীত বচি জনতাক সান্নাধ্যৰ প্ৰতি আকৃষ্ট কৰাত স্তুতী হ'ল। সুবেলা কৰ্ত্তৰ অমিকাকিনো ভেঙৰ সংগী হ'ল। বৰ্কছপৰ বহু অথবা প্ৰোপ্য ছুটীৰ প্ৰায় সকলোবোৰ দিন ভেঙলোকে বাইজৰ কামতে কটায়। অসীম প্ৰাণ প্ৰাচুৰ্যে ভৰপূৰ অসীম সাহসী কমল ককাইদেউৰ ঐকান্তিক যত্নত কমলিনতে সেই অঞ্চলত পাৰ্টি সংগঠন গঢ়ি উঠিল। কৃষক সম্ভাৰ সদস্যৰ সংখ্যা আশাভীত ৰূপে বাঢ়িল।

এই দুৰ্দাস্ত কমল ককাইদেউজনৰ ভেনেধৰণৰ এটা আদৰ্শনীয় ৰূপৰ কল্পনা হ'তো কোনেও কৰা নাছিল। সান্নাধ্যদী দলৰ সান্নাধ্যাই দৰাচলতে ভেঙক নতুন জনম দিলে। সান্না শাস্তি আৰু প্ৰাচুৰ্যেৰে ভৰা এখন উন্নত সমাজৰ প্ৰতিচ্ছবি বহুজন অৱহেলিত কৃষক মজদুৰৰ চকুত জীৱন্ত হৈ উঠিল। গীত-নাট, ছায়া-ছবিৰেও সাংস্কৃতিক কৰ্মীসকলে এনে ছবি জনমানসত চিত্ৰিত কৰাৰ বড় কৰিছিল। কমল ককাইদেউ আৰু অমিকাকিনৰ আশা সীমাহীন। ভেঙলোকৰ চকুত সমাজ-বাদ আসন্ন প্ৰায়।

কমল ককাইদেউৰ চেষ্টাতে সজনিহঁতৰ বাগিচাটো নতুন অমিক সংগঠন গঢ়ি উঠিল। এই সংগঠন গঢ়ি তোলাত সজনিৰ অৱদান অসামান্য।

নতুন ফ'ৰমেনজনৰ সতে কাজিয়া কৰি কমল ককাইদেৱে বেলেৰ চাকৰি ইচ্ছাকৈ দিলে। গীত-মাত গাই দেশ-দেশান্তৰে জ্বৰি নিৱৰণীয়াকৈ কাৰত উপস্থিত নথকাৰ বাবে অমিকাকিনৰ চাকৰি গ'ল। তেতিয়াৰে পৰা ভেঙলোক দুজো বাইজৰ কামতে একাধিপতীৱাকৈ লাগিল।

সজনিহঁতে কাম কৰা বাগিচাৰ সহকাৰী যেনেজাৰ চাহাবে এজনী বহুজন গাভৰুক কৰা অপমানৰ প্ৰতিবাদত বাগিচাৰ সমূহ বহুৱাই সমল কৰি সৈ ধৰ-চাহাব ভৰা জেনেবেল যেনেজাবক বঙলাতে বেৰাও কৰি হুঁচিচাবৰ দাবী কৰিছিল। বহুৱাসকলৰ দৃঢ় প্ৰতিবাদৰ ফলত সহকাৰী যেনেজাব বগা চাহাবে চাকৰি ইচ্ছাকৈ দি বিলাতলৈ উভতি যাবলৈ বাধ্য হৈছিল। এই ঘটনাই চাহ অমিকাকিনৰ মনোবল অভাৱনীয় ৰূপে বঢ়াই তুলিলে। এইখন চাহ বাগিচাৰ বাহিৰেও কাম

পাজৰৰ কেইবাখনো বাগানত লাল বাগ্ৰা ইউনিয়ন গঢ়ি উঠিছিল। কমল ককাইদেউক ডেউয়াৰ পৰাই বহুমানকলে আঁত আপোনজন বুলি ভবা হ'ল— সজনীৰ কথাতো স্বকীয়াই।

সজনীৰ এই গভীৰ প্ৰীতি আৰু সৰল ঐকান্তিকতাক কমল ককাইদেৱে বিশ্বাসবাদকতা নকৰিলে। সমাজৰ সকলো বাধা নিবেদনলৈ আওকাণ কৰি কমল-ককাইদেউ আৰু সজনীয়ে নতুন জীৱনৰ পাতনি মেলিলে।

সেই সময়ত গোটেই অসমত বীভৎস ৰূপত খাদ্যভাবে দেখা দিছিল। জীয়াই থকাৰ তাগিদাত মানুহ ৰাজপথলৈ ওলাই আহিবলৈ বাধ্য হৈ পৰিল। খাদ্যৰ বাবে দাবী তোলা জনতাক স্তম্ভ কৰিবলৈ আমাৰ দেশৰ স্বাধীন চৰকাৰে লাঠী গুলীৰে সহায় ললে, গাঁৱৰ উৎপাদিত খাদ্য অন্যায্যভাবে মজুত কৰি চহৰলৈ নি অবিখ্যাস্য মূল্যত বিক্ৰী কৰি বিৰাট মূনাফা লোটালিকলৰ বিক্ৰমে গাৱঁ গাৱঁ প্ৰতিৰোধ আন্দোলন গঢ়ি উঠিছিল। সংগ্ৰামী কৃষক বহুৱা একত্ৰিত হৈ গাইছিল 'জান গলেও, মান গলেও ধান নিদিও। নিদিও আমাৰ ধান'। ভাৰতৰ কমিউনিষ্ট পাৰ্টিৰ নেতৃত্বত হোৱা এই আন্দোলনৰ সেই অঞ্চলৰ মূল মানুহ দুজন আছিল কমল ককাইদেউ আৰু জমিকান্ধন।

হঠাতে আমাৰ দেশৰ স্বাধীন চৰকাৰে কমিউনিষ্ট পাৰ্টিক বে-আইনী ঘোষণা কৰিলে। কমল ককাইদেউৰ ওপৰত গ্ৰেপ্তাৰী পৰোৱান জাৰি হ'ল। পাৰ্টিৰ নিৰ্দেশ মতে তেওঁ আত্মগোপন কৰিলে। সজনীৰ জীৱনলৈ নানি আহিল অপৰিসৰীম বিপৰ্যয়। ধনীক আৰু জমিদাৰ শ্ৰেণীৰ প্ৰতিনিধি জাতীয় চৰকাৰ গাৱঁ-ভূঞা-সাম্যবাদৰ বীজ অংকুৰিত হোৱা দেখি আতংকিত। চুবুৰীয়ে চুবুৰীয়ে পুলিচ-মিলিটাৰীৰ অভিযাচাৰ আকৌ চলিল।

কমল ককাইদেৱে ঘৰ এৰিব লগা হোৱাত সজনী অকলে বেচি দিন থাকিব নোৱাৰিলে। তাই গৈ বাগানৰ লাইনত আজৰ ললেগৈ। আসন্ন প্ৰেৰণা সজনীক পুলিছে গ্ৰেপ্তা নকৰিলেও কমল ককাইদেউৰ ঘৰৰ বিচাৰি গোৱেই আত্মনি কৰেহি।

দুৰ দুৰণিৰ গাওঁভূঁইতো পুলিচ-মিলিটাৰী সোমাই সাম্যবাদৰ পুলিটি অংকুৰতে বিনাশৰ অভিযান চলালে। বহুত নিৰ্দোষী মানুহক মিলিটাৰীয়ে মৰিয়াই ফুণীয়া কৰিলে। সৰ্বসাধাৰণৰ ৰাজৰ পৰাই-স্বৰোগ সন্ধানী দুই একে চৰকাৰৰ প্ৰেৰণাজন হ'বৰ বাবে জনায়-নজনায় বাতীৰ দি থাকিল। তেনে এক হুঁচুপ সন্ধানীৰ অংকুৰকলমে এদিন কমল ককাইদেউক পুলিচে ধৰিবলৈ সৰ্ব্ব হ'ল। ইমান দিনে আত্মগোপন কৰি আকোন্দন পৰিচালনা কৰাৰ হোৱা কমল ককাইদেউৰ ওপৰত

পুলিচে বাককৈয়ে তুলিলে। পুলিচৰ নিৰ্মম প্ৰহাৰত ভেঙে সজজনীয়ে হৈ গৈছিল।

তিনি বছৰৰ যুঁজত জেইলৰ পৰা মুক্তি পাওঁতে কয়ল "ককাইদেউৰ আগৰ পোৰা-বাঁধাসকলো প্ৰায় নিঃশেষ হৈ গৈছে। কি সীমাহীন কষ্টৰ মাজত 'হে' কয়ল ককাইদেউৰ নৱজাত পুত্ৰ আৰু পত্নীৰ দিন পাৰ হৈছিল সেয়া দেখা দিছে। এই অভাৱনীয় কষ্টৰ মাজতো দৃঢ় প্ৰভাৱেৰে সজজনীয়ে শুভদিনৰ প্ৰতীক্ষা কৰিব পৰাটোহে আচৰিত কথা।

জেইলৰ পৰা ভয় আশ্বাস লৈ ওলাই অহা কয়ল ককাইদেউক লগ পাই সজজনীৰ কেনে লাগিছিল জনাব উপায় নাই। বিভিন্ন ঠাইত গ'লটিত হোৱা পাৰ্টিৰ খাৰাবোৰ দৈনন্দিন কাম-কাজ আৰু ভৱাৰকীৰ অভাৱত যে কিছু নিশ্চয় হৈ পৰিছিল সেই বিষয়ে কোনো সন্দেহ নাই।

সজজনীৰ অভাৱনীয় পৰিচৰ্যাতে কয়ল ককাইদেউ কিছু হত হৈ উঠিলেও আগৰ আশ্বাস যুঁজত পোৱা নাছিল। তথাপিও বেত-বাহৰ কাম, সজজনীৰ জুই বোৱা, ধান-কটা আৰু ডাকৰীয়া মাটিৰ বায় খেতিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি কয়ল ককাইদেউৰ সৰু চাৰিজনীয়া পৰিয়ালটো ৰাতি আছিল।

জনতাৰ চকুত জিলিকি উঠা সমাজতন্ত্ৰৰ সপোন সাময়িকভাবে ম্লান হৈ পৰিছিল। কয়ল ককাইদেউৰ দৰেই অসমৰ তথা সমগ্ৰ ভাৰতৰ হাজাৰ হাজাৰ জন প্ৰকৃত সমাজসেৱী জাতীয় চৰকাৰৰ বাবে নিৰ্মমভাবে নিৰ্মাণিত হৈছিল—তাৰ লিখিত ইতিহাস প্ৰকাশিত নহ'লেও জনতাৰ হৃদয়ৰ গভীৰত এয়া খোদিত হৈ গৈছে। ইয়াক খচি পেলোৱাৰ সাধ্য কাৰো নাই।

আমাৰ নিচিনা বহুজন দোহুল্যমান মধ্যবিত্ত বৃদ্ধক সমাজতন্ত্ৰৰ সপোন ঠান-বান হৈ ছিগি-ভাগি গৈছিল। ভাল এটা চাকৰি পাব পৰাৰ যোগ্যতা আমাৰ বহুতৰে আছিল। আমাক চাকৰি একোটা দি ব্যস্ত ৰাখিব পাৰিলে সাময়িকভাবে হলেও সমাজতন্ত্ৰৰ অগ্ৰগতি বোধ কৰিব পৰা যাব বুলি হয়তো চৰকাৰক ভাবিছিল—সেয়ে মোৰ দৰে—বহুতেই চাকৰি পাই গ'লো। আমাৰ দৰে এচোৱে জাতিবুদ্ধিও ব্যক্তিগত ক্ষুদ্ৰ স্বার্থ পূৰণ লালসাত আদৰ্শক জলাভিল দি সুৰোচ্চ সমাজ ব্যৱস্থাৰ গুণ-গৰিমা কীৰ্ত্তনত ব্যস্ত হৈ পৰিলো। কয়ল ককাইদেউৰ দৰে আদৰ্শৰ বাবে সৰ্ব্বমুখ্য ভাগ কৰা ব্যক্তিকলৰ কথা আমি পাৰ্থক্যে পাছত পেলোৱিলে যত্ন কৰিলো।

মোৰ বোৱনৰ স্বতি বিজড়িত ঠাইখনলৈ চৰকাৰী কামত অহা আৰু জিহ্ম-দিন হৈছে। এটা বিশেষ অহুসজান কামত ইয়াত এই প্ৰায় এমাহ কটাৰ লাগিব।

গেট্টিক গ্ৰেছাৰ আদি সকলোবোৰ অস্থখ মোৰ আৰম্ভ হৈ গৈছে। সবহদিনৰ বাবে ঘৰৰ পৰা আঁতৰি আহিলে পৰিবাৰো লগতে আহে। আবেলি পৰিবাৰ আক য়ই এনেয়ে বাটে বাটে ঘূৰি ফুৰোতে হঠাতে কমল ককাইদেউৰ সতে দেখা হৈ গ'ল। নবকংকাল সৃষ্ণ কমল ককাইদেউক য়ই চিনিবই পৰা নাছিলো। আমাক দেখিয়েই বোধকৰো তেওঁ কান্ধৰ মোনাটো নমাই বৈ আছিল। আমি কাষেৰে পাৰ হৈ যাব ধোজোতে আগৰ সেই একেই গলগলীয়া ঝাতেৰে তেওঁ কলে,

: মাখন, তোৰ স্বাস্থ্যটো বেচ সুন্দৰ হৈছে। এইগৰাকী নিশ্চয় তোৰ পৰিবাৰ—অভূত মিলিছে।

অবাক বিস্ময়ত মোৰ মুখৰ পৰা ওলাল,।

: কমল ককাইদেউ.....আ.....আপুনি ..

কমল ককাইদেৱে ইতিমধ্যে একাধৰীয়াকৈ থোৱা মোনাটো কান্ধত তুলি লৈছে। মোনাটোত সন্তৰ চাউল-দালি জাতীয় কিবা খোৱা বস্তু আছে। তেওঁ কৈ গ'ল,

: আমি আগৰ ঘৰটোতে আছোঁ—তই এদিন আহিব। তোৰ পৰিবাৰকো লৈ যাব। সজনীয়ে তইতক দেখিলে বৰ আনন্দ পাব। মোৰ ল'ৰা দুটা পঢ়ি আছে। সিহঁত কিন্তু মোৰ দৰে কেংমৰা.....

কথা কৈ কৈ কমল ককাইদেউ অচুপ হৈ পৰিল—হয়তো বেলেগ বাটেৰে গ'ল। আমি ছয়ো লৰালৰিকৈ ডাক বঙলালৈ ঘূৰিলো।

একালৰ স্ত্ৰী. স্বাস্থ্যবান কমল ককাইদেউ খীণাই-ভুকাই একো নাই হ'লেও প্ৰথম দৃষ্টিতে মাহুহক আকৰ্ষণ কৰিব পৰা তেওঁৰ উজ্জল চকু জুৰিব জ্যোতি আৰ্জিও অগ্নান হৈ আছে। সেই জুৰি চকুৰ জুৰিৰ আকৰ্ষণ উপেক্ষা কৰাৰ শক্তি মোৰ নাই। য়ই কমল ককাইদেউৰ কাষলৈ যাবই লাগিব। ভুৱা আত্ম শ্ৰয়াদাৰ সকলো আচৰণ দলিয়াই মাহুহক স্থিতি-স্থিতি যাব লগা হ'লেও য়ই কমল ককাইদেউৰ ঘৰলৈ যাবই।

ৰজা

বিবেকানন্দ বৰুৱা

মাহুহে তাক 'ৰজা' বুলি মাতে । মাক বাপেকে তাৰ নাম কি আৰি ৰজা
বাখিছিল এইলৈ কোনেও মাথা নঘৰায় । অন্ধ মাহুহৰ নামো যদি পদ্যলোচন
বাখিব পাৰি, তাৰ নাম ৰজা বৰাত অহুবিধাটো কি ? স্বাধীন ভাৰতত ভাল
চাকৰি এটা পাবলৈ যিখিনি শিক্ষাগত অৰ্হতা লাগে সেইখিনি তাৰ আছে ।
চাকৰি এটা পোৱাৰ আশ্বাসো ইতিমধ্যে ৰজাই পাইছে—কামটোহে হৈ উঠাটো
নাই । এই চাকৰিৰ সংক্ৰান্তত এজন ডাঙৰ মাহুহক লগ পাবলৈ চহৰত পৰ
দিওঁতেই ইমান ৰাতি হৈ গ'ল ।

পকী আলিটোত মাহুহৰ সন্মিতি প্ৰায় নোহোৱাৰ দৰেই—পলমকৈ ঘৰলৈ
ওভটা যাত্ৰী একোজন তুলি দুই এখন বিজ্ঞাহে অহা যোৱা কৰি আছে ।
—এতিয়া কিমান বাজিছে বাক ? বাৰ, এক ? ৰজাই সময়ৰ এটা অহুমান
কৰিবলৈ যত্ন কৰে । —ঘড়ী পিন্ধা মাহুহ এটা লগ পালে বেয়া নাছিল, সময়টোকে
জানি ল'ব পৰা গ'লহেতেন ।

তাৰ নিজৰ হাত ঘড়ীটো বিক্ৰী কৰাৰ পাছত ইমান বে অহুবিধা হয়,
সেই কথা সি আজিহে উপলব্ধি কৰিলে ।

জোনাক ৰাতি যদিও আকাশত বেচ ধকাৰ কাৰণে নিচেই কাৰোদি পাবলৈ
ষোৱা বিজ্ঞাৰ আৰোহীকো চিনিব পৰা নাযায় ।

—এই কোন অ' তই ?

মাত জনি ৰজা থমকি ব'ল । ৰাতিৰ কথা যেতিয়া অচিনাকী মাহুহজনৰ এনে
অভদ্ৰ আচৰণত সি বতৰত ধালে । অন্ধকাৰ গলি এটাৰ পৰা ওলাই আলিবাটত
ভৰি দিয়া মাহুহজনক সি নিৰীক্ষণ কৰিলে । স্তম্ভ প্ৰকৃতিৰ মাহুহ নেকি
বাক ? নহলে, এনেদৰে তুচ্ছ ডাঙিলা কৰি প্ৰশ্ন কৰিব কিয় । মাহুহজন কেনে
প্ৰকৃতিৰ হ'ব—এই বিষয়ে ৰজা নিশ্চিত হ'ব পৰা নাই, এনেতে আকৌ প্ৰশ্ন

হ'ল। প্রমুখকর্তার কণ্ঠস্বৰ আক কৰ্কশ।—এই কোৱ তই, ক'লৈ যাবলৈ আহিছ
হৌ ?

কিবা এটা উত্তৰ নিদিলে নোহোৱাত পৰিল। কি ক'ব ভাবি থাকোভেই
প্ৰমুখকর্তাই ধমকিব স্বৰত পুনৰ কলে,

—বাতি হ'লে এই ফালে অকলে আহিব নাপায় বুলি নাজান হ'বলা ? আবে,
ইটোন কথা নকয় ! হেই, নামাত কিয় ?

—মই সৌ শুচৰৰ গাওঁখনলৈ যায়

—অ তাকে ক ! চহৰলৈ কিয় আহিছিলি ? চেকেণ্ড স্ব' চাবলৈ ?

—নহয়।

—নহয় যদি কি ?

—চাকৰি বিচাৰি।

—চাকৰি ? এই বাতিখন ?

কথা কৈ কৈ মাহুহটোৱে হৌ হৌৱাই হাঁহি উঠিল। বজাৰ কথাত বেচ আমোদ
পোৱা যেন লাগিল। তাৰ হাঁহি যেন ধামিব নোখোজে। সি ঘিফালৰ পৰা
আহিছিল সেই ফালৰ গলিটোৰ পৰা এজাক কুহুৰে তাৰ হাঁহিব প্ৰত্যুত্তৰত বৌ
বৌৱাই উঠিল। সি এইবাৰ ভোৰ ভোৰালে।

মাহুহৰ খাৱন-শোৱন নাই, কেৱল চাকৰি আৰু চাকৰি !

এইবাৰ মাহুহটোৱে মুখ ফুটাই প্ৰশ্ন কৰিলে। —ঘৰত হাল গৰু নাই,
এই বাতিখনো চাকৰি বিচাৰি ফুৰিছ যে হো, ?

—নাই।

—ধোতিৰ মাটি একা ?

—নাই।

—মাটি, হাল গৰু, চাকৰি ইয়াৰ এটাও নহলে মাহুহ বাচে কেনেকৈ ? এই
ভই অসমীয়া, নে বঙালী ? আজি কালি বঙালীয়েও ভাল অসমীয়া শিকিছে,
মুখৰ মাত শুনি বুজা বৰ টান।

—অসমীয়া।

মাহুহটোৱে নিজৰ পেণ্টৰ জেপত হাত ভৰাই বিচৰা বস্ত্ৰটো নাপাই বিবাক
প্ৰকাশ কৰিলে চেহ ! চিগাৰেট কেইটা শেষ হৈ গ'ল !

—ভোৰ তাত চিগাৰেট এটা হ'ব নেকি ?

—বিড়িছে আছে।

বিড় ? হ'ব দে, চলি যাব।

বাহুহটোর হাতত বিড় এটা তুলি দি বজা যাব, বুজিলে।

—মোব দেবি হৈ গৈছে বই গৈ থাকে।

—দেবি হৈছে ?—ক'ত দেবি হৈছে ? এতিয়াও বাতি পুৰাবলৈ ক'ত থাকে।

তোব নিজৰ ঘৰ আছে নেকি ?

বজাই নাহাতিলে। এটা অচিনাকী বাহুহ লগত ইমান কথাব কি দৰকাৰ—
এই ভাবত সি মনে মনে থকাটোকে ঠিক কৰিলে যদিও বাহুহটোৱে তাক মনে
মনে থাকিবলৈ নিদিলে। তোব নাম সোধাই হোতা নাই !

—মোব নাম বজা।

—বজা ?

এইবাবো সেই একে অট্টহাস্য আৰু কুৰুৰ ডুকডুকনি। তাৰ 'বজা' নাম-
টোক লৈ বাহুহটোৱে পেলাই কৰা হুলি বজা বিবক্ত হ'ল।

—আপুনি থাকক, বই আহিলো।

বজাই খোজ আগবঢ়াবলৈ বৰোডেই বাহুহটোৱে হাত দিলে—এই বজা,
তোব নামটোহে বজা—আচল বজা বইহে, বুজিলি ? একদম তিনি গিলাচ
ধৰি আহিছে।। মোক এৰি কিয় যাব বুজিছ হো ? মোক বেয়া পালি নেকি ?
—নাই বেয়া পায় কিয় ?

—ভেনেহলে ? নোটোহে মোব ঘৰ।

বাহুহ সিটো পাবৰ কালে আঙুলিৱাই বাহুহ টোৱে পুনৰ কলে,
—ব'ল না মোব লগত। মোব নাম বিপুল নইকীয়া। চহৰৰ চৰ বাহুহে মোক
চিনি পায়, মোব সমনীয়াবোৰেও মোক 'বিপুল' হুলিছে হাতে। আৰু সিহঁত-
বোৰে এতিয়া মোক 'বদাহী' হুলি উপলুঙা কৰে। সিহঁতবোৰনো কি ?
চৰ বদাহীচৰ দল—নাহে পোছাকেহে সিহঁত ভাল বাহুহ। এইবো চহৰৰ বৰ
বৰ অট্টালিকাবোৰ, সমুখত সজোৱা ফুলনি বাগিছা—তাৰ মালিকবোৰৰ আচল
কল দেখিলে বিৰাচনাত তোব বৰি আহি যাব, ইমান পেডেবা ইহঁত। ইহঁতক
পালি পাৰিব লৈকো দুই এক গিলাচ দৰকাৰ—কি কৰ বজা ?

বজাই কোনো উত্তৰ দিয়াৰ প্ৰয়োজন বোধ নকৰিলে। বাহুহটো জাঁক
বদাহী, শুণ্ডা, প্ৰভাৱক—এনাবিধৰ হব হুলিয়ে সি প্ৰথমে দাবণা কৰিছিল।
তাৰ এই দাবণা সলনি হোৱাৰ উপক্ৰম হৈছে। বদাহী যদিও, বাহুহৰ দৰকাৰ
কিবি বিচৰা বিধৰ মোক যে সি নহয়—প্ৰত্যহ বজাৰ প্ৰয়োজিত গৃহ পৰ

নালাগিল।

—ভই চাকৰি বিচাৰি বুৰিছ—অথচ মই চাকৰি এটা পায়ো হেৰুৱালোঁ !
আজ্ঞা বজা, মোৰ ঘৰলৈ যোৱাত আপত্তি আছে নেকি হে ?

—পলয় হোৱা কাৰণে মই যাবগৈহে খুজিছোঁ। আপোনাৰ নামটো পাইছোঁ।
যেতিয়া আপোনাৰ ঘৰলৈ দিনৰ ভাগত আহিবলৈ চেষ্টা কৰিম—সেইটোৱে ভাল হ'ব।

—নহয় বজা, মোক ঘৰত থৈ ভই যাবগৈ। পোহৰ হ'বলৈও সৰহ পৰ নাই।
মই মদ খাই ঘৰলৈ অহা দেখিলে ব'টিয়ে বৰ কষ্ট পাব—যিহে মাত্ৰহ খঙত
ফিট হৈ যাবও পাৰে। ব'টিৰ হাইৱাড প্ৰেছাৰ আছে। ভই লগত থাকিলে
ব'টিয়ে নিশ্চয় ধং নকৰিব।

বজা নিয়াত। বিপুলে পুনৰ অহুৰোৰ কৰিলে—ব'লনা বজা, অলপ সহায়
কৰি দিবি—বচ ইমানেই।

আশায় টাইপৰ এটা পুৰণি ঘৰ। ঘৰটোৰ পৰ্টিকৰ কোঠাটোত লেম এটা
জালি আছে। চিমিনিটো ক'লা পৰি যোৱাত লেমটোৱে ভালদৰে পোহৰ দিব
পৰা নাই। ওখাপি ভিতৰত যে লেম এটা জলাই থোৱা আছে বাহিৰৰ পৰা বুজি পোৱা
যায়। ঘৰটোৰ সমুখৰ চোতালতে বজাক বৰলৈ দি বিপুলে আগবাঢ়ি গৈ দুৱাৰত
শব্দ কৰিলে। লগে লগে ভিতৰৰ পৰা নাৰী কণ্ঠৰ মাত তাঁহি আহিল।

—কোন, পোনাকণ নেকি ?

অ' মই, দুৱাৰ খোল।

কন্তক পাছতে দুৱাৰ খোল খালে। হাতৰ লেমটো ওপৰলৈ দাঙি এগৰাকী
বুঢ়াই প্ৰৱৰ্ত্ত কৰিলে।

—কাৰবাৰ লগত কথাপতা শুনিছিলোঁ—লগত কাৰবাক আনিছ নেকি ?

—অ' বজা আহিছে।

—কোন বজা অ' ?

—ভই চিনি নাপাবি হে। ঘৰ বিচাৰি থাকোতে বহুত বাতি হ'লতো সেই
কাৰণে মোৰ বন্ধু বজাক বাটতে পাই ৰাখি আনিছোঁ।

—ভালেই কৰিছ। আজি কালি দিন কাল বেয়া পৰিছে, বাতি ধিয়লি অকলে
জুৰা ভাল নহয়। ক'ত, তোৰ বন্ধুটোক দেখা নাইচোন ?

—মোৱা নহয়—আজ্ঞাবত থিয় হৈ আছে। বজা, এই বজা, আহ আহ ভিতৰত
বহোঁগৈ।

কোঠালিটোৰ ভিতৰখন পৰ্জিকাৰ পৰিচ্ছন্ন। একালে বেবৰ গাত লগটক
পাৰি থোৱা বিহুনা, আন এটা কিনাৰত কাঠৰ টেবুল চকী প্ৰজাৰ।

কুচাই হাড়ৰ লেয়টো টেবুলখনৰ ওপৰত বৈ বিপুলক জ্বিগিৰি।

—কাম হ’লনে, পোনাকণ ?

—এতিয়াও ছোৱা নাই।

—ভেনেহলে কাইলৈ কি হ’ব ?

—ব’চোন বাঁটি ভই মনে মনে থাক—হব নহয় কিবা এটা।

মাকে একো নমতা দেখি বিপুলে পুনৰ কলে—

—এতিয়াও সময় আছে—ওই ভিতৰলৈ গৈ অকমান শুই লগৈ, মই বজাৰ লগত কথা পাতিবো। —কিয়, ওইতে ভাত নাখাবি নেকি ? পেটত ভাত এমুঠি নপৰিলে টোপনি নাহিব। এমুঠি খাই ল। —এতিয়া নাখাওঁ। পোহৰ হ’বলৈ বেছিন্নৰ নাই নহয়—প্ৰথম কুচাই ডাক দিয়েহে লাগে। বাতি প্ৰাণক দে, আমি কয়ে একেলগে খাম, কি কৰ বজা ?

বজাৰ কাণৰ ওচৰলৈ মুখখন নি বিপুলে কুচকুচাই মাকে মুনটাকৈ কলে—
এই বজা, মোক আপুনি বুলি নামাতিবি, বাঁটিয়ে সন্দেহ কৰিব।

বজাই মাত বোল নিবিলে। ‘কিখনৰ মাজত পৰিলোঁহি এই ভাৱত বজা আত্মবিশ্বাস। মুখ কুচাই ‘যাওঁ’ বুলিও ক’ব নোৱাৰা হ’ল।

মাক আন এটা কোঠালিলৈ সোমাই গ’লত বিপুল সমুখৰ আক ভিতৰলৈ সোমাই যোৱা দুৱাৰ দুয়োখন বন্ধ কৰি দিলে।

—ওই বহা নাই কিয়, বজা ? বহ—চকীখনতে বহ।

বজা বহিলত বিপুলে নিজেও পাৰি থোৱা বিছনাখনতে বহি ললে।

—বুজিছ বজা, বহুদিনৰ পাছত আজি আকোঁ যত খালোঁ। কামটো ভাল নহ’ল, অথচ মানসিক যত্নৰ হাড় সাধিবলৈ অন্য উপায় নাছিল—অলপ বেছি-কৈয়ে খালোঁ।

কন্তেক বৈ সি পুনৰ আৰম্ভ কৰিলে। —প্ৰথম দেখাতে ভোমাক ‘ভই’ বুলি সম্বোধন কৰি এতিয়া লজ্জিত হৈছে। সম্বোধনটো সলাবলৈ যত্ন কৰিবও পৰা নাই। গত নিচা লাগিলে মাহুহৰ কাণ্ড-জান বাবাকে—একেবাৰে বজা বাহুছাহৰ মিজাজ হৈ পৰেতো, সেই কাৰণে। মোহো সেইটোৱে হৈছিল। —মই বেয়া পোৱা নাই।

—আচলতে কি জানা, আজি কেইদিনমানৰ পৰা পুৰ বেছি অসুস্থৰ মাজত দিন কটাইছে। এনে অৱস্থাত ভাল মাহুহৰ মনতো অজানিতে কৌতুহাৰ বোকাৰ দিছে—ভোমাকো মই কম আশনি দিলোনে।

—আপোনাৰ কথাই প্ৰথম অৱস্থাত বিবাক্ত দিলেও, এতিয়া কিয়া নাই। আপোনাৰ কিছুমান কথাই আপোনাক আৰু আপোনাৰ বৰখনক জনাব কোতুল হল বুদ্ধিহে কৰিছে।

—আমাৰ বিষয়ে ?

—অ’ আপোনাৰ বিষয়ে।

—আমাৰ আঁত আপোন মানুহবোৰেও ইমান আগ্ৰহ দেখুৱা নাই কিম্ব !

—আপুনি মোৰ কথাত বেয়া পালে নেকি ?

—নাই। তুমি মোতকৈ বয়সত বহুত সৰু হ’বা—তোমাক মোৰ আপোন ভাই যেন লাগিছে। বাস্তৱত কথা পাতোতে মোৰ চাকৰি যোৱা বুলি কৈছিলোঁ নহয়।

—অ’ কৈছিল।

—মাত্ৰ দুবছৰ কৰিলোঁ, তেতিয়াই মোৰ চাকৰি গ’ল। সেইবোৰ কথা তোমাৰ কাৰণে নিশ্চয় বিবাক্তকৰ হ’ব।

—হলেও হওক, মোৰ জানিবলৈ মন গৈছে।

—তুমিও চাকৰি বিচাৰি হাবাখুৰি খাইছা, তোমাক দেখিলেই তেনে এটা ধাৰণা কৰি ল’ব পাৰি। তুমি চাকৰি এটা পাবা নে নোপোৱা—পালে কি চাকৰি, কেনেকৈ পাবা—এই বিষয়ে মোৰ কোনো কোতুল নাই। চাকৰি বিচৰা মানুহৰ সংখ্যা চাকৰি পোৱাবোৰতকৈ বহু হাজাৰ গুণে বেছি। গতিকে তুমি চাকৰি এটা যোগাব কৰিব নোৱাৰিও আচৰিত হ’ব লগা নাই।

—আপোনাৰ স্পষ্টবাৰিতাত মই বেয়া পোৱা নাই।

—সত্য হলে অপ্ৰিয় কথাকো কোৱাৰ অভ্যাস মোৰ সৰু কালৰে। মোৰ চাকৰি যোৱাৰ ক্ষেত্ৰত মোৰ এই অভ্যাসটোও কিছু পৰিমাণে দায়ী। মই ইনকম টেক্স চাকৰি পাইছিলোঁ। বিশ হাজাৰ টকাৰ এটা ইনকম টেক্স কেছ ধৰিছিলোঁ। মোৰ চাকৰিৰ বিত্তীয় বহুৰঙে—বচ কথা ডাঙৰ হৈ গ’ল। কেছ মন্ত্ৰীৰ ওচৰ পালেগৈ। অন্তিমুক্ত সাৰি গ’ল—অৰ্থাৎ মন্ত্ৰীয়ে নিজৰ মন্ত্ৰহক বচাই দিলে। মানুহক মিছাতে জুলুম কৰা বুলি মোৰ বিৰুদ্ধে প্ৰশাসনীয় অভিযোগ উত্থাপিত হ’ল। —তাৰ পাছত ?

—তাৰ পাছত হ’বলৈ বেলেগ কিটো আছে ? মোৰ চাকৰি গ’ল।

—আপুনি আপুনি কৰা ৰাখিল, নেকি ?

—চৰ কৰি চালোঁ, কাৰও নাই।

কিছুসময় নীকৰতাৰ পাছত বিনুলে পুনৰ কথা আৰম্ভ কৰিলে।

—আমি কাইলৈ এই ঘৰটো এৰি দিব লাগিব। —কিয় ? এইটো আপোনালোকৰ নিজা ঘৰ নহ'ব জানো ?

—হ'ব, তথাপি এৰি দিব লাগিব। এই ঠাইতে আন এজনৰ দালান টুকি আক এটা হ'ব—হান্সৰ হ'ব।

—তাৰ মানে ? কথাটো মই একো ধৰিব পৰা নাই।

—কৈছোঁ শুনা। মোৰ দেউতা দুবছৰ আগতে ঢুকাল। ডেখেডৰ জীৱিত কালতে মোৰ এক-বাজ ভনীজনীৰ বিয়াত প্ৰভাত গোৰামী নামৰ লোক এজনৰ পৰা পাঁচ হাজাৰ টকা ধাৰ লৈছিল। সেই সূত্ৰে এই ঘৰ আৰু বাৰীয়াটিতৰা বেজেট্টি কৰি দিছিল দেউতাই। তিনি বছৰত টকা দুগৰা নোৱাৰিলে ঘৰ-বাটি বিক্ৰী হোৱা বুলি ধৰা হ'ব—এই কথাও দলিলত উল্লেখ আছিল। তেনেচাৰ মাধ্যমিক বিদ্যালয়ৰ প্ৰধান শিক্ষক দেউতাই সময়মতে ঋণ পৰিশোধ কৰিব নোৱাৰিলে। দেউতাৰ জীৱিত কালতে ঘৰ বাটিলৈ আদালতত যোৱাৰ চলি আছিল।

—তাৰ পাছত ? —এতিয়া ঘৰ-বাটিৰ দখল ল'বৰ কাৰণে আদালতৰ ফকুৰ পাইছে গোৰামীয়ে। —আপুনি হ'ব হান্সৰ হোৱাৰ কথা কৈছিল যে ?

—অ' অ' ঠিকেই। হ'ব হান্সৰ কথাটো ভোম্বাৰ বেচ মনত আছে। প্ৰভাত গোৰামী এনেয়ে চহৰত নাহ-জনা বনী মাহুহ, এতিয়া ধাৰিক মাহুহ বুলিও প্ৰচাৰ হৈছে।

আচল কথা কি জানা—আদালতত সাকী-বাদীৰ কথাও থাকে, গড়িকে আহাৰ চুহুৰীটোৰ মাহুহ-ধনিক হাতত ৰাখিবলৈ গোৰামীয়ে বহুত ধন খৰচ কৰিছিল। কিন্তু কামত নাহিল—মোৰ দেউতা ভাল শিক্ষক হিচাপে মাহুহৰ মাজত এটা সন্মান আছিলতো সেই কাৰণে। ধন খৰচ কৰি বাৰ নোহোৱা দেখি তেওঁ বেলেগ এটা কলি বাহিৰ কৰিলে। এককম পাকা চয়তান নহলে কাৰো পকে সেইটো লভিব নহয়। আহাৰ বাৰীখনৰ দুকঠা মাটিত হ'ব হান্সৰ এটা সন্মাই দিব বুলি দুই একক কাণ্ড পেলাবলৈহে পালে, লগে লগে কাম হাটল হৈ প'ল। গড়িকে হ'ব হান্সৰ এটা হ'ব হয়তো।

—ইমানখিনি মাটি আৰু ঘৰটো পাঁচ হাজাৰ টকাতকৈ অ'বনে ? এতিয়া মৰীয়াখিনীৰ কচকই বহুত হ'ব চাইব।

—চহৰৰ মাটিৰ দাম এনেয়ে বেছি। আহাৰ এইখিনি মাটি চহৰৰ পাতল লগা।

বাৰীখনত মুঠ ডেৰ বিঘা আছে—ঘৰে-মাটিয়ে লাখ টকাৰ নহ'ব। ব'টিক লৈহে বৰ বিপদত পৰিছে।। ভাড়া ঘৰ এটা এতিয়ালৈকে যোগাৰ কৰিব পৰা নাই। ঘৰ থাকিলেও নিবহুৱা এটাক মালিকে ভাড়াত দিব নোখোজে।

বজা বিপুল শইকীয়াৰ ঘৰৰ পৰা ওলাই আহোতে পুৱা সাত বাজিছিল। সম্পূৰ্ণ নিশা এটা উজাগৰে কটোৱাৰ পাছতো তাৰ মনটো আজি অলপো ভাগৰি পৰা নাই। গোটেই বাটছোৱা অনেক প্ৰশ্নই তাৰ মনটোক দোলা দি গৈছে। বিপুল শইকীয়াৰ কথাবোৰ এটা মদপীৰ কথা বুলি উৰাই দিব নোৱাৰিলে।

মাহুহ একেজন প্ৰভাত গোস্বামী। বজাক চাকৰিৰ আশ্বাস দিয়া মাহুহজনেই বিপুল শইকীয়াৰ পৰিয়ালক সৰ্বহাৰাত পৰিণত কৰিহে এৰিছে। বিপুল শইকীয়াৰ মাকজনীৰ স্নেহ-পূৰ্ণ মাতৃ-মুখখনে তাৰ মানসপটত মচিব নোৱাৰাকৈ বেথাপাত কৰিলে। এগৰাকী বৃদ্ধা মহিলা সামাজিক প্ৰভাৱণাৰ চিকাৰ হৈ উচ্চ-বক্তৃচাপত ভুগিছে। আমাৰ দেশৰ আইনে তেওঁক নিৰাপত্তা দিয়া দূৰৰ কথা, আজিৰ জটিলৰতে হয়তো ৰাস্তাত থিয় কৰাব। মন্দিৰৰ কথা মনলৈ অহাৰ লগে লগে বজাই নিজক নিজে অহুচ-স্বৰে কৈ উঠিল—ঠিকেইতো, বিপুল শইকীয়াৰ পৈতৃক স্থাৱৰ সম্পত্তিৰ ওপৰত হৰিমন্দিৰ নিৰ্মাণৰ পৰিকল্পনা প্ৰভাত গোস্বামীয়ে এনেয়ে কৰা নাই।

প্ৰভাত গোস্বামীৰ যোৱা নিশাৰ ছলাহী কথাবোৰ হুৰি হুৰি মনলৈ আহোতে বজাৰ মনৰ মজিয়াত এডাল শুঙাল বিছা বগাই ফুৰা যেন লাগিল। কি আচৰিত মাহুহ! নিজেই ঘৰলৈ আহিবা বুলি মাতি গ'ল, অথচ কথাৰ ইমানবোৰ য়েৰ-পেঁচ!

—অ' তুমি আহিলা, তুমি আহিবা যে—সেইটো মোৰ মনতে নাছিল।

—আপুনিয়োতো সিদিনা মাতি আহিছিল।

—অ' অ', মাতিছিলো—মোৰ আক' বহুত কাম নহয়। বহুত মাহুহৰ লগত যোগাযোগ ৰাখি চলিব লাগে—ৰাজনীতি কৰা মাহুহতো। এইবোৰ সক কথা আজিকালি মনতে নথকা হ'ল। চাকৰি বিচাৰি অহা মাহুহ দিনটোত দুঙুছেই—অলমীয়া ডেকা ল'ৰাবোৰে অলপমান পঢ়াশুনা কৰিলেই চাকৰি বিচৰাত লাগি যায়। নিজৰ ভৰিত নিজে থিয় হোৱাটোহে আচল কথা, এইবোৰ কথা মাহুহক বুজালেও হুহুখে। এনেকৈ হ'লে আমাৰ কুৰি-দফীয়া আঁচনিখন কেনেকৈ কৃতকাৰ্য হ'ব তুমিয়ে কোৱাচোন। কাকীবোৰ মাহুহ পান-ডাৰোজৰ বোকাৰ একোখন যিয়ে জালধৰে চলিছে—সেইধাৰেহে আচল মাহুহ।

—আপুনি মাতিছিল বাবেহে..... !

—অ' মাতিছিলোঁ । তোমাক দিয় বোলা চাকৰিটোৰ বাবেই বহুত টকা মাতি আছে বুলি মিনিটাবে বোক নিজে কলে । নগদ পেমেন্ট হাজাৰ । তুমি অৱশ্যে ইমান নিদিলেও হ'ব । দহ হাজাৰ দিলেই কাৰটো হৈ যাব—তুমি চিন্তাই কৰিব নালাগে । তুমিহে জানাই, মিনিটাব মোৰ হাতৰ মাহুহ ।

‘মিনিটাব হাতৰ মাহুহ’ বুলি কণাৰাৰ কৈ গোন্ধামীয়ে আত্ম-ভীষিত যেতিয়া উচ্চ-স্বৰে হাঁহিবলৈ ধৰে—সেই দৃশ্যটো যে কিমান বীভৎস আছিল বজাই এই মুহূৰ্ত্তত উপলব্ধি কৰিবলৈ যত্ন কৰিলে ।

প্ৰভাত গোন্ধামীৰ সান্নিধ্যলৈ অহাৰ পৰা বজাই আন নহলেও এটা কথা ভালদৰে বুজি পালে । সেইটো হ’ল—বৰ্ত্তমানৰ সমাজখন ওপৰত যিখানে চাক চিকুনকৈ সজাবলৈ বিচৰা হৈছে ভিতৰলৈ সিন্নানে পচি গৈছে । এতিয়া অকল দৰবে কাম নিদিয়—ভাঙৰ বিধৰ অপাৰেছন এটাৰো দৰকাৰ ।

পকেটম্বাৰৰ পৰা মাৰধান

সমস্ত হুজুৰি

সি কিবা এটা কবিবই। ঘৰখনৰ পিনে চাব নোৱাৰা হৈছে। স্নাক গ্ৰেজুৱেট কবিবলৈ ঘৰখনৰ কি বাকী থাকিল। তাৰ বি.এ পৰীক্ষাৰ আগৰ বছৰত চূড়ান্ত সৰ্বনাশটো হৈছিল। এল, পিৰ শিক্ষক হৰিনাথ কলিতা পইচাৰ অভাৱত বিনা চিকিৎসাই মৃত্যুবৰণ কৰিবলগীয়া হৈছিল। চিকিৎসাৰ বাবে নাপালেও মুখৰ ছাই শুচাবলৈ ওচৰ-চুবুৰীয়াৰ সহায় সি পাইছিল, যদিও সা-সকামৰ পিছতেই অৱশিষ্ট ভূঁইয়াটি দুবিধা বন্ধকত দিয়া হেণ্ডনোটৰ বেভিনিউৰ ওপৰত সি স্বাক্ষৰ কৰিবলগীয়া হৈছিল। এতিয়া আক কোনো উপায় নাই। ছয়টা পেটৰ পৰিয়ালটোৰ সমস্ত ভৰণপোষণৰ তাৰ তাৰ ওপৰত।

ধকা ঘৰ দুঘোঁটাৰেই সৰগৰ তৰা গণিব পাৰি। সকলো ভায়েকে তাৰ পাঠাপুথি কেইখন বৰমুণৰ পৰা বক্ষা কৰিবলৈ কলপাত-কচুপাত কাটি কম কষ্টখন কৰেনে? গাভৰু জনীয়েক দুজনী তাৰ বাবে যমকাল হ'ল। তাহাতৰ ষৌৱনকডো আক কচুপাত কলপাতেৰে ঢাকি ৰাখিব নোৱাৰি। মাহুহ-হুহুহ আহিলে সিহঁতৰ ওলোৱা সোমোৱা বন্ধ হ'ল। তাৰ স্বাক্ষৰ বিষয়ে কল্পনা কৰিবলৈকো ভয় লাগে। মাজু হুজুৰিৰ দেওনা পাৰ হোৱা দেখে এটাৰ সেইজনী মাহুহ এটা কংকালৰ নামান্তৰ মাজু।

সি নিকপায় হৈছে। বি.এ পৰীক্ষাৰ প্ৰমাণপত্ৰখনেই কাল হ'ল বুলি তাৰ মাজে মাজে ধাৰণা হয়। দুবাবো দুটা চাকৰি ডাক দিব নোৱাৰাব একমাজু কাৰণ হৈছিল—সি গ্ৰেজুৱেট। চতুৰ্ভাষীৰ চাকৰিৰ বাবে গ্ৰেজুৱেট হব নালাগে।

অনাৰ্হ সহ স্থাতিতৰে বি.এ পাছ কৰাৰ খবৰ বাতৰিও ওলাইছিল। ঘৰৰ অৱস্থা নহলেও হৰিয়া পণ্ডিতৰ ঘৰত গঞা নামৰ যোগাৰ হৈছিল। গুৰুলি গঞাৰ সমাজত সিহঁতৰ ঘৰ বজনজনাই সৈছিল। অৱশ্যে এই বজনজননি হৰিনাথ কলিতাৰ প্ৰাৰম্ভিক হেজাৰপ্ৰগেই সৰু আছিল। প্ৰসংগ শেষ হোৱাত বন্ধকত—দেউৰে জাউবীয়ে জাউবীয়ে আশীৰ্বাদ দিছিল। বিদ্যা-সুখি মৃত্যু, বন-জল বচাব, জৰিতভূমি বিপন্ন, দুখাবস্থা হোৱাৰ আশীৰ্বাদ।

যোৱা নিশা সি বগু মহাবীৰ ঠিকাদাৰ পুতেকৰ পৰা টকা এহেজাৰ লৈছে। বস্তি বাটখিনিভো আৰু বোচৰ নোৱাৰি, অৰুচ তাক টকাৰ সুবহীয়াতৈ নহ'লে নহয়। সেই বাবেই সি সিদ্ধান্ত কৰি পেলালে ঘৰ-চোৱালী কামে বাকীখিনি মাটি বন্ধকত দিব।

তাৰ প্ৰমাণপত্ৰ কেইখন কাইলঙ ভৰাই ল'লে। লিখিত পৰীক্ষাত সি প্ৰথম দহজনৰ ভিতৰৰ এজন হৈ পাছ কৰিছে। যৌথিক সাক্ষাতত সি ভালদৰে কৰিব বুলি তাৰ বিশ্বাস। অৱশ্যে এইটোও সি জানে যে লিখিত পৰীক্ষাত পাছ কৰিলেও ইচ্ছা কৰিলেই যৌথিক পৰীক্ষাত বাধি দিব পাৰে। তাৰ ঘোৰাৰ ওপৰত বিশ্বাস আছে কিন্তু বাবে বাবে প্ৰত্যাশিত হৈ তাৰ ধাৰণা হৈছে— চাকৰিৰ বজাৰখন ক্ৰমাত সংকুচিত হৈ আহিছে। বেকাৰ বাঢ়িছে জাৰিডক হাৰত আৰু চাকৰি ওলাইছে গণিতক হাৰত। সেই সকলোবোৰ জনাৰ পিছতো এই মুহূৰ্ততে তাক চাকৰি এটা লাগে, অন্ততঃ তাৰ পৰিয়ালটোক সি জীয়াই জীয়াই কব দিব নোৱাৰে।

প্ৰচলিত সমাজ ব্যৱস্থাৰ কেবোনবোৰ আঁতৰাবলৈ হলেও প্ৰথমে বাচি থাকিব লাগিব। যদি ব্যৱস্থাৰ বিৰুদ্ধে যুজিবলৈ আহি ভিত্তিত চিপজৰী লগাব লগীয়া হয় তেনেহলে সেই যুজ কৰিব কোনে? বিধা-ক্ৰমৰ মাজত সি প্ৰায় সিদ্ধান্ত কৰি পেলালে—মাটি বিক্ৰী কৰি পোৱা টকা হেজাৰো সি চাকৰিৰ বিনিময়ত দিবলৈ প্ৰস্তুত হ'ব।

জীয়াই থকাৰ অৱলম্বন হিচাপে তাক এটা চাকৰি লাগে। তাৰ মূখৰ কালে চাই আছে অৰ্দ্ধনগ্না গাভৰু ভনীয়েক দুজনী। যোৱায়েকৰ ঘৰত থাকি লিখা-পঢ়াৰ সপোন দেখা কণমানি ভায়েক জন। কাপোৰৰ অভাৱত ফুল বন্ধ হোৱা দ্বিতীয়জন ভায়েক, আৰু চৰ্মসাৰ তাৰ মাক। মাটি বন্ধক বৈ পোৱা টকা হেজাৰ পকেটত ভৰাই লোৱা সময়ত সিহঁত আটাইবোৰ চকুবোৰ চললগীয়া হৈ উঠিছিল।

এক হেজাৰ টকাৰ কেইটামান টকা খৰচ কৰিলেই ভনীয়েক দুজনীৰ লাজ ঢাকিবলৈ দুসাজ কাপোৰ কিনিব পাৰে। সৰু ভায়েকটোক চোলা এটা কিনি দিলেই সি ফুললৈ যাব পাৰে। বৰফুৰাৰ সময়ত হাহাকাৰ লগা অৱস্থাটোৰ পৰা পৰিভ্ৰমণ পাবলৈ এহেজাৰ টকাৰ এটা ক্ষুদ্ৰ অংশ খৰচ কৰি বিবিধাবেই চাল কেইখন ছিৰাব পাৰি।

সি সবজনে পাঁচটখন বন্ধ কৰি ল'লে। লাইন বাহেৰে জাহাজী পোৱাৰ পিছতে সি সময় ফিলাবলৈ সোনকালে চিঠি বাহুত উঠিল। বাহৰ পাছ কেৱল

সুন্দৰ হাতৰ আখৰৰ শব্দ কেইটা তাৰ চকুত পৰিল—‘পকেট মাৰৰ পৰা সাৱধান !’ সি ব্যাকৰণত বৰ চোকা আছিল। সি বৃজি পালে নিজৰ পকেট মাৰৰ পৰা নিশ্চয় সাৱধান হবলৈ কোৱা নাই, পকেটমাৰৰ পৰাহে সাৱধান কৰি দিছে সেই শব্দ কেইটাই। শব্দ কেইটা দেখাৰ পিছত সি ভাবিব ধৰিলে—চীনদেশৰ মাহুহে গাড়ীখনত উঠা হ’লে কি ভাবিলেহেঁতেন ; যিখন দেশত পকেটমাৰ বা চোৰ ডকাইত নাই। পকেটমাৰ থকা বুলি আমি জানো, অথচ পকেটমাৰবোৰ আমি বিচাৰি উলিয়াব পৰা নাই ?

বিভিন্ন ভাৱৰ খেলিমেলিত তাৰ কাণত পৰিল—দিছপুৰ জনতা ভৱন। ততাতৈয়াকৈ সি নামি পৰিল ; পকেটখন আকৌ এবাৰ ভালকৈ পৰীক্ষা কৰি চালে। ঠিকেই আছে।

জনতা ভৱনৰ দুৱাৰ মুখৰ গান্ধীমূৰ্তিটোলৈ তাৰ চকু গ’ল। এক ভীৰু বিড়ম্বাত তাৰ চকুৰ ভ্ৰূখিনি কোচ খাই গ’ল।

‘সন্মান সত্য কথা কবা।’ ‘মোৰ জীৱনেই মোৰ বাণী।’

সঁচা কথা নকবলৈ মাহুহক কিহে পাইছে ? সবাতোকৈ সহজ কথা হ’ল সঁচা কথা কোৱা। দুইৰ লগত দুই যোগ কৰিলে চাৰি হয়। তাকটো আক ছয় বা দহ বুলি কব নোৱাৰি। কিন্তু বাস্তৱত কি ঘটিছে ?

এজন মন্ত্ৰী বা চৰকাৰী বিষয়াই চাকৰিকালত বন্ধা চহৰৰ বিতোপন প্ৰাসাদটো, বেংকৰ বেলেঞ্চ,—এইবোৰ ডেউৰ পৰিয়ালৰ দৈনন্দিন খৰচ বাদ দিয়াৰ পিছত থকা পৰিমাণৰ টকাৰে জানো কৰা সম্ভৱ ? এইবোৰ কথাৰ লগত দুই যোগ দুই সমান দহ এই সবল গণিতৰ হিচাপটোৰ পাৰ্থক্য কোনখিনি ?

গান্ধীনাথৰ মহামানবজনে জানো আমাৰ দেশৰ জনগণক ক্ষমতাৰ হস্তান্তৰক স্বাধীনতা বুলি কোৱা নাছিল ? বগা চামৰাৰ প্ৰভুত্বৰ ক্ষমতাৰ দণ্ড কলা চামৰাৰ নেতানামৰ প্ৰভুসকলক গতাই যদি দিয়া নাছিল—এখন দেশৰ স্বাধীনতাৰ দুখৰি বছৰ পিছত সি কিয় জীৱন জীৱিকাৰ কাৰণে হাহাকাৰ কৰি ফুৰিব লগীয়া হৈছে।

যশস্বয়ন্ত সাক্ষাৎকাৰ আৰম্ভ হ’ল। তাক গোপনভাবে হেড-এচিটেণ্টজনে ধৰব দিলে প্ৰথম লিটত মন্ত্ৰীৰ কোটাই পুৰ নহ’ল। দ্বিতীয় লিটত তাৰ কথা বিবেচনা কৰা হ’ব পাৰে কাৰণ য়েৰিট ভাল। কিন্তু !!

কিন্তু উত্তৰ সি বিচাৰি পালে। কোঠাটোৰ পৰা সি ওলাই আহিল। এটা আশাৰ খেঙনি সি দেখা যেন পালে। সি জনতা ভৱনৰ গান্ধীমূৰ্তিটোৰ

ওচৰ পাইছে মাজে। এজন পোন্ধৰ বোল বছৰীয়া ল'ৰাক জোকা মানেহে বোধি আহিছে। সি আজানি হৈ দৌৰিছে। মাতুলহৰোজি চিঞাৰিছে—পকেটমাৰ পকেটমাৰ.....পকেটমাৰ

মাতুলহৰোজি তাক ধৰি পেলালে। আৰম্ভ হ'ল চৰ-চকা গোৰ জোকাৰ গছক। ল'ৰাজনৰ নাকে যুখে তেজ ওলাব ধৰিলে। সি চিঞাৰি উঠিল—বাইজ আপোনালোকে যদি পকেটমাৰক থতমত কৰাই সিদ্ধান্ত কৰিছে আহক মোৰ লগত আহক। নিৰাপদে - নিৰ্বিবাদে পকেটমাৰি থকা সকলক ধৰকহি। মই নিকপায় হৈ গুচি আহিছোঁ।

অনাহাৰ অনিদ্ৰাই জ্বকলা কৰা, জীৱিকাৰ সন্ধানত সৰ্বস্বান্ত হোৱা, জুৰাৰ জালাত দুই টকীয়া নোটখন চুৰি কৰা জনক মাৰি বীৰত্ব দেখুৱাওকৈ আহক—মই দেখুৱাই দিম প্ৰতিদিন আমাৰ প্ৰত্যেকৰে পকেট মাৰি ধোৱা সেই প্ৰেণীটো, যাক নিৰাপদ প্ৰহৰাত বধাৰ ব্যৱস্থা আমাৰ ধনেৰেই কৰা হৈছে।

গৃহমন্ত্ৰীৰ গাড়ীখন অহা দেখি দুজন পুলিচ লাঠি জোকাৰি সেইফালে বোধি আহিল।

ক্ৰমশঃ

পোলেন গগৈ

“এইটো কণজানৰ ঘৰ নহ'বনে ?”

চোভালত ডুখৰি পৰা এডোখৰ পাৰি তলঘূৰকৈ ভগা খৰাহি এটা বান্ধি থকা কণজানে নিচেই কাষতে কাৰোবাৰ মাত শুনি উচপ খাই উঠিল। থকা-মকাকৈ ঘূৰ তুলি চাই দেখিলে তাৰ নিচেই কাষতে পুলিচ এজন থিয় হৈ বাৰীখনৰ ইফালে সিফালে ঘূৰি পকি কিবা চাইছে। একান্তমনে নিজৰ কামত ব্যস্ত হৈ থকাৰ কাৰণে কেতিয়ানো পুলিচজন আহি তাৰ কাষত ব'লহি, সি গমকে নাপালে।

পুলিচজনক দেখাৰ লগে লগে তাৰ বুকুখন চিৰিং কৰি গ'ল। যোৱাৰে কথা। জীৱনত সি কাহানিও পুলিচ জাতীয় এই মানুহবোৰৰ সতে মুখামুখি হোৱা নাই। প্ৰয়োজনবোধও কৰা নাই। গুৰুতাত খোজৰ এই মানুহচামৰ পৰা সি সদায় আঁতৰি থকাৰ চেষ্টা কৰি আহিছে। কিন্তু পুলিচ নিজেই আহি তাৰ মুখামুখি হৈ থিয় দিয়াত এক প্ৰকাৰ তাৰ দম বন্ধ হৈয়েই গৈছিল। ওখাপি নিজক যেনে তেনে সংঘত কৰি “হয় হজুৰ” বুলি ভগা খৰাহীটি ঠাইতে এৰি, লৰা-লৰিকৈ ভিতৰৰ পৰা ভগা মুঠা এটা উলিয়াই আনিলে। কান্ধত লৈ থকা ফটা গামোচাখনেৰে মুঠাটো জাৰি-জোকাৰি “বহক হজুৰ” বুলি আগবঢ়াই দি ঘন ঘন উশাহ চানি কিছুদূৰত পুলিচজনলৈ চাই থিয় হৈ ব'ল।

“তাৰ মানে আপুনিৱে কণজান ?”

“হয় হজুৰ।” কণজানে সেপ ঢুকিলে।

“আপোনাক হজুৰে কালিলৈ থানালৈ মাতিছে।”

“থানালৈ।” কণজানৰ ভিঙটো একৰকম শুকাই ধোৱাৰ দৰেই লাগিল।

“কিবা ...?”

“খাকিব পাৰে। আপোনাৰ বাৰীত শাক পাচলি একো নাই দেখিছো।”

“নাই হুজুৰ, বাৰী হুলিবলৈ যাটিনো কিয়ান। তাতে ইফাৰে, মিকালে হাফিজবা কাম কৰি ফুবোতে সময়ে নাপাওঁ।”

পুলিচজনৰ কাণত কিন্তু কণজানৰ কথাবোৰ সোৰোৱা যেন লাগিল; কণজানৰ কথা শেষ হ’ল কি-নহ’ল, আছা, কালিলৈ নোযোৱাকৈ মেৰাইব দেই বুলি পুলিচজন গ’লগৈ।

কণজানে কিন্তু পুলিচজনৰ কথাবোৰৰ একো অৰ্থ বুজি নাপালে। ধানৰ লগত শাক-পাচলিৰ আকউ সম্পৰ্ক কি। সি ধানলৈ যাবই বা লাগে কিয়। অপৰাধ কৰাৰ কথাতো তাৰ মনত নপৰে। ধাবলৈ নাপাই লম্বাণে থাকিলেও সি কাবোৰৰ ঘৰৰ সিদ্ধি দিবলৈ যোৱা নাই। কাবোৰৰ লগতে কাজিয়া পেঁচাল কৰাৰ কথাটো তাৰ মনতেই নপৰে। সি কাকো ঠগাৰি কৰা নাই। বৰক ডাকহে আনে বহুত ঠগিছে। তেনেহেতু ধানলৈ যাব লগা হোৱাটোও সি একো কাৰণ বিচাৰি নাপালে।

অক্ৰমে কিম্বদন্তী খেদা আন্দোলনত সি ছুধিন নে ডিনিধিন গৈছিল। কেৱল সি যোৱাই নহয় ওচৰেৰে জয়ৰাম বড়ো, জয়লাল খেৰিয়া, সিইতো গৈছিল আৰু গৈছিল মানে গৈছিল আৰু আহিছিল। কিন্তু আন্দোলনলৈ যোৱা কেইদিন গধূলি আৰম্ভত জুই নোযোৱাৰ কাৰণে পিচলৈ সি সেইবোৰ বাদ দিলে। যুট্টতে কোনো অপৰাধৰ কথাই তাৰ মনত নপৰিল।

তাৰ আৰু কাম কৰা নহ’ল। আধাবছা ধৰাহীটো ঘৰৰ এচুকত দলি মাৰি থৈ চোতাললৈ ওলাই আহি বাহিৰত সি কিছুসময় ভক্ত মাৰি ব’ল। ল’ৰা-ছোৱালী হালো নাই। জয়ৰামৰ ঘৰত খেল আছেগৈ। আনোৱাৰ ঠিকাদাৰৰ ভলত আলি তোলা কাম কৰা মেৰিচাও আহি পোৱা নাই।

এথোজ দুৰোধকৈ সি জয়ৰামৰ ঘৰৰ ফাললৈ ওলাই গ’ল। জয়ৰাম বাৰীতে শাকভলী এডোখৰত কোৰ মাৰি আহিল। কণজান যোৱা দেখি শাকভলীতে কোৰখন এৰি সিও আহি তাৰ লগতে বহিলহি। কণজানৰ পৰা সি সকলো জনিছে। কিন্তু তাৰ ঘৰলৈ পুলিচ আহিব লগা হোৱাটোও আৰু সি ধানলৈ যাব লগা হোৱাটোও জয়ৰামে একো কাৰণ বিচাৰি নাপায়। কাৰণ সি কণজানক ভালদৰেই চিনি পায়। সকলো পৰা তাৰ লগত সি ওহলি জামলি আজিব এই অৱস্থা পাইছেহি। কণজানে আজিলৈকে কাবোৰক ভই বুলি কোৱা সি জনা নাই। সেয়ে কণজান ধানলৈ যাব লগা হোৱা কথাটোও তাৰ কিছু অস্বাভাৱিককৈ থকা যেন লাগিল। তথাপি বিবৰুটো কিছু লম্বু কৰি ডাক কিছু নাই যোৱাকৈ

বাবেই, “মাতছে যেতিয়া গৈ আহ” বুলি কোঠাৰ বাহিৰে জয়বামে একো বুলি ভাবনা দিব নোৱাৰিলে।

গধূলি বেলিকা মেৰিচাক কথাটো কয় বুলি ভাবিও তাৰ আৰু কোৱা নহল। কলে বিপদ, পিছদিনা তাই কামলৈকে নাযাব। তাই কামলৈ নোযোৱা মানে আকউ দুই এসাজ লষণ। সি নিজৰে গাটো ভাল নথকাৰ বাবে কেনিও কাম বিচাৰি যাবই পৰা নাই। এইবোৰ চিন্তাতেই গোটেই ৰাতিটো সি ছট্‌ফট কৰি কটালে।

পিচদিনা পুৱাই গাটো তিয়াই আহি ফিকা চাহ এটোক খাইয়ে পূৰণি থৰক বৰক চাইকেলখনত পাম্প আছনে নাই, পিটিকি চালে। গা-পা খুই আঁহোতে মেৰিচাই কেনি যায় স্থিতিছিল। কিন্তু সি এইকালৰ পৰা আহো বুলি কৈ আছিল কথাটো তাইক নকলে। তাইও গা-পা খুই গিৰিয়েক কেনিবা যাবলৈ ওলাইছে বুলি জনাৰ আগ্ৰহ থকা সত্ত্বেও অধিক একো ভুহুধিলে। মাথোন সোনকালে আহিব বুলি তিমানতে বিষয়টো সামৰণি ৰাৰিলে। “সিহঁতক জয়বাম কাইটিৰ তাতে থৈ যাবা বুলি” আজ্ঞাকে লাৰ কৰি কণজান চাইকেলখন ঠেলি ঠেলি ওলাই গ’ল।

দুহ মাইল বাট। তাতে ওখোৰা-মোখোৰা কেঁচা বাস্ত। চাইকেলৰ অৱস্থাও তক্ষণ। ঠেতেলা-বেঙেনা খাই দুঘণ্টামানৰ মূৰত সি থানা পালেগৈ। থানাৰ সমুখ পাইয়ে সি চাইকেলৰ পৰা নামি চাইকেলখন ঠেলি থানাৰ ভিতৰলৈ সোমাই গ’ল। অতঃপৰ বাট চাইকেল কৰোতে এনেয়ে তাৰ সৰ্বশৰীৰ ঘামত ভিজি গৈছিল। তাতে থানাত ভৰি দিয়াৰ লগে লগেই ভয় আৰু শঙ্কাত ঘামত ভিত্তি সি তেনেই জুকলি-জুপুৰি হ’ল।

সি থানালৈ সোমাই যাওঁতে বাৰাণ্ডাতে দুজনমান পুলিছে এনেয়ে পায়চাৰী কৰি আছিল। তাক সোমাই যোৱা দেখি এজনে থকক স্থৰত মাত লগালে—

“ঐ কি হ’ল ভোৰ?”

কণজানে মূৰ তুলি চাই পুলিচজনক চিনি পালে। সেই পুলিচজনেই যোৱা কালি তাক থানালৈ মাতি থৈ আহিছিল। এতিয়া সিয়েই আকৌ এনে প্ৰশ্ন কৰাত কণজান আচৰিত হ’ল যদিও “আপুনি কালি মাতি থৈ আহিছিল” বুলি মন হাঁহি এটা মাৰি; গামোছাখনেৰে মুখখন ষচি ষচি বাৰাণ্ডাৰ কাষতে থিয় দি ব’ল। পুলিচজনে “অ হয়নেকি” বুলি অজসৰণ কৰিবলৈ ইজিত দিলে। কণজানে চাইকেলখন বাৰাণ্ডাতে আঁউজাই পুলিচজনৰ পিছে পিছে চুচুক-চাৰাক

কৈ ধানাব ভিতৰলৈ সোমাই গ'ল। পূৰণা ফাইল লুটিয়াই লুটিয়াই অ'চি ফুল
ধানাতেই বহি আছিল। কণজানহঁত সোমাই ঘোৰা দেখি অ'চিয়ে ফুল ফুলি চালে।
অ'চিৰ চকুতো সেই একে “ঐ কি হ'ল ভোৰ” ভাব দেখি কণজানে সেই দৃষ্টি
সহ কৰিব নোৱাৰি অন্ত একালে মূৰ ঘূৰালে পুলিচজনে তাৰ পৰিচয় দিলে,
“চাৰ ইয়াৰ নামেই কণজান। অ'চিয়ে “হ” বুলি আকৌ ফাইল লুটিয়াই কিবা
বিচাৰিবলৈ ধৰিলে। পুলিচজন ওলাই আহিল। এক মিনিটমান সময়ৰ পিচত
নীৰবতা ভঙ কৰি অ'চিয়ে আৰম্ভ কৰিলে—

“ভেস্তে ভোৰ নামেই কণজান?”

“হয় হজুৰ।” কণজানে সেপ ঢুকিলে।

“কণজান ভোৰ নাম হয়তো?”

“হয় হজুৰ।”

কিছু সময় আকৌ নীৰবে গ'ল।

“ভোটৰ লিষ্টত ভোৰ নামটো নাই।”

“নাই যদি কি কৰিব হজুৰ। আমি গৰীব যাহুহ। কণজানে কথাটো
কিছু সহজ কৰিবৰ বাবে চেষ্টা কৰিলে।

“হঁ। কিন্তু ভোটৰ লিষ্টত নাম নাথাকিলে ভোট দিব কেনেকৈ?”

“নাপালে নাই আৰু হজুৰ।” কণজানজনে বিষয়টো প্ৰায় এবাই চলিবৰ
বাবেই চেষ্টা কৰিলে।

কিছু সময় আকউ নীৰবে গ'ল,

“আচছা ভোৰ ফুলৰ চাটিকিকেট, ৰেডিঅ' কিনা লাইচেন্স, বা মাটিৰ পট্টা
আছেনে?” নীৰবতা ভঙ কৰি অ'চিয়ে আকৌ প্ৰশ্ন কৰিলে।

“হাটি ছবিঘাৰ পট্টা এখন আছে হজুৰ। তাৰ বাহিৰে একো নাই।

“হব ” অ'চিয়ে আকৌ ফাইলত মন দিলে। “ফালিলৈ সেইখন লৈ
আনিবি।” কণজানে “ভাল হজুৰ” বুলি এটা দীৰ্ঘলীয়া উশাহ টানি ধানাব
পৰা ওলাই আহিল। আহোতে গোটেই বাঙালো সি পট্টাখন ধানাত বিচৰা
কথা চিন্তা কৰিলে। কিন্তু একো উৰাদিহ উলিয়াব নোৱাৰিলে। তাৰ ভাব হ'ল
কৰবাত যেন কিবা গুণগোল বটিব ধৰিছে।

লক্ষ্য কথোটা আলোচনা কৰিবৰ বাবে জয়বাহৰ ঘৰ পালেগৈ। ধানাত
ঘোৰা কথা বতৰা আৰু পিচনিয়া তাক ধানালৈ মাতি পঠোৱাৰ কথাটো সি
জয়বাহৰ ক'লে। তালোৱান পৰ আলোচনা-বিলোচনা হোৱাৰ পিচতো কিন্তু জয়-

বামে তাক 'একো উপায় দিব নোৱাৰিলে। ধানাই ঝাটিৰ পট্টা বিচৰাটোত সি একো স্থিত্তিস্থিত্যও বিচাৰি নাপালে। বিপৰীতে ধানালৈ, নগলেও বিপদ বাঢ়ে, মুঠতে ধানালৈ যোৱাৰ বাহিৰে অলপ কোনো পথ সি কণজানক দিব নোৱাৰিলে।

এটা ভাবাক্ৰান্ত মন লৈ সি গধূলি আঠমান বজাত ঘৰ লোৱালিহি। ইতি-মধ্যেই ল'ৰা-ছোৱালীহাল শুই পৰিছে। মেৰিচাই ধিমিক ধামাক হাতচাকিটো আগত লৈ ফটা লুঙি এখন সি পুতকি আছিল। গিৰিয়েক যোৱা দেখি ফটা লুঙিখনতে বেজিটো খুঁচি থৈ গিৰিয়েকৰ খোৱাৰ যোগাৰ কৰিবলৈ বুলি ভিতৰ পোমাই গ'ল। চিন্তাক চাকনৈয়াত পৰি তাৰ ভোক-পিয়াহ কেতিয়াবাই হেৰাই গৈছিল। গতিকেই, পেটত ভোক থকা সত্বেও 'মোৰ ভোক লগা নাই; ভাত নাখাওঁ, তয়ে খা' বুলি এডুহুৰীয়া নাগাঢ়াৰিটো মজিয়াতে পাৰি দীঘল দি শুই পৰিল। কিন্তু মেৰিচাই মাহুহটোৰ উদাস উদাস ভাবটো আগদিনাৰ পৰাই লক্ষ্য কৰিছিল। দিনটো বাহিবত লঘোণে ভোকে কটোৱাৰ পিচত ভোক নলগা কথাটোৱে মেৰিচাৰ মনটোত চেৰাই গ'ল। বঢ়া ভাতকেইটা ঢাকি-ঢুকি থৈ, গিৰিয়েকৰ ওচৰলৈ আহি কিনো হৈছে, স্থিৰিলে। আগদিনা সি ভাবিছিল যদি মেৰিচাক নোকোৱাকৈও কামটো সমাধা হয়, ভাল হয়। কিন্তু ঘটনাৰ যিহেতু তিমানত অন্ত নপৰিল, গতিকেই সি তাইৰ পৰা আচল কথাতো লুকুৱাই ৰখাটোৰ কাৰণে নিজকে অপৰাধী অপৰাধী অনুভৱ কৰিলে। বাধাত পৰি সি মেৰিচাক সকলো কথা বিৱৰি কব লগা হ'ল। সিদিনা গধূলি দুয়োটাৰে আক একো খোৱা নহ'ল। মেৰিচাই গোটেই নিশাটো কেৱল আজাক চিন্তা কৰিয়ে কটালে।

পিচদিনা বাতিপুৰা ধানালৈ বুলি কণজানে চাইকেলেখন ঠেলি ঠেলি ওলাই গ'ল। মেৰিচাই দুৱাৰ মুখত বৈ কণজান ওলাই যোৱাৰ বাটলৈ একেধৰে চাই ব'ল। তাইৰ মনটো এক অজান আশংকাত কপি উঠিল। তাই বুকুখনত বিৰ অনুভৱ কৰিলে। সিদিনা তাইৰ কামলৈও যোৱা নহ'ল।

কণজান যেতিয়া ধানা পালেগৈ, তেতিয়া ধানাত ছজনমান পুলিচৰ বাহিৰে কোনো নাছিল। ছজনমান পুলিচে লৰসামৰণে ব্যৱহাৰ নকৰা কিছুমান শস্ত্ৰ ব্যৱহাৰ কৰি কৰি বাৰাণ্ডাতে কথা পাতি আছিল। কণজান সোমাই যোৱালৈ কেবাহিকৈ এবাৰ চাই সিহঁতে আকৌ কথাত মন দিলে। কণজানে ধানাৰ সমুখত থকা শিৰিৰ গছজোপাত চাইকেলেখন আঙুঠাই থৈ ছুচুক-চামাককৈ পুলিচ-ছজনৰ কাষত থিয় হ'লগৈ। সিহঁতৰ আধীন কথাবাতাত কিছু বাধা পৰাৰ কাৰণে এজনে পেন্দুৱাকৈ চাই গুৱ কৰিলে—

“ঐ কি হ’ল ভোব ?”

“হুজুৰৰ ওচৰলৈ আহিছিলো।” কণজান দহুই আবেই উত্তৰ দিলে।

“ঐ চাব নাই।” পুলিচ হুজন আকট কৰা পতাউ ব্যস্ত হ’ল। কণজান সিহঁতৰ ওচৰতে থিয় দি থাকিল। চাব নাই বুলি কোৱাৰ পিচতো ১৭ খোঁতৰি নহাৰ কাৰণে পুলিচ এজনে প্ৰায় তাক ধৰ্মকিয়ে দিলে “ঐ, চাব নাই বুলি কোৱা নাই নেকি।”

সিহঁতৰ আচাৰ-ব্যৱহাৰত আগদিনাৰ পৰাই যোটাযুটি সি অভ্যস্ত হৈ পৰিছিল। গতিকেই বিশেষ চিন্তা নকৰি ‘চাব আজি আহিবনে নাই,’ সি পুনৰ প্ৰশ্ন কৰিলে।

“নাহি ক’লৈ যাব।”

দাঁতনিকটাই দিয়া সিহঁতৰ জবাবত সি একপ্ৰকাৰ ক্লম হ’ল যদিও একো নকৈ লাহে লাহে খোঁতৰি আহি শিৰিষজোপাৰ ওচৰত থিয় হৈ ব’ল।

একটা হুৰটাকৈ হুপৰীয়া পাৰ হ’ল। বৈ বৈ কণজান অতীত হৈ উঠিল। কিমান বহিব। কিমান থিয় হৈ থাকিব। ইফালে আগদিনাৰ পৰা একো ৰোজা নাই। ওকালি আহিছে। ভোক পিয়াহত সমস্ত নাড়ী ভুঁড়ীয়ে বায়োচ বাঁৰি ধৰিছে। বিপৰীতে অ’চিক লগ নকৰাকৈ সি কোনোপধ্যেই যাব নোৱাৰে। অন্য একো গভ্যস্তব নেদেখি গধূলি পৰলৈকে বাট চোৱাটোকে থিৰাং কৰি শিৰিষজোপাতে আউজি সি আকট বহি পৰিল। ঘোৱানিশা টোপনি এটিৰ বাবে চকুহুট বস্ত্ৰ বমাই গুৰিছে। চকু দুটি বৃদ্ধি সি খন্তেক টোপনি যাবৰ বাবে চেষ্টা কৰিলে। কিন্তু টোপনি যাব নোৱাৰিলে।

প্ৰায় চাৰিটামান বজাত জীপ এখন আহি বানানৰ সমুখত ব’লহি। জীপৰ পৰা চলং পলাকৈ অ’চি নাথি নিজৰ কোঠাত সোমালগৈ। অ’চি সেয়েমোৱাত অলপ পিচতে কণজানো গৈ অ’চিৰ কোঠাত সোমাল। সি সোমালে দেখিলে, অ’চিয়ে ক্লান্ত দেহাটো চাকখনত এৰি দি চকু দুটি বৃদ্ধি হেৰুৱটিয়াই আছে। সি টেবুলখনৰ ওচৰলৈ চাপি গৈ ভয়ে ভয়ে হাত লগালে—

“হুজুৰ।”

“হু” বুলি চকু দুটি মেলিয়ে কণজানলৈ ধোপাটক চাই অ’চিয়ে প্ৰশ্ন কৰিলে—

“কি হ’ল ভোব ?”

“কালি হুজুৰ পট্টাখন আনিবলৈ কৈছিল।”

“অয়েচ্। উলিয়া” বুলি অ’চিয়ে হুৰটো টেবুলত থৈ হাতখন কণজানৰ কপাল

আগবঢ়াই দিলে। কণজানে ফটা পাঞ্জাবী চাৰ্টটোৰ পৰা আলফুলে পট্টাখন উলিয়াই অ'চিৰ হাতত দিলে। পট্টাখন ভালেমান সময় লিবিৰিক বিদাৰি চাই হেকেট্ৰাই হেকেট্ৰাই প্ৰশ্ন কৰিলে—

“চৌকত আলি কাৰ নাম।”

“বাবাৰ নাম হজুৰ।”

“আছেনে নাই।”

“নাই হজুৰ।

“হ” বুলি দুটামান উগাৰ মাৰি অ'চিয়ে আকৌ প্ৰশ্ন কৰিলে—

“তোৰ পট্টাখন ক'ত ?”

“এইখনেই তো মোৰ পট্টা হজুৰ।”

“শাট আপ।” অ'চি গৰজি উঠিল। “এইখন তোৰ বাপেৰৰ পট্টা। মই বিছাৰিছো তোৰ পট্টা।”

অ'চিৰ বেহ-ৰূপ দেখি কণজানে আগৰে পৰাই সমীহ কৰিছিল। এতিয়া আকৌ ধমক খোৱাত তাৰ অষ্ঠ-কষ্ঠ শুকাই গ'ল। তথাপি কিছু সাহ-কৰি অ'চিক পতিয়ন নিয়াবৰ বাবে পুনৰ সি চেষ্টা কৰিলে—

‘আপুনি বিশ্বাস কৰক হজুৰ। এইখনেই মোৰ পট্টা।’

‘চুপ শুধাই থম, গম পোৱা নাই। লোকৰ পট্টাক নিজৰ পট্টা বুলি দেখুৱাবলৈ আহিছ।’

অ'চিৰ কথাত কণজানৰ মুখৰ মাত হৰিল। যিখন পট্টাৰে সি ইমানদিন উত্তৰাধিকাৰী স্বত্ব লাভ কৰিছে সেই পট্টাখনো আইনৰ মেৰপাকত লোকৰ হ'ল। তথাপি সি শেষবাৰৰ বাবে অ'চিক অহুনয় বিনয় কৰিলে—

“বিশ্বাস কৰক হজুৰ।”

“সেইবোৰ তোৰ ঘৈণীয়েৰৰ আগত কৰিগৈ। আক পৰহিলৈ টকা পাঁচ শ লৈ আনিবি।” কথাখিনি শেষ কৰিয়ে অ'চিয়ে যুৰটো পুনৰ টেবুলত আউজাই দিলে। কণজানৰ যুৰত আকাশ ভাগি পৰিল। সি চকুৱে' খুৰলি ফুৰলী দেখিলে। প্ৰায় কান্দি কান্দিয়ে সি অ'চিক কাৰ্বো-কোকালি কৰিলে—

“আমি গৰীব মানুহ হজুৰ। এসাজ ৰাই দুসাজ ল'খোনে থাকো। পাঁচ শ টকা মই ক'ব পৰা আনি দিম হজুৰ।”

কণজানৰ কাকূতি মিনতিয়ে একো কাম নিদিলে অ'চিয়ে যুৰ নোতোলা-কৈয়ে কাৰ্বোবাক নিৰ্দেশ দিলে।

‘ঐ বাহিৰত কোন আছে? ইয়াক উলিয়াই দে।’

অ'চিৰ নিৰ্দেশত পুলিচ এজন সেমাই আহি কণজানক প্ৰায় চোৰোবাই নিয়াৰ দৰেই টানি নি বাহিৰলৈ উলিয়াই বাৰাণ্ডাৰ পৰাই নমাই দিলে। কণজান ঘাৰি ঘাৰি ধমক-বৰকৈ চাইকেল ঠেলি ঠেলি তেতিয়া থানাৰ বাহিৰ ওলাই আহিল। বাটে-বটে গাঁৱে-ভূঞা লোক জাক আঁজাৰ নাথিছে।

প্ৰজন পগলাৰ আত্মকথা

ভোমেশ্বৰ চেতিয়া

এই উন্মূল ল'ৰাবোৰ গোটখালেই আজিকালি মোৰ ভয় লাগে। এই দীঘল চুলীয়া, মুঠা জুলফীয়ালা ডটীয়া, চিত্ৰ-বিচিত্ৰ কাপোৰ পিন্ধা, হাতী-মাৰ্কা পেণ্ট আৰু আৰু আধা ফুট ওখ জোতা পিন্ধা উন্নত ডেকাবোৰ জাকপতা দেখিলেই মেথোন মোৰ মনত আশঙ্কা লাগে। কিবা অঘটন ঘটিব পাৰে বুলি বুকুখন ঢপঢপাই উঠে। ইহঁতৰ চিত্ৰকৰ-বাথৰ, চিত্ৰকাৰ, অষ্ট্ৰহাস্য অন্তৰ্গালি, একুৰ-বিড়ালৰ লুকাভাকুবোৰ (হায়! এয়ে নে মৌৰনৰ প্ৰকাশ!) কিম্বা জানো আতি ভয়ানক, আতি জঘন্য, আতি চক্ৰান্তমূলক যেন লাগে। ইহঁতবোৰে পাড়ীত হৈ হাল্লা কৰি গলে, বাস্তাইদী শোভাযাত্ৰা কৰিলে, চান্দা ডোলাৰ নামত দৌৰাত্ম্য চলালে, পোষ্টাৰ-ফেটুন্নৰ নামত নীচক বহুহালী কৰিলে মোৰ মনত কিম্বা জানো ভাব হয় যে ইহঁতৰ মাজত চোৰ-গুণ্ডা-ডকাইত, খুনী, হত্যাকাৰীও থাকিব পাৰে।

আৰু এনেদৰে চিন্তা কৰিবলৈ লোৱা বাবেই মোক আৰু বহুতক ইহঁতে পাগল বুলি কয়। কৰাবোৰ পগলাৰ প্ৰলাপ বুলি উৰাই দিবলৈ ইহঁতে চেষ্টা কৰে। আমাক ইহঁতে দেশত্ৰোহী আখ্যা দিয়ে, প্ৰাণে বৰাৰ ভাবুকি দিয়ে, মোক আৰু মোক লগবোৰৰ বিৰুদ্ধে ভিত্তিহীন অপপ্ৰচাৰ আৰু কুৎসা বটনা কৰে।

কিন্তু মোক ইহঁতে কোঁড়িয়াৰ পৰা পাগল বুলি কবলৈ লৈছে? কোঁড়িয়াৰ পৰা বহু ইহঁতৰ কঢ়া নজৰলৈ আহিছো?? কি কাৰণে ইহঁতে মোক উদ্ভাৱ আখ্যা দিছে??

গুৱে জীৱন বহু ঐহতগুৰি নামৰ এই বজলীয়া নগৰখনত ঠেলাগাড়ী চলাই আহিছো। নগৰখনৰ সকলো ঠাইৰ লগতেই মোৰ পৰিচয় আছে। চহৰৰ লাখপতি মাবোৱাবী ব্ৰাহ্মণৰ পৰা মাথাৰণ লোকৰ, সকলোৰে বন্ধ বহু ঠেলাৰে কঢ়িয়াই দিছো। কাৰোৰেই লগত বহু কাজিয়া পেচাল কৰা নাই। ভাড়াৰ বাবে কঢ়োকা পীড়াপীড়িত বহু কৰা নাই। আকালো নোহোৱা উড়ালো নোহোৱা এটা

নীৰিহ জীৱন মই যাপন কৰিছোঁ। চহৰৰ সাধাৰণ মানুহে মোক “ৰাম নাথ ঠেলা ভাই” বুলি মাতে। বৰলোকৰ বাবে আমিৰোৰ বকৰাণীৰ কীট হলেও তাত আমাৰ হৰিবাদ-বিবাদ নাই। কাৰণ যি পাইছোঁ তাকে লৈয়ে সন্তুষ্ট হবলৈ বিচৰা প্ৰাণী মই।

পিচে এদিন শ্ৰমিক সংগঠনৰ বাবে কৃষক শ্ৰমিক-সৰ্কহাৰাৰ দলৰ নেতা কমৰেড সুনীল চলিহা আহিল। শ্ৰমিক মুক্তিৰ নতুন দিগন্ত দাঙি ধৰিলে। যুগযুগ জোৰা শোষণ-বঞ্চনাৰ শিকলি ছিঙি মুক্ত দুনিয়াৰ স্বপ্নত আমি আত্মহাৰা হলেও। বঙা-পতাকা উৰুৱাই তুলি আমি ট্ৰেড ইউনিয়ন সংগঠন কৰাত লাগি গলো।

শ্ৰমিক-কৃষক-ছাত্ৰ-যুৱক মধ্যবিত্ত এক হোৱাৰ মোহিনী মন্ত্ৰত আমি ঐক্যবদ্ধ হলো। কৃষক সভাই গণ অৱস্থান কৰিলে—আমি ঠেলাৰে পানী, বুট, থৈলা, তিৰপাল যোগান ধৰি কৃষক কমৰেডসকলক সহায় কৰিলো। প্ৰগতিশীল ছাত্ৰ-সকলে প্ৰেচক্সন কৰিলে—আমি ঠেলাত মাইক আৰু কেটেবুলৈ সহযোগিতা কৰিলে। যুৱফেডাৰেচনে সন্মিলন কৰিলে—আমি তেওঁলোকৰ বস্ত্ৰবেহাৰি কঢ়িয়াই সুবিধা কৰি দিলো।

লগে লগেই চাৰি আলিৰ উদভীয়া ডেকাইঁতৰ তাক্ৰিয়ামা চিঞৰ শুনিলো—
“ৰাম নাথহঁতে পাগলামী কৰিছে।”

“হয়তো এয়া এক নতুন সৃষ্টিৰ পাগলামীও হ'ব পাৰে,”—আমিৰোৰে নীৰৱে ভাবিলো। কিন্তু এই অভিনব পাগলামীৰ নামক কমৰেড সুনীল চলিহা মোৰ বাবে বিন্দু, নমস্যা আৰু জীৱনদাতা। এই নামটো শুনিলেই মই ঋণবদ্ধতা, কুডুম্বতাও নতৰি হৈ উঠোঁ। ইও মোৰ জীৱনৰ এক কৰণ মধুৰ ইতিহাস।

আঁহতগুৰিৰ পৰা পূৰ্বা ১০০ মাইল দূৰৰ কটীয়াতলীত মোৰ জন্ম ঘটিছিল। অশিকা-অজ্ঞান-আন্ধাৰত ডুবা সেই গাঁৱে নতুনকৈ পতা ভেঙাৰ ফুলত মোক নাম লগাই দিছিল। মই তেতিয়া ওয় মান শ্ৰেণীৰ ছাত্ৰ। ঘৰত বা-দেউতা আৰু একমাত্ৰ ককাইদেউৰ বেয়া অস্থি। কিন্তু অস্থিটো কিমান বেয়া বুজাব জ্ঞান মোৰ হোৱা নাছিল। মই প্ৰায় লঘোনে—ভোকেই ফুললৈ গৈছিলো। পঢ়াত মই চোকা। শ্ৰেণীত প্ৰথম হ'ব পাৰিছিলো।

এদিন বোক ফুলত পঢ়িবলৈ দিয়াৰ বাবে অন্যান্য অতিভাৱকৰ পৰা আৰম্ভ আছিল। আমাৰ ফুলৰ চাৰজন বৰমীয়াল আছিল। চাৰ নিজেও দুখীয়া আৰু আমাৰ হ'বে দুখীয়া মানুহৰ বহুৰে দয়ালু আছিল। মোক যে ইমান বহু কৰিছিল। আজিও বনত পৰিলে চাৰৰ প্ৰতি ভক্তি জন্মে।

চাৰে মোৰ হাতত সবমৰেৰে ধৰি চিলট-কিট আৰু চাৰিখন সাৰাৰি লবলৈ কৈ বাকী ল'ৰা-ছোৱালীবোৰক সন্মোখিত কৰিলে—

“ল'ৰাইড, আজিৰ পৰা আৰু বামনাথ হ'ল আঁহি নোহোৱে।”

কিয় নোহোৱে চাৰ ? বামনাথ কিয় আঁহি নোহোৱে ??” সকলো ল'ৰা-ছোৱালীয়ে একো ভুলভাৱে সহজ-লবল প্ৰশ্ন কৰিলে।

“কাৰণ বাৰ নাথৰ বেমাৰ। তাৰ মাক-বাপেকৰ বেমাৰটোৱেই” চাৰে আৰু কথাবাৰ শেষ কৰিব নোৱাৰিলে। বেজাৰত ভিত্তি অহা চকুহাল চাৰে কমালেৰে মুচি ললে। মই এই হিঙ্গাভগা বাউৰি পাই হৰাধৰাৰে কান্দিগলো। ল'ৰা-ছোৱালীবোৰেও কেঁকুৰি-কেঁকুৰি কান্দিগল।

চাৰে মোক হাতত ধৰি লাহে লাহে লৈ গ'ল। ল'ৰা-ছোৱালীহঁতে থকাথুকি মাতেৰে চিঞৰিলে—“বামনাথ আকৌ লগ পায়।” ময়ো ভগাভগা মাতেৰে উত্তৰ দিলোঁ—“পুনৰ লগ পায় তাইহঁত।”

মোক ঘৰলৈ লৈ আহি চাৰ হতবাক হ'ল। ঘৰত মা-দেউতা আৰু ককাইদেউ, কাপোৰেৰে গা ঢাকি পৰি আছে। চাৰে বৰ বেমাৰত (ফুৰ্ণেৰেগ) উঠিল যোৱা, দুৰ্গন্ধতবা এই জীয়া শব্দৰ চাই থাকিব নোৱাৰি মোৰ হাতত টো টকা গুজি দি গুচি গ'ল। তেতিয়া মই লক্ষ্য কৰিলো যে মোৰ হাত ভাঙতো দেউতাইডক খুলি খুলি খোৱা বেমাৰটোৰ বগা বগা দাগ ওলাব ধৰিছে। অন্য মাজুহে তেখেত মোৰ এই বেমাৰ হোৱা কথাটো ঠিকেই ধৰিছে।

পাঁচ দিন মানৰ মূৰত চাৰ, কেইজনমান গাঁৱৰ মাজুহ আৰু এজন আঁচনাকী দেৱতা দেৱতা লগা মাজুহ দুখন ঠেলা গাড়ীলৈ আহিল। তেতিয়াহে বুজি পালো যে চাৰে কিবা দুখীয়া মাজুহৰ পাৰ্টি কৰে। লগৰ কেইজন হ'ল—পাৰ্টিৰ কৰ্মী আৰু নতুন মাজুহজন হ'ল—পাৰ্টিৰ ডাঙৰ নেতা কমবেড হুণীল চলিহা। চাৰহঁতে আমাক চিকিৎসাৰ বাবে ৰাজধানীলৈ নিয়াৰ কথা বুজালে। আপাত্তি কৰিবলৈ আৰু কাৰ কিটো আছিল। মা-দেউতা আৰু ককাইদেউৰ আধামৰা মেহা এখন ঠেলাত আৰু আনখন ঠেলাত লাহ—লাকটু যি আছিল তাক লৈ আমাক ফুৰি ৰাইল দুবৰ চৰকাৰী হস্পিডেললৈ লৈ গ'ল। হস্পিডেলৰ ডাক্তৰে চৰকাৰী বেমাৰী নিয়া গাড়ী (এম্বুলেঞ্চ) ৰে আমাক দুখনাইল দুবৰ ৰাজধানীৰ বৰ ডাঙৰ চৰকাৰী হস্পিডেলত ভৰ্তি কৰি থৈ আহিল গৈ।

দুখনৰ চিকিৎসাৰ পিচত মই সম্পূৰ্ণ আৰোগ্য হলো। মোৰ গাঁৱ বগা বান্ধৰাম কমে ক'লা পৰি গ'ল। মা-দেউতা আৰু ককাইদেউক কিছু

বচাব নোৱাৰিলে। কাৰণ তেওঁলোকৰ অৱস্থা আৰোগ্যৰ বাহিৰত আছিল। তথাপি মা-দেউতাহঁত বহুত আৰামত থিৰ পাবিলে। ঘৰত মৰা হলে হাত-ভৰি, অঙ্গ-প্ৰত্যঙ্গ নোহোৱা কোমোৰাৰ দৰে বাগৰি বাগৰি থিৰ লাগিলহেঁতেন। কিন্তু ডাক্তৰৰ হাতত তেওঁলোকে তেনে অৱস্থা নোপোৱাকৈয়ে সুস্থ হ'বলৈ দিলে।

মোক হস্পিটেলৰ পৰা খালাচ দিলে। সুস্থ মা-দেউতা—ককাইদেউৰ প্ৰীতি জঁকাৰ নমুনাৰ এটা জনাই মই চৰণকেই মৰণৰ গতি নিৰ্দ্ধাৰণ কৰিবলৈ দিলো। এবাৰ ভাবিলো—মা দেউতাহঁতৰ লগতে মৰা হলেই ভাল আছিল। বাচি থাকিলো কি ফল ফলাম। আকৌ ভাবিলো—এই জগতত চাবৰ দৰে কম স্থনীল চলিহা আৰু কমবেডসকলৰ দৰে দয়ালু, মানৱপ্ৰেমী মানুহো আছে যেতিয়া জীয়াই থকাৰ নিশ্চয় কিবা অৰ্থ আছে। কিন্তু সেই অৰ্থক মই ফলস্বৰূপ কৰিমই বা কেনেকৈ?

তেতিয়া হলে মই এতিয়া ক'লৈ যাম? মোৰ আন্তৰ্জাতিক কি? পুনতে ভাবিলো—জন্মৰ গাঁৱলৈকে ঘূৰি যাব। প্ৰক্ৰিয় চাব আৰু কমবেডসকলৰ পৰা জীয়াই থকাৰ পথ বিচাৰিম। পুনৰবাৰ ভাবিলো—গাঁৱৰ মানুহে জানো মোক বিশ্বাস কৰিব? বৰ—বেমাৰী ৰোগী বুলি মোক লেইলেই-ছেইছেই নকৰিবনে? মই ডাক্তৰৰ হাতত সম্পূৰ্ণ আৰোগ্য হলেও গাঁৱৰ অন্ধবিশ্বাসী মানুহে এই কথা নিশ্চয় বিশ্বাস নকৰিব। তেওঁলোকে মোক এৰাবীয়া কৰিব, অস্পৃশ্য বুলিব। পুনৰ গাঁৱলৈ গৈ লাঞ্চিত হ'ব হুজুজিলো।

তাৰ পিচত ঐদেহ-বৈদেহে কেই বছৰমান ঘূৰি ফুৰি আইতঙাৰি পালোহি। এটা স্থায়ী জীৱিকা অৰ্জাৰ পথ চিন্তা কৰি শেষত এক সিদ্ধান্তলৈ আহিলো। মই ঠেলাগাড়ী চলায়। ঠেলাগাড়ী মোৰ বাবে বৰ পৰিজ্ঞ। কাৰণ ঠেলাগাড়ীয়েই কচিয়াই নি মা-দেউতা-দাদাহঁতক শান্তিৰে থিৰবলৈ দিলে, মোক নতুন জীৱন দান কৰিলে।

প্ৰথমে মহাজনৰ পৰা ভাৰাত আৰু পিচত নিজাকৈ ঠেলাগাড়ীলৈ জীৱন-টোক ঠেলি নিলো। দিনবোৰ কোনো বকমে কাটি গ'ল।

আৰু এটা সময়ত মোৰ নবজন্মদাতা কমবেড স্থনীল চলিহা আহি আমাক নতুন আলোকৰ সন্ধান দিলেহি। কম্ চলিহাক ভৰিত ধৰি সেৱা কৰি তেওঁৰ ওচৰত মই আজীৱন থকা বুলি কলো। কমবেডে ঢেকঢ়েকাই হাঁহি মোক নতুন আদৰ্শৰ কাৰত মনপূৰ্তি লাগিবলৈ উপদেশ দিলে। মই তেনে কৰাৰ প্ৰতিজ্ঞা দিলো, হাতে কাষে লাগিও গলো।

কমবেড চলিহাৰ যোগেদ্বিধে জানি হবলা মোৰ সৰুকালৰ নবজন্মদাতা চৰে এৰিছিল সেখিছে—“বামনাথ, তোৰ আৰোগ্যৰ খবৰ পাইছো আৰু এইটোও জানিছো

যে ভই শুদ্ধ পথ বাচি লৈছে। এই পথবোহে ভই তেজ্জবৰে খণ্ড-সহস্ৰ কৰ-
লাহিতৰ জীৱন দান কৰিব পাৰিব।”

চাৰ, কৰ, চলিহা আৰু শোষণ—মুক্তিৰ আদৰ্শৰ বৰজ্যোতিয়ে যোৰ বন
আকাশ উজলাই তুলিছে। যই নতুন শিকালোৱাত বাস্তৱ। যই বিপ্লৱী জ্ঞান-
কাজত আত্মনিয়োগ কৰিব ধৰিছে।

ইকালে বাস্তৱ, চিনেমাৰ্হ'লৰ মুখত বিক্ৰমৰ অট্টহাৰ্শ—“বাননাখৰ্হ'ত
পাগল হৈছে।”

সিহঁতে পাগল বুলিলেও সময়ৰ সন্তীৰ্ণা হাৱাত, দেশপ্ৰেমৰ পনীয়া বন্যাত
আৰি উঠি যাব নোৱাৰে। শ্ৰমিক-কৃষকৰ নেতৃত্বৰ অধিনে আৰি স্থিতিবাতোগী
ধনী-মধ্যবিত্তলোকৰ নেতৃত্বত বিশ্বাস ৰাখিব নোৱাৰে। শ্ৰমজীৱী মাহুহৰ ঐক্য
বিনষ্ট কৰা কোনো আন্দোলনকেই আৰি সমৰ্থন কৰিব নোৱাৰে। সেইবোৰ
সংগ্ৰামতেহে আৰি যোগদান কৰিব পাৰে যি সংগ্ৰামে শোষণ-শোষিতৰ বন্ধ
তীব্ৰ কৰি তুলিব আৰু মেহনতী মাহুহৰ ঐক্য চুট কৰি তুলিব। সেইবাবেই
কল্লিত শক্ৰৰ বিকছে গদা। যুৱাই কেৱল দুঃখকাৰী মাহুহৰ সংগঠন ভঙাব আন্দোলনত
চক্ৰমুদ্দি আৰি জপিয়াই পৰিব নোৱাৰিলে।

আহঁতগুৰিৰ পূব যুৱৰ চলপূৰ্বৰ কালে গৈ দেখিলো এই উৰণ্ড ডেকা এমৰা
গোটখাই বিৰাট কিৰিলি পাৰিছে। ইহঁতবোৰ লগ লাগিলেই যোৰ লক্ষ্য
জাগে। ওচৰ চাপি দেখিলো নীৰেন দাস নামৰ স্থানীয় লোক এজনক
অট্টকটাই সিহঁতে চাৰি আলিটোত যুৱাই ফুৰিছে। নীৰেন দাসৰ পিঠি আৰু
বুকুত খালি গাত হাতুৰি-কাঁচি আঁকি দিয়া হৈছে। তৎসমুহৰুতেই যই স্থিতি
পালে। নীৰেন দাস কৃষক সভাৰ সভ্য, মাজে মাজে তেওঁ কৃষকৰ আন্দোলন,—
সৰলত যোগ দিয়ে। সেইটোৱেই ভেনেহলে দাসৰ দোষ। উভহুৱা ল'ৰাহঁতে
যিহানে উদ্ভাৱনাৰ হাঁহি মাৰিছে বেচেবা দাসে বেদনাত সিহানেই চিন্ধুকাৰ কৰিছে।
অসম ওচৰৰ পৰা দেখিলো যে কেইবা কটা ধৰি পকা আলিত চুচিৰ আঁঠুৰ
ছাল ছিগি লংপেটৰ ওপৰেদিও ডেজ ওলাই ক'লা বাস্তৱ বস্তা কৰি পেলাইছে।
যোৰ সৰু নহ'ল। এনে ঘটনা সৰু কৰাটো ভীকতা, ক্লীবতা। লগে লগেই
যই ওচৰতে বৈ থকা অট্টবিন্ধ্য চালক কৰ, বতৰীক কৰাটো যুৱাই বিস্ময়।
সি অট্টাৰন কিছু দূৰত টাট দি ৰাখিলে।

যই হব যুৱকৈ সোৱাই নীৰেন দাসক গালে যুৱে চব কেইটাবান লৰাই
দিলে। ডেকাহঁতে যোৰ কাণ্ড ভালপাই আঁজৰি গৈ কৃষক লগা যুৱাবাৰ

দিলে। সেই সন্ধ্যোগতে ভীড় বেগে নীৰেনক টানি নি বতীনৰ অটোত উঠাই বিধানবদে দৌৰিলে। ডেকাহঁতে ভেঁড়িয়াহে কাণ্ডটো ধৰিব পাৰি শিলগুটি দলিয়াই চিঞৰিবলৈ ধৰিলে—

“ৰামনাথ পাগলৰ কাম! ধৰ, ধৰ, পিট, দেশজোহীক!”

পশ্চিম আইতগুৰি হাইস্কুলৰ ল’ৰা-ছোৱালীবোৰক দেশবচোৱা আন্দোলনলৈ গাড়ীত উঠোৱাৰ সময়তে অৱলীলাক্ৰমে মই গৈ পাওঁগৈ। প্ৰগতিশীল ছাত্ৰ অনুষ্ঠানৰ নেতা অজিত নামৰ ল’ৰাজনে এই আন্দোলনত যোগদান নকৰে বুলি কোৱাৰ লগে লগেই যেন কাউৰিৰ বাহঁতহে জুই লাগিল। অজিতক মাইকী, ভীক, কাপুকৰ, বদন বুলি জাউৰিয়ে জাউৰিয়ে ভিৰঙাৰ কৰিলে। ঘটনা সন্ধানতে ক্ৰান্ত নাথাকি উত্তেজনাতে উদ্গাদ হৈ দময়ন্তী নামৰ দাংকাচি, মতামুখী, নাটেশ্বৰী ছোৱালী এজনীয়ে নিজ মেখেলাখন খুলি অজিতৰ ডিঙিবোদি সোমাই দিলে। মই এক মুহূৰ্ত্তও নবৈ ল’ৰা-ছোৱালী জাকৰ মাজলৈ সোমাই গৈ অজিতক টানি আনি হাৰামজাদীৰ চুটা কাপোৰখন দলিয়াই দি বাস্তাৰ টেক্সি এখন বৰাই অজিতক উঠাই পঠাই দিলে।

ল’ৰাবোৰে মোলৈ শিলগুটি, ভঙা ইটা দলিয়াই চিঞৰিলে—“ৰামনাথ পাগলক ধৰ শু ধৰ। দে, তাৰ পিঠি ফালি দে। দালাল ছাত্ৰ কেডাবেচন মুদ্দাবাদ।”

কাণ-মুৰ জোকাৰি মই শিল-ইটাৰ বৰহুণ ফালি পলালো। গোটেই গাতে আঘাত পালো যদিও এটা সাহসী কাম কৰি আনন্দও পালো।

এনে কাৰণতেই এই দায়িত্বহীন ডেকা ল’ৰাবোৰ গোটে খালে মোৰ সন্দেহ হয়। ইহঁতৰ মাজত যেন বহুতো ছুঁচক সোমাই আছে। বহুতো দেখা-নেদেখা, বিদেশী চকাতাই যেন ইহঁতৰ মাজেদি কাম কৰি আছে।

আঁহতগুৰিৰ দক্ষিণ ফালৰ পৰা এটা দীঘল শোভাযাত্ৰা আহি আছিল। ডেকা-ল’ৰাবোৰে বিকট চিঞৰ মাৰি কাবোবাক গৰিহণা দি আহিছে। সিহঁতৰ চকু মূৰত হত্যাকাৰীৰ নিৰুৎসাহী, ধুনী-গুণ্ডাৰ পাশবিক অভিযান্ত্ৰিক। এনে-ধৰণৰ হৈ হাজা হলেই আজিকালি মই থাকিব নোৱাৰো। মই স্বয়ংক্ৰীয় স্তব্ধ হৱে এচেতনটোৰ সন্মুখ পালোহি। কাণে ধৰি মই নাৰ্চাচ হৈ গলো। শোভা-যাত্ৰাৰ সন্মুখত ছটা প্ৰকাণ্ড কাপৰে থকা কুৰুৰ। এটাৰ কঁপাকৃত হাড়ুৰী কাঁচি অঁকা চিত্ৰ আনটোৰ কঁপাকৃত কৰ্ণবেত স্থানীয় চলিহাৰ বাদ্যজ আৰু তলত নাম লেখা কাপৰ লম্বোৱা আছে। সিহঁতবোৰে উদ্গাদৰ দৰে আকাশলৈ কৰিছে—

"**आत्मिक-वृद्धि अर्थात् आत्मिक-वृद्धि**"

"महाकाशी वन - इदीम जंगल निवास"

“विद्यायां साक्षात्कृतं कदा कदा” — शेषः ।

ইহাব শিচত আৰু বোৱা দুখিবলৈ বাকী নথাকিল। এই দুখিৰ কাহিনী
হবে হৈ পৰিচালনা। এনে অফসা কাহিনীকো সহ কৰিব পাৰা হোৱে? পৰৱৰ্তী
কাল এছাই নে? ইহি বিজ্ঞা এখনত আগবাঢ়ি গেলো। মোৰ মনত কৰ্ত্তব্য হৈ
কৰি গেলো।

আমি কলনীও নকলোকে কৈ বটেই কবৈ দিলাম। বই আক আঁককি গল্প
তাল গুটি, নিলগুটি আক বহুকীড় বাচি লৈ ছুইটাই দুনিয়াব পলা কৈব লকল।
চিহ্নবদ নকলকালি, আলোনি পাহলা হৈ নকলটো আদি পাহলিহি। আদি
প্রভত হৈবে আঁকলো। সুখ ছুট। প্রভ পোলাব বদে লস প্রটি আক বিকটীড়
এককনে এখিলো। আদ্য লকলটো নহল। সুখ ছুট। বদালাই ছল।
নকলটোও হললু লকল। আমি আদ্য কলনীক ললে কোঁকল। আমি
বকলক সাধু আঁকলোই।

যোক হ'ল পবাই তিনশাই সিহঁতে চিহ্নকিলে—“বান্ধাব পাগলব হাৰ।
হাব হাব, ডাক হজ্য। কব।” আনাব নিচে নিচে ছেকাবোৰে খেঁই হোৱা
পাইলৈ আনাত বন্ধনকলে হাবা হিলে। হাব-পিট, হজ্যহতি আবত হ'ল।
সকলোত ফেঁবা পুণিত আহি গোটেই অহাটো চহাৰি ডেকাহোকল অহাটো
নিলে।

[illegible]

সৌন্দর্য অর্থাৎ উজ্জ্বল কোমলত্ব মিহিতে একমুখ্যে বাহ্যিক বস্তুর ন্যায়।
 আভ্যন্তরীণ মিহিতে পড়া কোমলতা অন্তরভবনই এই কণা বসতির ঘোষণা।
 এই একমুখ্য আভ্যন্তরীণ ভেদনই কণা মিলি ডাক্তার পদে। কিন্তু কণা সৌন্দর্য
 যেনে সুব বাহ্যিকই কণিক। পাত কৈ বিজা যাক তোলাচ-মত সৌন্দর্য
 গীতের। মিষ্টের উবেত ইকান সার্বভৌম যে এই কণা সৌন্দর্যের
 কণা কণা কণা সৌন্দর্যের।

এই সভাত সৰ্বহাৰা দলৰ নেতা কয়: স্থানীয় চণিহাৰ প্ৰতিদ্বন্দ্বিতা দাখ কৰিব। দেশত্ৰোহী, বিদেশীৰ দালাল স্থানীয় চণিহাৰ প্ৰতিদ্বন্দ্বিতা দাখ দি সিহঁতৰ উদ্ধাৰ—জিৰাফা আৰু জন্তুৰ প্ৰতিদ্বন্দ্বিতা পূৰণ কৰিব। হাঁহ, হাঁহ—শেষত মোৰ নবজন্মদাতা, পৰম প্ৰভু, দুৰ্গত জনতাৰ বাবে আত্মত্যাগ কৰা চণিহাৰ কল্পিত প্ৰত্যাহ্বান চাবলৈ আহিলো।

সমবেত ভদ্ৰমণ্ডলীলৈ লক্ষ্য কৰিলো। নগৰখনৰ কোটিপতি হাজান, মিল মালিক, চাহ বেণ্ডক, বৃহৎ ব্যৱসায়ী ডাক্তৰ, ইঞ্জিনিয়াৰ, কেবিনী-আমোজা-পোৱালী বিবৰা, ঠিকাদাৰ, অধ্যক্ষ, হেডমাষ্টাৰ, অধ্যাপক, শিক্ষক, ছাত্র এচাম উপস্থিত আছে। কিন্তু কোনো প্ৰতিক-কৰক, সাধাৰণ লোক আৰু সচেতন ব্যক্তি আৰু ছাত্র-ছাত্রী সভাত উপস্থিত থকা নাই।

কিয়ম থাকিব? এনে কামৰ ফলত কাৰ লাভ হ'ব? সাধাৰণ মানুহৰতো এনে কামৰ পৰা লাভভকৈ লোকচানেই বেচি হ'ব। দেশত যিস্থানেই বুলিছিল হয়, সাধাৰণ প্ৰজাতিৰ মানুহৰ মাজত কাজিয়া হয়, কাৰণহী-গণতান্ত্ৰিক মানুহৰ ওপৰত হামলা হয়—সিহ্নানেই এই উপস্থিত ভদ্ৰমণ্ডলীৰ স্থিতি হয়।

দেশ মানে কাক বুজোৱা হৈছে? যি ভাবি গলো—এই পুৰ্ণপতি—জমিদাৰ, স্থিতিভোগী মধ্যবিত্তসকলেই সমগ্ৰ দেশখন নেকি? বন্ধুৰ মূল্য কোনে বঢ়ায়? ভেঁজাল কোনে কৰে?? কুজৰ নাটনি কোনে কৰে?? স্থানীয় আত্মৰ কোনে লয়? বাতাবাতি দল বদলি কোনে কৰে? জৰুৰী অৱস্থা কোনে সমৰ্থন কৰিছিল?? ইহঁতবোৰেই নহয় নে? অথচ দেশপ্ৰেমৰ, জাতি বচোৱাৰ ঠিকাদাৰী ইহঁতেই কৰিবলৈ আছে॥ এক মূল্য, জুপুলা আৰু বিতৰ্কৰ ভাবে মোৰ সমস্ত শৰীৰ-মন উভলাই পেলালে।

এনে এক গভীৰ বিশ্লেষণী চিন্তাত ভদ্ৰমণ্ডলী হৈ থাকোঁতেই মাইকৰ শুক-গভীৰ দাঁতত বহি লজাল হৈ পৰিলো। মাইকত বোষণা শুনা গ'ল—“আমাৰ সংগ্ৰাম পৰিষদৰ সভাপতি শ্ৰীমদা-চেণ্ডিয়াই দেশত্ৰোহী বদন শ্ৰীমদা চণিহাৰ প্ৰতিদ্বন্দ্বিতা দাখ কৰিব।” কুই সম্ভৱ একাড আৰু গজজোপাৰ কালে চলো। ধেমৰ জুপুৰিৰে এটা প্ৰকাণ্ড হুঁত বনাই আঁৰি গৈছে। হুঁতটো জন্তুত আপুৰুভাবে বনোৱা হৈছে। হুঁতবদনত হাতুৰী কাঁচিব চিন আৰু বান্ধা হু-বিশেষকৰে কয় চণিহাৰ নাম দেখা হৈছে।

বি. চেণ্ডিয়া বোলা জিলাৰ অধ্যক্ষজন আগবাঢ়ি গ'ল। এই ভাৱাৱিত উক্ত শক্তিৰ ভণ্ড ভয়লোকজনৰ প্ৰতি প্ৰথমে মোৰ পুৰো জাগৰণ। কেচৰাই

বোধহয় বাক-বাণেশ্বর যুত্ৰাত যুবাৰি কবি নেপালে। বিপুল দুৰ্ভাৰ্য্য আৰু গালি-গালাজৰ মাজেদি যি: চেতিয়াই প্ৰতিষ্ঠিত হুই গিলে। থেওঁ আৰু কটাকটীৰ জুৰিটো জলি উঠিল। বড়োহে জুইকুৰা হুণ্ডে জনাই তুলিলে। আৰু মোৰ যে কি হৈ গ'ল। প্ৰতিষ্ঠিত হুইকুৰা যেন মোৰ গাভৰু জলিবলৈ ধৰিলে। কম্ চলিহাৰু কৰা অশ্বনাৰ জালা, আৰ্হৰ অশ্বনাৰ প্ৰতিশোধ ল'কি নিজ কাপুৰতাৰ প্ৰতি জন্মা বিকাৰ—এই আটাইবোৰ মিলি মোক এটা হুঁলাতনী হুৰুত হুৰুত, অকুতোভয় হুৰুত পৰিণত কৰিলে।

মই প্ৰিণ্ডৰ পুতলাৰ দৰে অপিয়াই উঠি প্ৰতিষ্ঠিতটোৰ ওলমোৱা বচিভাল টানি জনত জুৰিটো যি: চেতিয়া আৰু ভুললোকসকলৰ মুখৰ কালে মাৰি পঠালো। হুৰুতানে লহালাহ কৰাৰ দৰে জুৰিটোৰ জুই ছিটিকি পৰি যি: চেতিয়াকে ধৰি বহুতো বৰলোকৰ মুখ আৰু কাশোৰ কানি পুৰিবলৈ ধৰিলে। চাৰিও কালে হাইকাৰৰ চিৎকাৰ! মোৰ গাৰ ভেগছন খহি পৰিল। মই পগলাৰ দৰে অট্টহাসি মাৰিলো। জীৱনত আজিহে যেন প্ৰথমে মই প্ৰাণ ধুলি হাইলো।

ইতিমধ্যে চাৰিও ফালৰ পৰা উলুও ডেকাহঁতে মোক ধৰি মাৰ—চৰ, ফুৰ, কিল দিবলৈ ধৰিলে। মই আধামৰা হৈ পৰিলো। সিহঁতে চিঞৰিবলৈ ধৰিলে—“বামনাথ পগলাক বাছি ভেজপুৰলৈ পঠাব লাগে। এই পগলাক এক হুৰুও ইয়াত ৰাখিব নালাগে।”

সিহঁতে মোক হাতজৰি বাছি জন্তুৰদৰে টোচবাই নিব ধৰিলে। মই সৰ্বশক্তি প্ৰয়োগ কৰি চিঞৰি কবলৈ ধৰিলো—

“বাইজ, মোৰ বক্তব্য আছে। মোক পগলা ফাটেকলৈ নিয়াৰ আগতে মোৰ কথা এবাৰ জনি লওক। প্ৰচাৰ বাইজ,—এনেদৰে বেশ বা জাতি বন্ধা নহয়। এনেকৈয়ে চক্ৰেটিছ, ৰীতুৰুই, গেলিলিও, মহাত্মাগান্ধী আদিক হত্যা কৰা হৈছিল, এনেকৈয়ে জাৰ্মানীত ৬০ লাখ ইহুদী, ইন্দোনেছীয়াত ৩০ লাখ কমিউনিস্টক হত্যা কৰা হৈছিল। তেনে অত্যাচাৰৰ চক্ৰান্ত আৰু তেনে হত্যাকাৰীও ইহুজবোৰৰ মাজত থাকিব পাৰে।”

“পাতকে প্ৰচাৰ বাইজ, এনে হাজাৰ বছৰীয়া বড়বড়ৰ বিৰুদ্ধে আগি উঠক। দেশৰ চুকে কোনে থকা প্ৰবকাৰী হাহুহ ওলাই আহক। এওঁলোকৰ দ্বাৰা পৰাও ভুলভাৱে লোকসকল ওলাই আহিব। সকলোৱে মিলি এখন বড়ুন হুতু সৰাজ পাডক ৰ'ও এনে বৰ্য চক্ৰান্ত আৰু নেৰাকিব, ৰ'ও হাহুহৰ ওপৰত হাহুহৰ পীড়ন নেৰাকিব।

ধুবুৰাৰ গাহুত

বিপুল খাটনিয়াৰ

—এক—

“যেন হুলি কলে আহেদেহ নেলাগে

বোৰ হেঁদাঙত টগবগাই উঠে

এহেজাৰ এটা ভগনীয়া বঙাল।”

ফৰিৎকুটা জোনাক নিশাৰ পৃথিৱীখনক বুৰাই পেলাইছিল’ জোনাকৰ হাজত—
বহুৰূপলৈকে বিভূত হৈ থকা সোঁৱণী ওলোৱা ধাননি পথাৰখন স্পষ্ট হৈ পৰিছিল।
ঠায়ে ঠায়ে শব্দৰ লাজবুৰীয়া কুঁৱলীয়ে ধোণা পাতিছিল আৰু জোনাকৰ পৰশত
ধুব হৈ উঠিছিল।

গাঙ নাই, কেৱল ধাননি পথাৰ। হাজে হাজে আহি অথবা ঘৰাপাটৰ
চলৰা ডাল। কৰোবাত আকৌ ভোঙা বজা পানী কিবা হ’ল হুলি—খাতলীয়া
ধলনিৰ হাজলৈ উচৰ খাই সোৱাই বোৱা ভয়াভূৰ পানী ভেকুলীৰ ধলকনি।

কহাতো জীপ নাই, যেন অপূৰ্ণজনিৰ বোগত ভোগা গৰ্ভৱতী হাত।
গোচৰোৰ পাডল, সোঁৱণী ওলাইছে, কিন্তু এয়াও যেন এক বাস্তৱিক প্ৰতিক্ৰিয়া
নহয়। কেনে অশেষ নিকাৰ জুগি এক কুমাৰী হাতুৱে যবণৰ সতে হুঁজি জয়
দিছে এটি ঠেং কপীতা নিত।

—এইবাব হাহুৰ ৰািবব।

পেঁকুকাই আশবাৰ্জিছিল।

হই একো উত্তৰ নিদিলো। কেৱল ডেউৰ পিছে পিছে পথাৰৰ এবাৰ
এবাৰ আশি আৰু বৰলা বজা বোকা খাঁচ লাহে লাহে আঙুৰাই বাব বজিলো।

হুৱাত কলপ নিকটলৈ এখন গাঙ আহিল। পহুৰাৰ গাঙ। সৰগৈ আৰু
জৰঙে মৌক শিল্পৰ শব্দ বিচাৰি হই এবাৰ আহিছিলো।

কহাল জীৱৰ হাহৰ চকু। একো আহিল। ধৰতীক কিন্তু উলিয়াই।
শিৱ ইহুৰু কৰা শিৱকটক জীৱন একো দেখুৱাইছিল।

ଆମ ଦେଶର ସାହିତ୍ୟ କବି ।

কল উঠিয়ে আঁক-মাছে কলম ছুঁ। কলমের নাকিকলমের কোমরখানা।
ডায়েরী আঁক নাকিকলম বোকা বোকা মাছিকলম, যেম আঁক ছুঁ। কলমের নাকিকলমের
আঁশকা কলমিকলম।

মাহুৎসবের বেল চন্দ্র-বঙ্গ। ১

যেহি ভাষেই অর্কাহাবী, শেখুকাখাবাব শেট-মুলকাব মুলব পাই চমুত পবা।
 তখাণি কাবালে মসোল বেখিছিল।—পাঠকনত কিহেই একমাত্র শিকত
 ল'বা। তাব ইচ্ছা আছিল—এক প্রাবলিক বিদ্যালয় খুলিব। সঠীকবেক
 লাহে লাহে লাজ চাকিবলৈ শিকব। কিন্তু—

কি জানো হ'ল, হঠাতে বৈ শ'ল পেঠকাই ।

ନୈତକାହିଁ ନକତ ଆସିବ ମୋହୋକା କାହିଁ । କିନ୍ତୁ କିହେ ସମ ଜନ ।

ভবিষ্যৎ আত্মনির্ভর কামেরে স্বাক্ষর করি এতটি বোকাপানী মোম ছুঁইয়া
 খনডো চিঠির পাকিয়াই। স্বাক্ষর করি এটা ভেঁকটা ভেঁকটা মোম
 নাকড নাগিয়াই।

তিড়ত বেবিয়াই লোভ। গাঝোচাঝনেবে, বই নাকটো চেপা ছাৰি বহিলো ।

—কিহব গোছ ককাই ?

ମୈତ୍ରକାରୀ ଭାବନାବିନି ମନ୍ଦର ନିତାଳ ଛାଦି ବ'ଲ । ମୋହଟା କିନ୍ତୁ ହ'ବ
 ପାବେ ଉତ୍ତରରେ ଦେବ ଡେଉଁ ଛାଦି ତାର ଧାବିଲେ । ତା'ର ଶିଳ୍ପତ ପାଣି କୋଣେ ବେଳ
 ଛାଦି ପାବ ଦେ ବସକୀରୁଟାଟାଣେ ଶୁଣି କହ ଡେଉଁ — ।

—ଚାକିରୀଧନ କୋଟାହି ମୋର, ମୋଁକାରେ ବଳେ ।

৮' চানেকীয়া শলেক পানীভোজ্য ঠেক । পাথ হৈ বকীয়াত উঠি আর
 আকৌ চটি চটি ধোজয়ে আগবাড়ি যাবিলো ।

—ସୋହଟୋ କିହନ ମୈକାହି ? ବସେ ସୋବତା ଜବ ବାକିଲା ।

—वाङ्मय नश्य ।

—କେଉଁଠି ଜାଣିଲା ?

—ବହୁତ ଦେଖିଲେ ।

मैत्रेयकर्म बलं वाक्यं कैवल्यं श्रीमद्वाक्यं वाक्यं नमो वाक्यं नमो
नमो वाक्यं नमो ।

ভাষা: শিল্পিত, ভেটন, মেজামোদ, কালি, টাই, কালি, টাই

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥
॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

বেকা হৈ আগবাঢ়ি যোৱা বৰকীয়াটো বহুদূৰলৈকে জিজ্ঞাসিক পৰিছে।

পোহৰ বেয়া পোৱা থকুৱা খুৰ্চ নিশাচৰ প্ৰাণী এটা হঠাতে আশাব আগত পৰিলহি। সি স্তম্ভ অলপ বেয়াইক ভয় খালে আৰু কাণ্ডজান হেৰুৱাই আশাব আগে আগে বৰকীয়াৰ ওপৰেদি লৰ খৰিলে। কিছূৰ আগবাঢ়িহে হব পাই নিজৰ ভুলটো বুজি, বেকা হৈ বাওঁকালে ধাননিৰ মাজত অন্তৰ্ধান হৈ পৰিল।

মোৰ আকৌ মনত পৰিল কামাল উদ্ভিনলৈ।

আচলতে প্ৰাথমিক বিদ্যালয় এখন খোলাৰ কথাটো মনোজ—মানে মোৰ কলেজীয়া দিনৰ বন্ধু মনোজ পূজাৰীয়েই (যাক লগ কৰিবৰ বাবেই মই চোবৰ দৰে আহিছো) কামালৰ যুৱত সুমোৱাই দিছিল।

প্ৰথমতে সি মনোজৰ কথাবোৰ হাঁহি মাৰিয়েই উবাই দিছিল। দিছপুৰীয়া লেঠাবোৰ নিজেই লৰ বুলি কোৱাৰ পিছতো মনোজৰ কথা সি শুকল্য দিয়া নাছিল। কিন্তু অগ্ৰ দেখা ল'ৰা, মন হুঁবল। বাহৰ খুটা, মৰাঠাৰিৰ বেৰ, নৰাৰ চালি আৰু এপাল ল'ৰা-ছোৱালীৰে তাং প্ৰাথমিক ধন গঢ় লৈ উঠিল।

সেইবাৰ লগ পাওঁতে কামালে পোনে পোনে মোক টানি আনিছিল তাৰ প্ৰাথমিকখন চাবলৈ।

অৱশ্যে তাৰো এক কাৰণ আছিল।

দিনটো আছিল—বাৰ্ণীনতা দিৱস।

আমি গৈ পোৱাৰ আগতেই প্ৰায় ডেৰ কুৰি শিশুৱে পতাকাখন হুৰপীয়াইক বেৰি ধৰিছিল। সিহঁতৰ পিঠিবোৰ আছিল উৰু। খেনোচোৰ পিন্ধনত ঠিকা ওলোৱা পেণ্ট, খেনোচোৰ কঁকালত ডিৱনি চুৰিয়াৰ টুকুৰা, বেছিভাগেই সম্পূৰ্ণ নাগৰ্ভ।

বৰ বিভোপন হুগু।

ল'ৰাবোৰ বেই হুগু—সহিব পাৰি, কিন্তু নাগৰ্ভী ছোৱালী? মই হুগু হুৰাই লৈছিলো পতাকাখনৰ ফালে।

কামালে পতাকা উত্তোলন কৰিছিল।

ৰণজান প্ৰাথমিক বিদ্যালয়ত প্ৰথম পতাকা উত্তোলন।

নাৰ্জি ফুলৰ পাৰ্শ্ববোৰ সিঁচৰতি হৈ পৰিছিল।

আৰু নগৰী গালে হাড়বোৰ কপালত বৈ একেঠেৰে চাই আছিল বতাহত চৌপাৰি নাচি উঠা পতাকাখনৰ ফালে।—এবা, বৰ অৱুত বত এই পতাকাখন!

—কিবা অলপ কণক ককাইহঁতক কামালে মোৰ হাত এককৰ বাহুত ধৰিছিল।

কি কৰা মই? কিটো ককাইলোক নাগৰ্ভ শিশুৰ লগত কি হৈ কি

কম হই ? কার কথা কম ? কিহর কথা কেইবা কম ?

যোব হাতধনত ধবি পুনৰ জোকাবি দিছিল কাহালে ।

—কি কম হই ? যোব ভাবি কঁপিছিল । হই জনহায় হৈ অঁকবার দবে চাই
আছিলো কাহালব মুখলৈ ।

কিন্তু কাহালব উৎসাহব যেন অস্ত নাই । সি যোক পতাকাধনব কাহলে,
ভাব ভাব ছাত্র-ছাত্রীবোবব সমুখলৈ টানি আনিছিল ।

—গাছীৰ কথা কওক ককাইদেউ । আক জাহাৰবলাল, আমাৰ ডকবাবাৰ,
গোপীনাথ, বাহাৰ গাভীৰুতা —

কববাত এটা কেউবাই চিঞৰি উঠিছিল ।

ভাবো যে কি চিঞৰ ।

গেঁঠকাইয়ে সস্তর ভয় খাইছিল । ভেঙে ইচ্ছা কৰিয়েই জোবোৰে কাঁদিছিল
আক তাকে কবি যেন আগবটোক আঁতৰাই পঠাব বিচাৰিছিল ।

—কি হ'ল ককাই ? হই হুঁপিলো ।

—সি আমাকে বনৰ বজা বুলি ভাবিছে, গেঁঠকায়ে কলে ।

—কোনে ?

—সেইটোৱে, কেউবাটোৱে ।

গেঁঠকায়ে গাভীবেগ বঢ়াই দিব ধৰিলে ।

ওখ ভাঙব মেদাং বাহুহ গেঁঠকাই । কিন্তু কি যে বিপৰীত সম্পর্ক দেহ আক
মনৰ, "হাঁটোকো বাব দেখা বাহুহ ভেঙে ! বলুৰা শুভাৰো গেঁঠকাই হাটব মাজেবে
অহা বুলি ভিনিলে হাইচ, এৰি পলায় । এনে হেন বাহুহটোবো নহুওটা জুবাৰি
লগে লগে কঁপি উঠে ।

ভেঙিব কথাকে ভাবি হই আগবাঢ়িব ধৰিলো ।

অগপ দুৰ আগবঢ়াব পিছতে কেইজোপা বান নাৰিকল আমাৰ চকুত পৰিল ।
চিৰিলা চিৰিলা পাতবোবৰ মাজেবে লবকি অহা জোনাকে যেন ঠাই হুঁহুৰা
বহস্যময় কবি তুলিছিল ।

ভালেবান নিলগব পৰা একনী নিশাচৰী চৰাইব বিননি ভাৰি আঁধাৰিছিল ভাইব
উৎকণ্ঠ বিননিৰে জোনাকবে ভবা নিশাটো গহীন কবি তুলিছিল । কতকৈও বৰখ
হলেও যেন যোব সমগ্র দেহ শিৰশিৰাই উঠিছিল ।

—সেইটো, সেইটো !

কিহ জানো, বনহুঁহু হৈ প'ল গেঁঠকাই ।

—কি হ'ল ককাই ?

—সেইটো, সেইটো !

গেঠুকাইৰ হাতটো কঁপিছিল । সমস্ত কোনো এক বিপদৰ আশংকাত ডেঙৰ শিৰাৰি উঠিছিল ।

ডেঙৰ ভয়ে ভয়ে আঙুলিয়াই দেখুৱাব কালে মই যুৰ তুলি চালো ।

—ফৈচা, কেৱল ফৈচা ।

এখিলা কলৰ পাতত জুপুকা মাৰি বহি তাই যেন আমাৰেই আলোৰ লেখ চাই আছিল ।

নিৰাশিত হলেও তাই কিন্তু ভয় ধোৱা নাছিল । বৰ তাইৰ উপস্থিতিয়েহে গেঠুকাইক ধুৱল কৰি তুলিছিল ।

—কি হল ককাই ? মই স্থিতিলো ।

জোনাকত ডেঙৰ ভয়াজুৰ মুখখন স্পষ্ট হৈ পৰিছিল । অৱশ্যে কথাটো মোৰ নজৰত পৰা বুলি জানিয়েই হ'ব পাই ডেঙৰ প্ৰকৃতিত হবলৈ চেষ্টা কৰিছিল ।

—এতিয়া কোন বাটে যাবা গেঠুকায়ে স্থিতিলো ।

ইয়াৰ পৰাই পথটো দুভাগ হৈ পৰিছে ।

চাইকেল মাৰি যাবলৈ হ'লে বাওঁহাতৰ পথটোৱেই স্থিতিজনক । কিন্তু ৰূপ-জানৰ মাজেৰে যোৱা পথটো চমু, খোজকাঢ়ি যাবলৈ সেইটো পথেই ভাল ।

—ৰূপজানৰ পথটো ছিগি আছে নেকি ? মই চালো গেঠুকাইৰ মুখলৈ ।

—ছিগা নাই, অলপ সময় ভলকা মাৰি বৈ গেঠুকায়ে কলে, কিন্তু সেইকালেৰে কিজানি নোযোৱাই ভাল হ'ব ।

—নোযোৱাই ভাল হ'ব কিয় ?

—ঠাইটুকুৰা জয়ৰ হৈ পৰিছে । বাতি বিয়লি মাজুৰ গ'লেই বোলেই লটি যিটো হয় ।

হাচটিৰ টেহাটো খুলি বিড়ি এডাল মুখত জ্বলি ললে গেঠুকায়ে ।

ডেঙৰ যেন গঁচাকৈয়ে জৰখাই উঠিছিল ।

বিড়িটো জলাই ডেঙৰ কঁঠ নকঁঠকৈ কলে, জুৰি কি ভাবা নাজানো । কেইদিন মানৰ আশতে বোহৰে মনোজকো আশিচি বৰিছিল । এটা ছুটা নহয় এজুৰ ।

—এজুৰ এজুৰ কি ?

—মি কোৱা মতে মাজুৰ । খন্তেক বৈ বিড়িটোত জোৰে ছুটান মাৰি গেঠুকায়ে চুতাবে কলে, কিন্তু মই হ'লে বিজ্ঞান নকৰো ।

—কি নকৰা ?

—ভালৈ আৰু ক'ব নাইহেঁদন আহিব ? মোৰ মতে সেইবোৰ ইবিধ কৰ্ত্ত নৰ্ত্তক কৈ গোটুকাৰে কলে, হয় বুইছা, সেইবোৰ ইবিধ মিঞাৰ তুত !

এচাটি পলৰীয়া বতাহ ধৰেহেঁতাকৈ আহি আৰাৰ গালে মূখে ছিটিকি পৰিলহি ।

বা লাগি নাৰিকলৰ পাতবোৰ জিবজিবকৈ কঁপি উঠিছিল । ময়ো গায়োচা-খনেৰে ডিঙিটো মেৰিয়াই ললো ।

ইয়াতেই সত্তৰ অলপ সোঁকাৰে প্ৰাথমিকখন পাঠছিল কামাল জীয়েক । প্ৰাথমিকখনৰ পৰাই আৰম্ভ হৈছিল পুস্তকৰ পাঠ । এতিয়া অৰবোৰ নাই আজিও দিহলে । লাগনি গছবোৰো কাঠি-কুটি কোনোবাই 'ধৰি ধোৱা কাঠ' কৰিলে । কলগছবোৰো হেনো কচুকা দিছিল । শিছে জৰিবোৰ কোনে উজাৰিব পৰে ? পুলিবোৰে পুনৰ দ্ৰুৱ দাঙি উঠিছে ।

কেঁচাজনীৰ কালে এচলৰা মাটি দলিয়াৰি পঠালে গোটুকাৰে । ভাৰ শিহুত মোৰ সাহসতেই হ'বপাই ৰূপজানৰ হাজোৰি যোৱা পথটোৰে আগবাঢ়িব দিহলে ।

গোটুকাই আগবাঢ়িছিল ।

কিন্তু মোক যেন বহুত হাতে একেলগে নাৰিকল জোপাৰ কাষতে ধৰি বাঁধিব বিচাৰিছিল ।

কলৰ জোপোহাবোৰৰ আঁৰত লুকাই এমথা উলৰ শিতৰে যেন বাঁধাশাত মেলিছিল । — একত একে এবাৰ এক দহ এক, একত দুই বাৰ — । আৰু কোনোবা এটাই যেন চুপি চুপি কাষলৈ আহি কাণৰ কাষত কিত্ৰ কিতাই এটা কবিতা, হয় এটা কবিতাকেই যেন আশ্বস্ত কৰিছিল । সঠি উজাৰণ, মিঠা গলগলীয়া কৰ্ত্ত

'মোক ভাতে ঠাই দিয়া ব'ত তেজৰ উন্ন, বিশ্বাসৰ আকাশচুম্বী হৃদয় গম্বুজ

....., মৈ বোৱা মোক

হেলাবঙে বৰজিকা বিবেকহীন কৃতকাৰ্যতাৰ অস্বীকৃতিৰ পৰা দূৰ ক'বালে.' ...

হিহ্ন এইটোৱেই তৰ প্ৰিয় কবিতা কবিতা ! আৰু কামৰূপী ? হয়, হাতটো ডালে, কাঁহালৰে মাত এইটো ।

ভেতে গীতানকি গোটুকাইব কৰাবোৰ ?

নাই, মই বিবান বৰবো ।

—তুই—

“আহ ওলাই আহ সজাগ জনতা

আহ ওলাই আহ বঙাল বেদোতা,

আমাৰে দেশতে থকা বঙাল বধোতে

যায় যদি জীৱনটো যাওঁক।”

চাওঁতে চাওঁতে পৰাধ্বন শেষ হৈ আহিল।

আবন্ত হ’ল হাবিতলীয়া পথ।

সেই পথেৰে কিছুদূৰ আগবঢ়াব পিছতে যমুনামুখৰ প্ৰথমটো ঘৰ আমাৰ চকুত পৰিল।

গেঠুকায়ে মোৰ মুখলৈ চালে।

—সময় কিমান হ’ল ?

পাওঁখন নিজান হৈ পৰিছিল কেৱল এটা কুকুৰে নিলগত কিবা কাৰণত কেংকেঙাই উঠিছিল আৰু এটা বিশেষ শব্দইহে ভালৈখিনি সময়ৰ অন্তৰে অন্তৰে নিশাব নিশ্চক্ৰাক জোকৰ মাৰি গৈছিল। হ-চি-ৱা-ৰ !

ভয়াতৰ মাহুহজনে হাঁহিছিল।

—কি হ’ল ককাই? মই স্মিলিলো।

গেঠুকায়ে কলে, শান্তি বাহিনী !

অলপ পিছতে বাঙালীৰ ছুরোকাৰে গাঁৱৰ ঘৰবোৰ আবন্ত হ’ল। স্কলখনৰ পিছতে নামঘৰটোও আমি অতিক্ৰম কৰি আহিলো।

মোৰ মনত থকা মতে নামঘৰটোৰ পৰা অকণমান গৈয়ে ডায়েল পাণৰ প্ৰকাণ্ড বাৰী এখনেৰে সৈতে মনোজইতৰ ঘৰ, বাঁহ খেৰৰ হলেও বৰ আটোম-টোকাৰি।

মনোজৰ বাপেক আছিল কৰ্মঠ। মাহুহে নাম দিছিল — বোম্বাই ডায়েলী ডিভীয়া। —এই বাৰীখনেই আছিল সিহঁতৰ উপাৰ্জনৰ একমাত্ৰ পথ। অন্তৰ্ভুক্ত বাপেকে সময় উলিয়াই দজীৰ কামো কৰিছিল।

মই কেউকালে চালো।

উপাচ পৰা জোনাকত চৌদিশ স্পষ্ট হৈ পৰিছে।

এটা দীঘল পুখুৰিৰ মূৰত এজোপা শেৱালী ফুলিছে, তাৰেই ফালে ঠাই — টুকুৰা বুৰাই পেলাইছে। মোৰ চিৰিংকৈ মনত পৰিল — এৰা, ঠিকি এই জোপাই —

সেই জোপা শেৱালি। শেৱালী জোপাৰ ডালেদি এটা দীঘল পুখুৰি। কিন্তু

কত সেই ডবা ডামোলৰ বাৰী, শাৰী শাৰী নাৰিকলৰ জোপোহা। আৰু সেই
সকল কিন্তু ধুনীয়া মোমাই ডামুলীৰ ঘৰটোৱেই বা ক'ত ?

—আহা, মোমাই আহা।

—কোনে ?

গেঠুকায়ে মোক হাতখনত ধৰি টানি নিব ধৰিলে।

—এইটোৱেই নে ?

মই গেঠুকাইব মুখলৈ চালো।

ডেউ কিন্তু মুখেৰে নামাতিলে, কেবল মুখটো জোকাৰি মোৰ হাতখন এৰি
দি গজা গজাকৈ চোডালৰ ফালে আগবাঢ়ি যাব ধৰিলে।

এটা সৰু ঘৰ। বেৰবোৰ নতুন, মোচাও হয়তো বেছি দিন হোৱা নাই।
পিৰালিত ভৰি দিৱাৰ লগে লগে কেঁচা গোবৰৰ গন্ধটো নাকত লাগিলহি।

বাহৰ ফুৰাবখন হেঁচুকি চালে ডেউ, খোলাই আছে। ডবাৰি বপছকৈ
ভিতৰলৈ মোমাই নগৈ পিৰালিৰ পৰাই গেঠুকায়ে মাত দিলে, 'অ' বাইটি,
বাইটি অ' !

—কোন ? গেঠুনেকি ?

ভিতৰৰ পৰা এগৰাকী বৃদ্ধাৰ মাত ভাঁহি আহিল। চিনাকি মাত। হয়,
এইয়া মনোজৰ বৃদ্ধা মাজুৰে মাত।

—ভলাই নেকি বাইটি ? গেঠুকায়ে সুধিলে।

—কাটি হৈছিলোহে, টোপনি অহা নাছিল। আহ, মোমাই আহ।

—লগত মানুহ আছে, গেঠুকায়ে কলে।

ভিতৰৰ পৰা বৃদ্ধাৰ মাত ভাঁহি আহিল, 'অ' মলিনা উঠচোন, আলহী
আহিছে। কি 'অ' এইজনী, পাটাত পৰিলেই জগা কাঠ। উঠ উঠ, ককায়েকৰ
লগৰ কোনোবা আহিছে, উঠ।

গেঠুকাইব পিছে পিছে মই পুখুৰীটোৰ ফালে আগুৱাই গলো।

আগৰটোৱেই পুখুৰী, কেৱল মলংখনে নতুনকৈ বোৱা। জলুকা বাঁহৰ কাষ,
বৰ বজবুত মলং। তাতে বাঁহ আৰি দুয়ো ভৰি কেইটা পখালি পুনৰ পিৰালিলৈ
উঠি আহিলো।

বাহৰ ফুৰাবখন মেলি হাতত টিপুচাকি এটা লৈ এজনী সৰু ছোৱালী
বাঁহৰলৈ ওলাই আহিল। বেছিকৈ বঢ়াই দিগা মৰাপাটৰ খাজতাৰ পোহৰত
ডাইব মুখখন ভালদৰে জালিকি উঠিছিল।

এজনী যিঠা মুখীয়া ন দহ বছৰীয়া ছোৱালী। কপালত এটা কটা দাগ।
গাটো উদং, কঁকালত তাই এখন বৰবোহা পামোচা ঘেৰিয়াই লৈছিল।

আমাক দেখিহে হব পায় তাই তাইৰ উদং গাটোৰ কথা মনত পেলাব
পাৰিলে 'আহক' বুলি কৈয়ে তাই চাকিটোৰে সৈতে নাউতকৈ ভিতৰলৈ সোমাই
গ'ল।'

আমিও তাইৰ পিছে পিছে ভিতৰলৈ সোমাই আহিলো।

বৰটোত কেৱল মাথোন এটাই কোঠা।

একালে এখন বাঁহৰ চাং। চাংখনৰ এমুখে নিদ্ৰাৰিকৈ ঠাক পাতি থোৱা
কিছুমান কিতাপ আলোচনী, খবৰ কাগজ।

কোঠাটোৰ ঠিক মাজতে জুহাল। আৰু জুহালৰ কাষতে নগাঁচাৰি এখনত
সুই আছিল মনোজব বৃদ্ধা মাতৃ আৰু আগতে নেদেখা এইজনী ছোৱালী। কি
নামেৰে বা মাতিছিল? হয়, মলিনা, মলিনাই হোৱা উচিত তাইৰ নামটো।

আমি সোমাই অহাৰ আগতেই বৃদ্ধা শোৱাৰ পৰা উঠিছিল। —তেওঁৰ
গাত ডেনেকৈ কাশোৰ নাছিল, মেখেলাখনকে উজাই বুকুত মেখনি মাৰি লৈছিল।

—চিনি পাইছেনে আই?

পীৰাধন টানি বই বাঁহ পৰিলো। মোৰ বাককৈয়ে ভাগৰ লাগিছিল।

টিপুচাকিটো মোৰ মুখৰ আগলৈ আনি পুনৰ গহাটোৰ ওপৰত নমাই ধলে
ডেউ। অজানিতে ডেউৰ মুখৰ পৰা এটা হুমুনিয়াহ ওলাই আহিল।

—তুমিও আমাৰ স্নেহ চাবলৈ আহিলা।

বৃদ্ধাৰ মুখত এক ককণ হাঁহি বিয়পি পৰিছিল।

বোক ডেউ চিনি পাইছে। এদিনীয়াকৈ দেখিলেও তিবোতা মাজুহে সাধাৰণতে
চিন নাপাহৰে। ডেউক কি কয় হঠাতে বই একো ভাবি নাপালে।

—ই হবলা নাই? বই স্থিৰিলো।

—আছে আছে। বৃদ্ধাই কলে, আজি পাল পৰিছে। কিবা শান্তি সেনা
এটা উলিয়াইছে নহয়। ইয়াৰে ফাৰ এইবোৰ। 'মাজুহ হুজুহ যিৰ সাং পালে,
এতিয়া শান্তি সেনা উলিয়াই হ'ব কি?

ভিতৰলৈ সোমাইয়েই জুহালৰ জুইবুৰা ফুৰাব ধৰিছিল সেহুঁকাৰে। ডেউৰ
কোঁকটো বোঁহ, জুহালৰ ওপৰত ওলোমাই থোৱা চালনিখনত ডেউ কিবা এটা
বিচাৰিব ধৰিছিল।

—মাজু-পুঠি একো নাই নৌকি বাইটি? সেহুঁকাৰে স্থিৰিলে।

—বামুণ্ডৰ বব । থাকিলেই বেনিবা, সেই ফুলি চালাইব ওপৰত পাৰিবে কিবা ।
বহাৰ পৰা উঠি আহিল মনোজব হাড় । তেওঁ হুঁহিলে, ভাত-পানী আনো
খালি ? বহ বহ হৈ ধাৰ এতিয়াই । জলাইহু বেতিয়া জুইকুল ভালকৈয়ে জলা ।
হেৰো মলিনা, আই অ', ডট আকো কিহুৰ কাপোৰ পিন্ধাত লাগিলগৈ ।
নিজবহে ককায়েৰ, আহ, কিহুৰ লাভ ! নাই হোতা যে ভোৰ গাত কাপোৰ
লোতা বহল । গুই যে বড়ুৱাটো, বই চাউল পানী কৰো ।

বুঢ়া বাস্ত হৈ পৰিল ।

মলিনা চুচুচাত্ৰাকৈ কাৰ চাপি আহিছিল । লাভটো পিছে এতিয়া ডাইব
ঠিক নাকটোৰ ওপৰতে লাগি আহিল । তাই এটা ফুলাৰ ব্ৰক পিন্ধিছিল ।
ব্ৰকটো নতুন, জপাৰ গছটো মোৰ নাকত লাগিছিলহি ।

সেঠু কাইব অৰিষাৰ চেটাৰ পিন্ধত চোকাৰ জুইকুৰা জলি উঠিল । পুখুৰীত
চাউল কেইটা খুট আনি মনোজব হাড়ও আঘাৰ কাষত বহিলহি ।

বোটিয়েৰৰ ভালনে ? তেওঁ হুঁহিলে ।

—চুকাল নহয় ।

—কেতিয়া, কেনেকৈ ?

—জলপ সিন হ'ল, বহল পাই চুকাল ।

—এ হুহুৰকি ।

মলিনাই আঙুৰাল দিয়া বড়ুৱাটো পানীৰ সৈতে চোকাৰ ওপৰলৈ ফুলি
দিলে তেওঁ ।

এইবাৰ হাড়হ বহাৰ বেন পাৰিছে । অভ্যস্ত নিৰ্গলিতভাৱে বুঢ়াই কলে,
পুখুৰা পাওঁ দুখন গ'ল নহয় । মনিহৰোৰৰ কিছুমান পলাই নাৰিল । বহিৰ্কাবোৰ
সমুলকে মৰিল । ল'ৰা-ছোৱালীবোৰকো কচু কটা দিলে । দুখনকৈ গাওঁ, নব-
মনিচ ফুলিবলৈ এটাও বাকী নাথাকিলগৈ ।

—যেন কুকৰে বুঢ় ! নবকৰ ছবিখন যেন ভয়াতুৰ বাহুবৰ্জীৰ চকুৰ আগত
ভাহি উঠিছিল । —নেদোখিলে হুঁহিবা হুঁহিহা, তেওঁ বেঁহাই বেঁহাই ক'লে,
হয় কোবৰ নহয় পাণ্ডৰ, তুই এপক ল'ৰাই লাগিব ।

—পিছে পাণ্ডবনো কোন ?

বুঢ়া হাড়ৰ কঁঠত বাধৰ হুকটো স্পষ্ট হৈ পৰিছিল ।

সেঠুকায়ে কলে, বি ধাৰ পকত—সেই পকই পাণ্ডৰ ।

কন্তক মৰম ওলকা মাৰি বৈ বুঢ়াই জুইকুৰা ফুলিবলৈছিল । বই তেওঁক
ভালেনেহীন হুহুৰন বুঢ়িহাই চাব বাকীলা ।

—ভাং ধোৱা হাতী আটাইবোৰ। বুদ্ধাই নিজকে নিজে কোৱাদি কব ধৰিলে, পগলা নহলে কোনেও এনে বুদ্ধত নাথিব নোৱাৰে। আৰু আশিয়েই বা কৰিছিলো কি? নিজৰ গাৰ্ভৰ মাহুছেই দেখোন বাৰীৰ লাগনি গছবোৰ কচু-কটা দিলে। মহজোপাকৈ নাৰিকল, এবাৰী তামোল-পাণ এনিশাৰ ভিতৰতে শেষ। তাতো লিহঁতৰ হাউচ নপলাল। —এদিন নিশা আহি ঘৰটোতে জুই দি গ'লদি। প্ৰাণকেইটা যেনবা কেনেকৈ বাচিল। পিছে এগছো সম্পদ বক্ষা কৰিব নোৱাৰিলো।

বুকুৰ পৰা থহি যাব ধৰা যথেষ্টাখন পুনৰ খুচি ল'লে বুদ্ধই।

কথাবোৰ কৈ যাওঁতে তেওঁৰ মুখত ছুৰ বা বেজাৰৰ কোনো ছাপ ফুটি উঠা নাছিল। নিতান্ত যাত্ৰিকভাৱেই যেন তেওঁ কথাবোৰ কৈ যাব ধৰিছিল।

পানীয়ে চি চিৱাই উঠাৰ লগে লগে পিডলৰ খবাহীটোত ধুই অনা চাউল কেইটা তেওঁ বতুৱাটোত ঢালি দিলে। জুপুকা মাৰি বহি থকা 'গেঠুকাই' হঠাতে জিকাৰ খাই উঠিল, সস্তৰ চিটিকি অহা গৰম পানীৰ টোপাল কেইটা তেওঁৰ গাত পৰিছিলহি।

চৰা এখনৰ ওপৰত বহি খুতৰিত হাত থৈ সৰু ছোৱালীজনীয়ে হবপায় আমাৰ কথাৰূপে শুনি আছিল। মাজে মাজে তাইৰ মূৰটো হাতৰ পৰা থহি পৰিছিল। তাইৰ ওপৰত চকু পৰাৰ লগে লগে বুদ্ধা বহাৰ পৰা উঠিল।

—অ' আই মলিনা, শোৱ যদি শুগৈ যা। চাৰিখন সোফালে টানি নে। ভৰি হাত কেইটা ঢাকি লবি। যিহে ময় পৰিছে। কৈয়ে চাৰিখন তেওঁ একাবলৈ টানি নিব ধৰিলে।

মলিনা পিছে শুৱলৈ নগ'ল। টোপনি যে ধৰা নাই তাকে প্ৰমাণ কৰিবৰ বাবে অলপ লৰি-চৰি বহি আঁঠুৰ ওপৰত খুতৰিটো থৈ পুনৰ ডাঙৰ মাহুহৰ কথা শুনিবলৈ ধৰিলে। ভাত কেইটা চাৰিচোন বুলি টিপ্‌চাকিটো লৈ অনোজৰ মাক বাহিৰলৈ ওলাই গ'ল।

জুহালৰ জুইকুৰা পিৰিক পাৰাককৈহে জালি আছিল। গাভিকে চাকিটো লৈ যোৱাৰ লগে লগে কোঠাতো প্ৰায় আন্ধাৰ হৈ পৰিল। তথাপি জুইৰ পোহৰত গেঠুকাইৰ বিভুকাৰে ভৰা মূখখন মাজে মাজে জিলিকি উঠিছিল। আৰি কথা কোৱা নাছিলো, কেৱল বহুৱাৰ উজলা ভাত গালৰ বন্ধকৰ্মনহে ক্ৰমাৎ বুদ্ধি পাই আহিছিল।

পিৰালিৰ কাষৰ চালিখনতে বৃদ্ধাই কিবা এটা কৰি আছিল। বেবৰ জনঙা এটাৰে ডেউৰ শৰীৰৰ কিয়বাংশ ঘোৰ চকুত পৰিছিল।

আগৰ বাৰ আহোতে মনোজইউৰ ঘৰত পোৰা হাড় আৰু কঠালগুটি পিটিকা খোৱা ঘোৰ বনত আছে। বৃদ্ধাই হয়তো চালিখনৰ তলত শুকুৱাই খোৱা কঠাল-গুটি জাতীয় কিবা এটাকে বিচাৰিছে, মই ভাবিলো।

কিন্তু ক্ষতক পিছতে ঘোৰ ধাৰণা ব্ৰান্ত প্ৰমাণিত হ'ল।

বৃদ্ধাই সম্ভৱ পাতিহাঁহ এজনীৰ ডিঙিটোত মূচৰি ধৰিছিল। প্ৰথমতে ছবাবমান হাঁহজনীৰ প্ৰাণটাকী মৰা চিহ্নৰ আৰু ভাৰশিহুত কেউকাৰ ধন্দ্বপনি আমাৰ কাণত পৰিলহি। আৰু অলপ সময়ৰ পিছতে মৰা হাঁহজনী পাচি এটাৰ ভিতৰত লৈ তেওঁ ভিতৰলৈ সোৱাই আহিল।

—এইটো কাম কিয় কৰিলা বাইটি?

—গঠুকায়ে ইচ্ছাৰ ধৰিলে।

মোৰো নিজকে বৰ দোষী দোষী লাগিল।

হাঁহজনীয়ে এতিয়াও মাজে মাজে ঠেং দুখন আচাৰি আছিল। বুঢ়ীয়ে পাচিটোৰে সৈতে হাঁহজনী পঠুকাইৰ ফালে আগবঢ়াই দিলে।

—সিৰাৰ আহোঁতেও তোক এসাজ ভালকৈ খুৱাব নোৱাৰিলো। বৃদ্ধা মাতুৱে কলে, আকৌ যে চকুৰে দেখা পাইছো সেইটোও জানো কম ভাইগৰ কথা। তইউৰ ফালে ভালনে?

—দেখাত চৈচা। মই যথাসাধ্য নিজকে লুকুৱাব বিচাৰিলো। তথাপি দুখৰ পৰা ওলাই আহিল, পুলিচবোৰেহে বৰ জুলুম আৰম্ভ কৰিছে। কৰ্মী হাড়ৰ কেইবা-টাও ধৰা পৰিছে।

—কাকনো কম বুলিবি?

মই চালো বৃদ্ধা মাতুৰ মুখলৈ।

—জিহ্বা কথা তিনিছনে নাই? ঋতুক সময় তলকা হাঁহৰ বৈ ডেউ কলে, তাত বোলে এহেজাবমান হাড়হে লগলাপি দীন কলিতাটোক হানি বুচি ৰাখিলে, গণপাক্ত নে কি এখন কাগজ আছে নহয়, তাতে লিখিছে এইবোৰ কথা, হয়নেকি?

মই বৰ অস্বস্তি অনুভৱ কৰিলো।

দীন কলিতা ভাল হাড়হে হ'ব পাৰে, কিন্তু বদনৰ বংশধৰ। বদনৰ আকৌ কিহৰ ভাল বেয়া আছে।

গেঠুকায়ে এটা বৃদ্ধা তামোলৰ বাকলি জ্বটাইছিল। হুম্মাহীয়া গছটো হুব পৰাই মোৰ নাকত লাগিছিলহি।

—পাণ পাইছনে নাই?

বৃদ্ধা মাত্ৰে কাঠৰ খুন্দনাটোৰ তলৰ কোবোটেৰ পৰা পাণ এৰিলা উলিয়াই গেঠুকাইৰ কালে আগুৱাই দিলে। তাৰপিছত কটা তামোল একাল খুন্দনাত ভৰাই ঘণ ঘণ কৈ খুন্দিব ধৰিলে।

ডেউৰ হাতখন হঠাতে এবাৰ বৈ গ'ল।

ডেউ কলে, আমাৰ ইয়াডো পোটেই গালে লগ লাগি ধনেশ্বৰ নাথটোক জীয়াই জীয়াই গাতত পুতিলে। সি বোলে শেষ সময়ত ল'ৰাটোৰ খুন্দন চাবলৈ বিচাৰিছিল। শগুণমথাই তাৰ সেই ইচ্ছাও পূৰণ নকৰিলে।

—লোৱা লোৱা, পাণ টুকুৰা লোৱা। চুপে ধপাতে হুম্মাহীয়া পাণৰ টুকুৰাটো খুন্দনাৰ ভিতৰলৈ সোৱাই দিলে গেঠুকায়ে।

বৃদ্ধা মাত্ৰে পুনৰ খুন্দনাত মনোনিবেশ কৰিলে। গেঠুকাইৰ মনটো আগৰে পৰাই বচুৰুচাই আছিল।

—সিও কিবা কমনেক? চুপ এজোৰা ঠাউৰ ফাকত হুম্মাহীয়া দিলে গেঠুকায়ে।

—তাৰ ডেৱাকীও কিবা কমনে? পোটেইখন বাইজে বৰকাঁহ ভৰা লৈ যিঞা ৰেংকিলৈ আহে, সি নিৰকে ফিচঙা ফিচঙিকৈ হাঁহে। বাইজৰনে কয়, ভুল কৰা বুলি লিখি দে। সি কয় বোলে—বাইজৰহে ভুল। বাইজেহে বোলে বেকা বাটেৰে বাট বুলিছে।

জ্বাহাৰ তুঁহবোৰৰ ওপৰতে পেৰেক্টেক পিকাই দিলে গেঠুকায়ে।

আমাৰ আলোচনাও আক বেছি দূৰলৈ আগ নাবঢ়িল।

বাই বৈ উঠাৰ পিছত বৃদ্ধা মাত্ৰে বাঁহৰ ছুৰাধখনত লেকাহাল ভালদৰে লগাই দিলে।

—উইত উঠৈ য়া।

ডেউ আমাক মনোজ্ঞৰ চাংখনৰ কালে আঙুলিয়াই দেখুৱালে।

মলিনা ইতিভাষা চোপনিৰ কোলাত ঢলি পৰিছিল। তাইৰ নাকৰ বোৰোঁৰাৰণিয়ে কোঠাটোৰ পৰিবেশ গহীন কৰি তুলিছিল।

গেঠুকায়ে জুইকুৰা খুচৰি আছিল। হঠাতে ডেউৰ ঠোঁঙা লাগিছিল, অৰবা ডাক কৰি কৰি ডেউ বাবে বিংকৰা কথা কিছুমান 'নিৰ্জ' ভৰা হতে শাঙলি আছিল।

—বাইটি তুমি শোঝাটো বোঝ।

জুই খুচৰিবলৈ এৰি কণত গুজি থোৱা আধা হপা বিভিন্ন টুকুৰাটো জলাই ললে গেঠুকায়ে।

—কিয়, তইত হবপায় হুস্তৰ ? নে আকোঁ কৰবলৈ যাবি ?

—ইয়াৰ পৰা আমি আক আশুৰাই যাম। মই কলো, সি আহক, পুৰাতো আমি যায়গৈ। মাহুহে নেদেখিলেই ভাল।

—তোৰ ভয় কাৰ পৰা, পুলিচ নে মাহুহৰ পৰা ?

মই একো উত্তৰ নিদিিলো।

মোৰ উত্তৰলৈ বাট নাচাই বৃদ্ধা হাতুৱে নিজেই কলে, তইতৰ পথটোৱেই কিজানি ভুল। মই এলাই জাবৰী, মোৰো ভুল হ'ব পাৰে। কিন্তু মই ভাবো মাহুহে মাহুহক ভয় কৰাতকৈ বিবাস কৰিবলৈ শিকাই ভাল।

বিবালিচত ফাটেক খটা বৃদ্ধা মাহুহক এলাই জাবৰী হুঁলি ভাবাৰ গুৰুতা মোৰ নাই। হেজাৰ হলেও আমি কেৱল আজিৰহে ল'ৰা।

ভেঙৰ হাতটো কিন্তু কঁপিছিল।

ডুখৰী পীৰা এখন যুৱৰ শিতানত লৈ ভেঙ নগাচাৰিখনৰ ওপৰতে বাটি বছৰীয়া দেহাটো এৰি দিলে। টোপনিয়ে ভেঙক আমনি কৰিব পৰা নাছিল, আমনি কৰিছিল হয়তো কোনো এক যুগুতৰ আশা ভবা উজ্জল মুখৰ ছবিৰে। হয়তো মনোজ অথবা মোৰেই বিপদৰ আশংকাত ভেঙ বিচলিত হৈ পৰিছিল।

মলিনাৰ নাক বাজিছিল।

গেঠুকায়েও আঁঠু ছুটাৰ মাজত সুৰটো হুহুৱাই দি ভাগৰ পলুৱাইছিল। শলিতাদালত এটা ডাঙৰ অঙৰা বান্ধিছিল, তাৰবাবেই টিপ্‌চাকিটোৰ পোহৰো কৰি আহিছিল।

—তই শুগৈ যা। অঙৰাটো গছাটোৰ গাত বঁহাই গুচাই দিলে ভেঙ। কলে, গেঠু মোৰ কাষতে শোৱক। তই চাংখনলৈ উঠি যা। সি আহিলেই মই ডোক জগাই দিম।

ময়ো আক একো আপত্তি নকৰিলো।

ঠাণ্ডাৰ একোপো চৰি আহিছিল। চহু ছুটা মুখ দিহাৰ অলপ পিছতেই এজাক চৰায়ে একেলগে কিৰিকবাই উঠিল। আক ঠিক ষাঁড়ৰ মাজৰ পৰাই পহুৰাবাৰী শৰ্ম্ম সেনাৰ চিহ্নৰ জাহি আহিল, হ-চি-মা-ব।

শোৱাৰ পৰা উঠি মনোজৰ হাতুৱে দুৰাবন্ধন মেলি বাহিৰলৈ চমিল।

কেতিয়াবা সিহঁত এইটো বাটেৰেই আহে। নতুবা নামঘৰটোৰ কাষতে ভাগ হৈ এদল ৰূপজানৰ ফালে আৰু আনদল দুৰৰ জনজাতীয় গাওঁবোৰৰ ফালে আগুৱাই যায়। সিহঁতৰ হাতে হাতে লাঠী। কেতিয়াবা সিহঁতে হুৰ মিলাই গান গায়। কেতিয়াবা ইটোৱে সিটোৰ লগত কৰে অবিৰাম ডৰ্ক। কোনো-টোৱে মাজে মাজে আকাশ কঁপাই চিঞৰি উঠে, হ-চি-ম্মা-ব !

নাই, সিহঁত আজি এই বাটে নাহিল।

ছুৱাবখন কিন্তু তেওঁ অপাই নিদিলে।

টোপনিয়ে মোক বাককৈয়ে অস্থিৰ কৰি তুলিছিল। তথাপি সিহঁতে গাই যোৱা চিনাকি গীতৰ কলিবোৰ মুক্ত ছুৱাবেদি ভিতৰলৈ সোমাই অহা মই গম পাইছিলো।

‘আহ ওলাই আহ.....

আহ ওলাই আহ পোহৰ আনোতা

ৰামৰে দেশতে থকা ৰাষণ বধোতে

যায় যদি.....’

—তিনি—

“আই মোৰ অসমী জননী

লৰিমী ছুধুনী;

অসমবাসীৰ হৃদয়ৰ বাণী

মোৰ পৰাণৰ

মোৰ জীৱনৰ

চেনেহী গোসানী।”.....

কোনোবাই যেন ৰাভাৰ গীত শুণুগুণাইছিল। আৰু তাৰে হৃদয় বিহৰা সেৱেকা অহুভূতিয়েহে যেন মোৰ চকুৰ পৰা টোপনি হৰি নিছিল।

চকু মেলাৰ লগে লগে জুহালৰ জুইৰ পোহৰে চকুত চাঁতমাৰি ধৰিলেহি। আৰু কাণত পৰিলহি মোৰ বন্ধু মনোজৰ গলগলীয়া কণ্ঠস্বৰ।

—ক'ব লাগে জানো কিবা আছিল? আলহীক কিহেৰে ভাত দিলি?

মোৰ টোপলিত ব্যাঘাত নজন্মাবৰ বাবেই যেন সি ৰাভাটো চেপি ধৰিছিল।

—কোনোবা কাহানিতে অহা ল'ৰা। শুধা ভাত গাল কেনেকৈ দিওঁ। উদনিও পৰা হাঁহজনীকে মৰিছিল।

মোৰ বুকুখন যেন হঠাতে বিধাই উঠিল।

জুইৰ পোহৰত মনোজৰ বুকুখন জিলিকি উঠিছে।

ল'ৰাটো খীণাইছে। কপালত দীঘলীয়া কটা দাগটোৰ বাবে বুকুখন বিকৃত হৈ পৰিছে। এখন কাণ নাই, আঁঠাৰ কোনোবাই কাটি নিছে।

তাৰ এই নতুন ৰূপটোৱে মোক কঁপাই তুলিলেহি।

ভয় বিশ্বয় আৰু এক বুলাব নোৱাৰা শোকৰ সংমিশ্ৰণে মোক জঁঠৰ কাঁপ তুলিছিল। তাৰ আৰু তাৰ বৃদ্ধ মাতৃৰ কথোপকথন শুনি শুনি মই ভালেকৈখিনি সময় লৰচৰ নকৰাকৈ নিভাল হাঁহি পৰি আহিছিলো।

ভাৰপিছত কিহৰ ডাঙান্ড জানো হঠাতে চাংখনৰ পৰা অপিয়াই নাহি তাক প্ৰায় সাৰটি ধৰিলোহি।

ইন্ ! কেনে কুৎসিত হৈ পৰিছে বুকুখন।

দাৰ কোবটো কপালৰ পৰা চকুৰ বাহু হৈ ঠিক নাকৰ মাজলৈ নাহি আহিছে। তাতে আকৌ কোনো অনভিজ্ঞ অথবা অসাহস্য় ডাক্তৰৰ হাতত পৰা বাবে তাৰ বুকুখন অত্যধিক বিকৃত হৈ পৰিছে।

মোৰ চকুটো খচ্খচাই উঠিছিল।

সিঁহাঁহিলে আৰু হাঁহি হাঁহিৰেই মোৰ কালে পৰি। এখন আঙুৰাই দিলে।

তাৰ হাঁহিৰে ভৰা বুকুখন আৰু বেছি ভয়ানক হৈ উঠিছিল। মোৰ মগজুৱে যেন কাম নকৰা হৈ আহিছিল।

—ভূমি নাইহিবা মনোজ। হাঁহিলে ভোৱাক বৰ অভুত দেখাৰ।

নিজৰ কথাত মই নিজেই শিয়ৰি উঠিলো। সি কিন্তু একো আঘাত নাপালে, বৰং মোৰ হাত এখন প্ৰাণৰ পৰশেৰে চেঁপ ধৰিলে।

—কিয় এনে হল মনোজ ?

মই জানো, কিয় এনে হয় কিন্তু মনোজৰ এই নতুন ৰূপ যে মোৰ কল্পনাবো অগোচৰ। মোৰ চকুহালে বাধা নহা নাছিল, মাতৃৰ বিয়োগভো মোৰ এনে হোৱা নাছিল।

—মই শেবলৈকে সিহঁতৰ লগত আছিলো। মনোজে মোৰ হাতখন এৰি নিদিলে। অৱশ্যে মাহুৰ কাটিৰ পৰ্য্যটক মানসিক প্ৰভাৱ মোৰ নাছিল। সি কলে, ওখাণি ৰূপজানৰ পাণ্ড ছুখন শেষ হৈ যোৱালৈকে মই ভাল মাহুৰ হৈয়ে আছিলো। সিহঁতে কামালক কটিলে, তাৰ প্ৰাণাধিকখন জনালে, জিনটা শিল্পক ভিতৰতে জ্বলাই ধৰিলে। মই ওখাণিও ভাল মাহুৰ হৈয়ে আছিলো। কিন্তু

জুইকুৰা খুচৰি দিলে মনোজ্ঞে, কিন্তু কি হ'ল জানো ? মনোজ্ঞে মোৰ হাতখন আৰু জোৰেৰে ধামুচি ধৰিলে। সি কলে, কচাইৰ চকুক ফাঁকি দি কামালৰ ভনীয়েক-আম্ভাৰ ঘৰ ওলালিহি। তাই মোৰ ভৰি দুটা এনেকৈ সাৰাটি ধৰিছিল যে চেটী কৰিও মই তাইক একবাই পঠাব নোৱাৰিলো।

মই চালো মনোজ্ঞাৰ মুখলৈ।

—তাৰ পিছত সিহঁত আহিলে। এটা ছুটা নহয়, আমাৰ আগৰ আটাইটো দল। লখিমী ভগুনী আহ অসমীৰ দুখ ৰোচনৰ বাবে সিহঁতক আৰু এটি বলিৰ পঠা লাগে। অকণমান সময় বৈ মনোজ্ঞে পুনৰ ক'ব ধৰিলে, কিয়জানো মই তাইক উচৰ্গা কৰাৰ সাহস গোটাৰ নোৱাৰিলো। মোৰ এই অমানবীয় দুৰ্বলতাই দেশজোহী কৰি পেলালে। বদনৰ এটাই পুৰস্কাৰ ! সিহঁতে মোক ঘপিগালে। তাইৰ কপালতো দাব ঘাপ পৰিল। তাৰ পিছত সিহঁতে আমাৰ ঘৰটোত জুই লগাই দিলে।

—সিহঁতেই জুই ?

সি একো উত্তৰ নিদিলে। কিন্তু মই হে যেন অস্থিৰ হৈ উঠিলো।

—কিন্তু ছোৱালীজনী ? কামালৰ ভনীয়েকজনী ? মই স্থিৰলো।

এইবাবে সি একো উত্তৰ নিদিলে।

ওষে নিশাটো উজাগৰে কটোৱাৰ পিছত বৃদ্ধা মাতৃ শুই পৰিছিল।

কৰোবাত এজনী পিশাচৰী চৰায়ে বিনাইছিল।

—ককাইদেউ, চাহ খাবানেকি ?

স্থিৰ চালো মই।

জুহালৰ জুইকুৰা খুচৰি বেগুচিটো জুইৰ ওপৰলৈ তুলি দিছে সৰু ছোৱালী-জনীয়ে।—সেইজনী মলিনা। এতিয়া আৰু তাইৰ টোপনি ধৰা নাই। ককায়েক আহিছে, তাইৰ বাক কেনেকৈ টোপনি ধৰে।

জুইৰ পোহৰত তাইৰ কপালৰ কটা দাগটো জিলিকি উঠিছে। এৰা ঠিকেই, এইখন দেখোন অবিকল কামালৰ মুখ। ইমান সময়ে ময়েই বাক কৰাটো কিয় এবাৰলৈ হলেও সন্দেহ কৰা নাছিলো।

—খাবানেকি চাহ ? তাই আকৌ স্থিৰিলে।

বাক বাক।

খোপা বন্ধা অন্ধৰাবোৰ গুচাই চাকিটো জলাই দিলে মনোজ্ঞে। সি স্থিৰিলে, ককাই এটা পোহৰে বোৱা নেপোহোৱাজো ?

—বেয়া, আক ভোয়াক ? মই হাঁহিহলৈ চোৱা কৰিলো।

—তুমি বাক কেতিয়াবা পিছলৈ ঘূৰি চাইছানে ? সি হুঁহিলে।

পিছলৈ কোনে ঘূৰি চায় ?—মই কাপুকৰ নহয়, ইমান অলপতে লেও মনা মান্নহো নহয়। আক সময়েই বা ক'ত ঘূৰি চোৱাব ? এতিয়া নহয় কেৱল আগুৱাই যোৱাব।

—মই কিন্তু পিছলৈ চালেই শিয়ৰি উঠো। মনোজে কলে, হাত ভৰি ঠক্ঠক্ঠ কঁপি উঠে। এদিন জানো এইবোৰৰ নিৰ্দোহ বিচাৰ নহ'ব ?

মই মনোজৰ পৰা দৃষ্টি ঘূৰাই ললো।

মলিনাই বঙা চাহৰ গিলাচ দুটা আমাৰ কালে আগুৱাই দিলে। —বৰ তপত চাহ। শোহা মাৰিয়েই গিলাচটো মজিয়াত নমাই বলে মনোজে।

—কি কৰিম বুলি ভাবিছা তুমি ?

—সিহঁতে জুই লগাইছে সিহঁতে জুই হুমুৱাব নোৱাৰে। তুমি, মই, আমি বিবোৰে নিশ্চাৰ্ভভাবে আগবাঢ়িছিলো, আটাইবোৰ সিহঁতৰ হাতৰ পুডলা হৈ পৰিলো। কি কৰিছো আমি যেন নিজেই একো নাজানো তেন্তে জুই হুমুৱাব কোনে ? চৰকাৰে ? ক্ষম্তক বৈ মনোজে স্পষ্টভাবে কলে, এইটো বস্তুৰ ওপৰত মোৰ তিল এটাৰ সমানো বিশ্বাস নাই। সাপ হৈ ধোটা, বেজ হৈ জবা।

—তুমি কি ভাবা ?

মই মনোজক খুঁটিয়াই চাব ধৰিলো।

—ঘৰে ঘৰে ফুচফুচীয়া মেল। কোনেও কাকো বিশ্বাস নকৰে। শংকা আক সন্দেহৰ বহুমলাই গোটেইখন চানি পেলাইছে। তেন্তে আমি এনেকৈয়ে কালৰ বুকুত হেৰাই যায় নেকি ?

মই চালো মনোজৰ মুখলৈ। তাৰ মুখখন যেন ক্ৰমাৎ আক কঠিন হৈ আহিছে। যেনো আক একো নাযাতি নিভাল মাৰি চাহ ধোৱাত মনোনিবেশ কৰিলো।

হঠাতে এগাল চৰায়ে আঁৰবায় কিৰকিৰাবলৈ ধৰিলে।

পূব আকাশতো যেন এচাটি কোমলীয়া শোহৰ সিঁটবাতি হৈ পৰিছে। সোপনে সোমাই আহিছে এচাটি টেচা বতাহ, কীটুৱাই আনিছে শেৰালিৰ স্বাস।

মনোজৰ বিষয়ে বহুত কথাকেই জনিছো মই। কিন্তু লিখা যেনো বাদ দিয়াৰ বাবে তাৰ চিন্তাৰ দিশ সম্পৰ্কে মই এতিয়াও অন্ধকাৰত ভুবি আছো।

সেয়ে চালে-বেবে কোবাই নাথাকি মই তাক পোনে পোনেই কিছুমান কথা লোৱা ভাল হ'ব বুলি ভাবিলো।

সি চাহ ধোৱা নাই। কেৱল গিলাচটো হাতৰ মুঠিত ধামুচি সি যেন কিবা এটা ভাবি আছে।

—তুমি ইতিমধ্যে কোনো দলত যোগ দিছানেকি ?

—দল ?

মোৰ প্ৰশ্নইহে যেন তাৰ চিন্তাত ব্যাঘাত জন্মালেহি।

সি পোনে পোনে মোৰ চকুত থৈ চালে। তাৰপিছত পুনৰ স্পষ্টভাৱে কলে, এতিয়ালৈকে দিয়া নাই। কিন্তু খুব সোনকালে যোগ দিম।

—ভেসে তুমি পুনৰ হতাশ হ'বা। মই মোৰ মনৰ ভাব মূল্যবান নোহোৱা।

—তোমাৰ কথায়েই সঁচা হ'ব পাৰে। অকণো ধোঁকোজা নলগাকৈ মনোজ্ঞ কলে, তুমি মূলতঃ শিল্পী। তোমাৰ কৰ্মক্ষেত্ৰ বহল। দলক তুমি সংকীৰ্ণতাৰ প্ৰতীক বুলিও নিজৰ মতে ভাবিব পাৰা। কিন্তু মোৰ ভূমিকা সংগঠকৰ, দল অবিহনে মই কেনেকৈ বাট বুলিম। —কিছু পলমকৈ হলেও মই এই পত্ৰতে উপনীত হৈছো।

—তথাপি তুমি এবাৰ ভাবি চোৱা।

মনোজ্ঞৰ কঠিন মুখখনে য়োক হতাশ কৰি তুলিলে।

দল বোলোতে কেনেধৰণৰ দলৰ কথা কৈছে—সেয়া আৰু মোৰ বাবে অস্পষ্ট হৈ থকা নাই। এই বিষয়ে তাৰ লগত আৰু বেছি কথা পতাৰ আগ্ৰহো মোৰ নাই। কিন্তু সিহে যেন প্ৰসঙ্গ এৰাই যাব নিবিচাৰিলে।

—যোৱা দুৰ্যোগৰ বছৰটোৰ অভিজ্ঞতাৰে মই এটা কথা বৰকৈ উপলব্ধি কৰিছো। তুমিও কথাটো মন কৰিছানে ?

আকৌ বা কি কয় সি ?

মই কিন্তু তাৰ মুখলৈ নাচালো।

গলধেকাৰি মাৰি মাতটো পৰিষ্কাৰ কৰি ললে মনোজ্ঞ।

সি কলে, য'তেই গণতান্ত্ৰিক দলবোৰৰ সংগঠন দ'লৈ শিপাইছে—ওতেই আক্ৰমণটো কেৱল দলীয় কৰ্মীসকলৰ ওপৰতে সীমিত হৈ পৰিছে কিন্তু যি ঠাইত সংগঠন দুৰ্বল—ওতেই আক্ৰমণটো পোনে পোনে আহি জনসাধাৰণৰ ওপৰত পৰিছেহি। অসংগঠিত অকলত নিৰাটোৰ ভিতৰতে হাছুবোৰ হিংস্ৰ-মুছলমান, জনজাতি-অজনজাতিৰে পৰিণত হৈছে। তোমালোক শিল্পীবোৰেও মানৱতাৰ কথাক কোৱা,

এতিয়া মানৱতাৰ স্বাৰ্থতে হলেও আৰি গণভাষিক সংগঠন জোৰদাৰ কৰি তুলিব লাগিব।

‘মানৱতা’, ‘গণভাষিক সংগঠন’, এইবোৰ কথা যেনে কাণখনৰ বাবে তেনেই নতুন কথা নহয়। সকলো ঠাইতে স্নোজৰ দৰে আন বহুতৰ মুখতেই এতিয়া এইবোৰ কথাই এবাৰবাৰকৈ হলেও ঠাই পাইছে।

মই বাহিৰলৈ চালো।

মুক্ত ছুৱাৰখনেৰে কুমলীয়া পোহৰবোৰ সাৰ স্তৰ নোহোৱাকৈ ভিডবলৈ সোমাই আহিছে। সাৰ পাই গেঠুকায়েও আয়াৰ অঁৰিমা অঁৰিমাৰোৰকে তিনি আহিল। বাহিৰত পোহৰ দেখিয়েই হবপাই ডেঙৰ শোৱাৰ পৰা বশৰ কৈ উঠিল।

—নোমোৱা নেকি ?

গেঠুকায়ে ছাই এজোৰা লৈ দাঁড হাজিৰলৈ ধৰিলে।

মোৰ নামত গ্ৰেপ্তাৰী পৰোৱানা আছে। অৱশ্যে দেখাৰ লগে লগে হয়তো কোনেও চিনি নাপাব। হলেও গাঁৱে তুকে চিপাহী চকুজীৰোৰ এনেদৰে সোমাই পৰিছে যে পকৰা এটাও ডেঙলোকৰ চকুত ফাকি দি সাৰি যাব নোৱাৰে। গেঠুকায়ে আনে, আক সেইবাৰেই ডেঙৰ উচপিছ লগাব ধৰিলে।

কিন্তু মই বহাৰ পৰা উঠাৰ আগতেই স্নোজে মোৰ হাত এখনত পুনৰ খামোচ মাৰি ধৰিলে।

—এতিয়া আৰি নিজকে এটা প্ৰশ্ন কৰা উচিত। সি কঠোৰ হুঁটিৰে মোৰ চকুলৈ চালে।

—কি প্ৰশ্ন ?

তাৰ প্ৰশ্নটো যে কি হ’ব পাৰে মই ভাবি উলিয়াব নোৱাৰিলো। সি গলগলীয়া কঠোৰে স্থিৰিলে, মোৱা চাৰিটা বছৰে আৰি কৰিলো কি ? বৰবৰ সাজিলো নে, গঢ় লৈ উঠিব ধৰা ঘৰটোহে ধানবান কৰি পেলালো।

এই প্ৰশ্ন এতিয়া তেনেই অসম্ভৱ !

নট শোৱা ল’ৰাটোৰ লগত কথাপাতি মিহাতে সময় নট কৰাব হুঁজুও মই বিচাৰি নেপালো। ভৰাপি তাৰ প্ৰশ্নটো যেন মোৰ মূৰত পুয়াইছিল।

—হলেও এয়া সময় নহয় হুঁজু তৰ্কৰ, এতিয়া সময় কেৱল আঙুৰাই বোৱাব।

ভই থকা বৃদ্ধা হাড়ক নিলগৰ পৰাই সেৱা কৰাই কাপোৰৰ বেগটো কান্ধত লৈ মই বাহিৰলৈ ওলাই আহিলো।

মোৰ পিছে পিছে গেঠুকাই আক স্নোজো বাহিৰলৈ ওলাই আহিল।

আগনিশা চেণ্ডেলযোৰ শিখালিৰ কাৰৰ চালিখনৰ তলতে থৈ ভিত্তৰলৈ সোমাই গৈছিলো। বোকাৰে লেটপেট চেণ্ডেলযোৰ হাতত লবলৈ হাওঁতে চালিখনৰ একাধে ধানকচা পাঁচিটোৰ ওপৰত মোৰ চকু পৰিল।

পাঁচিটোৰ ভিতৰত খেৰৰ ওপৰত আছিল দহোটামান হাঁহৰ কণী। উন্নীত হিৱাৰ বাবেই কণীবোৰ নীলা হৈ পৰিছিল। হাঁহজনী আমাৰ পেটত হুসোমোৰা হ'লে আৰু দুই চাৰি দিনতে চাগে কণীবোৰ ফুটি পোৱালি ওলালেইডেন।

আমি তিনিও দীঘল পহুলিটোৰে ৰাস্তালৈ ওলাই আহিলো।

ছৱাৰ দলিত থিয় হৈ আমন জিমনকৈ আমাটলৈকে চাই আছিল মলিনাই। পহুলিটো পাৰ হোৱাৰ আগতেই তাই চিঞৰ মাৰি দিলে।

—ককাইদেউ, বেছি দূৰলৈ নাযাব।

তাইৰ ফালে হুৰি চাবলৈ মোৰ ভয় লাগিছিল।

মই নেচালো।

মনোজ্ঞেহে হবপায় কিবা এটা কলে, তাৰপিছত আমি খৰখেদাটক আগুৱাব ধৰিলো।

মনোজক দিবৰ বাবে অনা কাগজ-পত্ৰবোৰৰ বাবেই মোৰ বেগটো গধুৰ হৈ পৰিছিল। কথাটো গম পায়ই হবলা সি স্থিৰিলে, বেগটো ময়ে লম্বনেকি ?

—নাই, নালাগে।

গাঁৱৰ মানুহ শুই উঠাৰ আগতেই আমি গেলাজুৰিৰ পাৰ পালেহি।

দলংখন নাই, জলিল।

ভাল থুটাবোৰ কোনোবাই নিলে, আধাপোৰা দুই এটা থুটাই অৱশ্যে এতিয়াও আকাশলৈ চাই কাৰোবাক অভিশাপ দিব ধৰিছে।

জুৰিটো পাৰ হবৰ বাবে মই চুৰিয়াখন কোচাই লব ধৰিলো।

—মই আৰু নাৰাওঁ। মনোজ্ঞে মোৰ কান্ধত হাত দুখন থলে, কলে, তুমি নিচয় বেবেজীয়ালৈ যাব। স্থিৰা পালে হয়বৰ গাঁৱতো সোমাই যাব পাৰা। অকণমান ববাই হয়তো ভোমালোকৰ পক্ষকে ল'ব।

মনোজ চাৰাচিৰা ল'বা। হয়তো সি গম পোৱা নাই। কিন্তু মই জানো অকণমান ববাক। ডেউ ইতিমধ্যেই চৰকাৰ পক্ষত যোগ দিছে।

—আৰু তুমি ? মই যেন মনোজৰ আশাহে সম্পূৰ্ণভাবে ত্যাগ কৰিব পৰা নাছিলো।

জ্বিটোৰ পাৰৰ পৰা লৰচৰ কৰাৰ ইচ্ছা প্ৰকাশ নকৰিলে মনোজে । ময়ো শেষ বাৰৰ বাবে তাৰ চকুলৈ য়ৰ তুলি চালো । কলো, মোক তুমি কিবা এটা কোৱাঁ ।

—জানো, মোৰ সংকল্পৰ বিষয়ে জানিবলৈকে তুমি ইয়ালৈ আহিছা । কিন্তু বন্ধু, হাত দুখন মোৰ কাছৰ পৰা আঁতৰাই নিলে মনোজে, সি কলে, অস্ত্র যিয়েই নহওক কিয়—মই কিন্তু সজ্ঞাসৰ পথ ল'ব নোৱাৰিম ।

দেখাত জ্বিটোত তেনেকৈ পানী নাছিল । কিন্তু বোকাতে ভৰি হুটা ভৰভৰকৈ সোমাই যোৱা বাবে পানীয়ে মোৰ চুৰিয়া আৰু কাগজ-পত্ৰৰ বেগটো তিয়াই পেলালেহি ।

কেৱল ইচ্ছাই উঠাৰ বাহিৰে কৰিবলৈ মোৰ একো বাকী নাথাকিল । ওচৰ চাপি অহা গেৰুকাইৰ কাছত দেহৰ আধা ভৰ দি মই কোনোমতে জ্বিটো পাৰ হৈ আহিলো ।

ছিঃ, কেনে আলতীয়া বোকা !

ভিতৰুৱা অঞ্চলবোৰত অৱশ্যে এখনো দলং বাকী নাই ।

মই লুকাই চুৰকৈ গেৰুকাইৰ ফালে চালো । তেওঁৰ উদং টিকা হুটাভো বোকাৰ চিটিকনি পৰিছে । তেওঁৰ মুখখনো যেন ক্ৰমাৎ গোৱা হৈ পৰিছে ।

জ্বিটোৰ এইপাৰে জনজাতি গাওঁ, কিছুদূৰ আগুৱাই গলেই নগাঁৱলৈ যোৱাৰ পকী পথ । ভৰি হাতবোৰ আগুৱালি বেগটো মই পুনৰ কাছলৈ তুলি ললো ।

সিপাৰৰ পৰা মনোজে আমালৈকে চাই আছিল ।

—এটা প্ৰশ্নৰ উত্তৰ তুমি মোক এতিয়াও নিদিলা । সিপাৰৰ পৰাই মনোজে কিং শাৰি স্থিতি, লাভ হ'ল কাৰ ? নে সেই উত্তৰ বিচৰাৰ অধিকাৰো আমাৰ নাই ?

লাভ-লোকচান ? অধিকাৰ-অনাধিকাৰ ??

ময়ম জানো হলেই চূড়ান্ত হিচাপ নিকাচৰ ???

তাৰ নাক-কাণ কটা যুগীয়া বীভৎস মুখখনৰ ফালে য়ৰ তুলি চাবলৈ মোৰ যেন ম'চাকৈয়ে ভয় লাগিছিল । বুদ্ধচ চাৱনি আৰু বোপৰাবী লোৱা এবীয়া চান্দৰ ধনেৰে সৈতে আঁতৰৰ পৰা তাক বৰ অভূত দেখাইছিল ।

—তুমি তেজ ম'চাকৈয়ে নাহা ? কোনো বডে স্থিতি ।

—গাঁৱৰ বাইজেও সাৰ পাওক । সিপাৰৰ পৰা সি প্ৰায় ডিএম্বাৰ দৰেই কলে, য়ৰ যেন লাগিলেও মই এই বাওঁকাৰৰ পথটোৱেহে আগবাঢ়িম ।

সি আৰু কিবা কিব কৈছিল, কিন্তু আটাইবোৰ কথা আহি বোৰ কাণত পৰাই নাছিল।

ঠিক সূৰ্যটোৰ ফালেই এজাক ব'দপিয়া চৰাই উধাতু ধাই উৰা মাৰিছিল।
মিঠা কিৰকিৰণ আৰু ডেউকাৰ ধপ্ ধপনি, ক্ষম্ভকৰ বাবে হ'লেও যেন লিহঁতে
আকাশখন চানি ধৰিছিল। আৰু এটি মিঠা কিন্তু গভীৰ গীতৰ কলি ইপাবৰ
পৰা সেমেকা বতাহজাকৰ সতে মিহলি হৈ গেলাছৰ পাৰ হৈ আহিছিল।

হয়, এইয়া বিষ্ণু ৰাভাবে গীত।

ক'ৰ গীত বাক ?

‘মুক্তি দেউল’, নে ‘ন পৃথিৱীৰ নতুন যুগ’ ?

ওড্ডাৰি

মহান শৰ্মা

সমুখত বহল নৈখন আৰু বালিচৰবোৰ দেখি শৰীৰ দৌ খুৱাই দিয়া আছিল আৰু হতাশাত অৱশ হৈ জয়শংকৰ বালিৰ ওপৰতে বহি পৰিল। নৈখনৰ বিশালতা তাৰ বাবে অপ্রত্যাশিত নাছিল। যোৱা তিনিবাহত অন্তত: দুবাৰ সি এই ঠাই ভোৰবলৈ আহিছে তাৰ আশ্চৰ্য্যতা গোবিন্দৰ লগত। বহু আশালৈ সি গোবিন্দৰ সৈতে ইয়ালৈ আহিছিল। ভাবিছিল তাৰ ল'ৰাখন কিবা এটা ব্যৱস্থা হ'ব। দুয়োবাবেই বাৰ্ষ হৈ উভতি যাব লগীয়া হৈছিল। এতিয়া এক সম্পূৰ্ণ বেলেগ পৰিস্থিতিত সি এই ঠাইলৈ আহিবলৈ বাধ্য হৈছে।

আওহতীয়া এই নিৰ্জন ষাটত নাও এখনো নেদেখি তাৰ শৰীৰ আৰু মন যেন অন্তৰ্হীন অৱস্থা আৰু ভাগৰে হেচি বৰিছে। ৰাউমৰ পাডল হাত কটা খুতী এখন পাৰি সি ল'ৰাটোক উৱাই থ'লে। কপালত হাত দি চালে-অৰ এতিয়াও কৰা নাই। পাড লোৱা উৰলি যোৱা চান্দখন ল'ৰাটোৰ পাড দি জয়শংকৰে একেধৰে তাৰ বুকলৈ চাই ব'ল। ল'ৰাটোলৈ তাৰ বেয়া লাগিল। বেচেৰাই কয় ভয় খালেনে! ল'ৰাটোক এনেকৈ লৈ অহাটো যে ভীষণ পাপ, এক অকৰ্মনীয় অপৰাধ সি নিশ্চিত। ল'ৰাটোৱে তাৰ বাবে এক ভয়ংকৰ সব্ভাৱ সৃষ্টি কৰিছে। আৰম্ভণিভেঁই সেই কথা সি অনুমান কৰিছিল। বাবে বাবে বাধবজনক কৈছিল ল'ৰাটোৱে বিপদত পেলাব কিন্তু। পাপৰ কথা ক'লে সিহঁতে হাঁহি উবাই দিলেহেঁতেন। শেবত সকলো হয়তো বাচি যাব, কেৱল তাৰ বাবে এৰি যাব এক আতংক আৰু আত্মাবে চকা ফুগহ ভবিষ্যৎ।

যোৱা বাৰকটা সি কেৱল ল'ৰাটোক লৈ নিৰাপদ আশ্ৰয়ৰ সন্ধানত ইঠাইব পৰা সিঠাইলৈ দৌৰি ফুৰিছে। প্ৰতিমুহূৰ্ত্ততে তাৰ ভাব হৈছে—এই যেন পুলিচে খেপাও কৰিব, তালৈ লক্ষ্য কৰি জলিয়াব। এক হুচিন্তা আৰু আশ্ৰয়ক উভেজনা এই কেইকটাৰ ভিতৰতে যেন সি নিশ্চকতীয়া হৈ পৰিছে; ভীষণ অকলশৰীয়া হৈ পৰিছে। কৈশাৰ পাৰ হোৱাৰ পিছৰ পৰাই সি একপ্ৰকাৰ

পলাই ফুৰিছে—কেতিয়াবা সশস্ত্র ডকাইডৰ পৰা, কেতিয়াবা সন্ধানবাদীক বিচাৰি গোটেইখন ভহিলা কৰা পুলিচৰ পৰা, কেতিয়াবা মাটি গিৰি-সকলৰ হুলস্থূলত সৈন্যদলৰ পৰা। আৰু এতিয়া সিতো নিজেই এক ডকাইড, অপৰাধী, অপহৰণকাৰী। তাৰ এই অৱস্থাৰ বাবে জানো সিয়েই দায়ী? সি জানো এনে অন্ধকাৰাচ্ছন্ন জীৱনৰ সন্ধানতে শ শ মাইল পলাই আহিছিল?

বেলেৰে আহি থাকোতে ইয়াৰ সেউজীয়া প্ৰকৃতি, সাকৰা মাটিবোৰ দেখি সি উৎফুল্লিত হৈ উঠিছিল। খেতিৰ মাটি এনেয়ে পৰি থাকে। অলপ পৰিশ্ৰম কৰিয়েই মাটিত সোন ফুলাব পাৰি। তাৰতো নিজৰ বুলিবলৈ মাটি এডবা নাছিলেই। পূৰ্বে খেতি কৰি অহা লোকৰ মাটিৰ প্ৰতি তথাপি এক মোহৰ সৃষ্টি হৈছিল। নদীখনৰ দেখ-নেদেখ সিপাৰলৈ চাই সি ভাবিলে-কেনেবাটক সিপাৰলৈ গৈ কাৰোবাৰ খেতি পথাৰত বা শাক-পাচলিৰ বাৰীত নিশ্চিন্তমনে কাম কৰিব পৰাহেঁতেন এই কেইমাহৰ তিত্ত অস্তিত্বতাৰ কথা পাহৰি যাব পাৰিলে-হেঁতেন।

বেলি ল'হিয়াবলৈ লৈছে। অলপ পিছত সন্ধিয়া নামিব, আন্ধাৰ হ'ব। চিনাকি ব্যৱসায়ীজনে কৈছিল এই ঘাটটোত হেনো নাও পোৱা যায়। সন্ধিয়াৰ আগতে নৈ পাৰ হ'ব নোৱাৰিলে আকৌ পাঁচ-ছয় কিলোমিটাৰ খোজকাঢ়ি সেই বিহাৰী ব্যৱসায়ীজনৰ ঘৰলৈকে উভতি যাব লাগিব। কিন্তু তেওঁ আশ্ৰয় দিবতো!

ল'ৰাজনে টোপনিৰ জালত নে জবৰ যন্ত্ৰণাত ভোৰ ভোৰাইছে। সি হয়নিয়াহ কাঢ়ি ল'ৰাটোলৈ চালে। এইকণ সময়ৰ ভিতৰতে তাৰ মুখৰ উজল ৰং মৌলান পৰিছে, চুলিত ধূলিৰ চামনি, কাপোৰ মলিন। চাৰু-চিকুণ হৈ থকাহেঁতেন তাৰ লগত ল'ৰাটোক দেখি যিকোনো মাহুহে সন্দেহ কৰিলেহেঁতেন।

গামোচা ধৰি গাঁঠি খুলি সি বিকুট পেকেট উলিয়াই ল'লে। বিকুট চোৰাই আধা-মুঠা চকুৰে সিপাৰলৈ চাই থাকোতে ওঠৰঘটা আগৰ ঘটনাটোৰ কথা বনলৈ আহিল। সকলো এতিয়া সপোন যেনেই লাগে।

ৰামঘটনহঁতে কেইবাবাৰো তাক লগ ধৰিছিল ৰাতিৰ অস্তিত্বানত যোথ দিবলৈ। বহুবাৰ কায়দা-কিটিপ কৰি সি কোনোমতে এবাই চলিছিল। ডলে ডলে তিনিচুকীয়াত অন্তত : বিজ্ঞা এখন চলোৱাৰ ব্যৱস্থা কৰিব পাৰিব পাৰিলেই জল্পনাকৰে সিহঁতৰ লগ এৰিলেহেঁতেন। কিন্তু কালি সন্ধিয়া তাৰ কোনো আপত্তিয়ে নবজিল। দুজন মাহুহ এনেয়েও কম আছিল। দুলাইজানৰ ফালে কিবা কামত গৈ আবেলি লৈকে উজালি অহা নাছিল। আবেলি ধৰিব আহিছিল

আৰু এদিন মান লাগিব হেনো । কি কাৰ বুজিবলৈ জয়শংকৰৰ চান নহ'ল । পিছৰ অভিযান কাৰণৰত চলোৱা যাব তাক ঠিক কৰা আৰু সেই অভিযানৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় ভাষা গোটোৱা—এয়াই সিহঁতৰ কাম নিশ্চয় ।

ৰামযতনৰ নিৰ্বাচন প্ৰশংসা কৰিব লগীয়া । থলিচ ধানৰ পৰা আঁতৰত, ৰাধানৰ ঠিক কাষতে অথচ বাগানৰ সতে সম্পৰ্কহীন মাহুহঘৰ । গাঁওৱেই বুলিব পাৰি ঠাইখনক । আঠবজাৰ আগতে মাহুহ শুই নি: পালি দিহে হলফুল লাগিলেও সহায়ৰ বাবে মাহুহ আহি পাবলৈ বেচ কিছু সময় লাগিব । ৰাতি দহবজাৰ আগে আগে ঘৰটোৰ পৰা আধা কিলোমিটাৰমান আঁতৰত জাবণি এডুৰাৰ ওচৰত সিহঁত টেক্সীখনৰ পৰা নি: শব্দে নামি সাৱধানে আগবাঢ়িছিল । জয়শংকৰকে ধৰি তিনিজনক বাহিৰত বখীয়া ধৈ ৰামযতনহঁত ব্যৱসায়ীজনৰ ঘৰলৈ সোমাই গৈছিল । দহ মিনিটমানৰ ভিতৰতে ঘৰখনৰ সকলো মাহুহ সাৰ পাই উঠিল । মাইকী মাহুহ আৰু ল'ৰা ছোৱালীৰ চিঞৰ-বাখৰ, কান্দোন শুনি সি ভয়েই খাইছিল । ৰাম যতনৰ হাতৰ বিভলভাৱ দেখি আৰু তাৰ কলিজা কঁপাই দিয়া গৰ্জন শুনি শেহত সকলো ভাপ মাৰিছিল । বাৰাণ্ডাৰ পৰাই সি ঘৰৰ মুখিয়ালজনক গালি-পাঁৰি, ধমক দি প্ৰশ্ন কৰি থকা শুনিবলৈ পাইছিল । আশা-কৰামতে বস্ত্ৰ-বাহানি নাপাই ৰামযতন হয়তো ক্ৰুদ্ধ হৈ উঠিছিল । হঠাৎ জুলিৰ শব্দ শুনি সি উচপ খাই উঠিছিল । ৰামযতন বেগাই ওলাই আহিছে । পিছে পিছে সংগী কেইজন । তাৰোপিত হাতত বন্দুক লৈ হয়তো সোৱা ব্যৱসায়ীজনৰ ভায়েক । বাৰাণ্ডালৈ ওলোৱা দুৰাৰখনৰ চুকতে কঁপি কঁপি ল'ৰাটো থিয় হৈ আছিল । ৰামযতনে তাক গবামাৰি কোলাত তুলি সেটলৈ দৌৰ দিলে । তাৰ ইংগিত পাই সিহঁত আটায়ে দৌৰি দৌৰি স্কলমে গাড়ীত উঠিলহি । ব্যৱসায়ীজনৰ ভায়েকে হাতত বন্দুকটো লৈ অসহায় ভাৱে সিহঁত যোৱাৰ পিনে চাই থাকিল । মাইকী মাহুহৰ চিঞৰ আৰু কান্দোনিও জয়শংকৰ মুহূৰ্তৰ বাবে বিচলিত হৈ পৰিছিল । “ল'ৰাটো এৰি দিয়া”, সি ক'লে । “কি ক'লে বুৰুক ? ল'ৰাটোৰ বাবে বাচি গলোঁ । চালা, আহক ৰামবহঁত—এই খবৰ লৈছে কুতুৰহঁতে—ঘৰত বন্দুক আছে এই খবৰটোও নিদিলে সিহঁতে । ভাগ্য ভাল আছিল কাৰনেহে বাচি গ'লোঁ ”।

গাড়ীত উঠি পলাই অহাৰ সময়ত সিহঁত আটায়ে একমত আছিল যে নিৰাপদ দূৰত্ব বোৱাৰ পিছতে ল'ৰাটোক এৰি দিব । কিন্তু ইতিমধ্যে ৰামযতন

আৰু শেখৰৰ মুখত আন এটা বৃত্তি খেলালে। শেখৰে বৃত্তিহীন, “ল’ৰাটোক এৰি দিলে বিপদ আছে। বাধি ধলে পিছত টকা দাবী কৰিব পৰা যাব”।

ল’ৰাটোৱে চিঞৰি চিঞৰি কান্দিছিল, হাত-ভৰি এচাৰিছিল। ৰামঘড়নে প্ৰথমে তাক এচৰ মাৰি পিছত হাতেৰে মুখত সোপানি কোনোমতে ঠাইভোৰৰ পাৰ হ’ল। এটা সময়ত ভাগৰ আৰু ভয়ত অৱশ্যে হৈ ল’ৰাটোৰ চোপনি আহিল। জয়শংকৰে দুৰ্বলভাৱে প্ৰতিবাদ কৰিছিল, “তাক আনি কিন্তু ভাল নকৰিলোঁ। তাৰ বাবেই শেষত চৰ ধৰা পৰিব লাগিব”।

“চুপ। সি একেবাৰীতে ওস্তাদ হৈ গ’ল। ৰামঘড়নে ভেটিয়াও টিঙিৰি তুলি হৈ আছিল—সি হয়তো কাহানিও এনেদৰে বাৰ্ষ হোৱা নাছিল।

কান্দি কান্দি চোপনি যোৱা আঠবছৰীয়া ল’ৰাটোক দেখি জয়শংকৰৰ বুকুখন চিৰকৈ গৈছিল। এনে লাগিছিল যেন তাৰ পুতেক বহুৱা ছুৰি আহিছে। লাইট হুয়াৰাই তীব্ৰ গতিত চলা গাড়ীৰ ভিতৰত বহি সি কেৱল যন্ত্ৰনাত-ছট ফটাৰিছিল। ধূলিময় কেঁচা বাস্তাবে গাড়ীখন আগবাঢ়িছিল। কেনি গৈছে, কিমানদূৰ আহিছে তাৰ লক্ষ্য নাছিল। সি কেৱল ছুৰি গ’ল এবছৰ আগৰ সেই আন্তঃকময় নিশাটোলৈ।

জাহানাবাদ সিহঁতৰ সেই পিছপৰা গাওঁখনৰ পঞ্চাছটা অভাৱী পৰিয়ালৰ জীৱন একে ৰাতিৰ ভিতৰতে কেনেকৈ তচ-নচ কৰি দিলে। ৰাতিৰ আন্ধাৰ গাঢ় হোৱাৰ লগে লগে দুখন জীপত উঠি মাহুহ বোৰ আহিছিল—মাহুহ নহয়, মৃত্যুৰ দূত। তাৰ দুসপ্তাহমানৰ আগৰ পৰাই এক চেপা উদ্ভেজনায়ে তাহঁতৰ গাঁওখন আৰু চৰকাৰী আলিৰ কাষৰ গাঁও দুখন ছানি ধৰিছিল। চৰকাৰী নিয়মমতে পাবলগীয়া মজুৰীৰ দাবীত আন্দোলন কৰিবলৈ ওলোৱা সংগঠনত সিহঁতৰ গাঁৱৰ ডেকা দুজনমানেও যোগ দিছিল। জয়শংকৰৰ দৰে ভয়াতুৰ, নিৰাধিত প্ৰাণীয়ে তেনে মাহুহৰ দলত যোগ দিয়াৰ প্ৰশ্নই মুঠে। কিন্তু গাঁৱৰ দুই-চাৰিজন মাহুহেও যুৰ দাঙি উঠিবৰ চেষ্টা কৰা মানে গোটেই গাঁওখনেই প্ৰভাৱশালী বাহুলকলৰ বিৰুদ্ধে যোৱা। এনে অবাধ্যতাৰ শাস্তি দিবলৈ সিহিঁনা ৰাতি বিছ-বাইছজন বন্ধুকধাৰী আহি প্ৰথমতে অহাৰ, জুওহঁতক নামকাঢ়ি ৰাতি নিলে; তাৰ পিছত একালৰ পৰা ঘৰে ঘৰে সোমাই ভুলিৰ্ৰণ কৰিবলৈ ধৰিলে। তাৰ বুঢ়া বাপেক-মাক আৰু ডেকা ভায়েক তাৰ চকুৰ আগতে হটকটাই ৰখিল। সিহঁতৰ বাবে দুখ কৰিবলৈকো সময় নাছিল। কেইপদমান আৱশ্যকীয় বস্তু লৈ জয়শংকৰে বৈশীয়েক আৰু পুতেকক শিহকালেৰে দৌৰি গৈ বাহি আঙুঠ-উঠিবৰ

চেষ্টা করিছিল। ঘেঁহুৰ পথাৰ ধনৰ হাজতে বন্ধুকৰ ওপৰা উপৰি গুলিত তিনিও ঢলি পৰিল। যেতিয়া চেডনা হুৰি আহিল তেতিয়া সি পাঁচমাইল দূৰৰ চৰকাৰী হাস্পাতালত। বৈধায়েক আৰু পুতেক বহুৱা হাস্পাতাল নাপালেহি। কেইবামাহে অনাই-বনাই প্ৰাণৰ ভয়ত, পেটৰ ভোক আৰু সকলো হেৰুওৱাৰ যন্ত্ৰণাত অস্থিৰ হৈ সি সম্পৰ্কীয় বাহুৰৰ ঘৰে ঘৰে আশ্ৰয় বিচাৰি হুৰি ফুৰিলে। তাৰপিছত চাৰিমাহ মান আগতে বেলেত উঠি এদিন এই অচিনাকি ঠাইলৈ গুচি আহিল। সকলোৱে কয় অসহ্য কিবা নহয় কিবা এটা কৰি থাৱ পাৰিবি; কিন্তু কিবা এটা কৰা মানে আনো এই নিম্নতা, বৰ্ধতা লিপ্ত হোৱা। সি ভাবিছিল-বিজ্ঞা চলাবলৈ শিকিব, নাইবা দিন যুজুৰি কৰিব। সেই যে গুলি লাগিছিল তেতিয়াৰ পৰাই মাজে মাজে কান্ধৰ একালে বিব উঠে। তথাপি সি বেচ লুপ্ত, স্বাস্থ্যবানেই আছিল। চহৰৰ উপকণ্ঠৰ সেই লেতেৰা বস্ত্ৰটোত তাক আশ্ৰয় দিয়া গোবিন্দ যে বামঘতনৰ দলৰ শুভাকাংক্ষী—সি জনা নাছিল। গোবিন্দই ডাক আশ্বাস দিছিল—কিছুদিন বাট চা, তাৰপিছত কামৰ ব্যৱস্থা হৈ যাব। ইতিমধ্যে বামঘতনৰ চুৰিৰ হাল সি ভুই এঠাইলৈ কচিয়াই নিবলৈ বাধ্য হৈছিল। ক'ব নোৱাৰাকৈয়ে সিওৰে বামঘতনৰ দলত সোমাই পৰিছিল অৱশ্যকৰে পলমকৈ বুজিলে। আৰু আজি শিশু অপহৰণৰ দৰে মহাপাপত লিপ্ত হ'বলগীয়াত পৰিল। ভগৱানে দেখিব সিতো এইবোৰত সোমাবলৈ ইচ্ছা কৰা নাছিল। তাৰ কোলাতে মূৰতৈ শুই পৰা ল'ৰাটোৱে চাই তাৰ আকৌ পুতেকলৈ বনত পৰিল। সোভাগ্যবশতঃ আত্মৰত কোনেও তাৰ দুৰ্বলতাৰ উমান নাপালে।

ৰাতি বহু হুৰি-পৰি সিহঁতে এঠাইত কিছুপৰ আশ্ৰয় ল'লে। কিবা কিব খাই শেষ ৰাতি পুনৰ আন এখন গাড়ীৰে যাত্ৰা কৰিলে। ইতিমধ্যে পুলিছে সিহঁতৰ পিছলোৱা বুলি দলৰ ধৰণ সংগ্ৰহকাৰী বাহুৰে জনালে। বামঘতনে বাধ্য হৈ তাৰ পূৰ্বৰ আঁচনি সাল-সলনি কৰিলে। সেই সাল-সালনিৰ কথা জনিয়েই অৱশ্যকৰ সন্মত হৈ উঠিছিল। ল'ৰাটো হৱতো তাৰ ভিত্তিতেই ওলাব।

দোকমোকালিৰ আগে আগে এখন চাহ বাগিছা পাৰাই শাক-পাচলিৰ প্ৰকাণ্ড বাৰী এখনৰ সমুখত গাড়ীখন বৈ গ'ল। তাতেই দলপাত বামঘতন আৰু পাঁচজন নাৰি গ'ল। সেই ঠাইৰ পৰা গৈ সিহঁতে বেলেগ বেলেগ ঠাইত লুকাই থাকিব। কেইদিনমান ভাল হাৰি থকাৰ পিছত ল'ৰাটোৰ ব্যৱস্থা কৰিব। বামঘতন অভিজ্ঞ বাহুৰ। সেইহে পলুমাই জনা ল'ৰাটোক নিজৰ লগত ল'বলৈ অৱশ্যকৰ আৰু বামবাৰীৰ লগত গাড়ীত বহুৱাই এইকালে আহিবলৈ নিৰ্দেশ দিয়ে।

ডুমডুমার ওচৰত পৰিচিত মাহুহৰ হোটেলত দুপৰীয়া ভাত সাজ ৰাই থাকোভেই সিহঁতে গম পালে পুলিচে কেইবাটাও পৰিতাক্ত ঘাটিত বেইন্ড কৰিলেই । এনে ঘাটিবোৰৰ উপস্থিতিৰ কথা জয়শংকৰে একেবাৰে নজনাকৈ থকা নাছিল যদিও বাম্বডনৰ সৈতে ভাল সম্পৰ্ক থকা বহু মাহুহকে সি নিচিনে । ডুমডুমাতেই বাম্বাৰীয়ে তাৰ লগ এৰিলে । গাড়ী এৰি ল'ৰাটোকলৈ সি পাব্লিকবাছত উঠি তলা পালেহি । বাম্বাৰীয়ে দিয়া ঠিকনাত গৈ থবৰ কৰি গম পালে তাত থকা মুঠেই নিৰাপদ নহয় । পুলিচে বহুদিন আগৰে পৰা তাত চকু ৰাখিছে । বাম্বডনৰ চিনাকি দোকানী এজনক পুলিচে এবাৰেই কৰিছে । তাৰ পিছত এই তিনি-চাৰি ঘণ্টা সময় জয়শংকৰে কি এক উত্তেজনা, উৰ্বেগ আৰু ভয়ৰ মাজত পাব কৰিছে সিহে জানে । নৈখন পাব হ'ব পাৰিলেই কিবা এটা পথ ওলাল-হেঁতেন । ল'ৰাটোক কোনোবা মাহুহৰ ওচৰত, অথবা নিৰাপদ লগা ঠাইত এৰি থৈ গ'লহেঁতেন । সিপাৰৰ দুই-এজন মাহুহক চিনি পায়—এজনে গাখীৰৰ ব্যৱসায় কৰে, আনজনৰ পাচলিৰ বাৰী আছে । সিহঁতক বিচাৰি উলিওৱা কঠিন নহ'লহেঁতেন । হয়তো সিপাৰতে খেতি-বাতিত লাগি কিবা বুদ্ধি কৰি বাম্বডনৰ দলৰ সৈতে সকলো সম্পৰ্ক ছিন্ন কৰি নিবলে থকাৰ চিন্তা কৰিব পাৰিলেহেঁতেন ।

পূৱাৰ পৰাই ল'ৰাটোৰ জৰ । ডুমডুমার দোকান এখনত সোমাই টেবলেট ছুটা কিনি গুড়ি কৰি পানীত মিহলাই খুৱালে । কিন্তু সি জানে এই জৰ ৰোগ নহয়, ভয় আৰু দুশ্চিন্তাৰ ফল । ল'ৰাটোৰ টোপনিত কৰুণ হৈ পৰা পৰা মুখখনলৈ চাই তাৰ ছুনিয়াহ ওলাল । বয়সত ববুৱাকৈ সৰুৱেই হ'ব । কিন্তু ভালকৈ খাবলৈ পোৱা ঘৰৰ ল'ৰা আৰামত ডাঙৰ হোৱা ; সেইহে বয়সতকৈও ডাঙৰ যেন দেখি । ববুৱাৰ সতে এক অদ্ভুত সাদৃশ্য হঠাতে সি আবিষ্কাৰ কৰিলে । ববুৱাৰ গাৰ ৰং অৱশ্যে ইয়াতকৈ বহুত ক'লা । কিন্তু একেই মুখ, একেই চকু-নাক । নে সি ভুল দেখিছে ? ববুৱা কি আকৌ ঘূৰি আহিছে ? সেই দুৰ্বোগৰ বাতি ঘেহঁৰ পথাৰখনৰ মাজেদি প্ৰাণৰ মায়াত কোঁবোতে ববুৱা বাৰে বাৰে পিছপৰি গৈছিল । সেউজীয়া ঘেহঁৰ মাজত লুকাই পৰিছিল বাৰে বাৰে । তাৰ আৰু জানকীৰ যুৱত, হাতত ঘৰৰ দুই-এপদ সিহঁতৰ মানত অমূল্য সম্পদ । তাক কোলাত তুলি লোৱাহেঁতেন !

লাহে লাহে পাতল আন্ধাৰ নামিব লাগিছে । হিৱাভগা হতাশা আৰু দুখে তাক আঙৰি ৰাখিছে । বহল নৈৰ পাৰৰ বতাহে কোবোৱা পাৰৰ ৰালিত বহি ল'ৰাটোলৈ চাই তাৰ ছুচুৰুৰি আহিল । কেনেবাকৈ নদীখন পাৰ হ'ব

পৰা হ'লে। এই পাৰৰ আৰু কাৰোবাৰ সৈতে হয়তো বাসঘৰৰ যোগাযোগ আছিল। কিন্তু সেই সকলোবোৰ যোগাযোগৰ দ্বাৰা বিচাৰি পোৱা তাৰ বাবে সহজ নহয়। পুলিচে এনেকৈ সিহঁতৰ পিছ ল'ব বুলি বাসঘৰখনে হয়তো কল্পনাই কৰা নাছিল। আন্ধাৰ হৈ অহাৰ লগে লগে জয়শংকৰ শংকিত হৈ উঠিল। কান্ধত পৰা জন্তুৰ দৰে অস্থিৰ অসহায় হৈ পৰিল। ধিয় হৈ নৈৰ পাৰৰ ঘিৰানলৈকে চকু যায় চালে। ল'ৰাটো ভেঁতমাও টোপনিত, নে জবত অচেতন। তাক জগাই নেপালী গাওঁখনৰ পাছ কালোদি ঘাটলৈ আগবঢ়া বাটৰ কাষৰ সেই বিহাৰী মাছমৰীয়াৰ জুপুৰী কেইটালৈ যোৱাই ভাল হ'ব। হঠাৎ পিছকালে উভতি চাই তাৰ বুকু কঁপি উঠিল। বাগিৰ ওপৰেদি বেগাই খোজ দি কেইজনমান পাৰীৰ মাহুহ। তাৰ পিছে পিছে সেৱা পুলিচ নেকি।

ল'ৰাটোলৈ একমুহূৰ্ত চাই চিন্তা কৰিলে—ইয়াতে সি নিৰাপদ। এনেদৰেও তাকলৈ পলোৱা অসম্ভৱ হ'লহেঁতেন। ল'ৰাটোক ঝাউবনৰ কাষৰ পান্ডল আন্ধাৰৰ মাজত এৰি থৈ সি সমুখলৈ বেগাই খোজ দিলে। ওখ জংঘলাকীৰ্ণ পাৰত উঠিব পাৰিলে ক'ববাত লুকাই পৰাৰ সুযোগ ওলাব পাৰে। মাহুহ কেইজনে তাৰপিনে দৌৰিবলৈ লোৱা দেখি সি প্ৰাণটাকি দৌৰিবলৈ ধৰিলে। কাৰোবাৰ চিঞৰ তাৰ কাণত পৰিল, 'এই কক যাও, কক যাও।' কোনোমতে বজ্জা বাই ধিয় গৰাইদি পাৰত উঠি সি পিছলৈ নাচাই দৌৰি থাকিল। পিছে পিছে মাহুহ কেইজনৰ চিঞৰ। তাৰ এনে লাগিল এবছৰ আগৰ সেই ভয়াবহ বাতিটো বুৰি আহিছে আৰু সি বেছ'ৰ পথাৰখনৰ মাজেদি প্ৰাণৰ মায়াত উৰাডু খাই দৌৰিছে। হঠাৎ যেন এটা হুহুৰিহে পাৰ হৈ গ'ল। বাঙ ভৰিৰ আঠুৰ ভলত প্ৰচণ্ড যন্ত্ৰণা অনুভৱ কৰিলে সি। ক্ৰমে আন্ধাৰ বিয়পি পৰা জোপোহাবোৰৰ মাজত সি বাগৰি পৰিল। গৰ পালে বন্ধুকৰ জ্বলি এটা তাৰ ভৰিৰ পেশীৰ মাজলৈ সোমাই গৈছে। বিধ, যন্ত্ৰণা আৰু ভয়ত সি মুছ্হা বোৱা যেন হ'ল। পুলিচ কেইজন আহি তাৰ ওচৰ পালেহি। জয়শংকৰে অসহায়, আতংকিত চাৰনিৰে পুলিচলৈ চাই থাকিল। জ্ঞান হেৰুওৱাৰ আগমুহূৰ্তত এক গভীৰ দ্বন্দ্ব আৰু হতাশাৰ মাজেৰে সি ভাবিলে—সি জানো কাহানিবা তাৰ চিনাকী খেতিয়কৰ জীৱনলৈ বুৰি যাব পাৰিব। এতিয়াৰ পৰা তাৰ পৰিচয় যেন নিশ্চিত হৈ গ'ল—এজন সৰ্বশাস্ত দ্বিভ্ৰা খেতিয়ক নহয়, কেৱল এজন ডকাইত, শিশু অপহৰণকাৰী এক জঘন্য অপৰাধী। বহল নৈখনৰ কালৰ পৰা অহা বতাহে কোবোৱা জোপোহা-বোৰৰ মাজৰ মাটিত মূখ জ্বলি সি পৰি ব'ল—তাৰ আজন্ম চিনাকি মাটিৰ পৰা বহু বহু দূৰৈত।